GAMLE VEGAR

AV GISLE MIDTTUN

Setesdal fekk fyrste køyrevegen sin i 1840 åri. Det var postvegen upp dalen. Fyre den tidi kunde ein so vidt rakla med ei kjerre her og der millom nokre av gardane.[1] Elles var det berre tale um førslevegar. Kor desse i røyndi gjekk, fær me ingi greie på i brev, offentlege dokument e. dl. Kart finst det heller ingi av. Rett nok fekk Gjellebøl (prest i Valle 1772—1782) i stand eit,[2] som fylgde med manuskriptet hans til „Beskrivelse over Sætersdalen", men det er kome burt. Det er i minsto ikkje å finna, korkje i offentlege samlingar eller bibliotek. Elles hadde ein vel i dette høvet ikkje lært so mykje av det; for karti frå den tidi er ikkje sers pålitlege. Det meste um vegane finn me i den ovannemnde „Beskrivelsen" av Gjellebøl. Han hev millom anna eit langt stykke um Byklestigen[3] (fig. 47) og um vanskane med å fara Straumen i Byggland.[4] Han nemner òg, at det gjeng vegar til bygdene aust og vest for Setesdal,[5] men at dei er mest ufarande. Ein må alltid fara yver „Fjelde, Myre og Moradser, samt snevre Steder og saadanne Veje, som er saa stenige, at man mangen Gang ikke kan ride om Sommeren, men nødes til at gaae".[6] Elles er det mykje embetsmannen som er ute og klagar yver kor langt burte frå verdi han er, „hvor vanskelig det er paa dette Sted at faae Omgang med de saa kaldte conditionerede Folk",[7] og „hvor besværligt Embedsmænd paa disse Steder have det, især Præsterne, naar de værdelig skal efterkomme deres Pligter, baade i henseende til Sognebud og Huusbesøg, som og i Henseende til deres Rejser til Annexerne".[6] Umlag det same skriv P. L. Lund (prest i Valle 1794—1803).[8] Av forhandlingsprotokollen for „Sogneselskabet for Norges Vel i Valle" (1811) fær me vita at det gjekk vegar yver heiane frå Telemarki til Valle og frå Brokke i Hylestad til Suleskard i Sirdal og vidare til Stavanger, og at den siste vegen var av „væsentlig nytte for den almindelige Trafik fra Telemarken og Østlandet til Stavanger og Vestlandet."[9]

Men hermed er umlag alt sagt. Vil me vita meir, lyt me lita oss med tradisjonen. I staden er denne tolleg rik og sikker. Det er ikkje so lenge sidan dei gamle vegane var i bruk, og ein og annan er enno nytta. Stort er det ikkje; for bygdene austan- og vestanfjells hev ikkje so mykje med kvarandre å gjera no, og dalen og dei andre bygdene hev fenge andre vegar ut.

Den tradisjonen me hev å byggja på er berre godt og vel hundrad år gamal, men det segjer i grunnen det same som fleire hundrad år; for det er fyrst i 1800 åri at samferdsla bygdene imillom tek heilt nye vegar. Slik det var ikring 1800, hadde det stort sét visseleg vore frå langt attende. Eit anna spursmål, som me skal kòma attende til seinare, er at ikkje alle vegar var like mykje nytta til kvar tid. Mange kann ein mest berre kalla gardsvegar òg. Dei fører frå ein einaste gard eller eit par yver til ei onnor bygd. Desse vegane er ikkje tekne med på kartet (pl. 9). På det er det berre teke med dei vegane ein hev grunn til å tru verkeleg var ålmannvegar.

Av desse vegane skal me fyrst taka for oss vegen utigjenom dalen. Frå fjellgardane Bjaae, Breive og Hovden tok han um Ørnefjødd ut langs vestsida av Ottra. Ved Løyning kom det ein heieveg frå Vatndalen til; so fór ein yver Vatndalselvi (fig. 81), og so var det greidt nedyver til kyrkjebygdi i Bykle. Derifrå tok vegen ned til Bykil, der det var yverro til austsida av Ottra, og so var det Byklestigen å slita. I Oveinang i Valle tok ein atter yver Ottra og um Dale og Nomeland til Aamlid i Valle. Elles var det veg på austsida òg, um Homme, Tveitebø og Vallebø til Harstad, der ein tok yver Ottra til Aamlid. Derifrå gjekk vegen upp yver heieristi ved Berge og ned Hylesdalen til Uppstad i Hylestad og vidare um Nomeland, Rysstad, Helle, Besteland og Langeid til Ose. Frå Ose tok dei oftast fjordane ut til Gullsmedmoen ved enden av Byggjandsfjorden. Men høvde det til at dei ikkje var farande, måtte ein taka upp kleivane ved Ose, yver Frøysnesheiane, Skòmedalen og so „Trældalann'" endelengst og ned til Sennum og Gullsmedmoen.

Skulde ein so til Arendal eller Nedenes, som var det vanlege i gamal tid, tok ein um Evje, upp Hovlandsdalen til Vegusdal, vidare nedyver til Hægrefoss, der skrivaren i lang tid budde, og so um Froland til byen. Kristianssand reiste dei mindre til. Det var ikkje so lett å koma dit. Lange, tunge heiar låg og stengde. Men etterkvart som lastehandelen tok til i dalen, drog det annan handel med seg, og dølene måtte til Kristianssand. Vegen tok nedyver til Hornes, der det høvde, at dei rodde eller um vetrane køyrde fjorden ut til Kile. Men var det ikkje framkjømt på den måten, tok dei heiane fat. Frå Kile bar det upp Hæglandskleivane yver Sandripheii og ned „Moldkleiv" til Mossbø og so ei mil å ro til Kristianssand.[10] Det var mest i dei nedre Setesdalsbygdene, Aardal, Byggland, Sandnes og Austad, der meste skogen er, at dei fór til Kristianssand.

I Valle var det Arendal eller „Aandalen" som var „byen", og på jamnen fór dei dit heilt til postvegen kom. Dei hadde sin eigen byveg. Frå Viki i Valle tok dei austyver til Timbreviki (fig. 82) i Findalen utanfor Optestøyl, ut Sæbyggjeskardet millom Torvslid og Kile i Fyresdal og so vidare ut Birtedalen og ned til Gjøvdal, der dei mykje tok inn på Jørundland. Sidan gjekk vegen um Aamlid og ned til byen.[11]

I Bykle reiste dei mykje til Stavanger eller „Stavang". Det var skjotare enn å fara ut dalen til Kristianssand eller Arendal. Dei rodde inn Botsvatnet og tok yver heiane til Sand i Suldal, der dei sette ned hestane sine. So rodde dei i båt til byen.[11] Dei kunde òg fara um Lyse, men det var ikkje so greid veg dit.[1] Frå fjellgardane i Bykle gjekk det vegar nordetter til Bleskestadmoen og Roalkvam i Suldal, og derifrå kunde dei fara ut Suldalsvatnet yver Sand til Stavanger. Skulde dei nordetter til Hardanger, gjekk det vegar dit òg.[1]

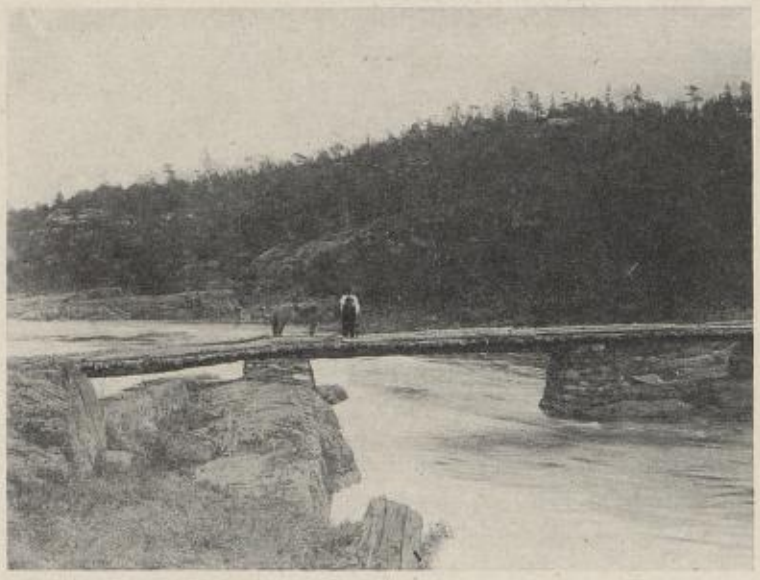
Vegane austetter var mange i Bykle. Det gjekk vegar til Grungedal, Vinje, Mo og Dalen. Fleire av dei var gamle driftevegar, som ofte er nytta enno. Det er so gode beite i Bykleheiane, at det kvart år ligg svære driftene der. I Valle òg gjekk det mange vegar austetter. Millom dei er „Bispevegen" den mest kjende. Han heiter so, av di bispen nytta denne vegen, når han var på visitasreis.[12] Vegen tek upp frå Tveitebø og kjem ned i Kleivgrend i Fyresdal. Elles er det mange vegar i Valle som fører yver til Fyresdal. Gardane på austledi hev støylar i Findalen, og då er dei mest i Fyresdalseign. Frå Flateland og Rygnestad gjeng og gjekk det vegar yver til Dalen i Telemarki.

Vestetter var det verre med vegane. Her er fjelli høge, grå og steinute. Riuven ligg og stengjer som ei stor, veldug riserøys. På ei vis hev dei likevel kome fram der òg. „Dei tok på Heidi anten med Røysland i Oveinang eller med Berge i Aamlid eller med Berg i Hylestad og fór „Skinnevegen"", skriv Skar, og namnet skal koma av, at dei fyrr i tidi førde skinnskatten denne vegen yver heii til Stavanger.[13] Truleg er dette rett, og vegen skulde då vera frå tidi fyrr dei byrja å føra skatten til kongsgarden Nedenes, der lensherren eller futen hans fekk sin faste bustad ein gong i 1500 åri. Som me ser, kunde ein taka ut frå tri stader og fara „Skinnevegen". Truleg hev vegane møtst ein stad inne på heii. Elles er det eigenleg vegen frå Berg i Hylestad som er „Skinnevegen". Han gjekk um Haahelleren like ved grensa millom Setesdal og Vest-Agder fylke og um Suleskard og Aadneram øvst i Sirdal til Lyse. Det er åtte drjuge miler. Frå Lyse rodde dei til Stavanger.[1]

Austetter gjekk eit par vegar frå Hylestad til Fyresdal. Den eine tok ut frå Hovet og Haugen og den andre frå Straume. Dei møttest inne på heii i nærleiken av Amalia gruva ein stad. Lenger ute i dalen gjekk det òg mange vegar austetter. Soleis frå Austad og Aaraksbø yver Kvipt til Fardal i Fyresdal og frå Jòrdalsbø i Byggland til Tovdal og derifrå vidare um Aamlid til Arendal. Denne vegen var fyrr mykje nytta av folk frå Byggland, som skulde til Arendal. Valldøler og andre bruka han òg, når Bygglandsfjorden vetrebil var ufør.[1]

Vestetter gjekk det vegar frå Langeid og Skòmedal til Sirdal og Aaserall, og frå Hornes til Aaserall og Grindheim i Marnadal. Vegen frå Langeid til Sirdal gjekk um heiegardane Pytten og Kvina. Han hev namn av „Nordmannvegen", av di setesdølene kallar alle som bur nord og vest for Setesdal „Nordmenner". På same visi kallar dei folk austanfrå „Austmenner" og folk utanfrå „Utmenner" eller „Blaamenner".[14] Aaserallsvegane frå Langeid og Skòmedal gjekk yver til Lognavatn og so nedyver til hovudbygdi. Derifrå kunde ein koma vidare til bygdene sunnanfor, og vestetter til Eikebygd og Fjotland.[1]

Me hev no havt for oss dei viktugaste vegane i Setesdal. Som me ser, hadde dei vegar ut til alle kantar og kunde fara kvar dei vilde. So vidt me kann skyna, var det ikkje nett gode vegar; men elles nyttar det lite å samanlikna dei med vegar no. For våre augo ser det ut som dei hev gjort seg sjølve. Dei gjeng „upp Slòv og ne Hurrandi".[15] Upp på hægste heieristene og nedatt i dei hólaste dalane, so ein skulde tru, det berre var reine vitløysa som kunde koma slik på det. Folk fyrr i tidi hadde visseleg ikkje dette synet. Dei kunde med vegane sine, slik dei var, og visste ikkje av noko likare. Dei hev vel heller ikkje i røyndi gjort seg sjølve. Den fyrste mannen som gjekk vegen, la han. Seinare gjekk andre der. Dei fann kanhenda ut, at det var lettare å taka litt på ein annan kant her og der, og til slutt vart vegen liggjande, der det var best å ganga. Etter

81. Løyningsbrui, Bykle — Fot. Aug. Abrahamson

dette prinsippet er dei gamle vegane lagde. Difor ser ein at dei krokar for urder og gjél og bratte berg og store lunsemyrar. Då slapp dei kostnaden og arbeidet med å halda dei i stand. Elles hev me døme på at dei stelte på vegane sine, der dette var naudsynleg. Etter gamalt hadde dei vedtak um at dei skulde vøla ymse vegestykke, bruer o. dl. I den leidi sat det vel noko att frå dei gamle lovene.[16] Soleis ser me at valldølene heldt i stand „Bispebrui" yver Findøla ved Kvosokstøylen heilt til postvegen kom,[1] og like eins hadde byklarane Byklestigen. Gardsvegar og slikt var dei og samstelte um, og yver ei og onnor stor myri, der vegen gjekk, la dei trandleveg, og folk frå garden møtte fram, når slikt arbeid låg fyre.[1]

Men meste arbeidet hadde dei vel på vegen upp dalen. Det var offentleg veg å kalla for og stod vel i 15 og 1600 åri under tilsyn av lensherrane eller futane deira. Seinare, under det landsfaderlege styret hadde „Generalveimestrene" øvste tilsynet med vegane i landet,[17] deretter amtmennene og so „Veimestrene" att. Men slike karar kom ikkje til Setesdal som rimeleg kann vera, so det vart vel futane eller helst bondelensmennene som fekk sjå til, at vegen var som han skulde vera. Koss dette arbeidet vart gjort, eller koss vegen såg ut, hev me ikkje større greie på fyrr i 1770 åri, då Gjellebøl skriv um det. Då var vegen upp dalen rotelagd med ein rotemeister for kvar rote til å sjå etter, at vegen var i stand og passa på, at kvar gjorde si plikt. Futen var det som sette inn rotemeistrane, og han hadde øvste tilsynet med vegen. Men Gjellebøl skriv at det vart so lite av arbeidet som råd var. Bøndene hadde ikkje „megen Bekymring" um vegen. Dei lét det lona som det best kunde. I Bykle t. d. der folk budde langt burte frå vegestykket sitt, hende det ofte at det berre kom nokre få, når heile ålmugen skulde arbeida på vegen. „Situationen og Beliggenheden" var og mange stader slik, at vegane ikkje kunde bli betre utan stor kostnad „eftersom der idelig forekommer Stene og Klipper, trange og snevre Steder, Myre og Moradser og saa fremdeles". Gjellebøl nemner vidare at ein um sumaren ikkje kunde bruka vogn eller kjerre, men måtte rida eller gå, og um vetteren var det nok framkjømt med slede; men då gjorde snøen ofte vegen ufør att. Han endar med å segja, at „Vejene ere saaledes her, at de ingensteds kan være værre; ja en Fremmed kan umuelig forestille sig deres Besværligheder".[18]

Gjellebøl er svært strid her, men hev nok rett i det, at dei ikkje kunde vera verre nokon annan stad; for den gongen var dei vel like eins heile landet yver i fjellbygdene, der det ikkje gjekk gjenomgangsvegar som i Gudbrandsdalen og Valdris. At setesdølene skulde vera verre enn andre folk i dette stykket, hev me ingen grunn til å tru. Tvertum ser me at dei ikkje heldt seg undan, når det galdt å letta samferdsla.

I 1750 åri fekk soleis oberst Christian von Koss og provsten Abel i Byggland dei med på å leggja ihop til eit fond, som dei skulde bruka å grava ut Straumen for.[19] Han ligg millom Sandnesfjorden (Bjaafjorden) og Bygglandsfjorden, der ferdsla upp dalen gjekk, og var berre farande midt på sumaren, når elvi var liti. Haust og vår, då dei mest måtte fara denne vegen, laut dei bera føringi si eit langt stykke yver land, og so draga pråmane tome upp langsetter landet.[20] Dei la til med eit nytt laup eit stykke ifrå, men midt på møtte dei fjellet og vann ikkje lenger. Vart det soleis ikkje til noko nytte, viser det likevel, at det ikkje var viljen som vanta.

I den forhandlingsprotokollen for sokneselskapet i Valle som eg fyrr hev nemnt[9] ser me at dei etter uppmoding av distriktselskapet i Kristianssand sette upp „Veiviserstammer" på vegen millom Brokke i Hylestad og Suleskard i Sirdal („Skinnevegen"). Til dette arbeidet fekk dei 30 rd. av distriktselskapet; men med ein slik sum rakk dei vel ikkje so langt, og dei hev vel mått lagt godviljen til og gjort billeg arbeid. Dei støylsvegane dei bruka um vetteren, når dei var etter høy, vilde og distriktselskapet at dei skulde varda upp, og det gjekk sokneselskapet med på. Elles var heievegane uppvarda mest alle stader. Noko som vel sat att frå dei gamle lovene. Dei var „steinasett" som det heiter i stevet:

„Eg fekk 'kji ganga Færaveg,
som e merkt'e med Steinasett;
men midt ive hægste Fjødd aa Flug,
der striaste Fossann' gjekk".[21]

Slike steinar eller „nyddinga“, som dei er kalla, stend det enno nok av etter heievegane. Det er eit par steinar som er lagde uppå kvarandre på ein stor stein, eit skarv e. dl., so dei er lett synlege (fig. 83).

Ein og annan staden hadde dei serlege vegmerke. På Vestheii i Valle, når ein fær upp Holteheii til Augundkjønn, stend det soleis ein fugl av jarn på ei stong, og der heiter det „vest med fuglen“. Like eins stend det ein på Austeheii. Det er „Høna på Hønehei“ (fig. 84), ei utskori høne av tre på toppen av ei stong. Ho stend på ein stor stein like ved støylsvegen til Tveitebø-Findalen i Valle.[22]

Ein må tru at setesdølene hev stelt so mykje på vegane sine, som rådi og høvet var til. At dei meir enn andre skulde laga kongevegar upp igjenom heiane, hadde vel ingen venta, og når embetsmennene, helst prestane, kraunar, so hev vel det sin grunn i at dei vilde ha betre kall. Dei vilde burt frå „dette møisommelige og langt fra civiliserede Mennesker avsondrede Fjeldkald“, som bispen Sørensen skriv i 1812 um Valle.[23] Vegane var sjølvsagt ikkje gode; men folk kunde med dei slik, og dei fekk den føring dei trong, fram på dei. Um vetteren var det ikkje so ille. Då kunde dei køyra isane utetter fleire milene og kunde taka tolleg store lass både ut og upp. Det var berre det, at dei hadde ikkje so gode stunder å reisa då for skuld høykøyringi og høydragingi heim av heiane. Rett nok skriv Aamodt (prest i Valle 1803—1814), at dei reiste til byen like etter jol;[9] men det hev ikkje vore på jamnen. Det vanlege var at dei fór etter vårvinna, „verkji“. Då hadde dei ikkje anna å taka seg til, og då var det flust med beite etter vegane, so dei slapp å taka fôr med seg. Skulde dei etter heievegane, kunde dei berre fara då. Seinare vart det ikkje tid; for då kom slåtten, og den heldt dei på med heilt til snøen fall i hågheiane.[1] Rette reisetidi var i håballen.

Då var det ikkje tale um å køyra. Dei måtte klyvja. Difor vart det ikkje so mykje, dei fekk med seg. På hesten førde dei halvonnor tunne korn og sjølv bar dei ei halvtunne eller eit kvartel.[24] Kom dei vegen upp dalen og Bygglandsfjordane var føre, leigde dei førslebåtar på Senum. „Senomsbaatann'“ bar seksti klyvjar umlag; ein eller tvo mann rodde, og so laga dei til „Tjell-Segl“, dei hadde på båten.[25] Det var ikkje so lett å gjera byferd då, og det tok lang tid. Skar fortel um dette: „Sandnesarne laag aatte-nie Dagar i Sjovegen og Valldølarne fjortan. Men Byklarane turfte tri Vikor, vist daa fyrst dei hadde Ut-ekjeslass. Han var som han var straumreken fyrst han hadde vore i Sjoveg; eg var slamen i mange Dagar etter-paa. I Kleivarne var det paa Livet so traatt; dei var i ein Glerung. Olav Paalsson fór slik Uferd i Faanekleivi. Han rapa utyver; Skreppa og han fór Rult um Rult ned i „Kattedalen“.

„Eg datt so vondt i dei Faanekleivinn';
der slo eg av meg de Siebeini.
I Faanekleivinn' datt eg so fælt,
aa Skreppa aa Dunkjen fygde me.
Men eg vart daa go att'e likevel,“

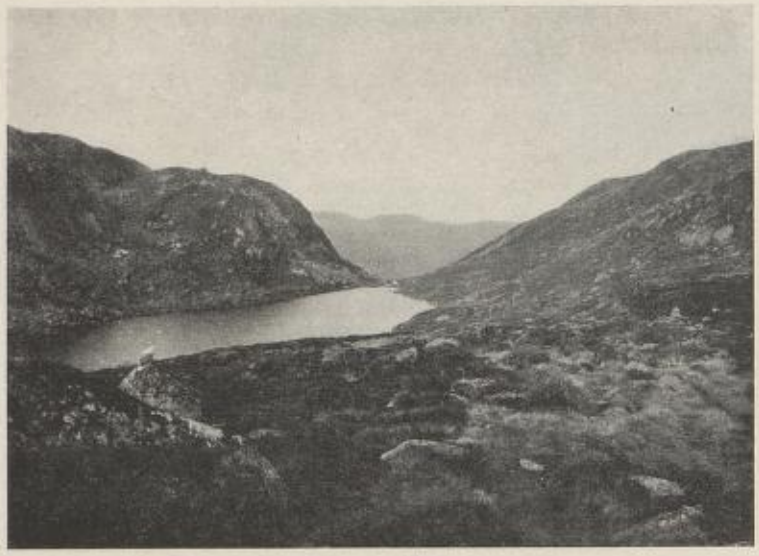
sa han. Og so alle Lyserne me drog med oss fraa Byen! Kvilorne — det var som aa liggja i ei Maurtuve. Det var berre aa vrengja Klæ.li av seg og aat Badstoga med dei, det fyrste me gjorde naar me kom heim.“[26]

Upp etter vegen var det kvileplassar, der dei fekk stallrom og seng. Fór dei heievegane, tok dei inn på støylane eller i høybuer. Elles var vegane sjeldan lenger, enn dei kunde nå fram til folk på dagen. Gjestgjevarhus var det i eldre tid ingi av, fyrr ein kom heilt ut til Faret i Hornnes.[27] Det var heller ikkje naudsynleg, skriv Gjellebøl: „— deels eftersom her ikke kommer uden meget faa Rejsende, deels eftersom dette Folk er meget gjestfrit, imodtager gjerne enhver Fremmed, og hjelper efter Formue med hvad det kan. Dog er Skydsskaffere indsatte i hvert Sogn, som tilsige Heste for de Rejsende. Forresten gaaer baade Pengeskyds og Friskyds alle Sogne om, Gaard fra Gaard og Tour a Tour.“[28] Fyrst umlag 1800 vert det gjestgjevarar i dalen. Presten Lund nemner soleis, at der var „3 Giæstgivere, der tillige ere Skydsskaffere, hvor man erholder en Sæng og Beværtning saa god som den her kan falde“.[8]

Etter det Gjellebøl skriv, kom det sjeldan reisande til dalen, og det kann han vel ha rett i, slik som han såg det. Til reisande rekna han visseleg berre embetsfolk og „conditionerede“, som tok vegen uppum prestegarden. Elles måtte han motsegja seg sjølv; for rett som det er, fortel han at det ikkje fór so lite folk etter dalen, helst handlarar og

82. Timberviki, Austeheian', Valle — Fot. Aug. Abrahamson

83. Vegen til Tveitebø-Findalen. Til vinstre ser me ein „nydding", like eins ein til høgre

Fot. Gisle Midttun

slike.[29] Presten Lund skriv det same,[8] og so kjem Skar, som hev samla mange fråsegner um dette.[30] Av det desse mennene skriv fær me eit godt bilete av samferdsla. Det rek gjenom bygdene alle slag handlarar. Hestehandlarar frå Hardanger, Sirdal og Ryfylkebygdene. Dei hadde med seg humle og onnor vare, som dei selde eller bytte burt. Skinn kjøpte dei. Fehandlarar frå nokon kvar kant kom det nøgdi av, og Tinndøler, Numedøler og utmenner fór med kram. Gylendingane kom med spit, og nede frå Arendalskanten kom det folk upp med bjøllor, klavar, spikar og onnor jarnvare. Setesdølene sjølve dreiv lite handel. Einast var byklarane og ein og annan valldølen som rakla med noko hestehandel. Dei var nordetter til Røldalsmarknaden og kjøpte inn og selde sidan utigjenom dalen eller på Austmannbygdi. Jonsokbil var det stor marknad i Valle og um hausten i Hornnes, og til desse marknadene kom det folk frå alle kantar. Dei heldt skeid i dalen, og dit søkte både „austmenner" og „nordmenner". Kjempor frå andre bygder kom og vilde prøvast, og setesdøler som Bjørgulv Uppstad fór utanbygdes vide vegnerne umkring på same arbeidet. Det var gode tider i dalen, og folk søkte dit på arbeid, visst då i slåtten og skurden. Det var mest austmenner og folk frå dei øvre bygdene i Vest-Agder. Aasdøler fór haust og vår gjenom dalen. Dei reiste austyver til Telemarki på arbeid, og derifrå kom det mykje folk, som skulde vestyver.

Som me ser, hadde Setesdal i denne tidi, 1770 åri og utetter til ikring 1850, stor samferdsle med alle bygdene rundt ikring. Ikkje so mykje, at setesdølene reiste sjølve, som det kom andre til dalen. Heller ikkje stod dei i noko større samband med bygdelag langt burte. Det var berre dei næmaste. Men likevel hev det sjølvsagt havt sitt verd. Um det ikkje nett var fyrstehandsinntrykk dei fekk, so var Setesdal likevel ikkje nokor avstengd bygd. Høve til å fylgja med hadde setesdølene, var so dei vilde.

Frå den eldre tidi veit me mindre um samferdsla og reiser i dalen.[31] Å slutta attende er i dette høvet ikkje so godt. Eit stykke tilbake i 1700 åri vil det vel svara so nokolunde med den tidi me no hev havt fyre oss, men stort lenger kjem me ikkje på den vegen; for mykje av den handelsrørsla som var sist i 1700 åri og utetter, byrja truleg då og hekk, som andre stader i landet, saman med aukande velstand og friare handelsformer. Frå tidi fyrr hev me då mest ikkje anna å halda oss til enn dei gamle brevi og dokumenti, som me kann finna noko i um handel og vandel millom setesdøler og utanbygdes folk. Det er oftast turr kost, som berre inneheld stutte vitnemål um gardhandel, jordsal, makeskifte, arv, lån, pantsetjing av jordeteigar o. dl. Men bak dei turre, knappe ordi løyner det seg ofte mykje liv. Diverre er det ikkje so mange brev som me kunde ynskja, og dei umhandlar berre visse sidor av samrørsla, men det er då alltid nok til at me fær som ei meining um koss samferdsla hev vore, og me kann alltid draga sume slutningar utan å gjera oss skuldige i altfor store mistak,

Dei brevi ein no kann finna og som inneheld slike upplysningar, skriv seg frå tidi 1400 til umlag 1700 med dei fleste i 1600 åri. Frå 1400 åri hev me fem brev.[32] Av dei viser eit nord til Kvinnherad i Sunnhordland og dei andre aust til Telemarki (Øyfjell 1, Kviteseid 1 og Fyresdal 2). Frå 1500 åri hev me elleve brev,[33] som alle viser austetter (Fyresdal 4, Skafse 2, Vinje 2, Eidsberg 1 og Tovdal 2). Frå 1600 åri hev me seks og tjuge brev,[34] der seks viser vestetter til Ryfylkebygdene og resten aust til dei fyrrnemnde bygdene i Telemarki og dessutan til Tovdal, Gjøvdal og Gjerstad.

Noko visst kann me ikkje få ut av dette, dertil er tilfanget for snaudt; men det ser likevel ut til at samferdsla hev vore størst med austmanbygdene i desse tri hundrad åri. Det er so rimeleg òg; for vegane dit var lettast. Me kann òg skyna at det hev vore mykje med giftarmål millom Setesdal og Telemarki. Mange av jordsali frå austmenner til setesdøler og umvendt hev just kome av det at dei hev ervt jordepartar med giftone sine. At dei vart i slekt på båe sidor av heiane skapte atter samvære ved bryllaup, likferd, erveøl og andre ættesamkomor. I det heile hev det visst vore meir av slik samferdsle enn ein skulde tru. Det same gjeld og Ryfylkebygdene, men i mykje mindre mun, um ein skal døma etter brevi, og det kann ein visst gjera her.

Det som må undra oss mest er, at ikkje noko brev viser nedyver eller vestyver til bygdene i Vest-Agder. Det ser ut som det ikkje hev vore nokor samferdsle her i denne tidi. Dette kann vel ikkje vera heilt rett, og det kjem vel av at

me hev for lite tilfang, eller at tilfanget er noko einsidig. Dei fleste brevi gjeld soleis folk frå dei øvre bygdene, Valle, Hylestad og Bykle. Men noko er det vel i det, og ein kann vel med god grunn segja, at i 14, 15 og 1600 åri hev det vore liti samferdsle millom bygdene i Vest-Agder og Setesdal. Serleg gjeld dette som nemnt dei øvre bygdene. I dei nedre var det kann henda noko likare, men her vantar me enno tilfang til å døma etter. At samferdsla var stor millom Telemarki og Setesdal er noko, me kunde venta, men at samferdsla vestetter berre peikar til Ryfylke og bygdene nordanfor er verre å skyna. At det var langt til Vest-Agder, og vegane uføre med store skogar, vatn og myrar imillom hev vel alltid gjort noko, men til Ryfylke var det like langt, og her måtte dei fara yver ville fjelli. Skilnad i økonomiske kår kann ha gjort noko, men um det veit me lite og inkje. Tilfanget sviktar i Setesdal, og i Vest-Agder er det ikkje etterrøkt enno. Helst må ein tru, at det er noko som heng att frå eldre dagar, då dei måtte til Stavanger med skinnskatten, og dalen rettsleg høyrde under Gulatinget. Dei kom alt tidleg saman med desse bygdene. Ved giftamål vart det skyldskap millom dei, og det gav nok tilknyting, som heldt seg lange tidene utigjenom.

Fra 1770 åri og utetter hev me sét, at det ikkje var so liti samferdsle med bygdene i Vest-Agder og bygdene utanfor. Umskiftet hev då kome litt etter kvart i 1700 åri. Fyrr 1700 gjeng straumen for det meste tvert på dalen. I 1700 åri og seinare gjeng han meir og meir utetter. Dette skriv seg vel mykje frå den aukande lastehandelen, og at byane nede ved sjøen voks og byrja tøygja armane sine langt uppigjennom landet so dei kunde draga handelen til seg. Det er den nye tidi, som kjem til dalen. Um me ikkje visste anna, var det råd å sjå det på stovehusi òg. Frå fyrste helvti av 1700 åri byrjar nyestovone å koma til dalen, og dei kom upp frå Vest-Agder. Like eins ser me òg, at rosemålingi sist i hundradåret meir og meir fær svip av Vest-Agder. Alle teikn som tyder på at dalen no hev sine sterkaste røter utetter og ikkje aust og nordvest, som fyrr.

Eit anna tilhøve, som òg må undra oss, er at setesdølene sjølv hev reist svært lite, so vidt me kann skyna. Tilfanget vårt er just ikkje stort, men litt måtte me ha funne likevel, um det hadde vore nokon større reisehug hjå dølene. Rett nok er der fleire segner um folk som kom i mannskade og av den grunn rømde or dalen ei tid,[35] men dette er ikkje stort sætande og hadde lite verd for samferdsla og kulturbytet, då slike folk måtte halda seg i skjol, mest kor dei fór. Utanum naudsynlege byferder, gjestebodsvitjingar og andre reiser i lovleg ærend[36] og soldatar som var med i krigen,[37] høyrer me berre gjete ein einaste mann som reiser ut. Det er Vonde Aasmund Rygnestad; han fór heilt til Holland og var med i krigen der.[38]

Dette er lite, men so lite det er, set likevel denne reisi til Vonde Aasmund merke etter seg i dalen. Ikkje so, at han førde med seg heimatt hollandsk skikk og sed, for han fekk vel ikkje vita so mykje um det, han som truleg helst vanka berre millom rå soldatar og lansekniktar; men det fylgde liksom eit friskt vêr med han. Han var den siste viking, som kom heimatt til dalen med herfang. Eit stort og gildt loft sette han upp med ein „kaamaar“[39] uppe i loftsvali, som ingen hadde sett maken til, og ei løyndekvile nede i buret. I loftet gøymde han herfanget sitt, og av dette heng enno etter nokre hollandske målarstykke og ein sjeldfengd spansk dolk. Vonde Aasmund var litt av ein stormann, som folket såg upp til og vilde likna. Segner og sogor sanka seg rundt minnet hans, gamle og nye um einannan, likt og ulikt, men alt dette gav nye friske tilskot til det andelege livet i dalen. Og som han kunde skræma embetsmennene, anten det no var sant eller ikkje, det vart fortalt frå slekt til slekt, og fortalt slik, at det måtte gjera dølene seige og uthaldande i striden mot embetsmennene.

Men han er den einaste. Ingen annan veit me av. Endå yngre søner på gardane sat heime. Det var skam å senda dei av, som um dei ikkje kunde fø dei sjølve.[1] Like eins var det med arbeidsfolk. Berre dei reiste, som ingen vilde ha til å arbeida heime.[40]

Me tykkjest møta ein gamal tankegang her. Friborne menn skal ikkje arbeida for andre. Dei kann fara ut og samla herfang, men er det ikkje høve til det, so skal dei vera i ro på garden og stella med den. Dei er og heimkjære og vil helst vera setesdøler; difor tok ikkje arbeidsfolk ut, fyrr dei var plent nøydde til det, endå dei visst kunde tent meir andre stader.

84. „Høna på Hønehei“, Valle — Fot. Gisle Midttun

Setesdølene trivst best i dalen og hev vondt for å mengja seg med andre og taka upp seder og skikkar frå dei. Ein ser det so greidt etter at utvandringi hev teke til. Dei fleste kjem heimatt. At dei hev lært noko er visst nok, men dei hev ikkje gløymt, at dei er setesdøler. Dei er det framleis, i sinn og skinn, i hug og haatt, i all si ferd.

Meir enn noko anna er dette grunnen til, at det heng so mykje att av det gamle i Setesdal. At dalen låg i ein avkrok, avstengd og burtgøymd frå verdi, og at dette skulde vera grunnen er lite truleg. Dei hadde sine vegar ut til alle kantar, og dei var so gode som ein etter tidi kunde venta dei. Mykje folk vanka det i dalen, og mange band var knytt millom dalen og bygdene austanfor og vestanfor. At dette hev sett sine merke er tvillaust, og røkjer ein nøgje etter vil ein sikkert finna, at setesdalskulturen hev fenge tilsig frå mange kantar. Det spring ikkje i augo med ein gong, dertil er det nye og det gamle for godt ihopmengd og hev fenge ein dåm yver seg, som berre folkelyndet i Setesdal kann gjeva det.

MERKNADER

[1] Arkivet aat Norsk Folkemuseum.

[2] Top. Journal h. 26 s. 2 (Rosteds fortale).

[3] » — h. 26 s. 18 ff. Sjå elles utgreidingi åt professor Edv. Bull i dette verket s. 76.

[4] Top. Journal h. 27 s. 58 f.

[5] » — h. 27 s 32 f.

[6] » — h. 26 s. 9 f. (note under).

[7] » — h. 27 s. 7 f. (—»—).

[8] Beskrivelse af Valle. Univ. bibl. mskr. 4to 417 b.

[9] Prestearkivet i Valle.

[10] Arkivet åt Folkemuseet og Skar: Gamalt or Sætesdal IV s. 152.

[11] Skar IV s. 155.

[12] Bispen kom alltid austantil. Den siste bispen som fôr denne vegen var von der Lippe (bisp i Kristianssand 1841—1866). Fyresdølene frakta han til Findalen, der valdølene tok i mot han. Bispen bruka mykje å eta på Skorestøyl. Dei tok ned ei kvòv (kløyvning) av taket, som han hadde til bord. Von der Lippe hev ete sju gonger på den kvòvi. Det var mykje folk på støylane og slo, når bispen kom. So huva dei burt etter støylane, når dei såg han. Bispen spurde, kva dette skulde tyda. „Det er en kjærlig Hilsen til hverandre," svara presten. Arkiv åt Folkemuseet.

[13] Skar IV s. 156.

[14] » I s. 4.

[15] » IV s. 151.

[16] N. G. L., b. 1, Kr.a 1846, G. 90, F. III 19 og L. 43—47, b. 2, Kr.a 1848, J. 59.

[17] I 1665 kom alle vegane i landet under tvo „Generalveimestere", og med ein liten stans i 1670 åri på fire år hadde me slike heilt til 1742, då amtmennene og futane fekk vegtilsynet. I 1767 og 1768 vart det tvo vegmeistrar att (ein sunnanfjells og ein nordanfjells) og i 1781—1787 vart det einskilde vegmeistrar for Kristianssands og Bergens stift. (Sjå vidare Norges Historie fremstillet for det norske folk af Professor Dr. A. Bugge, Riksarkivar E. Hertzberg etc. B. V 1 a 21 og 273 og V 2 s. 31 og 289). Sjå òg Yngvar Nielsen: Det norske veivæsens udvikling før 1814 i Historisk Tidsskrift b. IV, Kr.a 1876, s. 218 ff.

[18] Top. Journ. h. 26 s. 80 f.

[19] » — h. 27 s. 59.

[20] Skar IV s. 152.

[21] » V s. 130.

[22] Når folk drog til støyls um sumaren, snudde dei høna mot støylen, og når dei um hausten fôr attende, vende dei ho mot bygdi. Arkivet åt Folkemuseet. Dette tyder på, at ho upphavleg ikkje kann vera sett der berre til vegmerke, men at det ligg ei eller onnor gamal tru til grunn. Helst er ho vel sett der til å verna buskapen mot vondt. I folketrui hev høna spela ei stor rolle, og ein kann vel i henne sjå eit bilete eller symbol på sjølve livsgudinna. (Sjå elles N. E. Hammarstedt: Såkaka och Gullhøna i Meddelanden från Nordiska Museet 1899 och 1900, Stockholm 1902, s. 27 ff.).

[23] St. A. Kr.sands Bispeark. Embedsprotokol A for Biskop Sørensen paa hans Visitatsreise i 1812.

Sjå og Prof. Bulls utgr. i dette verket s. 67

[24] Skar IV s. 151.

[25] » IV s. 152.

[26] » IV s. 153.

[27] R. A. Rentekam. real. ordn. avd.

[28] Top. Journ. h. 26 s. 80.

[29] » — h. 26 s. 93, 96, 98 og 125.

[30] Skar I s. 72 ff. og 158, II s. 35 og 80, III s. 50, 112 og 149, IV s. 149 f., 160 ff. og 177 f. V s. 13 f. 16 og 17. Sjå elles Prof. Bulls utgreiding i dette verket s. 79 f.

[31] I 1128 var „Jon Fot" på vitjing i Valle. Han tok vegen ut dalen til Aust-Agder, han vilde drepa Salmund. Sjå P. A. Munch: Det norske Folks Historie, Kr.a 1855. B. II s. 691 f. Hollandske falkefangarar heldt seg òg i dalen, sjå Top. Journ., h. 26, s. 142 ff.

[32] D. N. I. s. 416 d. Røyrgar i Øfjeld 26. — 8. — 1401. Bjørn Thorgeirsson m. fl. sel Brokke i Hylestad til Thorgils Roarsson.

D. N. I. s. 422, brev d. Hviteseid 1402. Tvo lagrettemenn i Setesdal vitnar, at Eivind Roarsson selde tvo vatn Drougan og Stoksvatn.

D. N. I. XI s. 105 d. Nes (Kvindherred) 25. — 5. — 1405. Svenke Aslaksson kjøper 9 månadsmatsbol i Straume i Hylestad og likso mykje i Røysland i Valle av Peder og Helge Gunnarsøner.

D. N. I. I s. 513, d. Bakke 142. Amund Eysteinsson sel til Halvard Ulfsson $1\frac{1}{2}$ Kyrland i Lofthus i Fardal og ein deil av midtre Lid i Moland.

D. N. I. X s. 203, d. Frodaland (Fyresdal) 2. 10. — 1479. Asbjørn Helgesson sel halvparten av Vatnedalen og halvparten av Haslemo i Bykle til Bjørn Jonsson.

[33] D. N. III s. 750, d. Sitje 1506, Olaf Avaldsson makeskifter til Arne Bjørnsson $2\frac{1}{2}$ markebol i Bø i Setesdal mot 8 markebol i Thveit i Sangedal (Fyresdal).

D. N. XIII s. 153, d. Setesdalen 1515, Salve Thorkelsson makeskifter 5 markebol jord i Tveiten i Valle til Arne Bjørnsson mot 4 markebol i Klauvereid i Skafse og dertil 5 mark gull.

D. N. IV s. 801, d. Ramsum (i Tovdal?) 22.—5.—1529, seks menn sel til Thorleif Thorgeirsson to øydegardar Skjevrak og Mæla (?) i Byggland.

D. N. IX s. 685, d. Eik (Moland) 13. — 6. — 1531, Thjostolf Valthiofsson hev selt 12 markebol i Dale (Valle) til Nerid Thorbjørnsson.

D. N. VII s. 825, d. Vinje 22. — 5. — 1552, Knut Lidvardsson og Michel Ormsson hev selt det gods, konone deira åtte til Folke Ketilsson, som hadde odelen.

R. A. Yngre dipl. 2, d. Ramse Topdal 21. — 5. — 1559. Oleif Tholleifsson byter med Gunner og Gunsten Aslakssøner Momrak og Lillemomrak i Moland mot Lauvdal i Byggland.

D. N. XIII s. 807, d. Muggehus 16.—3.—1561, Mogens i Vik (Moland) og kona hans Ranveig Torgilsdotter vedkjenner seg at bestefar til Ranveig, Asger i Vik, hev fenge betaling for 4 markebol jord i Bø („Litlebø") i Setersd. av Eivind Arnessons far.

R. A. Y. d. 2, d. 1563, tre lagrettemenn i Fyresdal vitnar at Asle Helliksson hev selt „juet" i Valle til Gisle Klovered.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 3, d. „Venye" (Vinje) St. Johan dag 1569, Halvor Smørklep og Alf Amundssen sel til Gunsten Haldvorssen 2 markebol jord i Kjørvestad i Valle til „evindelig odel og eie."

R. A Y. d. 3 d. Eidsberg 25.—11.—1584. M. a. stend at Ketil Thorgeirson hev bytt Brottveit og „Kvist" (Kveste?) i Valle med Ulf Olafsson mot Rygnestad og 1 markebol i Vik i Fyresdal.

Gardsarkivet i Rike, R. A I 12, d. 1598, „Sorenskriveren i Vest Folden og Thelemarken og 4 lagrettemænd bevidne at anno 1598 var de paa „Klefuen" i Skafsaa sogn Fyrrisdal og hørte og saa at lensmand Vettilef Oluffsson paa Gunder Vigs vegne tog i skjellig vidne Kettil Vegem og Biergit „Huestad'" hvilke for m paa bog svor med fuld ed, at Helga Torgersdatter kom i tjeneste hos Tallak Barskaar siden hun drog fra sin „Ædtemand" Gunder Vig i Valla pr.gj. Og Tallak hadde hende nogen aar hos sig og laa i frillelevned med hende før han fik øvrighedens samtykke med brev og segl at han maatte have hende for sin „ædte hustru"".

[34] R. A. Y. d. 4, d. 1.—6.—1602. Roar Hakkesson i Laardal makeskifter med brorens arvingar Gjelhus og Flestvet mot Groven i Eidsberg, Homme i Valle og nordre luten av Grønli.

R. A. Y. d. 5, d. Homme i Valle 6.—11 —1604, Rear Groven frå Telemarki og Ouend Joenssen i Svalestuen tiltalar Osmund Bø m. fl. for å få rett rekning i markeboltal og kyrlagtal i Homme, Bø, Flateland og Kveste.

R. A. Y. d. 5, d. Bakke lagting, Raabygdelag 27.—6.—1607. Etter fullmakt av Rear Groven, Telemarki, hev Halvor Homme stemnt Ouden Homme, Thor Bø og Gurun Kveste med deira medarvingar for arveluten til mor til Rear, som han meinte ikkje var fullt greidd.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 45, d. Tockedalen 21.—4.—1612, Kietil Viken i Skafsaa gjer kjent, at han og Thorgier Flateland, som hev havt ei „langsommelig" trette med kvarandre, endeleg hev vorte forlikte.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 39, 30.—5.—1616, Knud „Vicke" i Suldal gjer kjent, at bror til kona hans, Tollef Anondsson, er død hjå han sistlidne vinter. Arven etter han gjev han til Olaff Aakre i Setesdal og Stii Espeli i Telemarki. Dei var utsende av faren Anond i Setesdal.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 52, d. „Haugis" i Vissedal (Gjerstad) 12.—10.—1621, Niels Torbjørnsson „Haugis" i Vissedal gjer kjent at kona hans, Asløff Gunstensdotter, hev selt heile jordeparten sin i Laurdal i Byggland, som ho arva etter bror sin, Aslak Gunstensson, til Torgier Gunstensson.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 54 (56), d. 2.—12.—1622, gjeld ei rettssak millom Torgius Hovet og Torgius Straume. Under denne la den siste fram brev, dat. Moland 10.—5.—1598, som synte, at Egil Svendsson i Fyresdal hadde selt til han 1/4 av eit markebol og 1 kyrlag i Hovet, som kona til Egil fekk i arv etter mori. Like eins eitt, d. Vinje 6.—2.—1603, at Randveig Aslaksdotter hadde selt til Torgius Straume 1/2 løb skyld i Hovet.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 58, d. „Cuffenberig" 27.—8.—1623, Olluf Thorsson på Austenaa i Lille Topdal gjer kjent, at Thorgie Kjørvestad i Valle hev løyst eit pant av han, som han hadde i ein åker, „Sex Sellen", under Nordre Lauvdal.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 61, d. Valle pr. gard, 18.—3.—1624, Knud Biufsson Dalen („Tochedall") sel til Torge Gunstensson Kjørvestad i Valle 2 kyrlag og „todelen" i det 3 i garden Tveiten i Bykle.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 62, d. 6.—12.—1624. Makeskifte millom Thoere Ifuerssen paa „Nauf" og Michel Hoffuersen paa Espedal på den eine sida og på den andre Salomon Giermundsen, Viken i Valle. Salomon fær Tveit i Valle og dei Vanle på Mosterøen. Det var odelsgods dei bytte på båe sidor.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 16, d. Ryssestad 20.—9.—1625, Matt. Thuesson „Raaede" (?) segjer frå til Torgie Viken m. fl. i Setesdal um at dei ikkje må betala skuldi si til Ambiørn Ramdall i Telemarki, fyrr Ambiørn hev betalt skuldi si til Asbiørn Kjørvestad.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 68, d. Aakre 16.—11.—1626, Vetle Anundsson vest på Espedal, sel foreldrearven sin, 3 1/2 Kyrlag i Aakre, til broren Olaf Anundsson på Aakre i Setesdal.

R. A. Y. d. 6, d. Norenberg 4.—4.—1630, Knud Thollefsson Bergie i Øyfjell og Folche, Knud, Gunder og Olluf Olssøner av Setesdal gjer kjent, at dei den 11.—3. - 1625 hev gjort odelsbyte. Knud Bergie skal eiga 2 1/2 markebol i Bergie og Olssønene halvparten i Graamandshus i Homme.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 18, d. 1630, Knud Ollofsson Hagen (?) („Hogen") i Hylestad sel odelen sin, „et quarters skyld" i „Asche" i Stavanger len til frenden sin, Salomon Giermondsson Viken i Valle.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 21, d. Aakre 16.—8.—1635. Ollaf Josefsson på Vallem i Aardal, Ryfylke hev vorte sameint med Olluf Aanonsson på Aakre um den odel og arv, som fall til kona hans.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 98, d. 8.—3.—1637, etter fullmakt av Torgrim Haatveit i Laardal sel Aanund Ofte i Høydalsmo 1 „tønde skyld" i Rike i Setesdal. 1/3 til Aslak Klauvreid i Skafse, 1/3 til Halduor Spokkeli i Fyresdal og 1/3 til Asbjørn Rike og „hans medbrødre", Torgius Flateland, Eivin Haftuft, Torgius Ollufsson og Gunnu Ose.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 22, d. 1638, Villborg (?) Asmonsdotter og son hennar, Liduor Olaffson, på „Dallen" i Skafse hev selt til Olluf Aakre, Villborgs bror, all deira arv og eigedom i Aakre.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 26, d. 1640. Niels (?) Hoftuft i Valle gjer kjent, at syster hans hev selt ein jordepart i garden „Ormeland i Geffuardal" (Gjøvdal) til Kidel Oluffsson Rike.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 106, d. 4.—2.—1649, handlar um eit skifte på Brottveit i Valle. M. a. stend, at Gunhild tok „sit bytt" i Grasstiørn i Skafse og 1 markebol i Viig i Fyresdal.

R. A. Y. d. 7, d. Vinje 30.—5.—1651, Knud Josefssen Klungtvedt (?) i Vinje sel til Thorgilds Pedersen Graamandshus i Valle sin odelspart i Graamandshus.

R. A. Y. d. 7, d. (Triset i Laardal) 12.—6.—1651, Oluf Knudsson Li i Øyfjell er misnøgd med sin avlidne fars „bytte" i Graamandshus i Valle.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 117, d. 4.—3.—1668. Odelsskifte etter Salomon Viken og Turi kona hans. M. a. åtte han 1/2 tunne i „Asgier" i Ryfylke og 1 t. i Haugen i Fyresdal.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 124, d. 16.—2.—1685, Olle Kjelleberg, Gunder Flateland, Folche Rike og Bjørguf Nomeland vert stemnde til tinget i Rike for skuld til presten i Suldal Jacob Anderssen.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 126, d. 1.—7.—1685, Gunni Halvorsson i Fyresdal hev selt til Osmund Kjørvestad 2 „notting skyld" i Kjørvestad, som kona hans hadde arva.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 53, d. Christiansand 14.—2.—1712, Joen Stenssen Helle klagar til kongen, at han ulovleg er gjort arvelaus. M. a. stend, at far hans makeskifte ei halv hud i Helle med ei halv hud i Østre Nape i Telemarki.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 55, d. Rike gård 18.—6.—1716, lista yver arvingar og jordegods etter for lenge sidan avlidne Kidel Olufsson Rike og Astri Olufsdotter. Av jordegods åtte dei m. a. 3 kalvskinn i Momerak og 2 i Lislestog i Fyresdal.

[35] Skar II, s. 21, 23 og 49.

[36] R. A. Y. d. 2, d. Valle 12.—1.—1571. „Torger Nielsen og Jon Nielsen (truleg prestesøner) er „sckickede" paa sin rette Rese herfraa och til Opslo".

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 47, d. Valle 28.—3.—1611. Mickel Rygnestad og Ulf Lunden reiser til Bergen, „der noget nødtørftig Ærind at udrette".

Gardsarkivet i Rike, 3, d. 29.—6. 1584, Jon Omlid dømt til å møta i Oslo.

Skar II, s. 71. Danil Jore i Valle var til kongen under Lofthusrørsla.

[37] Gardsarkivet i Rike, R. A. 50, d. 1711, tri setesdøler som er utkommandera til ei festning 5 mil frå Fredrikshald sender helsing og bod heim. Den eine Knud Knudsen Myrum bed um å få seg tilsend ei skjorte, Anders Salvesen Søland bed kona si senda seg pengar. Den tridje er Poul Osmondssen Kvassaaker.

Sjå elles Skar II, s. 122 ff.

[38] Skar II, s. 15 ff.

[39] Kaamaar = *locum*.

[40] Skar IV, s. 147.

85. Rygnestad, Nordigard, Valle

Fot. Gisle Midttun

GARDAR, HUS OG HUSBUNAD

AV GISLE MIDTTUN

Setesdal er ein trong dal. Nede i botnen er det for det meste berre rom til elvi. I Byggland vidar han seg ut; men dei store fjordane fyller upp, og strendene er bratte. I hovudbygdi i Valle er det òg romsamt med slette vollar og øyrar midt etter dalen; men her fløymer elvi yver sumar og haust. I det store og heile ligg difor gardane i Setesdal uppe i bakkane langs etter dalsidone. Husi ligg umlag midt etter den dyrka jordi, meir og minder høgt uppe etter som jordi hev vore dyrkande til med bøen eller slåttevollen ovanfor og åkrane nedanfor husi. Jordi til kvart bruk ligg oftast i ein lang teig, som gjeng heilt frå elvi eller fjorden til lengst upp i lidi, der bumarki tek til.

Fyrr var det ikkje slik. Her som andre stader, var eigedomane bytt sund i små lappar, og dei låg umeinannan i eit einaste rot. Gjellebøl skriv um dette: „— en Mand kan paa 20 Steder have 20 smaa forskjellige Engstykker; ja det hænder tidt, at den ene Mand kan eje Ageren, men den anden den Reen, som støder til samme, hvoraf flyder den Ulejlighed, at den ene har godt af den Hævd, som flyder af den andens Ager.“ Og litt etter heiter det: „— jeg har aldrig nogensteds set Jorden uddelt i saa uregelmæssige Stykker, som her. At dette er sandt, kan sees deraf, at mangen Mand ikke eier sit eget Gaardsrum.“ [1] Dette vart det slutt på i 1860 åri, då utskiftingi eller „Storbytet“, som det heiter, tok til. Kvart bruk fekk då jordi si i eit stykke, so sant råd var.

TUNSKIPNADEN

„Storbytet“ samla eigedomane, men det reiv sund dei gamle tuni; for etter kvart tok folket husi sine og flutte dei ut på eigedomane sine. Dette er so vel gjenomført no, at det på dei mangbølte gardane med fire eller fem bruk, ikkje finst eit einaste tun att, der husi stend som dei stod fyrr.

På mindre gardar med eit par bruk eller so er det alltid noko likare. Fleire av desse gardane hev alt frå gamalt vore einbølte; men jamvel her er oftast husi flutte på eller nedrivne og andre sett i staden, so noko vissa hev me ikkje.

Fyrst når ein tek fyre seg utskiftingskarti, er ein på nokolunde trygg grunn. Rett nok stend det ikkje på dei, kva kvart hus er for noko, men røkjer ein etter på staden, finn ein alltid ein eller annan, som veit at der og der stod det og det huset.

Millom utskiftingskarti finn me ikkje noko døme på, at tuni er skipa som landsbyar eller grender. Gardane ligg kvar for seg med fire eller fem bruk samla i eit tun, det meste. I Aaraksbø ser det ut til å vera fleire. Det liknar noko på ei vestlandsk grend; men her var det smelteverk ikring 1850, so det er lite sætande. Mange hus er det heller ikkje på kvart bruk. Det er gamle- og nyestog (fyrr berre gamlestog), loft, fjøs, løde, stall, talle (sauehus) og basstoge. Kvern høyrer òg til, og ofte hev dei tvo loft eller eit stolpehus attåt det eine loftet.

86. Joro, Bykle — Etter teikning av Asor Hansen 1917

På pl. 10 er etter utskiftingskarti gjort eit utval av Setesdalsgardar, som so nokolunde skulde svara til det som hev vore vanleg i dalen.[2] Me ser her, at på dei tvo Kvestegardane og på Rygnestad (fig. 85) ligg husi i tvo rekkjor med innhusi på den eine sida (øvst), og uthusi på nedsida. Denne tunskipnaden finn me att på ei heil mengd einbølte gardar. Soleis på Helle og Uppstad i Hylestad, på Brottveit (pl. 11 og fig. 92), Øvretveit og Berge (fig. 93) i Valle, på Mosstøl (fig. 95), Joro (fig. 86) og Haslemo i Bykle o. fl. a. st.

På Ose i Austad (fig. 96) og Tveiten (fig. 97) og Dale i Valle, som er einbølte gardar (kvart tun ligg for seg) ser me, at både innhusi og uthusi ligg i ei lang rekkje. Dette er vanleg mange stader i dalen. Millom anna på Helle i Hylestad og Kjelleberg (fig. 99) og Haugebirkje i Valle. Elles er dei lange husrekkjone sers tydelege på dei mangbølte gardane òg. Soleis i Viki, Sagneskar, Aamlid, Bø og Homme (fig. 91) i Valle. Rett nok ser desse gardane litt samanrota ut med innhusi og uthusi umeinannan; men ser ein nøgje etter, vil ein på fleire av dei finna att dei same tvo husrekkjone som på dei einbølte gardane. I Viki hev me A, B, C og D, på Sagneskar og Kjelleberg I, II, III og IV og 1 og 4 og på Hovtuft ligg mest husi på kvart einaste bruk slik. Um dette tyder, at det er den eldste tunskipnaden er ikkje godt å vita. Det er vel vissaste berre å segja, at husi på Setesdalsgardane fyrr oftast låg i rekkjor.

I Telemarki, på Voss og Island[3a] finn me døme på ein liknande tunskipnad, og det er mogeleg at me vil finna han andre stader òg; men for tidi er tilfanget so lite at det ikkje

87. Husmannsplass, Bykle — Etter teikning av Asor Hansen 1916

88. Joro, Bykle — Etter teikning av Asor Hansen 1916

er råd å segja noko visst um det. På gamalnorsk heiter slike husrekkjor *løn*, og denne tunskipnaden hev helst vore teken som typisk for millomalderen i dei bygdelagi, der det ikkje var mange hus på kvar gard.[3b] Dette er i ein viss mun rett nok; men ser me på grunnplanane frå Setesdal, finn me ofte, at innhus og uthus ligg i vinkel med kvarandre. Best ser me det på det eine bruket i Aamlid; men elles er det tydeleg nok i Viki, på Dale og Kjelleberg, og me finn det på mange andre gardar i dalen. Soleis på Helle („der ne'“) og Uppstad („der uppe“ og „der heime“) i Hylestad og på Kveste (Nordigard), Tveiten (Sygard), Brottveit („der nor“) og Kyrvestad (Mannspann) i Valle o. fl. a. st.

Um denne tunskipnaden er so gamal som dei me fyrr hev nemnt, er ikkje godt å segja; men me hev vissa for at han gjeng attende til 1600 åri. Husi på eit par av desse gardane er frå den tidi, og dei hev ikkje vore flutte eller stelte noko større på. Men i 1600 åri er det millomalderen endå i Setesdal, so ein hev grunn til å tru, at denne tunskipnaden òg skriv seg frå millomalderen.[4]

Det let seg soleis ikkje gjera å setja upp ein einaste fast regel for tunskipnaden. Det var heller ikkje ventande, dertil er lendet, der gardane ligg for skiftande. Ikkje so mykje, at det ingi retting er — skikk og bruk hev nok havt sitt å segja — men alltid so pass, at dei praktiske umsyn kom til å vega mest.

I ein bakke fell det soleis av seg sjølv, at innhusi stend i ei rekkje ovanfor tunet og uthusi nedanfor. Ingen vilde t. d. falla på å setja fjoset sitt upp tett innmed stoga. Då fekk han mittingi midt i tunet. Slik som fjosi fyrr var i Setesdal, kunde ein heller ikkje godt setja dei upp og ned etter bakken i vinkel med innhusi. Fjoset måtte standa på nedsida, då fekk jordi nedanfor godt av hevdsiget. Stend alle husi i ei rekkje, ligg dei oftast etter ein bakkekamb eller rymb med slett voll til framsida av husi og fall nedyver frå baksida. Stend husi i vinkel, ligg gjerne stoga og loftet etter ei døl, slette eller ein rymb med fall nedyver for enden av døli. Her hev dei då sett uthusi, so hevdsiget kunde renna nedyver bøen eller åkren. I det heile hev umsynet til hevdi havt mykje å segja i tunskipnaden.[5]

At husi låg i livd for vind og vêr, ser det ut som dei hev brytt seg mindre um. Då var det heller um å gjera, at husi låg sjåleg til. Dei vilde gjerne standa i svali og sjå utyver, helst til den kanten det oftast kom folk frå.[6] På jamnen ligg difor setesdalsgardane høgt og fritt.[7]

På husmannsplassane er det ikkje stort greide på tunskipnaden. Det hev alltid vore smått stell der; men dei hev helst lagt husi i rekkje (fig. 87). Husi er ikkje so mange just, og det vert mest som når guten ropa: „i rekkje og rad“, han hadde berre ei ku. Det er stoge, løde og fjos i eitt og kann henda eit stolpehus. Husi er uvande og små, og sjeldan er det nokon alder på dei.

Den måten dei einskilde husi stod til kvarandre på, ser ut til å vera nokolunde eins yver heile dalen. Dei hev sjølvsagt mykje retta seg etter det som fall lagleg og naturleg. Stoga og loftet stend soleis mest alle stader ved sida av kvarandre, og på dobbeltgardar der husi stend i rekkje, vert det då anten loft, stoge, loft, stoge, (sjå pl. 10, Sagneskar og Bø og fig. 88 og 98, Joro i Bykle) eller og stend det eit loft i kvar enden av rekkja med tvo stogor millom, (sjå pl. 10 Viki). På einbølte gardar, der dei hev tvo loft, stend her òg eit loft for kvar enden av stoga (sjå pl. 11 og 12 og fig. 96). Stolpehusi, um dei hev slike på garden, stend sjeldan inne i husrekkjone, og gjer dei det, hev dei oftast kome i staden for eit loft; for, som me seinare skal sjå, er stolpehusi ikkje so gamle i dalen. For det meste stend dei difor koss det fell seg. På gardar der innhusi og uthusi ligg i vinkel, ser ein mykje at dei ligg midt mot innhusi. (Pl. 10 Aamlid). Fjos og løde stend oftast ende i ende (fig. 100, pl. 43 og 44), medan stallen paa jamnen ligg fram i tunet

for seg sjølv. (Fig. 99 og pl. 10). For eldsfåren skuld stend alltid basstoga eit godt stykke frå dei andre husi, og like eins smidja, der det var ei slik. Til kvart bruk høyrde det alltid kvern. Det skilde mykje koss bekkjene var. Oftast var det flaumbekkjer, so dei berre fekk mala haust og vår; men her og kvar var det årmylt som i Homme i Valle og Aaraksbø i Sandnes, der vatnet aldri tryt. På gardar der det ikkje rann bekk på eigedomen, hadde dei etter gamalt kvernplass i bekken på grannegarden eller lenger burte, som høvet var til. Der det er godt fall, ligg kvernane tett i tett upp etter (sjå fig. 89 og 94 og pl. 10 Viki).

Stogehusi i Setesdal hadde fyrr so vidt me veit alltid svaler til framsida på langveggen,[8] og der dei stod i rekkje, gjekk svalene då i eitt. Slik var det i Viki, Rike, Hovtuft og syndre Homme i Valle og i Brokke i Hylestad. Skar,[9] som fortel dette, skriv um den i Brokke: „Der var tri Bruk i Brokke, og alle var i *ei* Svòl. Svalerne var drusteleg utferda. Svoli i Brokke var Gjetords; det var eit Mynstr for Dalen. Dei gjorde eit Stev um den Svoli daa Hæge or Aaraksbø stod Brud:

„Brokkesvòli, baa smòl aa lòng,
rei 'u Hæge tverrandi Spròng.
„Inkji syte, inkji graate Hæge".“[9]

Det var lett å koma frå den eine stoga til den andre, når svalene var bygde i hop, og so slapp dei ganga under berr himmel. På gardar der lofti stod imillom stogone, hadde dei noko liknande. Ikkje so at dei bygde sval framfyre buret; men dei la som ei bru av tiljor eller borgi gjekk i eitt.[6] Det same ser me på einbølte gardar òg. (Fig. 107).

I Brokkun i Valle var det „drumbe".[10] Det gjekk ei sval eller bru frå stogesvali og burt i loftsvali (fig. 90). Dette lèt seg berre gjera, der stoga og loftet ligg upp ned i ein bakke med loftet nedst. Dette finn me ikkje so mange stader i dalen, so „drumbe" hev visst vore sjeldsynt. Utan drumba i Brokkun er det berre segnene til at det hev vore ei på Aamlid i Valle[11] og ei på Nordigard Rygnestad. På den siste staden fortel Skar at det gjekk drumbe millom „Nyelopt" og „Gamlelopt"; „men Gamleloft stod luks innaat Enden av Vaaningen, paa same Svillerne som den. Det syner Meit i Veggen der Drumba var skjeft inn i Nyeloft".[12] Dette er rett nok. I Nyeloft, det kjende Rygnestadloftet Vonde-Aasmund hev sett upp, er det stemt utor hòl på utsida i eit par av svalstolpane (fig. 146); men um det nokon gong hev vore meir er tvilsamt. Det er so langt millom Gamleloft og Nyeloft at ein helst må tru at Vonde-Aasmund hev tenkt å flytja dei andre husi nærmare Nyeloft eller byggja nye. Heller ikkje finn me eit einaste merke i Gamleloft etter drumbe.

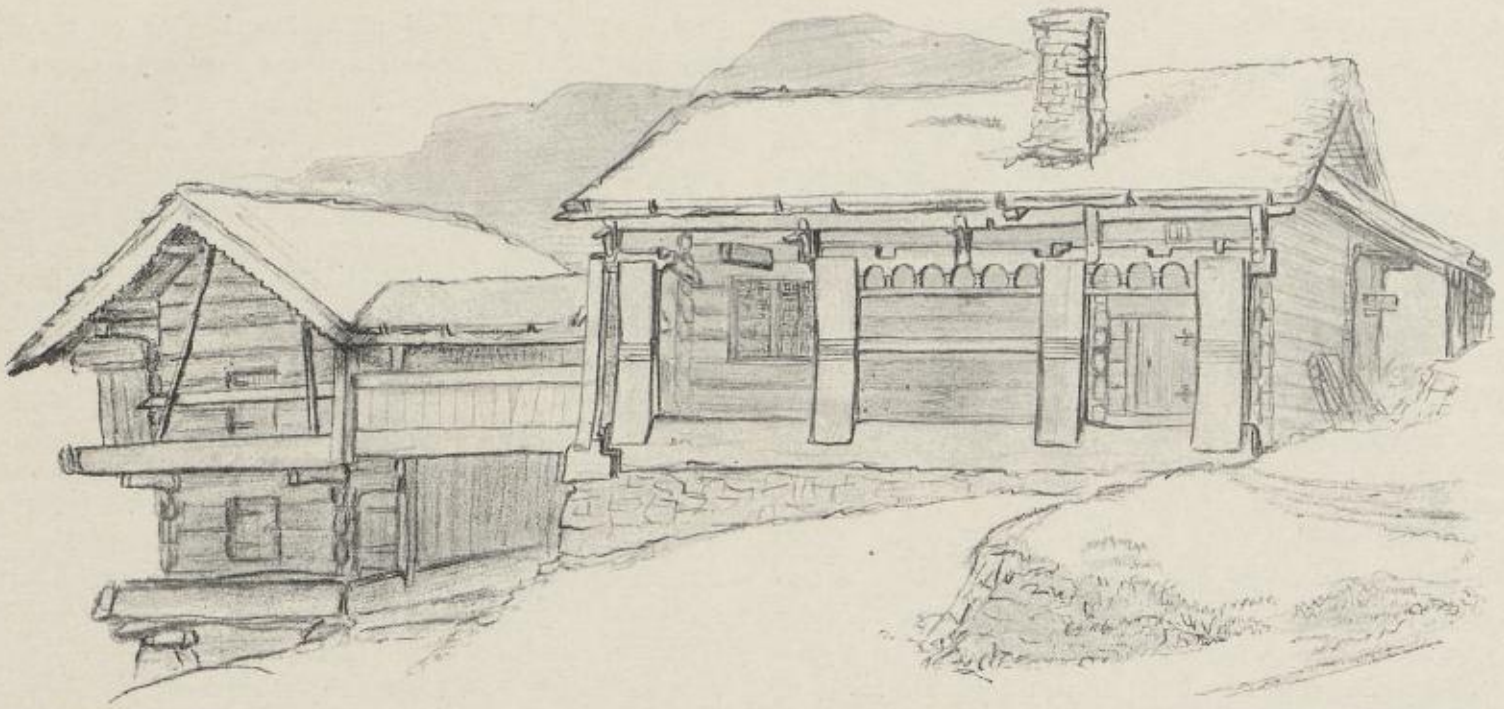
Utum Setesdal hev det her i landet so vidt me veit, berre vore drumbor i Fyresdal på gardane Lofthus og Borgi[13]; men kvar denne bygnadskikken elles er komen ifrå, er ikkje godt å vita. Sjølve ordet lærer oss ingen ting.[14] I og for seg er det ikkje noko rart i at dei der det let seg gjera, bygde ei bru frå stogesvali og burt til loftsvali. Det var lettvint og greidt so.[15] Men at dei laga det som ein inneklædd gang, tykkjest tyda på fyrebilete frå andre kantar og eldre tider. Me finn òg døme på slik bygnadskikk ute i Europa frå sein vikingtid og tidleg millomalder, og nede i fjellbygdene i Rumenia hev noko liknande vore i bruk heilt til no.[16]

I Setesdal som i Fyresdal er drumbone heilt burte. I Brokkun reiv dei drumba i 1860 åri. Nicolaysen meiner at stoga i Brokkun er bygd sist i 1600 åri, og han trur at drumba er frå same tidi.[17] Sidan me berre hev att ei utmæling av arkitekt Christie og ei teikning av Aug. Schneider, er det ikkje so godt å døma um dette; men truleg er det rett. Sjølvsagt var ikkje drumba i Brokkun den fyrste i dalen.[18] Denne bygnadskikken hev visseleg kome inn lenge fyre den tidi; men det hev aldri vore mange av dei.

Setesdalstuni hev so vidt me kann skyna, aldri vore inngjerde. Heller ikkje hadde dei tuntre som i mange andre

89. Kvernhus, Bykle — Etter teikning av Asor Hansen 1916

90. Brokkun i Valle
„Drumbe" millom loftet og stoga

Etter teikning av A. Schneider 1865
Kobberstiksamlingen, Kr.a

bygdelag. Men vette- og tussetre var det nøgdi av.[19] Eit slikt eller slike tre stod det fyrr mest på kvar einaste gard, eller dei hadde vetterøysar. Til trei eller røysane bar dei saup og kling når dei hadde kinna, og øl når dei hadde bryggja, og vetti eller tussane tok kvar granden.[20] Tròs og lauv som datt av desse trei, måtte dei aldri røyva. Dei raka det vel inn til leggen og lét det liggja der. Å styva eller hogga eit vette- eller tussetre var det aldri tale um. Dei som prøvde på det, gjekk det gale med.[21] Dei måtte helst stella seg so snildt dei kunde med vetti og tussane. Nokon større skilnad på tussar og vette kann me ikkje skyna at det hev vore; det einaste er at vetti held seg i åren òg, og so er dei alltid hokyn. I røyndi er dei vel båe av same folket; men truleg er vetti eldst. Tussane hev fenge meir svip av huldrefolket i andre bygdelag. Dei held seg ikkje berre til garden. Ein kann råka dei i skogen, på heii og støylen og elles mange andre stader.

Mest alle stader stod vette- og tussetrei på gravhaugar (fig. 44 b og 103) eller i nærleiken av slike. Det tykkjest difor vera tvillaust, at upphavet til dei er tru um dei gamle burtfarne. Ein gong hev dei trutt at dei døde på ein underleg måte levde vidare på eller i nærleiken av garden. Dei hadde enno ans for koss det gjekk med garden og folki der, ja, det var i grunnen dei som rådde for lukka. Difor laut ein stella vel med dei, ofra til dei ved visse høve og ikkje uroa dei i utrengsmål. Dei døde vart litt etter kvart gløymde, og tussar og vette kom i staden, eller rettare, dei døde fekk desse namni. At det må vera slik, hev me døme på frå dalen. Det heiter soleis frå Hurverak i Aardal, der det var tussehaug med tussebjørk, at i „ellgaamo Ti va der ei Kaane som va so virk'e ti gjeve Tussan'; kver Gòng 'u bryggja, støytt' 'u Øl neaa Røtann': „Detti ska Fabroi have, for 'an va slik Kjempe", sa 'u."[22] Andre stader sa dei, når ei ku hadde kalva og dei støytte ned noko av fyrste målet på røtene av vettetreet: „Eg unner di de eg gjev'e di, Syste mi."[23] Kunde me fylgja desse ordi heilt attende til fyrste gongen dei vart sagde, vilde me truleg finna, at systeri under vettetreet var rett syster til ho som ofra, og at det verkeleg var „faibroi", som fekk offeret sitt i haugen på Hurverak. Enno so seint som i fyrste luten av 1800 åri finn me rester att av same trui i dei tankane ein og annan hadde, fyrr han døydde. — „Eg kjem 'er nog att'e," sa Rike-Aanond Naanes. Same ordtøket hadde Gudorm Bø, og som dei tenkte Rike-Mikkjel Skòmedal. Han pynta upp garden so svært: „Her ska vere greidt fyst eg kjem' 'er att'e," sa han.[24]

Vette- og tussetrei stod helst i nærleiken av husi. Det var oftast bjørker og av og til furor, som på Sordal i Austad (fig. 44 b) og på Nese i Byggland (fig. 103). Det hende òg at det var raun,[25] og på Lande i Aardal (fig. 101) stend det ei utifrå gamal og stor eik, som dei nedigjenom tidene hev bore mykje kling og saup til.[6] Det er ei av dei største og eldste eikene i landet.

Utum vette- og tussetrei høvde det, at det i nærleiken av garden stod andre tre, som dei hegna um og totte gaman i.

Endaa um desse trei ikkje hadde noko med vette eller tussar å gjera, var det best å lata dei stå i fred. Ein mann, som for umlag ein mannsalder sidan vilde hogga nokre greiner av Bonneifura i Valle (fig. 102) — det er eit slikt tre — kom gale ifrå det. Han vart unyt i armen i lang tid etterpå.[6]

Skjorene høyrde òg liksom med i dei gamle tuni i Setesdal. Skar skriv um dette: „Til kvar gard var lagt ei Skjer eller tvo, og fleire til mangbølte Gardar. Dei totte so Mun i aa hava dei; der var Lukke med dei Skjerarne. Olav Verdal skaut Skjeri hans Olav Høgelid — han var i Rjupeskog, Olav Verdal. „Nei no skaut 'na Olaven Skjerè okkon!" sa Olav; „han maatte hell'e gjengje ni Fjosi aa skote den beste Kjyrè mi eig'e!" sa han".[26] Dei totte gildt um skjorene i Setesdal, sidan det fylgde lukke med dei, og so kunde ein skyna på dei um det vart verme laus. So lenge dei hadde same reiret, turvte ein aldri ræddast for husebrand; men flutte dei reir, då var branden på hendene.[27] Ja, i røyndi var det skjorene, som rådde for, anten det vart brand eller ikkje. Dette hev vel si rot i gamal tru og helst den at dei trudde ymse fuglar var sendebod for gudane og i visse høve rådde yver noko av gudemakti.[28]

Frukthagar kring husi hadde dei ikkje. På Gjellebøl si tid (1770 åri), var det ikkje meir enn det stod nokre få kirsebærtre på eit par stader.[29] Eit nepestykke derimot var vanleg på kvar garden. Nepone sette dei alltid på ny jord,

91. Homme i Valle
Til høgre stend husi i rekkje

Etter teikning av A. Schneider 1869
Kobberstiksamlingen, Kr.a

92. Brottveit, Valle — Fot. Gisle Midttun

og fyrr dei sette, brende dei ris og einerkvister, so ikkje nepone skulde verta beiske.[30] Ein og annan staden hadde dei humlehagar[31] eller humlerøysar;[6] men det vart lite av det, so dei kjøpte for det meste den humlen dei trong.

Noko anna som sermerkte eit setesdalstun, hev me ikkje. Einaste skulde vera, at det på ymse gardar stod ein høg stein ute i tunet, på skap umlag som ein bautastein. Det var alltid eit hòl gjenom steinen høgt uppe, og her var det fest ein jarnring. Desse steinane stod berre på gardar, der det hev butt lensmenner, og der det hev vore halde ting. Høvde det under tinget at einkvan var ustyren, batt dei han til steinen.[6] Steinane kalla dei „tingsteinar", og enno stend det att ein på Berge og ein på Tveiten i Valle (fig. 104).[32]

Dei gamle setesdalsgardane hev set drustelege ut som dei var fyrr. Dei lange låge stogerekkjone med gavlbreide, tunge loft imillom, dei myrke svalene burtetter og i nærleiken gravhaugane med vette- eller tussetrei på, gav det heile ein dåm av millomalder og mystikk som me ikkje finn andre stader. Dei var bygde av god ålved og stod på trygge tufter.

GAMLESTOGA

Diverre stend det ikkje no ei einaste „gamlestoge" att i dalen som er plent urøyvd. Der er nok av gamle stogor; men dei er alle meir og mindre vølte på. Likevel finn me so mykje att av det gamle at ein kann vera trygg på koss dei hev sét ut. Dessutan hev me på Kristianssands Folkemuseum den kjende Kvestestoga,[33] umlag plent urøyvd, og like eins Aamlidstoga på Norsk Folkemuseum (pl. 23 og sluttbiletet).[34] Dertil kjem ei heil mengd med teikningar, studier og målarstykke av stogor i dalen, som skriv seg frå tidi ikring 1850 til 1880. I dei åri vanka fleire av våre beste kunstnarar der, og mykje av det dei hev gjort er sers forvitneleg.[35] I det store og heile lyt me difor segja, at tilfanget i dette høve er både større og betre, enn me hev det frå noko anna bygdelag.

Gamlestogone i Setesdal hev tridelt grunnplan (sjå pl. 23, 3). Det var det vanlege heile landet yver i eldre tider, og mange stader heldt det seg heilt nedyver til sist i 1700 åri. Tvertyver huset gjeng det ein vegg, og millom denne veggen og eine gavlveggen er det delt av, so ein fær tri rom: Forstoge, stoge og kòve eller klave. Utvendes på langsida fram mot tunet gjeng det ei sval heile vegen. Ho er av stavverk, medan stoga er timbra upp.[36] Sjeldan hadde dei noko vidare til grunnmur under stogone sine. Dei laga til ei tuft av kampesteinar og jord, „borgi", dei kalla. Der stogone låg i ein bratt bakke, var borgi høg til framsida, og her var steinane lødde upp noko so nær i lodd og vinkel. Ei steintropp, „stetti", førde då upp til svali; elles låg det berre ei steinhelle, „dyrehedda", framanfyre svaldøri. Gjellebøl nemner, at dei bygde upp „et eller to Omvarve af Stokke rundt omkring uden om Bygningen, af ½ Alens Distance fra samme, hvilket Rum opfyldes med Sand og Steen saaledes, at det rækker indtil Halvdelen på det første Omvarv af Huset".[37] Desse moldbenkjene eller „moldpadane" som dei heiter, er det ikkje noko att av; men ein kjenner dei frå andre bygder.[38]

Frå tunet kjem me fyrst inn i svali, der jordgolvet ligg noko lite lågare enn i stoga.[39] Difor ser me ingen stad merke etter at tversvillane under stoga hev gjenge heilt fram til svalsvilli. Hadde dei tversvillar for endane av svali, var dei berre stukne inn under lafteknutane av tversvillane i stoga. I det heile var svali og stoga svært laust ihopbundne. Svali var som nemnt, av stavverk med fire eller fem sval-

93. Berge, Valle — Fot. Gisle Midttun

stolpar, svill, „sydd“, under og „slind'r“ eller yverliggjar uppe. Millom svalstolpane gjekk det ofte „slindar“ midt etter svali òg.[40] Slik var det i Kveste og Brokkun. Andre stader som i Rike der tvo stogesvaler vart sett upp framfyre løda[41] (fig. 140), gjekk det berre ei slinder tvert yver midbolken. Her òg var det svalfjøler millom stolpane; det hev det visst vore dei andre stadene med, sidan det er grøypt utor for bordi i alle dei svalsvillar og slindrar me kjenner frå Setesdal. Svali hev visst aldri vore klædd for endane. I minsto hev me ikkje døme på det. I svali var det alltid gluggar, anten langs etter heile svali som i Brokkun[42] og truleg Kveste, eller òg berre i midbolken som i Rike. Gluggane er oftast rundboga ovantil og hev utsveifa sulor. I so måte hev dei fylgt vanleg millomaldersk bygnadskikk i landet som me kjenner han frå stavkyrkjesvalene og ymse loftsvaler. Svalstolpane var oftast vent utskorne med den vanlege setesdalskurden, som me skal koma attende til seinare. Det høvde at det i svali langsetter stogeveggen gjekk ein låg pall (sjå pl. 23, 1 og 3). Han var fyllt med jord og svarar soleis til dei moldbenkjene Gjellebøl skriv um. Sjølvsagt hadde dei lagt desse benkjene der, so mykje stoga skulde verta varm, liksom dei hadde tilsvarande benkjer inne i stoga, som me seinare skal høyra, av same grunn.

Stogone er alltid timbra upp. Timbret er stort og svært. På jamnen held det 50 cm. i tvermål. Det er segni til at dei „sevla“[43] treet, fyrr dei hogg det til timber; då vart det støygare. I kvar einaste gamlestoge i dalen ser me at stokkane er vent hogne og tilferda. Dei er alltid „klavedregne“ og oftast „strokne“.[44] På undersida av stokkane „hogg dei skòr“ eller „grøypte ut mòsegrop“, der dei la mose[45] når dei timbra. Lafti er godt hogne[46] og so tett samansette at det er snaudt ein fær ein bordkniv imillom. Dei

94. Kvernhus, Langeid, Austad — Fot. Gisle Midttun

95. Mosstøl, Bykle — Fot. Gisle Midttun

„duvlinga“ (nagla) stokkane med dei timbra, og i raustet hadde dei „loku“.[47] I kvart einaste hus i dalen er det vanleg, at stuttsvillane ligg nedst. — Dei „stuttsydda“ som det heiter. „Langsydda“ dei, tok Oskorreii og reiste av med huset.[48] Under kvar langsvilli ser ein mange stader, det er lagt inn ein laus stokk, „røytesyddi“ dei kallar. Røytesvilli var lagt til vern for langsvilli, so ho ikkje so fort skulde rotna upp. Røytesvillane kunde ein lett skifta inn utan å „avlepta“ (taka ned) huset. Dei tvo øvste stokkane på langveggen, „stavlægjone“,[49] gjeng lenger ut enn stokkane nedanfor til stønad for ut-toka i endane. Millom stavlægjone er det hogge inn bjelkar eller bitar, som gjeng tvert yver stoga og tener til å halda langveggjene saman. Som me ser på pl. 23, 2, gjeng det berre ein tvert yver i Aamlidstoga. I Kvestestoga er det tri, med den eine på same staden som i Aamlidstoga og dei andre tvo heilt nede ved den midtre tverveggen. Desse bitane tener visst meir til hjell enn til band. Med „skòrbiten“[50] tek raustet[51] til. Det er aldri høgt. Takvinkelen er vanleg $^4/_3$ R (sekskantvinkel). Dei gamle stogone me kjenner i dalen, er alle sperrestogor.[52] I so måte stend dei næmast vestlandsstogone. Sperrone, „raptan'“, er felte ned i stavlægja, „skjeggja ne'å“, som det heiter (sjå pl. 38, 6).[53] Uppe i mønet er kvart sperrepar, „raptespenne“, „høyst“ i hop eller „okla“ i hop.[54] På sperrone ligg det bord, „tro“. Troet yver timbra, „nåmtroe“,[55] er laga som ein kløyvning og gjeng heilt ned på timbra, so det vert tett. I nåmtroet er det skore ut for sperrone og hogge mosegrop. På troet ligg det næver, fire, fem lag. Nævri ligg nedanfrå og uppyver som sponen på eit spontak.[56] Endeleg kjem det då jord eller torv uppå nævri. Nedst på taket ligg det „torvvolar“ (torvhald), so ikkje jordi fær skrida utyver. Dei heng i trekrokar, „kroknev“, som er nagla fast gjenom troet til sperrone. For

96. Ose, Austad

Fot. Axel Lindahl

endane av taket ser ein stundom at det er vindskier; men dei er alle frå seinare tid.[57] Gavlprydnader, husbrandar e. dl. finn me difor ikkje noko av i Setesdal.[58] Til å halda fast nævri for endane av taket so ikkje vinden fær tak i ho, ligg det ei rast med steinar, „ifsingesteina", uppetter takendane. Mønesteinen hev namn av „skjeresteinen", av di skjorene ofte set seg på han.[6] Dei hev aldri bruka anna enn torvtak i Setesdal, og det er berre slike tak dei kallar „tak".[59]

Frå svali fører ei dør inn i forstoga. Døri er etter måten heller låg, og dørstokken høg. Dette hev sjølvsagt havt sine praktiske grunnar. Vind og vêr slapp ikkje so lett inn, og veggen var sterkare di færre stokkar det var avhogne.[60] Yver dørene ser ein rett som det er merke etter tjørekrossar, og av og til finn ein dei på sjølve hurdi. Tjørekrossane nya dei upp att kvar jolekveld, so ikkje Oskorreii eller andre vonde vette skulde få tak til å gjera noko vondt.[61] På dørene ser me ofte at det er utskore store ringar og anna krot[62] som liknar hjul, eller òg høver det at dørringen hev form av eit hjul med fire eikor (fig. 105). I røyndi er det helst gamle solsymbol eller solsviv me finn att her, og dei hev vel upphavleg vore sett der av same grunn som tjørekrossane i seinare tid. No er dei berre nytta til prydnad. Men elles er det vondt å vita der trui held upp og prydnaden tek til. I mange høve gjekk dette noko umeinannan. Me hev òg døme på at dørringen er laga som ei sers vidje, „Stefansbragd", dei kallar (fig. 106). Dette namnet heng vel i hop med den Stefan Stalledreng, som folketrui kjenner og som i røyndi er ein sein ættling av solgudane. Me skulde difor her òg ha eit minne um soldyrkingi eller ein gamal religion ætta frå denne trui.[63] På sume dører råkar det, at det er hengt ringlande blokkor burtetter hurdjarni (fig. 105). Liknande blokkor finn me døme på frå den eldre jarnalderen, då dei var nytta som hektespenne i klædi,[64] og i 16 og 1700 åri finn me dei mykje på ku- og hesteklavar og på hyvre. Desse blokkone hev truleg ein gong vore nytta til å verna mot vonde makter. Elles hev dei vel òg tent til å varskua um, når folk lét upp døri og vilde inn. Då singla det i blokkone.

97. Tveiten, Valle

Fot. Gisle Midttun

98. Joro, Bykle

Fot. Gisle Midttun

Beiteskiene eller „dyrekinni" ved utedøri er uvande. Det er i minsto få att no som det er nokon stas eller skurd på.[65a] Hurdi, som alltid sviv inn, er òg uvand gjord — eit par breie fjøler med tvo ókar eller labbankar bak; men oftast med svære hurdjarn (sjå fig. 105). Ho sviv på jarnkrokar som er fest i den eine beiteskii. På den andre er fest ei skote eller ein lås, „bjønnlås", dei kallar, som dei tek upp med ein stor lykel eller krok gjenom eit hòl i veggen like ved sida av beiteskii.[65b] Fyrr bruka dei mykje å stengja med ein stokk, som seig nedpå, når dei let att hurdi. Då var der „Stokk aa Hur", skriv Skar. „So drog dei han av att med eit Reip som gjekk ut igjenom Veggen i ei Løyndekro. Var det ikkje ko eit lite Bil Huset var øyde, daa sette dei barre ein Stav i Hurderingen, dyreskidmillom, til Merkje:

„Der stend 'n Stav i Hurderingjè
ruvlut aa inkji slett.
Han maa have kvoe Visa fyrr'e,
den som ska kve' æ rett"."[66]

99. Kjelleberg, Valle

Fot. Gisle Midttun

Inne i forstoga er det oftast jordgolv, som ein finn det i heile huset, og det var fyrst i seinare tid dei la inn tile av øksa plankar. Forstoga hev bjelketak, „skjeldtile", og her er det eit rom uppyver, „forstogskjeldtile", so gamlestogone vert i røyndi bytte i fire rom. Veggen mellem forstoga er ikkje timbra.[67] Han er sett upp som ein bolk med ein stolpe med skòr i på kvar side og liggjande fjøler sett kant i kant imillom — eit slag liggjande stavverk.[68]

Frå forstoga fører ei dør inn i stoga. (Sjå fig. 108—111). Her òg er døri låg og dørstokken høg, truleg av same grunn som ved utedøri. Like ved sida stend det atter ei dør som gjeng inn til koven, berre med ei beiteski imillom. Beiteskiene er inne i stoga vent utskorne (sjå fig. 108 og 110 og pl. 18, 1) med den vanlege setesdalsskurden. Like eins hev dørene solhjul eller liknande symbolsk ornamentik.[69] Stoga hev ikkje glas. Ljoset fell ned frå ljoren, ei opning midt uppe i mønet.[70] Rett under ljoren ligg åren, umlag midt i stoga. Rundt åren er det mest alltid ei treråme, „åregrima"

100. Uthusi, Rike (Rotun), Valle — Fot. Gisle Midttun

eller „åretretti", og ho er fyllt med stein og jord med steinane sett kant i kant langs etter grima. Det høver, at dei hev lange steinar i staden for åregrime. Uppå grima, „norenatt" (mot gavlveggen), ligg det ei fjøl, „årefjøli"[71], og „framme" (mot døri) stend det ein stein upp, på høgkant, „åre-steinen", mot „blekkji" (vindgufsar, når dei let upp hurdi).[72] Steinen er runda av uppe (sjå fig. 111 og 122). Frå den midtre gavlveggen sting „gøya"[73] seg fram yver åren. (Fig. 108). På veggen er ho fest med klampar, „gøyeklampann'", so ho kann sviva, og framme endar ho i eit utskore dyre-hovud med høg, uppbøygd hals. Dette hovudet liknar mest på eit hestehovud, og etter som segni er til, skal det vera det. I gamlestoga på Sagneskard i Valle var hestehovudet greidt utskore med mån etter halsen.[6] At gøyone endar i eit utskore hestehovud er ikkje noko sérs for Setesdal. Me finn døme på det frå Vest-Agder[74] og frå Tyskland på dei stader der dei hev det saksiske bondehuset, dei kallar. Her hev dei ikkje nett gøyor lenger, endå dei hadde det fyrr i tidi på skap umlag som dei i Vest-Agder, der gøyone er feste til ein stolpe som sviv; men yver åren hev dei som eit slag karm eller tak *(Das Herdrähm)* til å hindra, at gneistane fyk upp under taket og sèt eld. Sidebjelkane på denne karmen som sting seg fram frå veggen nett som gøya, endar ofte i eit utskore hestehovud.[75] Ved røykluka *(Das Uhlenluck)*, der røyken i det saksiske huset gjeng ut og som stend øvst uppe i gavlen, endar sperrone i utskorne hestehovud, og hestehovudet er det eldgamle symbolet for den saksiske folkeætti.[76] Mange stader (Frankrike, Tyskland og Austerrike) hev dei havt brandjarn standande i åren til å leggja veden på som i formi liknar ein hest og heiter eld-hest *(Feuerross)*.[77] Me ser at det er eit ålmenneuropeisk drag dette at hesten og åren høyrer saman, og truleg hev det difor sitt upphav i gamal tru. Aren er det gamle hus-altaret[78] og som eit slag altar hev han i visse høve vore nytta i Setesdal langt ut i 1800-åri. T. d. når dei støytte ned saup i åren kvar laurdagskveld, når dei hadde kinna.[79] Eld-bjørgsdagen hev dei vel òg samla seg kring åren som Wille melder um frå Seljord i Telemarki,[80] og drukke eldbjørgs-minne og ofra til elden, so han ikkje skulde gjera skade. Hesten er det òg noko sérs med i norsk folketru. Ei heil mengd segner, skikkar og truer knyter seg til han,[81] og dei heldt store festar som skeid og Stefansreid, der han var midtpunktet. I dei gamle indiske Vedadikti vert ofte eldguden *agni* kalla ein hest,[82] og i gamal tid i Norig var serleg hesten nytta til offerdyr.[83] Mest i all tru er det vanleg at guden sjølv eller symbolet hans vert ofra til guden, og det ligg difor næmast å tenkja seg hesten eller hestehovudet på gøya som eit gamalt gudesymbol. At det truleg er slik, stadfester òg den skikken at brudgomen når dei er komne att frå kyrkja, høgg tri hogg med øksi eller sverdet sitt i gøya. Dette tykkjest beintfram vera ei offergjerning som me skal høyra meir um seinare. Brudgomen drèp eller ofrar her guden eller gudesymbolet.

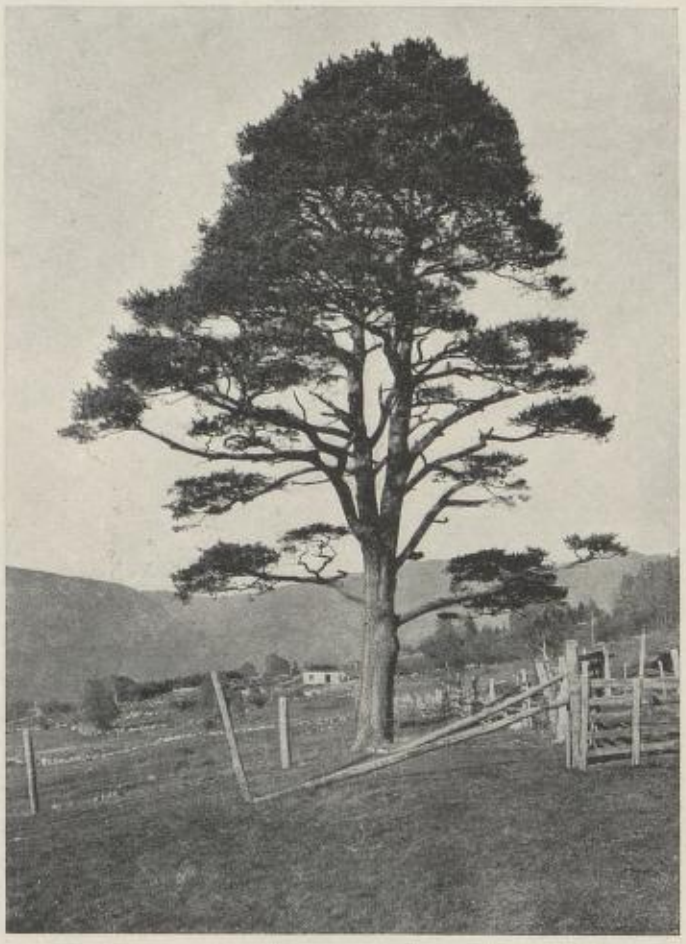

101. Tussetre, Lande, Aardal — Fot. Gisle Midttun

På mange av setesdalsgøyone er det utskore solhjul eller liknande teikn,[84] og desse teikni er truleg sette der til å verja huset mot eldsvåde. I minsto er det tilfelle i det saksiske huset, der røykkarmen er prydd på same måten.[85] Elles hev dei truleg lagt slik makt til hestehovudet òg.

I gøya heng „skora" eller skjerdingen, som dei hengjer gryta i. Det er anten „vanleg skore" (fig. 120) eller „lekkje-skore" (fig. 121). Båe skorone kann dei gjera lenger og stuttare etter som det trengst Skorone hev oftast ljospipe, som dei sèt ei tyrispik, „skunde", i, til å lysa uppi gryta, når dei kokar og elles når dei treng ljos i stoga. Skorone er mest alltid av jarn og vent smidde med blokkor og ringar til prydnad. På støylen, der dei hev store primkjelar, ser ein stundom at skorone er av tre. I formi er dei oftast lik dei vanlege jarnskorone.

I ljoren er det ein karm som er fest til troet. Yver ljoren la dei ei „ljoredytte", når dei ikkje elda. Fyrr var ljoredytta vanleg ei treråme, som det var spennt ein skjå[86] yver.[87] Seinare, etter at dei fekk nyestoge og ikkje sat so mykje i gamlestoga, var det oftast berre ein trelem. Ljore-dytta lyfte dei av og på med ei stong, „ljorestongi". Uppe

102. „Bonneifura", Valle Fot. Gisle Midttun

103. Hanehaugen, Byggland Fot. Gisle Midttun

i dytta var ho fest med klampar, so ho kunde sviva, og nede var det jarnkrokar til å festa i nørdste biten, der det var lykkjor.[6] Av ljoredyttor og ljorestenger er det ingi att i Setesdal no; men dei hev truleg sét ut som dei me hev døme på i dei vestlandske røykstogone.[88]

Veggjene i stoga er sandskura fire, fem kvòrv uppetter. Dei vart skura tvo gonger um året — til jol og jonsok, då dei gjorde storreint.[6] Resten av veggjene og raustet er svarte av røyk og sót. Rundt heile stoga, so nær som langs etter midtre tverveggen, gjeng det faste benkjer eller pallar. Dei er heilt inneklædde og var fyrr fyllte med jord for varmen skuld.[6] Pallen uppe ved tverveggen heiter vanleg „pàden nòre" (nordre pallen).[89] Dei andre pallane hev dei ikkje noko sérs namn på.[90] Pallane er sandskura dei òg tillike med den andre husbunaden. I eit skifte frå 1702[91m] er nemnt „en gl. Benckedyene", og i eit anna skifte frå same året[91o] „it gl. Hiunde", so putor eller høyende på pallane er ikkje heilt ukjende. Men dei hev visst ikkje vore vanlege; for dei er ikkje nemnde fleire gonger utan i skifte etter embetsmenner og andre folk, som me visst veit er av embetsmannsætt, og det er mogleg at det hev seg likeins med dei nemnde dømi òg, so me hev lite eller inkje å halda oss til i dette spurs-målet. I minsto kann me vist trygt segja, at dei ikkje hev bruka høyende i kvardagslaget.

Uppe ved tverveggen stend langbordet. Det gjeng mest tvert yver heile stoga, so det berre er att rom til å sitja ved bordsendane. Setesdalsbordi er av svært vyrke, med plate av ein einaste breid planke, for det meste. Understellet er so ymist. Anten er det tvo par bein som gjeng i kross med ei underplate til å binda krossane i hop (fig. 113), eller òg er det laga som ei kiste (fig. 117).[92] Det ligg då ei mindre bordplate like under den store, og truleg hev dei til kvar-

104. Tingstein, Tveiten, Valle Fot. Gisle Midttun

dags mest berre nytta den minste. Den store reiste dei upp etter veggen.[93] I bordkistone hadde dei standande braud, smør, ost og annan mat, so dei slapp å gå i buret etter maten til kvart målet. Bordkistone er òg litt ymislege. I bordet fig. 117 er ho lang og låg, medan ho på mange andre bord er stuttare og gjeng heilt upp under plata. På framsida midt på kista er det då ei òpning med ein skuvelem fyre. (Sjå pl. 23, 1 og 2.)[94] Bordstolar med gotisk beinkonstruksjon[95] finn me ikkje i gamlestogone. Det er for det meste plankar som er sette saman og nagla i hop, plankekonstruksjon som det heiter. Det er so vidt me hev døme på at båe konstruksjonane er blanda i hop og nytta på same bordstolen,[96] og typologisk sét er setesdalsbordi vanleg av høg alder.

Framanfyre bordet stend forsæte eller „langekrakk", som det vanleg heiter. Det er ein lang planke med fire innstukne føter. Oftast er sætet hogge slik på undersida, at det gjeng ein liten kant eller trjosk ned framme. (Sjå pl. 23, 2.)

Ved bordsenden på langveggen ut mot tunet er høgsætet (sjå fig. 111). Der måtte berre husbonden sjølv sitja, og høgsætet hadde ein gong namn av bondesessen. Det heiter i ei ordsamling frå Robyggjelaget frå slutten av 1600 åri, at „Høgsesse eller Bonde-sæsse er for bordenden allerøfuerst i huset, der setter bonden sig først naar hand vill tractere og bede naagen fremmet med sig til boerds, og i huor fornemme Mend der maatte komme i hans huus, saa tager bonden øfuerste bordende til sit sæde".[97] Det fylgde vyrdnad med høgsætet, og det måtte standa vyrdnad av slike bønder som ikkje veik sæte, kor fin gjesten var.

På pallen like ved sida av høgsætet stend skåpet eller gamlestogskåpet som det no vanleg heiter Det er alltid nokon skilnad på dei ymse skåpi; men det er ikkje meir, enn me greidt kann skilja ut tvo hovudformer, som eg vil kalla det mindre (fig. 112) og det større skåpet (fig. 116), av di det verkeleg er skilnad på storleiken òg. Det mindre skåpet hev oftast berre ei dør nede, medan det større hev tvo. Største skilnaden finn me likevel i yverstellet. Det mindre skåpet hev eit rom øvst uppe med ein skuvelem fyre, medan det større berre hev ein hjell. I dette stykket liknar det mindre skåpet meir på dei vanlege renæssanseskåpi ute i Europa, um me elles i båe finn drag frå husbunad i seingotisk tid. Eg tenkjer då mest på det høge yverstellet som spring fram uppe som ein baldakin, noko som var vanleg i dei siste hundradåri av millomalderen. Serleg finn me det i kyrkjone, der stolane, alteri og døypefontane hadde høge, utskorne trebaldakinar. På mange av dei større skåpi hev vangane uppe ved „baldakinen" eit utskore dyrehovud som heng ned med gapande kjeft. Desse hovudi hev truleg si rot i den romanske stilen og er tekne i bruk på skåpet, der det fall lagleg å setja dei. Elles er det ikkje godt å ha nokor viss meining um dette, for spursmålet er svært flokut og treng ei serleg utgreiding. I den gotiske ornamentikken hev dei rett nok òg nytta dyr; men so vidt eg veit aldri på same måten som her, medan det tykkjest høva godt i hop med romansk stilkjensle. Gotik hev heller aldri trengt so mykje

105. Forstogdør, Kveste, Valle N. F. 612–17

inn i norsk folkekunst, medan den romanske heng att mest heilt ned til våre dagar.

Det større skåpet stend alltid noko nede i pallen (fig. 111), meir og mindre langt nede etter som det er stort til. Er det svært store skåp, stend dei på golvet, og pallen er då heilt avskoren. Dei mindre skåpi hev stade uppå pallen, og difor er dei truleg eldst. Elles er ikkje skåpi i Setesdalsstogone svært gamle; for som me hev høyrt, gjeng ikkje desse skåpformene lenger attende enn til slutten av millomalderen ute i Europa. Ja, burte i England hev me døme på at eit skåp som i formi er plent lik fig. 116, er laga so seint som i 1535, og det er ikkje noko bondeskåp, det hev tvertum stade på eit høg-adeleg slott.[98] Truleg hev ikkje skåpet kome inn i Setesdal fyrr i 1600 åri. Rett nok hev alle Setesdalsskåpi tunge former og tykkjest liksom den andre husbunaden meir å vera timbra upp enn snikra i hop; men både listverk, fyllingar o. a. tyder på sterk renæssansepåverknad, og fyre 1600 åri kann det snaudt vera tale um det i Setesdal. Visst kann ein vel ikkje fastsetja noko nærmare tid; for det er sjeldan det stend årstal på desse skåpi. Av dei få skåp eg hev set med årstal på, var det eldste frå 1713, og det såg so gamalt ut som råd var. I den fyrr nemnde ordsamlingi frå slutten av 1600 åri er ikkje skåp nemnt, endå det stend mykje um annan husbunad. Det er vel ikkje noko prov på, at dei ikkje hadde skåp fyre den tidi; men det tykkjest tyda, at skåpet er kome seint inni dalen og heller i siste helvti av 1600 åri enn i fyrste.

I skåpet er det vanleg tvo rom nede. I det nedste hadde dei grytor, holkar og slikt, og i det øvre ymse koppar, små trog, fat, skåler og anna som dei trong under matstellet og til måli. I hylla yver stod det òg nokre små koppar. Alle var av tre. Mat hadde dei aldri i skåpet.[6]

106. Hurdring, „Stefansbragd", Brottveit, Valle

107. Burstroppi, Aakre, Valle Fot. Gisle Midttun

Dei same skåpformene som me hev i Setesdal, finn me att mest alle stader i landet. I minsto er dette tilfellet med det større skåpet, som hev vore svært umtykt. I sume bygdelag, som t. d. Aust-Telemarki, Hallingdal og Numedal, hev det halde seg langt ut i 1800 åri. Det mindre skåpet finn me òg att mange stader; men vanleg hev det då meir renæssansesvip, so likskapen spring ikkje so lett i augo. Einaste er på Voss, der me hev døme på plent likeins skåp.[99]

Som nemnt er ikkje skåpet svært gamalt, og fyrr det vart kjent og teke i bruk, måtte dei greida seg utan. I staden hadde dei hyllor på veggen, som me finn det mange stader i gamlestogone. Oftast er hyllone berre nokre fjøler som kviler på nabbar, dei slo inn i veggen.

I slutten av 1400 åri veit me at dei fleire stader her i landet hadde eit møbel som dei kalla kannestol eller kannebenk,[100] og i skytningsstogone i Bergen og i ymse bygder på Vestlandet hev namnet halde seg heilt til det siste. På den fyrstnemnde staden hev eit lite drikkebord dette namnet,[101] medan det på dei andre stadene er eit skåp som er kalla so.[102] Det er difor mogleg at dei vanlege matskåpi våre hev vakse fram av ei eller onnor kannestolform. Men dette spursmålet er på det uvisse enno; for det er ikkje fullt utgreidt. I Tyskland finn me i slutten av millomalderen ymis husbunad til å setja kannor og andre

108. Gamlestoga på Åakre, Valle Etter målarstykke av Eilif Peterssen, 1873. N. F.

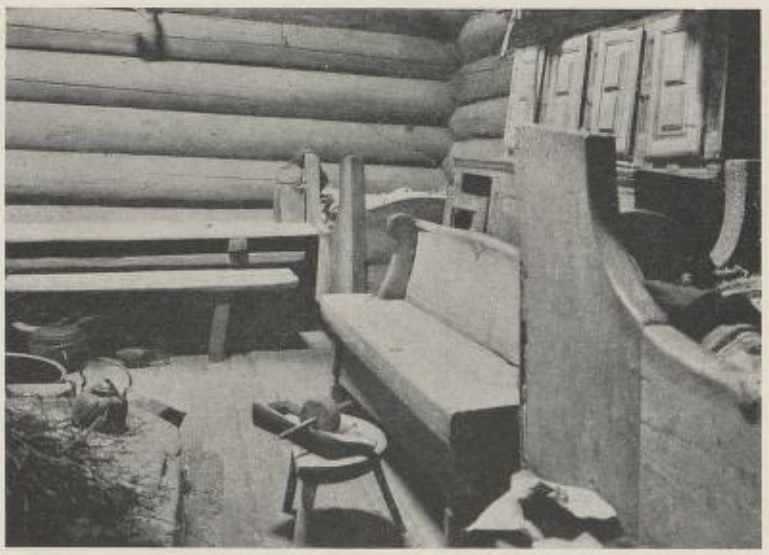
drikkekar på. Me hev der stolpeskåpet *(Der Stollenschrank)*, eit lite, lågt skåp på fire høge føter, og skjenkjebordet *(Die Kredenz)* som kann vera anten eit lite bord med ei troppehylle yver og baldakin eller berre eit bord, umlag som eit kistebord.[103] I Setesdal hev dei truleg òg havt eit slag kannestol eller kannebenk. I den fyrr nemnde ordsamlingi er det soleis tale um „Sckaale-padin, sckaale-padæ, een liden bænk som de setter smaa Kiørol paa".[104] Etter same ordsamlingi tyder skaal drikkekar, og då lyt me tru at det helst er slike kjerald som hev stade på skålepallen. Elles veit me ikkje no koss skålepallen heilt såg ut, av di namnet, so vidt eg veit, ikkje er nytta lenger; men um namnet er kome burt, so skulde det vera att døme på sjølve pallen, ikkje lenger det er sidan dei hadde han i stoga. Det trur eg òg me hev i eit lite, lågt bord som hev stade i gamlestoga. Liksom eit lite bord i nyestoga heiter det skiva, endå so ulike desse bordi er. Skiva i nyestoga er ei skive eller bordplate som ein kann slå upp etter veggen, medan skiva i gamlestoga er eit lite, lågt bord med fast plate. Det er oftast eit lite kistebord (fig. 114), men me hev òg døme på at det hev gotisk beinkonstruksjon (fig. 115). At eit slikt bord heiter skiva, er det liti meining i, og truleg hev det fenge dette namnet i seinare tid etterat nyestogskivone vart vanlege. Upphavleg hev det visst havt eit anna namn, og når me no veit at dei i slutten av 1600 åri hadde eit møbel som dei kalla skålepallen, og skiva høver plent til den bruk dei gjorde av han, kann me vel ganga ut ifrå som visst at gamlestogskiva no og skålepallen fyrr er eit og det same. At eit møbel slik kann skifta namn, er ikkje noko uvanleg,[105] og heller ikkje at eit lite bord vert kalla benk. Kannestolen på Tyskebryggja i Bergen var eit bord.

I formi liknar gamlestogskiva eller skålepallen som me visst kann segja, noko på det fyrr nemnde tyske skjenkjebordet. Elles er skålepallen, i minsto den som hev kisteform, mykje meir primitiv, og det kann difor godt henda at han beinveges er ætta frå eit lite skjenkjebord som under det greske namnet *trapiza*[106] stend nemnt i soga vår. Me veit ikkje koss det såg ut; men det stod for seg sjølv i stoga, og dei bruka å setja eit stort ølkar *(skapker)* på eller ved sida av det, og so auste dei upp i mindre bollar eller koppar.[107] Dette tykkjest høva godt med setesdalsk drikkeskikk, der dei, som me seinare skal høyra, auste ølet frå ein stor kopp upp i små. Truleg hev skålepallen vore nytta då.

Me veit ikkje no kor skålepallen stod i stoga. Eg hev berre sét ein einaste ein som enno stod att. Han stod nede ved sengi til bakveggen; men dette var ikkje sætande, av di dei flytte han etter som det høvde.[6] Eg skulde mest tru han hev stade ved åren på langsida mot veggen til tunet. Der stend det no oftast ein krakk. Han hev ikkje noko visst namn; men i eit stev heiter det:

„Møyann' sikkje i skaalepadè."[108]

Me finn her at skålepallen er ein benk til å sitja på. Det kann ikkje godt vera nokon annan enn den krakken, og namnet må han ha fenge av den rette skålepallen, bordet,

109. Gamlestoga i Viki, Valle Fot. Gisle Midttun

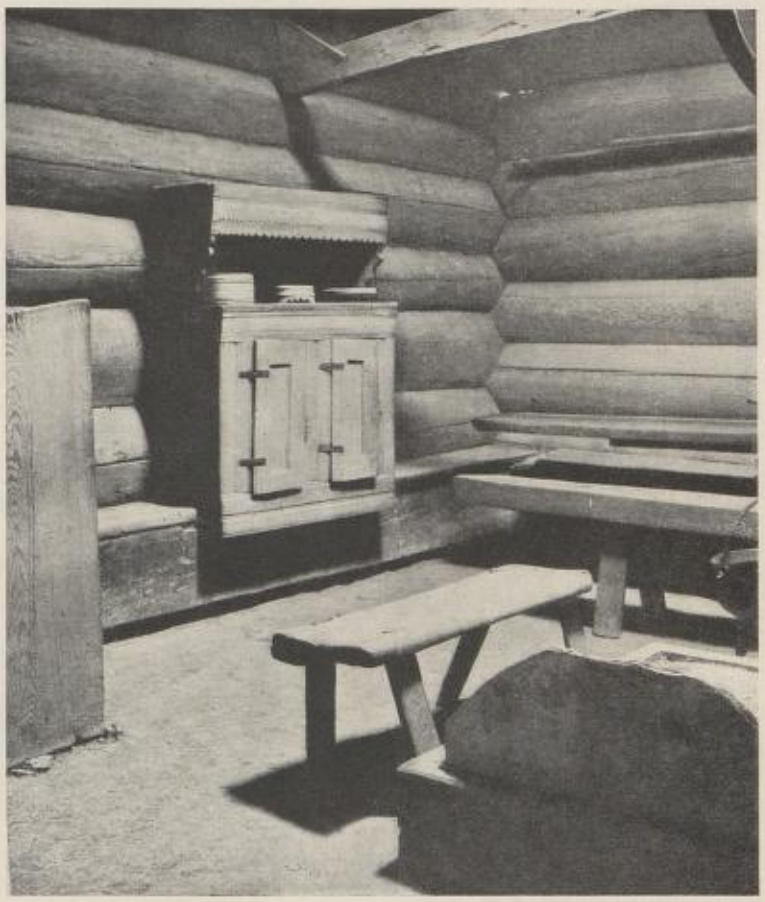
dei sette skålene på. Då skåpet vart vanleg, gjekk skjenkjebordet litt um senn or bruk. Dei nytta skåpet i staden, og skålepallen vart til ein pall, berre til å sitja på.

Dei hev ein benk eller krakk til i gamlestoga; men det kann ikkje vera skålepallen som det stend um i stevet; for alt frå gamalt hev han vore kalla brugdestolen. Dette namnet er mest ikkje nytta no lenger, og ein høyrer sjeldan anna enn gamlestogstolen. Han hev vanleg plassen sin på den andre sida av åren, og som namnet segjer, hev han ryggstød; men elles kann det vera skilnad på dei ymse stolane, og her som ved bordet og skåpet finn me tvo hovudformer, ei, berre med fire innstukne føter i sætet (fig. 119), og ei onnor med gotisk beinkonstruksjon (fig. 123). Den siste formi hev alltid vangar, medan dette ikkje er so vanleg på den fyrste. Elles gjeng dette mykje um kvarandre. På dei stolane som ikkje hev vangar, er ryggen fest til sætet med duvlingar. Ryggen er mest alltid utskòren anten i vanleg setesdalsskurd eller òg hev han bilete, tekne frå bibelen (fig. 132) eller frå folkebøker um Holger Danske, Carolus Magnus o. a., noko me skal høyra meir um seinare.

Mest alle brugdestolane som er att, hev årstal; men ingen av dei er rett gamle. Dei fleste skriv seg frå fyrste helvti av 1700 åri. Frå 1600 åri hev me få. Med årstal hev eg berre sét ein einaste, og han var frå 1691; men etter skurden å døma hev me nokre til frå dette hundradåret.[109] Eldre brugdestolar frå Setesdal er heilt ukjende;[110] men sjølvsagt kann dei ha havt slike lenge fyre den tidi. Serleg ser den einfelde stolen med berre fire føter svært gamalvoren ut, og han hev visseleg røter langt attende. Det er noko visst høgtidsamt yver brugdestolen med den svære, utskòrne ryggen; men me hev ingi segner um at han hev vore nytta til anna enn vanleg sitjeplass. Heller ikkje frå andre bygdelag som Telemarki og Vest-Agder, der brugdestolen hev halde seg lang tid utigjenom, finn me noko um dette, og truleg hev han difor fenge det frå eit eller anna fyrebilete, som me no ikkje kjenner til.

110. Gamlestoga på Brottveit, Valle — Fot. Gisle Midttun

111. Frå Aamlidstoga, Valle — Fot. Jenny Arnesen

Andre stolar finn me lite av i gamlestogone; men det hende at dei hadde eit par eller so. Oftast var det krakkar; men dei hadde òg stolar på lag som brugdestolen, berre mykje mindre og meir primitive (fig. 135). Kubbestolar er kjende (fig. 133); men so vidt me kann skyna hev det aldri vore mange av dei. Kubbestolane i Setesdal er lik dei vanlege norske kubbestolane med sving i ryggen og eit utskore eller rettare uthogge band rundt midten.[111] Dei hadde vanleg plassen sin nede ved inngangsdøri.

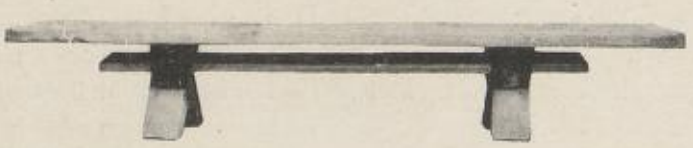
Nede i krørne millom langveggjene og den midtre tverveggen (dørveggen) stend det sengjer, „kvilu“, (sjå fig. 108 og 110), ei i kvar krò. Sengi hev ei framside og eit endestykke som er sett saman av svære, tjukke plankar. Dei er nagla til veggjene som gjer ut for dei tvo andre sengsidone. I bakkanten stend endestykket uppå pallen, og han gjeng heilt inn under kvila. Til framsida er ei òpning, so ein kann koma innunder og sopa burt bòs; men elles bruka dei mykje å leggja ved eller anna rusk under kvilone. Yver

112. „Gamlestogskåp“ N. F. 59—09

òpningi er nagla fast eit steg, „foteskòri“, til å stiga på, når dei skal uppi eller utor kvila, av di ho oftast er høg. Sengjene er sjeldan noko vidare utskòrne. For det meste hev dei berre ei „fiskebeinsborde“ etter kanten uppe. For endane gjeng dei på skrå uppyver, so dei er viare uppe enn nede, og i so måte minner dei noko um dei sengleivningane dei fann i Gokstad- og Osebergskipet.[112] Elles er konstruksjonen svært gamaldags, berre timbermannsarbeid, so typologisk sét er dei av høg alder. Ei og onnor hev årstal; men eg hev ikkje funne eldre enn frå slutten av 1600 åri.

Sengjene tykkjest vera svært stutte, um ikkje fullt so mykje som det med ein gong ser ut, av di dei er so breide. Stutte, breide sengjer var det vanlege i millomalderen; men i den tidi låg dei so høgt med hovudet, at dei mest sat i sengi. I minsto ser det slik ut på bilete frå den tidi.[113] Koss det hev vore i Setesdal fyrr i tidi er ikkje godt å vita. I seinare tid veit me at dei ikkje låg høgt med hovudet; for dei bruka ikkje hovudpute, og det høver at dei heller ikkje no gjer det. Dei knepper ihop eit „kvileklæe-plagg“, vanleg eit heimevove tjeld, og legg under hovudet,[6] og so ligg dei mykje frå krò til krò i sengi.[114] I skifte frå kring 1700 finn me av og til nemnt hovudputor. Soleis stend det „en

113. „Gamlestogbord“, Valle N. F. 883—13

Hovetpude med lerritz Vaar“,[91k] „en stribet Vadmels Hovetpude“[91l] og en Hvid Bolster pude“.[91m] Det kann vera tvilsamt um denne siste puta er ei hovudpute; men truleg er det so. Som me ser var hovudputa kjend på den tidi; men stort meir er det ikkje. Difor må me mest tru at dei hev vore nytta berre når dei hadde gjester. Frå eldre tid hev me ikkje noko å halda oss til. Dei andre sengklædi er greide nok. I den fyrr nemnde ordsamlingi frå slutten av 1600 åri stend det at dei hadde tvo skinnfeldar eller òg berre vadmaalskvitlar.[115] I skifti stend rett som det er nemnt sengklæde. Soleis i eit skifte på Rydningen i Iveland frå 1698, der det stend „1 rudet Sengeklæde“, „1 ringere dito“, 2 graa Vadmelsqvidler“, „1 hvid Vadmelsqvidel“ og „2 nye Skindblejer“,[91a] i skifte på Lien i Valle i same året „3 nye Thiæll“ og „1 Skindblej“,[91b] på Straume i Hylestad same året „1 Brotqvidel“ og „4 qvidler“,[91c] Homme i Valle 1699 „1 gl. brott qvidel“ og „10 qvidler“,[91e] Sandnes 1698 „it Sengklæde“,[91f] Dale i Valle 1700 „8 nye qvidler“ og „2 Skindblejer,“[91g] Skaare i Austad 1701 „1 Skindblej“ og „1 gl. graa Vadmelsdyne“,[91i] Berge i Valle 1702 „en Svensk Sengeteppen“ og „en par lærritz lagen“,[91n] Rysstad i Hylestad 1763 „en Rye“,[91r] Dale i Valle 1795 „et svensk Sengeteppen“[91u] og Skjevrak i Byggland 1820 „1 Overdyne“, „2 svenske Teppen“, „3 Sængklæder eller brodtkvidler“, „1 Underdyne med Bolster“, „2 Lagen“, „2 Hovedpuder“ m. m.[91v] Dette er berre eit lite utval som mest er gjort til å syna dei ymse slag sengklæde, dei hadde i tidi kring 1700 og utyver til fyrste luten av 1800 åri. Dei mest sjeldfengde av dei som ryor, dynor, svenske sengetæpe o. s. b. hev truleg berre vore nytta i gjestesengjene, og der dei hev lakan, underdynor o. dl., hev det vel butt lensmenner eller vore skysshald, so dei av og til måtte hysa „storkarar“. Brotkvitlar som dei hadde so mange av, hev helst vore bruka til yverbreidsle;[116] men koss dei elles såg ut, veit me ikkje no, med di namnet ikkje er nytta lenger. Det same er tilfelle med dei svenske tæpi. Truleg hev dei kome frå Sverike eller dei var vovne som eit eller anna svensk tæpe, t. d. „rødlakan“; men dette er heilt på det uvisse. Ryor som er svært vanlege i Sverike, kann det vel snaudt vera, sidan det er nemnt slike i skifti, og dei elles ikkje berre er svenske.

114. „Skive“ (skålepall?), Valle N. F. 1019—13

Tek me alle skifti fyre oss, syner det seg snart at kvitlane og skinnfeldane er i fleirtal, so det hev vore dei vanlege

sengklædi. Dette svarar godt med slik det var i Valle for eit par mannsaldrar sidan. Då skipa dei sengjene slik der: Fyrst var det dugleg med halm i kvila og uppå halmen eit tjeld, stundom med ein skinnfeld („ei fydde") under. Dette låg dei på. Yver seg hadde dei eit tjeld og so ein skinnfeld att.[6] Slik var det på Gjellebøl si tid,[117] og soleis hev det visst vore på jamnen frå langt attende.

Stort meir husbunad var det ikkje i gamlestogone i Setesdal. Kròskåp og hengjeskåp var ukjende der og like eins vanlege snikra mjølkehyllor. Mjølki sette dei på ein hjell eller tvo på langveggen til baksida.[118] Biten eller bitane nede ved dørveggen var òg nytta til hjell. Her la dei emningsved og sette 'upp mjølketrog til turkings, når dei hadde tvege dei.[6] Det høvde at det var ein hjell uppe på gavlveggen òg. Yver bitane heitte det „'pi ròndi", og her hadde dei kvar haust kjøt hangande til turking og røykjing. Det hekk på „venda", stenger, som var feste til sperrone med vidjor.[6] Etter den fyrr nemnde ordsamlingi frå slutten av 1600 åri å døma, hadde dei eit vasskjerald hangande i gamlestoga. Det stend soleis: „*Vaskadd* kaldis de gl. dags messingbæckener eller Kar som hengger på veggen inden for studøren med vand udi."[119] Ordet vasskall er kjent frå Fyresdal;[120] men elles lyt me heilt til Tyskebryggja i Bergen, fyrr me finn døme på desse kjeraldi. I ytrestogone og skytningsstogone der, hekk det like innanfor døri eit kar av metal, helst messing, på lag som ein kjêl med vatn i, og rett under stod det eit tvåttefat på ein stol (*„Handfat unde Becken"*).[121] I ordsamlingi er ikkje tvåttefatet nemnt, so truleg hev kjeraldet eller kjêlen i Setesdal alt i den tidi berre vore nytta til å ha rein-vatn i. Elles hev det gamle ordet *mundlaug*[122] (tvåttefat av metal) halde seg heilt til no; men alt i slutten av 1600 åri tydde ei mundlaug i Setesdal helst eit sengbekken eller berre eit fat av messing, og hadde ikkje, so vidt me kann skyna, nett noko sers med tvåtting å gjera.[123a] Frå seinare tid hev me likevel døme på at mundlaugi hekk på veggen innanfor stogedøri, der vasskallen òg hadde plassen sin, so det kann henda at vasskallen og mundlaugi ein gong hev høyrt saman; men me hev ikkje noko visst å halda oss til. Um so var skulde det tyda på, at den gamle skikken å taka handtvått fyre kvart målet[123b] hev vore vanleg i Setesdal. No er det so ymist med det. Det skil elles kva arbeid dei hev.

115. „Skive" (skålepall?), Valle N. F. 1019—11

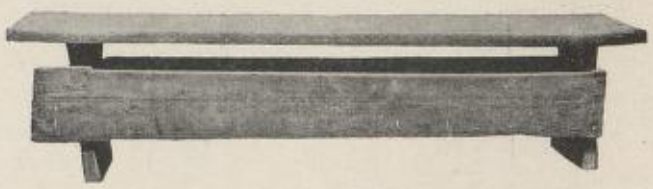

116. „Gamlestogskåp", Valle N. F. 917 11

Frå stoga kjem me inn i kleven. Der er det eit lite glugg til baksida. Det er berre sett der til å få ljos inn og hev visst aldri havt noko med skjoteglugg eller forsvar å gjera.[6] Kleven brukte dei mest berre til koppehus. Dei sette inn ymse trekoppar og kjerald der. So vidt me veit hev det aldri vore seng i kleven.[6] Han er òpen heilt upp under raustet, og det er ikkje delt av millom kleven og forstogskjeldtilet. Ei tropp, „stett", hoggi ut av ein einaste stokk, fører upp dit. Her låg det berre rusk, emningsved, ymse ambod o. a. Heller ikkje her hev det nokon gong stade seng, so skjeldtilet hev ikkje vore nytta til soverom.[6]

Me hev no havt fyre oss gamlestogone i Setesdal med alt laust og fast som er i dei. Det er uvande, gamaldagse hus som ber bod um ei tid, då folk hadde mindre krav til livet enn no. Folk no vil vel helst kalla desse stogone kalde, tronge og myrke, berre med eit rom å bu i som det var, og utan tile og vindaugo. Kalde var dei fulla vetrebil;[124] men tronge og myrke er ikkje rette ordi. Tvertum lyt me etter tid og tilhøve heller kalla dei romsame og ljose. Det var godt rom til å gjera ymse slag arbeid inne, og god plass til å sitja eller retta seg etter dei lange pallane, og dei var ljosare enn dei fyrste glasstogone i dalen, i minsto når ljoren stod uppe. Dei gamle stogone var unelege, og setesdølene treivst i dei. Difor hev dei halde seg heilt til våre dagar.

No er det berre um sumaren dei bur i dei. Elles er dei

117. „Gamlestogbord" (kistebord), Valle N. F. Kjellebergstoga

118. „Setabu", Bø-Hylesdalen, Valle — Fot. Gisle Midttun

nytta til eldhus, der dei bakar, bryggjar, slaktar og tvår klæde. Alle er dei påbygde og tilbygde i seinare tid, og den gamle stogeskipnaden er skipla. Mange stader ser dei ut som ruskehus; men der det er noko greide på det, finn me alltid at den eine kvila, den som stod i kròi ut til tunet, er flutt upp i øvre kròi til bakveggen. Den andre kvila stend på plassen sin. Skåpet er òg flutt og stend millom dei tvo kvilone (sjå fig. 109). Denne skipnaden hev kome frå nyestogone, der det alltid er slik. Dei hev lagt inn tile, tjukke, hogne plankar, mest alle stader; men åren er der framleis og like eins gøya, brugdestolen, langbordet og pallane. I langveggen til tunet er det vanleg sett inn eit par vindaugo, og stoga er bygd på, so ho mest er tvihåg. Likevel er ho òpi heilt upp i raustet, der det enno er ljore (sjå pl. 13).

Det er ikring halvtanna hundrad år sidan dei jamt yver slutta å bu i gamlestogone heile året.[125] Sjølvsagt gjekk ikkje dette skiftet frå gamle- til nyestogone fyre seg på nokre få år. Som me seinare skal høyra, tok det umlag eit hundrad

119. Brugdestol, Valle — N. F. Aamlidstoga

år frå den fyrste nyestoga vart sett upp, til det kom nyestogor på alle gardane i dalen. Ingi av dei gamlestogone, me hev att i dalen, er rett gamle. So mange det er, gjeng dei fleste ikkje lenger attende enn til sist i 1600 åri, og berre nokre få til midt i hundradåret. På den tidi hev det vore ei svær byggjerid i Setesdal. Det ser ut som dei då hev sett upp nye „gamlestogor" på kvar einaste garden. Grunnen til dette veit me ikkje visst. Helst må me tru at det heng saman med ein sterk økonomisk framgang frå midt i hundradåret og utetter. Men nokor visse hev me ikkje.[126] På den andre sida veit me at fyrst i 1600 åri vart bøndene mest utarma. Dei måtte bøta ut det halve av alt dei åtte, utum odelsgodset.[127] I den tidi kunde det ikkje vera tale um nokor byggjing. Tvertum vart vel husi so vanstelte at bøndene burt imot slutten av hundradåret var nøydde til å byggja frå nytt. Men husi sjølve tyder på at dei hev havt god råd. Dei er store, drustelege og vent utferda.

Koss gamlestogone i Setesdal såg ut fyre 1600 åri, veit me ikkje noko visst um; men truleg var dei like eins som dei me hev frå seinare tider. Desse stogone er like den eldste stoga i landet, Raulandstoga frå Uppdal i Numedal, som no er på Norsk Folkemuseum. Ho skriv seg heilt frå siste luten av 1200 åri. Ei liknande stoge stod det på Uv i Rennebu i Orkedalen frå tidi 1300—1350.[128] Me må difor ha god grunn til å tru at gamlestogone i Setesdal og den stogeskipnaden me finn der i 1600 åri i det store og heile gjeng attende til millomalderen, eller m. a. o. det er enno millomalder i Setesdal i 1600 åri.

120. „Skore", Valle
N. F. 970—11

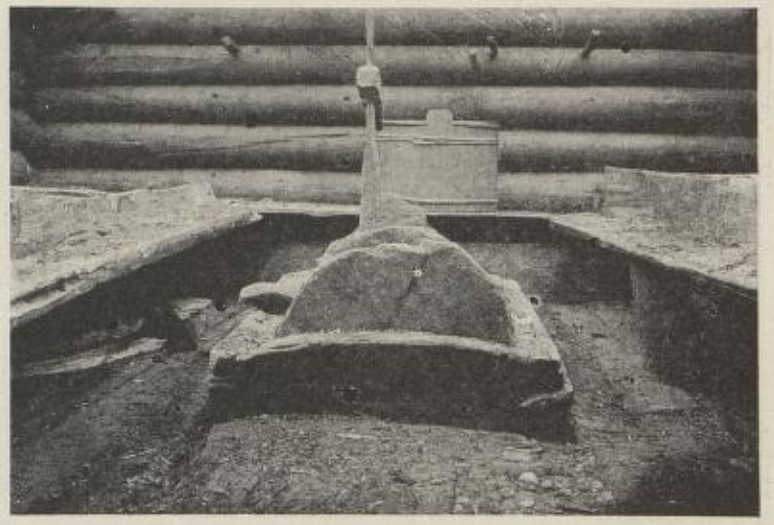
Me hev elles døme på ei enno eldre stogeform i Setesdal. På ein støyl, Bø-Hylesdalen i Valle, stod det ei setabu,[129] som no er flutt til Norsk Folkemuseum. Etter segni skal denne bui ein gong ha vore ei stoge, og det hev vore gard der.[6] Korkje i arkivi eller andre stader finn me nemnt denne garden; men difor kann det godt vera rett; for det vilde berre vera eit høv, um me fann noko. Det som mest styrkjer segni, er at me finn visse merke på at jordi der ein gong hev vore dyrka,[130] og so er det bui sjølv. Som me ser på pl. 23, er det eit rom med sval framfyre gavlen, der døri er. (Fig. 118.) Hustaket er lengd, so det gjeng fram yver svali. Ho er av stavverk med fire stolpar og svalfjøler på sidone. Framme er ho òpi so nær som uppe i raustet, der det hev vore fjøler. På sidone er svalsvillane stukne inn under langsvillane, medan stavlægjone gjer ut for yverliggjarar. Inne i bui er det åre midt på golvet med åregrime, blekkstein og årefjøl, plent som i ei stoge (fig. 122).

Gøya finn me òg, men her er ho ein bjelke som gjeng frå gavl til gavl etter heile huset. Dette er vanleg i ymse gamlestogor, serleg nedst i dalen og i Aaserall.[6] Skora er ein stolpe som stend på årefjøli, og er fest til gøya med ein klamp uppe, so ho kann sviva. På ein arm eller krok som er til å flytja, hengjer dei gryta. Denne skora minner ikkje so lite um skorone i Vest-Agder og i det eldre saksiske huset. Uppe i mønet er ljore med ljorekarm som i ei stoge. På golvet ligg det tile, og langsetter veggjene, so nær som dørveggen, gjeng det moldpallar, som er hogne ihop i hyrni, og endå til er det lagt ein stokk (ei røytesvill) på innsida av kvar langveggen. Etter båe langveggjene gjeng det kvilor, tvo på kvar side med pallar framanfyre til å sitja på, og uppe ved gavlveggen hev me „pāden nòre". Ved nedre gavlveggen gjeng det ein bite tvertyver huset, og elles finn me nokre hjellar på veggjene. Like ved døri stend årstalet 1600, og bui er minst so gamal.

121. „Skore", Bykle
N. F. 751—97

Me kann ikkje vera visse um at all husbunaden er likso gamal som huset;[131] men er noko av han frå seinare tid, må me tru at dei hev laga det etter det gamle. Elles ser det ut til å vera frå same tidi alt i hop. Det meste av det er meir fyre seg gjort enn vanleg i buene, og dei svære moldpallane tyder beintfram på at dette huset er innreidt til vetterbruk; men til bu hev det aldri vore nytta då.[132] Difor er det mest truleg at soga er sann, og at me hev ei gamal stoge fyre oss. Um so er, stend denne stoga svært nær ymse av dei gamle skålebygningane, som er nemnde i sogone våre, og som Keyser til dessa har greidt best ut um,[133] so uklårt det enn er, og so mange som etter hans tid hev skrive um det. Sjølvsagt er det berre stormannshusi, det stend noko um, og me kann difor ikkje venta å finna likskap i eitt og alt; men tek me berre typologiske umsyn, tykkjest det vera klårt at det i røyndi er same huset. I hovuddragi er skålen eit avlangt, firkanta rom med dør i gavlveggen og ei forstoge framanfyre. Forstoga er oftast òpi framme. Er det ein eldskåle som folk bur i vetter og sumar, gjeng det sengjer langs etter båe langveggjene på kvar side av åren med pallar framanfyre til å sitja på. Dette svarar plent med bui eller stoga på Bø-Hylesdalen. Diverre hev me ikkje liknande stogor å jamføra med her i landet. Det einaste som tykkjest peika i same leidi, er dei gamlestogone som berre hev ei dør i gavlen (sjå pl. 12 og 13). Dei hev aldri havt kleve, men i staden hev det gjenge eit rom, ei forstoge tvert yver heile huset.[134] Denne forstoga hev truleg vore ei sval, som i bui og skålen, og helst òpi framme. I Sverike

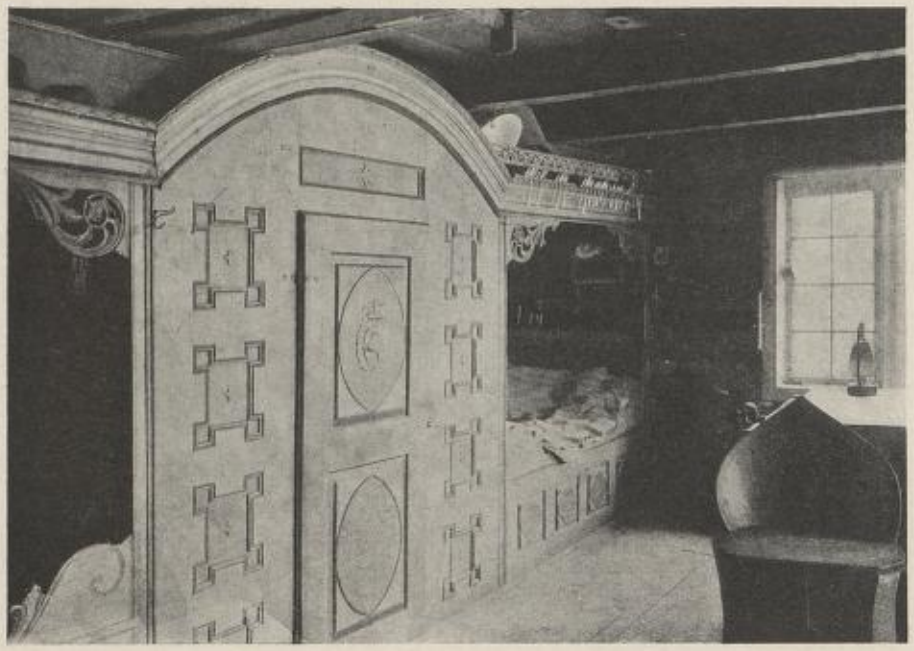
122. „Setabu", Bø-Hylesdalen, Valle — Fot. Gisle Midttun

hev me døme på stogor som er like bui i Bø-Hylesdalen. Soleis i Wärend i Småland, der det heilt upp til våre dagar hev stade ei årestoge med sval i gavlen.[135] På støylar i Dalarne finn me nok av buer som liknar vår. Dei er der tekne som gamle stogeformer som ein gong hev vore vanlege nede i bygdi.[136]

Typologisk sét gjeng bui i Bø-Hylesdalen langt attende. Hus med liknande grunnplanar finn me døme på i Troja, andre byen, som det heiter, frå ikring 2000 år f. Kr. Dei er kjende under namnet *megara*.[137] I dei nordiske landi hev me tidlegast døme på denne husformi i kjempegraver på Gotland frå den eldre jarnalderen.[138] Her i landet hev me nok av timberkojor, basstogor og stolpehus (fig. 141) med denne grunnplanen. Serleg tykkjest timberkojone[139] og basstogone å vera svært like setabui (sjå pl. 38, 3), og det må beintfram vera dei gamle stogone som gjeng att. Svali eller utskòtet er ikkje plent like eins. I bui var det av stavverk, medan det i basstogone og kojone oftast er timbra som skyt so langt fram at ho vert sideveggjer i svali. Truleg er dette ei eldre form enn blandingi stavverk og timber.

123. Brugdestol, Valle — N. F. 866—11

124. Nyestoga, Flateland, Valle — Fot. Gisle Midttun

Me kann vel mest vera visse um at stogone i Setesdal ein gong hev sét ut som bui i Bø-Hylesdalen. Dei hev då stade med gavlane fram mot tunet, noko som høver godt ved sida av lofti som stod på denne måten. Me kann no skyna kvifor pallen inne i stoga ved gavlveggen alltid heiter „pàden nòre", endå um han stend mot aust eller vest. Dei gamle stogone stod umlag nord-sud, og då vart det nordre pallen. Dei vanlege stogesvalene i Setesdal vende alltid mot soli, mot sudaust, sud eller sudvest etter som det høvde med lendet, men aldri mot nord. Den gongen stogone hadde svali i gavlen, vende han sjølvsagt mot soli òg. Plent like eins var det i Wärend i Småland. Dei gamle røykstogone der med sval i gavlen stod alltid „solrett".[140]

NYESTOGA

Skar fortel so greidt um dei fyrste nyestogone eller glasstogone i dalen: „Der kom Glòs i Stoga, men barre eitt, det fyrste. Torjus Skaamedal var den fyrste som hadde „*Glasstoge*" i Byggland. Glaset kom daa han vigde — han vigde med Ekkja etter Prosten Hans Kjeldsen Nors[1] og ho vilde plent hava Glas i Stoga.

I Valle kom der Glasstoge paa Kjeldeberg hjaa Jon. Aaslaug Kjeldeberg sette upp Stoga med Jon laag ute i Attanaarsufreden. Det var so fæl ein Kostnad.

„Du spinn' av Ròkkjè," sa dei.

„Spinn eg av, legg' upt' aa," sa Aaslaug.

Timremennerne var ifraa Viki. Dei hadde tolv Mark tilgode daa dei hadde gjort av; men det var med Naudi ho greidde det. Peningarne var dyre daa; Kyreverdet var fire Dalar.

Ho var sers vent utferda den Stoga. Der var Skjaldtile, og der var Omn. Veggjerne var høvla, og Bjalkarne høvla og strokne. Der var ein Løyndekleve som aldri hadde Make. Han var felt *til* so greidt at ingen gaadde Dyri, eller kom paa at der var Kleve eingong." —

— „Knut Kveste hadde Glasstoge. Han var Lensmann, Knut, og sat i Uppegard Kveste. I Ròta i Rikje var Glasstoge likeins. Der heldt seg ein Kaptein i Ròta; so var det for hans Skuld der kom Glas i Stoga. Kaptein Kingeling sette upp Glasstoge i Homm. Han var Rymling — det var or Holland han rymde. Han sat i Syndre Homm alle sine Dagar." [141]

Av dette ser me at den fyrste nyestoga var sett upp litt fyre 1700. Den på Kjelleberg i Valle er frå fyrst i 1700 åri; for Attanårsufreden er det same som Den store nordiske krigen. Dei andre Skar nemner er vel umlag frå same tidi. Carolus Kinling levde ikring 1700 og var gift med Maren Bugge, dotter til presten Esajas Bugge.[142] Nyestoga i Kveste er vel noko seinare. Nicolaysen set ho til litt fyre 1750.[143] Det var berre på gardar der det budde embetsmenner, lensmenner eller andre rike folk, det fyrst kom nyestogor. Einaste er den på Kjelleberg; men so ser me òg at dei hev set på ho som eit sersyn. Det vart ei heil soge um ho. Jamt yver kom nyestogone fyrst i slutten av 1700 åri. Endå medan Gjellebøl var prest i Valle var gamlestogone det vanlege. Berre dei „mest Formuende have i de sidste Aaringer begyndt at opbygge sig, foruden de ommeldte (d. e. gamlestogone) Stuer med Vinduer

125. Nyestoga, Rike (Ròtun), Valle — Fot. Gisle Midttun

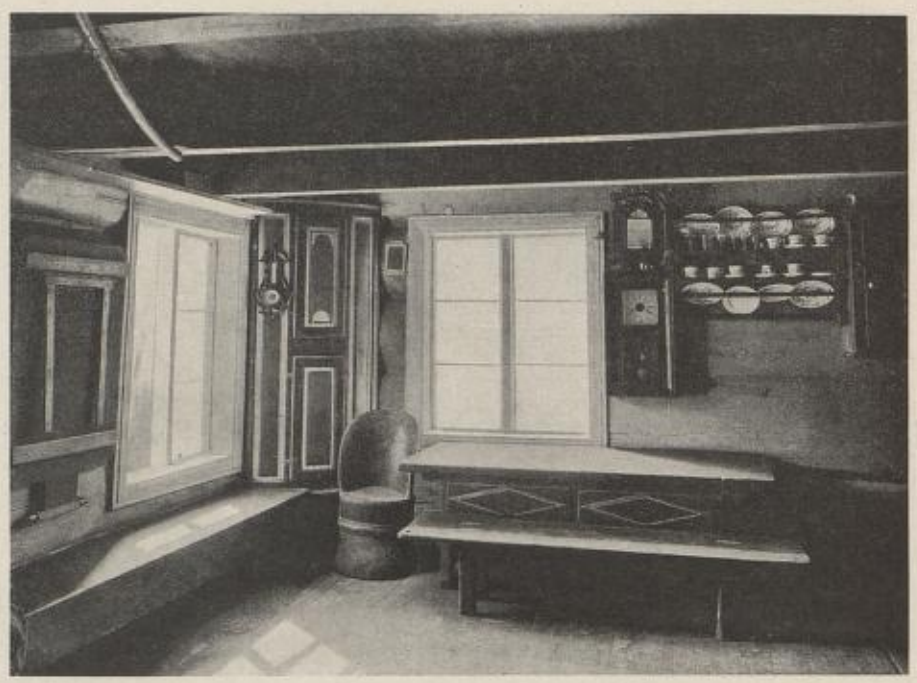
[1] H. K. Nors døydde i Byggland i 1693.

i, samt med Loft ovenpaa, tillige med Skorstene i, som paa andre Steder ere brugelige; ja, nogen faa have og anskaffet sig Kakkelovne i samme".[144] Nyestogone er enno det vanlege i dalen, og av snikkararbeidet o. a. kann me skyna at mange av dei fyrst er sette upp etter 1800. Det tok soleis umlag hundrad år, fyrr dei trengde heilt igjenom.

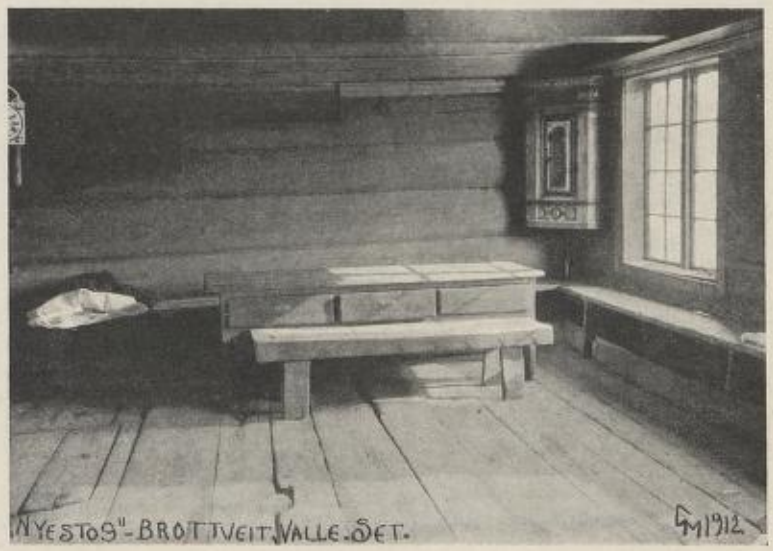
Det som mest skil nyestogone frå gamlestogone skynar me av det Skar og Gjellebøl skriv. Nyestogone hev vindaugo, omn (skorstein) og skjeldtile. Elles er det, som me skal sjå i det fylgjande, skilnad på dei eldste nyestogone og dei seinare og på nyestogor som er bygde inntil gamlestoga og dei som stend åleine.

Av dei eldste nyestogone er Kjellebergstoga (sjå pl. 24 og 25) den einaste som stend att nokolunde urøyvd. Ho er no flutt til Norsk Folkemuseum. På Kjelleberg stod ho saman med gamlestoga, og båe stogone hadde svaler som gjekk i eitt. Dei er lenge sidan burte; men hornsteinane viser enno, so det er rett nok. I Rike (Ròtun) var det svaler like eins framanfyre gamle- og nyestoga. Det siste var svalene sett upp etter lødeveggen, den eine yver den andre (sjå fig. 140). I Kveste var det òg svaler,[145] so me hev grunn til å tru at dei fleste nyestogone hadde det i den fyrste tidi.

På Kjelleberg var nyestoga bygd saman med gamlestoga på den måten at dei hadde skòre av gamlestoga tvert yver forstoga og kleven, teke burt gavlveggen og so sett nyestoga inntil. Nokor skøyting av stokkane var det ikkje tale um. Dei var sette butt i butt. Elles fall skøyten tvertyver forstogdøri, so ein gådde ikkje so mykje til han, og på bakveggen var det jamna til med ein bordklædning. I Kveste var det på ein annan måte. Her let dei gamlestoga vera og sette nyestoga inntil vegg mot vegg, berre med eit lite smòg imillom. Nyestoga hadde tridelt grunnplan med forstoge, stoge og kleve. Like eins er det i Homme (fig. 128); men her er gamlestoga avskòri. Både i Kveste og Homme hadde gamle- og nyestoga kvar si utedør, medan det sjølvsagt berre var ei på Kjelleberg.

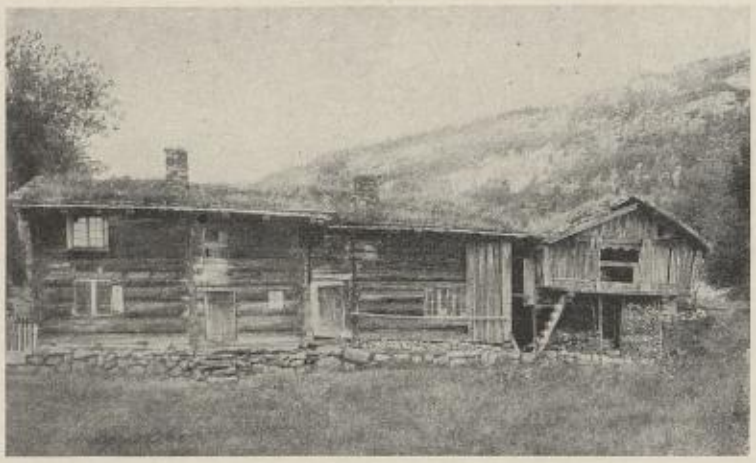

127. Nyestoga, Rike (Ròtun), Valle — Fot. Gisle Midttun.

126. Nyestoga, Brottveit, Valle — Fot. Gisle Midttun

Her gjeng forstoga tvert yver heile huset; men ho hev ein gong vore delt; for det ligg tile berre halvveges innetter frå utedøri, so endå etter at nyestoga vart sett inntil, hev dei havt kleve der. Frå forstoga gjeng det ei dør inn i stoga. Døri er rett og slett, sett saman av fjøler med labbankar ut mot forstoga. I stoga er det tile av øksa plankar med ein liten kjellar under som ein slepp ned i gjenom ei luke i golvet. I gavlveggen er eit einaste lågt vindauga med små rutor og blysprossor, so stoga er heller myrk. Omnen eller peisen[146] som han heiter, stend i kròi millom dørveggen og bakveggen. Han er mura av gråstein og leir og baketter kvita med kalkvatn. Framanfyre gruva gjeng det ei grime av tre, „åre" eller „gruetretti", med ei fjøl uppå, „åre-" eller „gruefjøli". Kåpa er mura på ein mantel av tre, „omnstretti", og uppe i omnen, der pipa tek til, ligg „røykbaren", ei stong av jarn til å hengja skora i (sjå pl. 26). Når det ikkje brann på gruva, stengde dei av med ei stor treluke, „spjølli", dei kalla. Dei stakk ho inn like under „omnstretti" (sjå pl. 28, 1). Pipa gjeng upp på skjeldtilet[147] og vidare upp igjenom taket. Yver taket er det mura inn steinhellor som spring fram so ikkje vatnet skal renna ned

128. Homme, Valle — Fot. Gisle Midttun

langs pipa. Bak ligg det eit „pipemøne", so vatnet renn til kvar side.[148]

Etter veggen fram mot tunet stend stogeinnreidingi, ei seng i kvar kròi med eit skåp imillom. Skåpet er høgt og smalt, sett saman av råmor og fyllingar med ei dør framme. Sengjene, som hev høge stolpar, „karniss", uppe og fyllingar på framsida, skil seg ikkje mykje ut frå vanlege bysengjer fyrst i 1600 åri. Langs bakveggen og gavlveggen uppe ved vindauga gjeng det faste pallar. Pallen ved gavlveggen heiter „pāden nòre" i denne stoga òg. Pallane hev upphavleg vore moldbenkjer; for tilet gjeng ikkje heilt til veggen, men sluttar ved pallen. Millom døri og skorsteinen stend ein liten fast benk, „lislepād", dei kallar. Han hev vange for enden ut mot døri (sjå pl. 26). Vanleg stend vassbytta på denne pallen og ei ause til å drikka av ligg ved sida. Dette skulde svara til vasskallen inne i gamlestoga. Uppe ved „pāden nòre" stend bordet. Det er likt dei vanlege renessansebordi med fire føter, trjosk under plata og fjøler ned ved golvet til å spenna på. Framanfyre bordet stend „langekrakk". Høgsætet er for bordsenden til bakveggen. I kròi hev det ein gong vore eit lite kròskåp;[149] men det er kome burt i seinare tid. Det stod like på pallen. Under bitane er det spikra upp eit par hjellar til å setja koppar på e. a. småting. Dei bøkene dei hadde, låg her.

Som Skar skriv, er stoga vent utferda med høvla og stròkne (profilerte) bitar og skjeldtilfjøler. Listverket rundt vindauga og døri er stròke og like eins omnstreet eller mantelen (sjå pl. 24, 4 og 5). Det hev svip av listverket i byhusi i 1600 åri.[150]

Løyndekleven Skar fortel um, er no burte; men tufti syner greidt at det ein gong hev vore ein tilbygnad eller kleve der. Han stod på baksida, men var so smal at han ikkje gjekk utum gamlestoga. Denne og nyestoga med kleven hev soleis vore like breie. Koss kleven elles såg ut, veit me ikkje. I andre nyestogor hev dei ikkje havt slike, so det ligg utanfor vanleg bygnadskikk.

Inst i forstoga, der fyrr gamlestogkleven var, gjeng det ei tròpp upp på forstogskjeldtilet. Det er òpe heilt upp under raustet. Båe stogone er i seinare tid påbygde, og då la dei inn tak-åsar i gamlestoga som det var i nyestoga. Difor veit me ikkje visst, koss tòkone var skøytte i hop i den fyrste tidi. Men båe stogone hev upphavleg vore like breie og like høge, so me hev grunn til å tru at tòkone gjekk i eitt. Truleg la dei takbordi i nyestoga med endane mot dei i gamlestoga og tekte yver med næver og jord, som me hev døme på det frå seinare tid. Då veit me òg at dei la ei steinrast upp etter taket der skøyten var. Elles tok dei det ikkje so nøgje med tòkone i Setesdal, når dei sette husi saman. Dei vart herka i hop på lettaste måten, og ofte ser me at den eine tòka gjeng yver den andre.

Ei liti dør fører inn til nyestogskjeldtilet, som like eins

129. Omnen, Rike, Valle — Fot. Gisle Midttun

er òpe heilt upp under raustet. I gavlen er eit lite vindauga eller glugg. Langs dei låge sideveggjene hev det ein gong stade eit par sengjer, so skjeldtilet hev vore nytta til soverom.

Nyestogone frå seinare tid er alltid fulle tvo høgder. Då dei vart det, fall svali framfyre stogone burt. Dei fleste nyestogone er som på Kjelleberg bygde saman med gamlestoga. Dei hev skòre av kleven og forstoga, men late ho hava si gamle høgd i lang tid frametter. Gamlestogtòka låg då mykje lågare enn tòka i nyestoga.[151] Seinare hev dei bygt på gamlestogone, so no er dei alle stader like høge som nyestogone og stend under same tòka (sjå pl. 12 og 13). Lofti hev dei mykje snutt på, so dei òg gjeng i eitt med stogebygnaden (sjå fig. 150), og dertil hev dei mange stader innreidt gamlestogone som nyestogor med vindaugo, skorstein, skjeldtile og nyestogbunad. I dei nedste bygdene og ikkje so sjeldan i dei øvste med, er stogone og loftet no bord-

130. Basstogomnen, Rike, Valle — Fot. Gisle Midttun

131. Kyrvestad, (Mannspann), Valle — Fot. Gisle Midttun

klædde og måla, i minsto til framsida, so setesdalshuset i dag er ein lang stor våning på tvo høgder med tvo stogor, forstoge, kleve eller kammers i fyrste høgdi og tvo skjeldtile (salar), forstogskjeldtile og kammers i andre høgdi. Dertil kjem loftet med bur (matbu) i fyrste og loft (klædebu) i andre høgdi. Denne utviklingi av setesdalshuset hev teke umlag halvtanna hundrad år.

På mange gardar stend nyestoga åleine (sjå pl. 26—28). D. v. s. ho er ikkje bygt saman med gamlestoga. Oftast er det denne som er påbygt ei høgd og hev fenge nyestoginnreiding; men me hev døme på at ho er sett upp heilt frå nytt av. Nyestogor som stend åleine er ikkje gamle. Eter snikkararbeidet på innreidingi å døma gjeng dei ikkje lenger attende enn til ikring 1800. På gardar der dei hev slike stogor, vantar det alltid gamlestogor. I staden hev dei sett upp eit eidhus[152] eller gjort kleven um til kjøken og mura inn skorstein der (pl. 27). Loftet er alltid snutt, so stoge- og lofttòka gjeng i eitt (fig. 131 og pl. 27), og i smòget millom stòga og loftet hev dei vedskjol.

Me hev soleis tvo slag stogehus i Setesdal, det samanbygde og det som stend åleine. Det fyrste er eit godt døme på koss huset utviklar seg i lengdi og deretter i høgdi, i det andre hev me døme på ei utvikling av det gamle huset berre i høgdi. Framleis augnar me endå ei vidare utvikling av dei båe — loftet som vert sett inntil. Fær denne utviklingi halda fram og ikkje andre, nye husformer kjem til, vil loftet snart vera heilt samanbygd med stoga.

Husbunaden i dei seinare nyestogor er umlag lik alle stader. Sjølvsagt er det nokon skilnad; men det kjem mest av at ikkje all bunaden er frå same tidi. Mest skilnad er det på dei store skåpi, som stend millom sengjene. Her kann me greidt skilja ut tvo hovudformer. I dei eldre stogone er skåpet delt i tvo, eit yver- og eit underskåp med tvo eller tri dører i kvart. Underskåpet gjeng mykje lenger fram enn yverskåpet (fig. 142). I dei nedste romi

132. Brugdestol frå 1765, Valle N. F. 423—11
Domedag utskoren

hev dei grytor, holkar og større koppar, i dei øvre ymse mindre koppar og bordstell. Liknande skåp hev me her i landet døme på frå Telemarki, Aust-Agder og Vest-Agder; men berre på den siste s'aden er dei som i Setesdal bygde saman med sengjene. I formi minner dei noko um det mindre skåpet i gamlestoga (fig. 112) og vilde vera plent like um øvste skåpromet her nådde heilt ned til plata. Likevel er dei snaudt utvikla av dette skåpet, i minsto ikkje i Setesdal. Dei hev visseleg kome fullt ferdige inn i dalen saman med nyestoga.

I d i yngre stogone gjeng skåpet i eit med sengjene (fig. 124 og pl. 19, 1 og 29, 11), og ein kann heller kalla det eit rom enn eit skåp. Millom skåpet og sengjene er det panelt av, so det er heilt tett. Inne i skåpet er det lagt lause hyllor på labbankar upp etter veggjene, og det er so stort at ein oftast lyt heilt inni det, når ein skal ta ut noko. Dei hev

133. Kubbestol, Valle
N. F. Aamlidstoga

134. Stol frå 1761, Valle
N. F. 849—11

mjølki si i det, og nede på golvet stend grytor, ymse koppar o. a. Denne skåpformi finn me her i landet utum Setesdal berre i Vest-Agder.[153]

I formi er sengjene plent like i dei eldre og yngre nyestogone. Renessansen heng enno att. Det som skil er berre småting; utskurd, fyllingar og listverk kann vera påverka av ymse stilformer.

Pallane rundt veggjene er i alle nyestogone òpne framantil, men sume stader gjeng det eit bord heilt nede ved golvet, og millom bordet og veggen er det fyllt med jord. Det heng soleis enno noko att frå moldbenkjene i gamlestoga.

Nyestogbordet er oftast annarleis, enn me hev det i Kjellebergstoga. Trjoskane hev vorte mykje breiare, og det hev fenge ei rad med skuffor under plata (fig. 126 og 127), og spennbretti nede ved golvet er burte. Av og til finn me i nyestogone eit bord, som er ei blanding av bord og benk. Understellet er ein benk i stolpekonstruksjon med spilar i ryggen og vangane (fig. 137). Uppå benken la dei ei laus bordplate, so hadde dei bordet. Benken hev òg vore nytta til å liggja på. Då snudde dei han med framsida inn mot veggen og reidde upp i han.[6] Slike bordbenkjer kjenner eg ikkje frå andre kantar. Det er eit „kombinasjonsmøbel“ som det heiter. Av desse er bordstolen den mest vanlege, og truleg gjeng han heilt attende til millomalderen. Kistebenk og kisteseng var kjende då.[154] At det er ein samanheng millom desse møbli og bordbenken tykkjest vera v'sst. Dei må alle ha si rot i den same rørsla: å gjera eit par eller fleire møbel um til eitt. Dei bordb.nkjene me kjenner i Setesdal, er alle frå seinare tid. Dei hev truleg kome inn saman med dei eldste nyestogone; for me finn dei berre der det er eller hev vore slike. I gamlestoga hev dei aldri vore.

135. Stol, Valle N. F. 01—11

I dei seinare nyestogone hev dei alltid ei skive, eit lite bord til å slå uppetter veggen, og eit hengjeskåp eller bokskåp, som det heiter. Skiva hev plassen sin på veggen ut mot tunet i nærleiken av skorsteinen (fig. 125) og skåpet på gavlveggen millom eine sengi og vindauga (fig. 127). I seinare tid er hengjeskåpet byt. med ei utskòri hylle som dei set tallerkar og koppar i (fig. 145). Stolar er det fleire av. Kubbestolen hev fylgt med inn frå gamlestoga (fig. 124 og 127) og like eins ymse krakkar; men nyare former er òg komne til med påverknad frå bystolane i renessanse- og

baroktidi (fig. 134, 136 og 138). I kistestolen, fig. 139, hev me eit kombinasjonsmøbel att. Liknande stolar er kjende frå Nordmøre og Voss.[155] Ingi av dei er rett gamle; men dei torer ha sine fyrebilete i eldre tid. I Setesdal er desse stolane vanleg kalla skomakarstolar, av di folk hev skomakarambòdi sine i dei. Krakkar med tri bein og bøygd brugde uppe[156] er svært vanlege i nyestogone. Desse krakkane gjeng heilt attende til millomalderen; men i Setesdal er dei snaudt so gamle. Dei lagar dei enno.

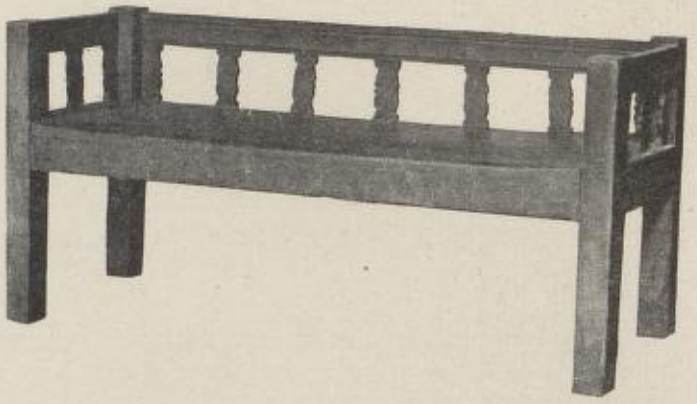
Vangane i skorsteinen er på framsida ofte klædde med bord og midt på kåpa er eit hjarta utskore i leiret (fig. 129 og pl. 28, 1). Nokor tru hev dei ikkje no med dette hjarta. Det skal berre vera sett der til stas. Truleg hev det fylgt med, då omnen kom inn i dalen, endå eg ikkje kjenner til at dei hev denne skikken andre stader. Det høver elles godt med eit hjarta på omnen. Det er symbolet paa ljos og varme. I Tyskland er det ymse stader nytta til prydnad på husgavlane, og dei hev der havt den trui at det verna huset mot torebråe.[157] Mest alle stader stend det no ein kakelomn ved sida av skorsteinen (fig. 125, 129 og pl. 26). Som me hev høyrt, hadde dei byrja med dette alt medan Gjellebøl var i Valle, og i dei seinare nyestogone hev dei truleg sett inn kakelomn med same dei vart bygde. Dei fleste kakelomnane i Setesdal er frå Nes og Froland og ein og annan frå Holla og Ulefoss. Dei siste finn me i Bykle.[158]

136. Stol, Valle N. F. 645—11

Skjeldtilet er mange stader innreidt plent som stoga; men dei hev aldri skorstein der. I staden stend det ofte ein kakelomn. I dei samanbygde husi med tvo nyestogor og tvo skjeldtile er alltid berre det eine skjeldtilet innreidt. På det andre stend det nok sengjer; men dei er berre uvande. Her ligg dei eldste borni og tenarane, um dei hev; det andre er for gjester. I den eine stoga ligg mann og kone og dei yngste borni, i den andre kårfolki. Hev dei berre ei nyestoge, bur kårfolki paa skjeldtilet.[6]

Med nyestogone kjem renessansen til dalen. Den svære, tunge husbunaden av plankar som me hev i gamlestoga, finn me ikkje i nyestoga. Skåpi og sengjene er sett saman av listverk og fyllingar, bordi og stolane vert lettare. Her som andre stader er det no snikkaren som reider inn stoga og ikkje timbermannen. Likevel finn me alltid ein svip av noko tungt som sermerkjer Setesdal. Husbunaden er enno stor og drusteleg, og støygt laga.

137. „Bordbenk", Valle, bordplata er ikkje med N. F. 952—13

Nyestogbunaden i Setesdal vitnar um godt snikkararbeid. Serleg gjeld dette dei lange stogeinnreidingane. Av og til er dei utskòrne, men aldri i den vanlege setesdalsskurden. Oftast er det renessansemotiv som er nytta (fig. 142); men stundom finn me att leivningar av gotisk bladverk. Dette er berre i dei eldre stogone. I dei hev listverket og fyllingane på skåp, sengjer og dører sterk svip av renessanse og barok. I dei seinare stogone finn me dei same formene att; men i dei fleste detaljar stikk empiren fram (sjå pl. 19, 20 og 29). Denne stilformi hev kome tidleg til dalen; for me finn drag av ho i stogeinnreidingar som er laga like etter 1800. Fyrr var alltid stogebunaden sandskura og hadde den vakre tonen som berre gamal god fjellfura fær, når ho er skura i lange tider. I Valle hev dette enno halde seg ein og annan staden; men mest alle andre stader hev dei ut i 1800 åri teke til å måla stogone sine. I Bykle, Oveinang i Valle og i Byggland er fleire av stogeinnreidingane rosemåla; men målingi er sjeldan eldre enn frå tidi ikring 1850.

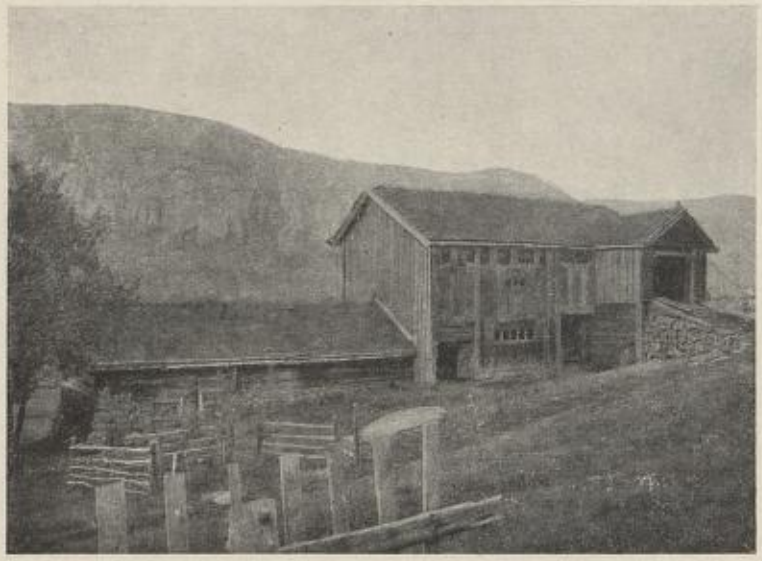
Samanliknar me den einaste av dei eldste nyestogone som no stend att nokolunde urøyvd, Kjellebergstoga, med dei frå seinare tid, vil me snart sjå at det er stor skilnad

138. Stol, Valle
N. F. 419—11

139. Kistestol, Valle
N. F. 486—11

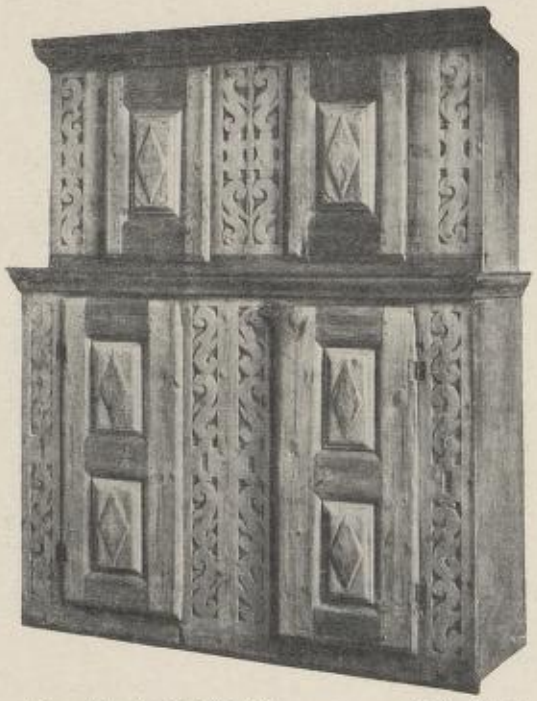
140. Uthusi, Rike (Ròtun), Valle — Fot. Gisle Midttun

141. Stolpehus, Kjelleberg, Valle — Fot. Gisle Midttun

på dei. Kjellebergstoga hev berre eit einaste vindauga. Det er i gavlen. Skorsteinen stend i kròi til bakveggen og stogeinnreidingi etter veggen fram mot tunet. Dei andre stogone hev vindaugo både i gavlen og ut mot tunet, og skorsteinen og innreidingi stend plent motsett. Grunnen til at husbunaden slik hev bytt plass, er klår. Det kom av seg sjølv den gongen dei sette vindaugo ut mot tunet. Då måtte dei flytta stogeinnreidingi yver til bakveggen og skorsteinen til kròi ved framveggen. At skorsteinen stend i denne kròi, finn me berre i Setesdal og Vest-Agder, „og denne Ovnens Plads bliver mig et af den mandalske Stueforms Kjendings-Mærker", skriv Eilert Sundt.[159] Alle andre stader der dei hev skorsteiner, stend dei til bakveggen.

Dei lange stogeinnreidingane hev me òg berre i desse bygdene, i minsto her i landet. I bygnadsvegen høyrer difor Setesdal og Vest-Agder saman; men med di nyestogone er eldst i Vest-Agder, hev dei kome derifrå og upp dalen. Stogone i seg sjølv liknar dei vanlege glasstogone her i landet som kom i bruk frå 1600 åri og utetter; men innreidingi i dei, skåpet og sengjene som gøymer heile den eine veggen, er noko sers som me berre finn liknande døme på i Tyskland, serleg i Oldenburg, Friesland og Schleswig-Holstein.[160] Derifrå må dei ein gong i 1600 åri ha kome upp til Vest-Agder og so vidare til Setesdal.

142. „Nyestogskåp", Valle — N. F. 705—11

LOFTET

Det stend enno att mange gamle loft i Setesdal.[161] I dei øvre bygdene er det minst eitt på kvar einaste gard; men ned igjenom dalen minkar det etter kvart, so i Byggland og Aardal er det berre få. Her hev det sjølvsagt ein gong vore likso mange; men dei hev forfarest, og i staden hev dei sett upp stolpehus. Utvendes er det litt skilnad på lofti i dei ymse bygdene. I Valle er dei høgreiste med full høgde under tòka uppe i svalene (sjå fig. 156). I Hylestad og bygdene nedanfor er dei tunge m d låge og breie svaler (sjå fig. 150 og 152). I Bykle hev dei fleire stader telemarkssvip. Dei stend på stolpar og hev sval framfyre bursdøri (sjå fig. 144 og 177).

Rette setesdalsloft stend med gavlen fram mot tunet like paa jordi.[162] Svillane ligg på hornsteinar som er gravne ned i „borgi". Lofti er alltid timbra upp av svære, breie stokkar, som me hev døme på kann halda burt imot meteren i tvermål. På svillane nær er dei alltid „magetelgde"[163] og klavedregne. Stokkane i dei tvo øvste kvòrvi i buret hev namn av „skakstokkar". Dei gjeng heilt ut under svali og bèr henne. I dei øvste bygdene, der svalene er smale, er stokkane i buret skòrne av for endane, so dei gjeng i ein bòge upp under svali (sjå pl. 32). I dei nedre der svalene er breiare, gjeng skakstokkane oftast rett ut, og sume stader er det då i kroken inne

143. Loft, Haugen, Aaraksbø, Sandnes Fot. Gisle Midttun

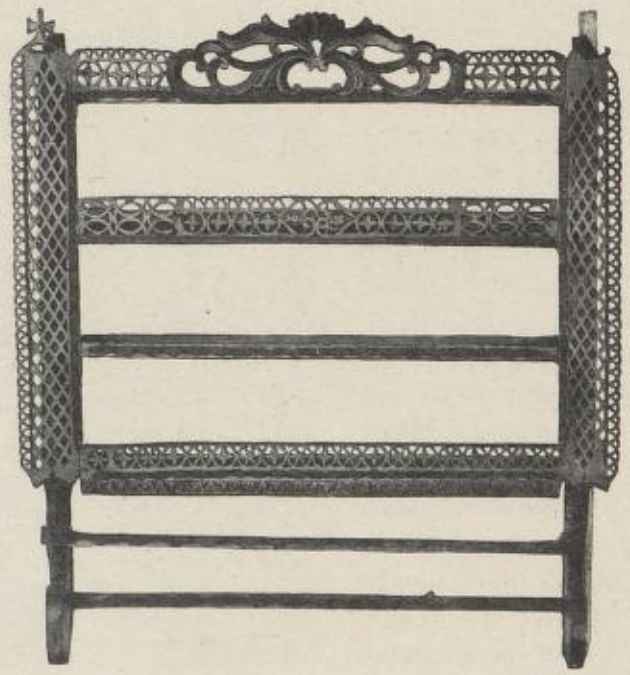

144. Loft, Breive, Bykle Fot. Gisle Midttun

under nedste skakstokken skòre ut eit blad e. dl. (sjå pl. 30, 7 og 36, 1—5).

Frå jordi fører ei tropp upp til svali. Troppi stod alltid fyrr utvendes på veggen. No ser me av og til at ho er inne i buret; men det er noko dei hev stelt til i seinare tid.[6] Sume stader veit me at troppi gjekk upp frå enden av stogesvali (sjå fig. 166); men det vanlege er at ho gjeng upp, anten frå sida, i smòget millom stoga og loftet, eller i gavlen (sjå fig. 143 og 163 og pl. 12, 27, 32 og 30, 3). I svali der troppi kom upp, hadde dei ei luke, og var det ikkje det, stod det ei grind nede i troppi (pl. 34, 1). Det var for at geitene ikkje skulde sleppa upp i svali.

Svalene gjeng heilt rundt. Svalstolpane i hyrni er rundhogne som var dei svarva. Dei andre er alltid flathogne. I framsvali er det glugg, og her er ofte svalstolpane og slindrane utskorne med den vanlege setesdalsskurden (sjå pl. 35, 9 og 36, 6—9). I baksvali er det glugg like eins; men berre nokre få loft hev glugg i sidesvalene. Desse lofti hev stade for seg sjølve og ikkje inne i ei husrekkje. Utum dei vanlege gluggi som er rundboga uppe med sveifa sulor, finn me av og til nokre andre små glugg (sjå pl. 30, 5, 33, 7 og 35, 1). Dei stend her og kvar i svalveggjene, men oftast so lågt at dei snaut er sett

145. Vegghylle, Valle N. F. 618—17

der for ljoset skuld. I formi minner dei noko um skjoteglugg som me kjenner dei frå millomalderslott, serleg i Tyskland,[164] og det er difor truleg at desse gluggi og er tenkte til skjoteglugg, eller det er noko som heng att frå eldre fyrebilete. Elles fór det mykje tjuvepakk etter dalen fyrr som dei måtte verja seg mot, og me hev segner um at dei stod uppe i loftsvali og skaut.[165] Ein ståd bòra ein mann hòl i loftshurdi, so han kunde „kaga og skjota".[166]

Tòka er lagd plent som i stoga; men oftast ligg det eit par åsar under sperrone, og me hev døme på at det gjeng tvo simsar millom gavlane (pl. 34). Då er dei høge og breie og vantar „loku". Sperror, åsar, slindrar, svalfjøler o. a. er høvla og stròkne. Veggjene er for det meste stròkne i suene og uppetter lafti i stokkendane. Strykane som berre er små, gjeng visseleg heilt attende til millomalderen (sjå pl. 20, 8 og 9, 21, 4 og 5, 33 og 37). Mange av dei ser ut som dei er dregne med ein skavl.

Bursdøri og loftsdøri stend i gavlveggen fram mot tunet. Berre i Rygnestadloftet og eit på Espetveit i Valle er bursdøri på langveggen. Beitskior og dører er mest alltid utskòrne, dørene med ringar, solsviv, og anna kròt og beitskione med „setesdalsskurd" (sjå pl. 18, 22, 1—3, 33, 11 og 35, 6 og 8). Yver dørene finn me mange tjøre-

146. Rygnestadloftet, Valle — Fot. Gisle Midttun

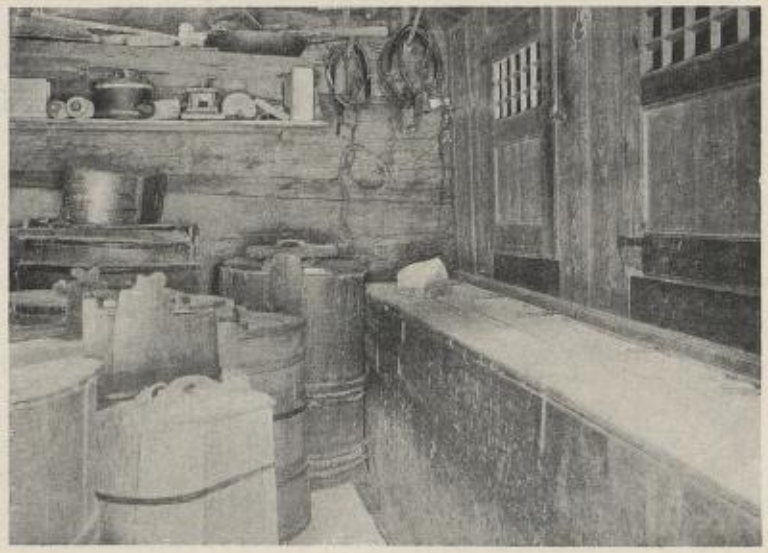
krossar. I Bykle ein stad hev eg talt 43 krossar yver ei einaste dør, so orkorreii må ha vore hardt etter dei der. For dørene hadde dei bjørnlåsar eller dei bruka „stokk å hurd" (sjå s. 151).

I buret (sjå fig. 147, pl. 14, 3 og 4, 28, 3 og 32) hev dei matvaror. Braudet legg dei i store kjèr eller i braudbingen som er musefri. Mjøl og korn stend i kjèr og byrdor og kjøtet i koppar som dei sèt ned i ei sér kiste. Elles legg dei mykje det turre kjøtet i kornbingen. Dei grev det ned i kornet. Det hender at dei hev osten i buret. Han ligg i ein holk eller eit skrin, „ostekista"; men oftast legg dei han i kjellaren under nyestoga. I buret heng det selar og reip, vidjor o. a. som dei ikkje nett brukar. Slikt skal dei ha flust av, so dei ikkje vert standande i beit. Sume stader stend det ei seng i buret som dei ligg i um sumaren, med di det er svalare der enn inne i stoga; men sjeldan hev desse sengjene upphavleg stade der. Vanlegg er dei flutte ned fra loftet, eller dei hev sett inn ei gamlestogseng.[167]

I loftet stend det kistor, kistillar, bommor, nyst-øskjor, ølbollar o. a. På vender (stenger) heng det nye gang- og sengklæde. Stundom hev dei klæde i kistone òg. Sylvet sitt hev dei i små øskjor, som stend i ei læst kiste. Plagg, tjeld, barnehuvor o. a. mindre klædeplagg ligg i øskjor. I ein liten kistill, „brevkistillen", gøymer dei gamle brev og dokument. (Sjå fig. 148, pl. 14, 2 og 3 og 28, 3 og 4.) Kistor er det serleg mange av i setesdalslofti. Gamle og nye stend um kvarandre. Me finn dei so gamle og primitive at dei er hóla ut av ein einaste stor stokk (fig. 158), og so nye at det er so vidt rosemålingi på dei er turka (sjå pl. 5, 4). Gamle svartmåla kistor med karveskurd ned i det kvite treet (fig. 159) stend ved sida av andre der karveskurden er måla i ymse liter (fig. 161). Dertil kjem alle dei rosemåla, der me kann fylgja dei ymse brigde i rosemålingi frå ikring 1800 og utetter (sjå fig. 160 og pl. 5 og 7, 5). Sume av kistone hev flatt lok, andre hev kuve, sume stend på føter, andre hev ikkje. Me kann finna dei mest ulike kistone standande på same loftet.

I dei gamle lofti var det mest alltid sengjer, helst eit par som stod i ei lengde etter eine sideveggen. Ein og annan staden stend dei enno att; men for det meste er dei rivne ut, og det syner berre merke der dei stod. Stundom hev dei som nemnt flutt dei ned i buret; men me hev døme på at dei hev sett dei burt i løda, der det høver at dei ligg um sumaren. Mange av loftsengjene liknar dei i gamlestoga; men me hev og sengjer, der dei tvo sideplankane på framsida gjeng høgt upp og sluttar i ei stor cirkelrund plate med eit øyra på kvar side uppe.[168] Dei er utskòrne med karveskurd og minner i formi noko um stolvangane i ymse gamle kyrkjor,[169] utan at eg dermed vil ha sagt at dei er komme derifrå. Truleg gjeng dei lenger attende. Like eins minner dei noko um omnskallane i dei vestlandske røykstogone;[170] men heller ikkje her kann det vera tale um anna enn ein reint ytre likskap. Liknande sengjer er vanlege i Telemarki og Numedal og i nokre få bygder i Skåne;[171] men kvar dei elles er komne ifrå, er på det uvisse.

Som me kann skyna hev dei i Setesdal fyrr i tidi nytta lofti til soverom. Ikkje so at dei låg der um vetteren, det hev me ikkje segner um; men mannen i huset låg der ofte um sumaren eller einkvan annan av vakse folk. Alt dei åtte av verd, hadde dei i loftet, og sumarsbil rak det ymist slag folk etter dalen, med dei var på støylen, so låg mannen der for å passa på. I loftet la dei gjestene sine òg. Som skikken enno er „skjala"[172a] dei seg berre i håballen, og då

147. Inne i buret, Kveste, Valle — Fot. Gisle Midttun

gjekk det an å liggja i loftet. Dei ugifte kvendi på garden, gjentone, veit me aldri av hev halde seg i loftet;[6] men det kann vel henda, dei ein gong hev gjort det. Av og til sit dei sumarsdag uppe i loftet og saumar, og då er det som det stend i folkevisa um Hillebjør og Ramnen:[172b]

„Hillebjør sit i Buri
aa saumar Stakka ti Bruri.
Hillebrand klappa paa Huri me Fingane smaa:
Hillebjør e du inni, skrei Lokunn' ifraa."

Lofti i Setesdal er i det store og heile betre haldne enn stogone. Dei var bygde av grovare vyrke, var mindre enn stogone og var difor lettare å halda ved lag med tòke o. a. Svalene er det no ymist med, ofte er dei heilt burte; men enno hev me loft som er i fullt stand. Dei fleste lofti er umlag frå same tidi som gamlestogone, frå sist i 1600 åri; men det finst loft som er umlag eit hundradår eldre. Frå fyrst i 1600 åri er det berre få og like eins frå 1700 åri. Elles er det liten skilnad på dei, anten dei er frå 16 eller 1700 aari. Ja, eit loft på Uppstad i Hylestad som er sett upp like etter 1800 (fig. 150) ser likso gamaldags ut som eit frå 1600 åri. I dette som i so mykje anna hev setesdølene vore konservative.

Det eldste loftet i dalen er truleg eit som stend på Haugen i Aaraksbø i Sandnes (sjå pl. 30, 31 og 33, 6—10 og fig. 143 og 157). Etter byggjemåten og ymse detaljar å døma, må det vera frå millomalderen.[173] Diverre er det ikkje so godt medfare som vore skulde. Baksvali og eine sidesvali er heilt burte og halve tòka er ny, både sperror og tro. Det kjem truleg av at loftet so langt folk veit um, hev høyrt

148. Inne i loftet, Ose, Austad

Etter målarstykke av Olaf Isaachsen, Nationalgalleriet Kr.a. Fot. O. Væring

149. Brottveitloftet, Valle

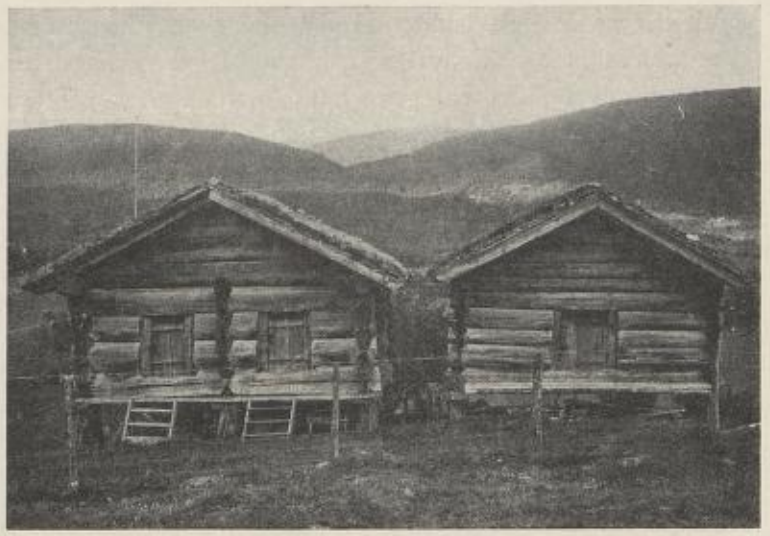
Fot. Ludvig Gulbrandsen

til tvo bruk. Dei aatte ein halvpart kvar, og dei hev vel ikkje alltid vore samde um vølingi. Svalene er breie og svære, serleg framsvali. Der er det glugg etter det heile, og det er nokre glugg i sidesvali med (pl. 31, 3). Like eins hev det vore i dei andre svalene, so dette loftet alltid hev stade åleine. Me finn eit par av dei fyr nemnde skjotegluggi i sidesvali. Det eine av desse, det minste (pl. 33, 7), kann me mest vera visse um er meint til skjoteglugg. Det er for lite til å gjeva ljos, det ein heller ikkje treng um like ved den òpne framsvali som det stend, og det er for langt nede til å glåpa igjenom. Det høver plent til å liggja på svaltiljone og skjota i og er som laga til å setja ein låsboge burti. Det andre (pl. 30, 5) som stend heilt nede ved baksvali, er vel meir til å få ljos inn. Det er mogleg at det ein gong hev vore delt av i denne enden av svali. Truleg hev dei havt ein „kåmår" her. Loftet er stort og svært, det største i heile dalen, og det segjer ikkje so lite. Det er segnene til at dei hev bruka å dansa upp i loftet, når det var gjestebod på garden,[6] og når ein ser koss loftet er utferda med pallar il å sitja på, so det ikkje var rom til kistor, klæde o. a. som dei vanleg hev i lofti, kjem ein reint uviljande til å tenkja på eit gamalt gjeste- eller gildehus. Men det er uråd å få vita noko visst um dette. Oskorreii hev tumla svært i dette loftet. „Der var Avsøyle av gaamaalt med Buri aa Haugjen," skriv Skar.[174]

Det mest namngjetne loftet i Setesdal er Rygnestadloftet (sjå fig. 146).[175] Det er sett upp av Vonde-Aasmund Rygnestad. Um dette loftet skriv Skar: „Aasmund sette upp so svært eit Loft paa Rygnestad — „Nyeloft" dei kalla. Der var ikkje ko bladde Stokkar. Svillerne var halvonnor Alen

150. Loft, Uppstad, Hylestad — Fot. Gisle Midttun

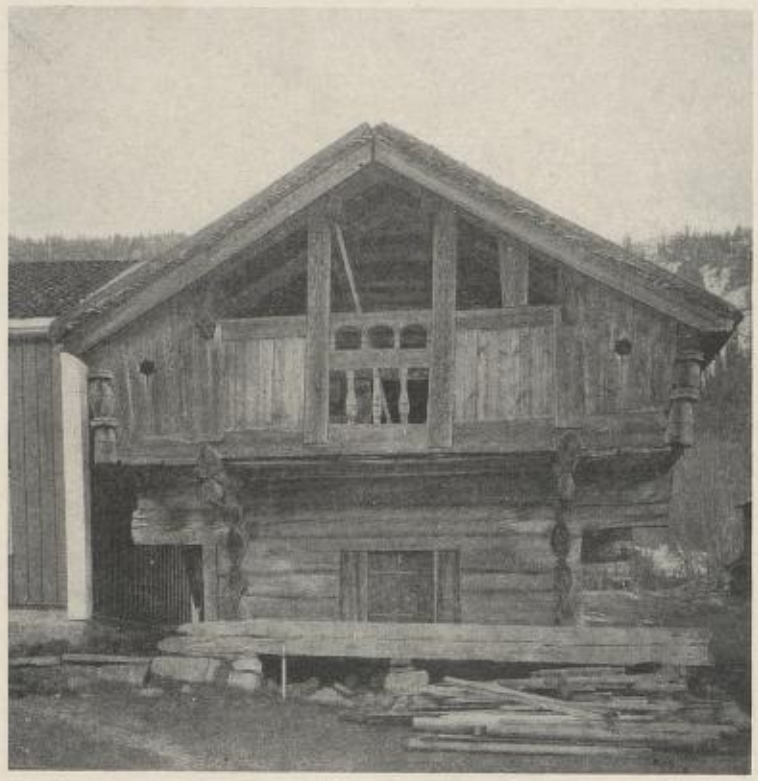

151. Stolpehus, Kvaale, Byggland — Fot. Gisle Midttun

tykke; barre ein stokk var av i Dyri. Aasmund hogde Timret ned paa „Rø"; han køyrde det heim med en Annærings Fole. Han hadde Timremenner fraa Holland til aa setja upp Loftet. Det var so overs vel virkta. Stokkane var magetelgde, høvla og strokne; det var must med grønt Klæde — Vadmaal var det jamne. Den eine Veggen upp i Loftet var klædd med Skildr fraa framande Lond. Gaadde Aasmund raudklædde, daa heldt han seg i Nyeloft — der var so laglegt i Nyeloft med Kvile og Kamar og alt."[176]

Rygnestadloftet er ikkje plent som dei andre lofti i Setesdal. Døri inn til buret er på langveggen. Inne i buret er det tvo sengjer, den eine yver den andre, og dei er båe upphavlege. Frå ein timbra braudbinge som stend i eine kròi, kann ein koma upp på loftet gjenom ei luke i loftsgolvet. Denne braudbingen hev vore teken som eit løynderom,[177] men det er han ikkje; for han er sjåleg for alle, og det er dør i han ut til buret. Luka i loftsgolvet er helst gjord, so ein kunde sleppa ned i buret etter mat, um ein var nøydd til å halda seg i loftet ei tid og vilde vera usedd. Troppi upp til svali er på sideveggen, utvendes. Ei sterk luke ligg yver òpningi. Det er glugg etter det heile i tri av svalene. Den fjorde, baksvali, som her er på sida er heilt klædd. Midt på svali hev me kåmåren. Han gjeng eit stykke utanfor svalveggen og minner i so måte ikkje so lite um dei lokumi me hev på ymse steinborger frå millomalderen, t. d. i tårnet på Bergenhus.[177] Døri inn til loftet er i gavlen. I loftet heng enno dei „Skildr fraa framande Lond", som Skar skriv um. Etter segni hadde Vonde-Aasmund dei med seg heim frå krigen. Dei er hollandske, men utan noko større verd. Det beste av herfanget hans er ein spansk dolk. Det hev ein gong stade sengjer i loftet. Ei stor tvolengd sengjeside stend der enno upp etter eine veggen.

Etter det Skar skriv skal loftet vera sett upp av timbremenner frå Holland; men det er lite truleg. Endå loftet ikkje er plent som andre setesdalsloft skil det seg ikkje ut frå dei i byggjemåte og detaljar. Lafti er dei vanlege, like eins strykane og mangt anna. Skilnaden ligg meir i, at det hev slik sterk karakter av å vera sett upp til vern. Me tykkjest å finna att fleire drag frå borgtårni i dette loftet enn i dei andre. Som t. d. den utbygde kåmåren og at ein kann sleppa usédd frå loftet ned i braudbingen. Dette hev

152. Oseloftet Austad — Fot. Gisle Midttun

153. Stolpehus, Kjelleberg Valle Fot. Gisle Midttun

155. Basstoge, Rike, Valle Fot. Gisle Midttun

snaudt timbremennene funne på. Det er heller Aasmund som hev nytta nokre av røynslone sine frå utlandet og krigen.

Elles hev Rygnestadloftet ikkje so liten likskap med Rolstadloftet frå Gudbrandsdalen,[178] no på Norsk Folkemuseum. I dette er døri inn til buret på sideveggen, og troppi stend på same måten. I svali er det kåmår like eins; men her stend han nede i eine enden og gjeng ikkje utum svalvegen. Staveloftet frå Aal i Hallingdal,[179] no på Hallingdals Folkemuseum i Nes, hev havt kåmår, og truleg hadde fleire loft det i millomalderen. Kåmåren er soleis ikkje noko sérs for Rygnestadloftet; det er meir det at han gjeng utum svali, og loftet i seg sjølv er ikkje stort annarleis enn vanlege millomalderloft. Men Rygnestadloftet er ikkje frå millomalderen. Hev Vonde-Aasmund sett det upp — det me ikkje hev grunn til å tvila på — er det frå sist i 1500 åri. I 1591 er Vonde-Aasmund nemnt lensmann i Valle (sjå s. 99), og truleg er loftet sett upp nokre år fyre den tidi. Men um me ikkje visste dette, vilde me likevel sett byggjetidi til burt imot 1600. Ymse detaljar i loftet, t. d. dei granne svalsulone, peikar i den leidi.

154. Nomelandsloftet, Valle, K. F. Fot. Gisle Midttun

Det som mest hev gjort loftet so namnspurt, er soga um Vonde-Aasmund. Ho hev samla seg kring dette loftet som det faste, synlege midpunkt. Her låg det mange minne etter han, og her, uppe i loftsvali, var det han stod, då han radde mælestongi med piler, den gongen futen kom og skulde taka han.[176] Um eit og anna av det som er fortalt um han, berre er segner, drag frå andre kjempor i eldre tider, so stend loftet der og vitnar, at det meste er sant. Og ser ein loftet, vil ein skyna at Aasmund Rygnestad var framum anna folk i dalen.

Eit av dei beste setesdalslofti er Oseloftet (fig. 152 og pl. 34–37), no på Norsk Folkemuseum. Det er stort og drusteleg, etter loftet i Aaraksbø det største. Svalene er breie, serleg framsvali og sidesvalene; men det er heller lågt under tòka i sidesvalene. Det er eit typisk loft frå dei nedre bygdene. Det som gjer det betre enn andre loft, er dei gode former loftet hev, og so all utskurden. Dører og beitskior og stolpar og slindrar i framsvali er sérs vent skòrne med karveskurd og „setesdalsskurd“ (sjå pl. 35 og 36). Skak-

156. Loft, Dale, Valle — Fot. Gisle Midttun

stokkar og stavlægjor hev utskòrne blad, og den eine stavlægja ein fugl. Det siste finn me ikkje andre stader, so vidt eg veit. Dørene hev vakre, smidde hurdjarn og lykleskrå og støypte hurdringar av bronse eller messing (pl. 35 og 37). Kvar stokken er høvla, klavedregen og stròken og like eins sperror, bjelkar, simsar og skjeldtilfjøler (sjå pl. 37).

Loftet er ikkje av dei eldste. Dei svarva sulone i gluggi i framsvali segjer oss at det snaudt kann vera eldre enn 1700. Etter segni er det Knut Torjusson Helle frå Hylestad som hev timbra loftet.[180] Um so er, hev me her namnet på ein av dei beste timbremennene i dalen for ikkje å segja heile landet. Oseloftet er so godt uppsett, hev so vel virkta stokkar og so tett samanhogne laft at me snaudt finn det andre stader.

På Dale i Valle stend eit godt loft (fig. 156 og pl. 32 og 33). Det er typisk for setesdalslofti i dei øvre bygdene. Det ser ut som var det heilt samanbygt med gamlestoga, med di svillar og stavlægjor gjeng like burt i gamlestogveggjene. Men stoga ligg noko lågare enn loftet, so loftsvillar og stogesvillar aldri hev gjenge i eitt. Millom loftet og stoga hev det alle dagar vore ein skåle. Døri inn til denne skålen hev plent like eins beitskior som dei i buret, og hev stade der frå fyrste stund. Loftet er godt halde og hev heile svaler. Framsvali er utskòri; men det meste av utskurden hev musknast av ned igjenom tidi. Loftet er sett upp i 1630 åri.

I Bykle stend „Mugslopt" enno. Det skal vera sett upp av rudkallen Mugg'e Byklum. „Mugg'e muste me raudt og grønt Klæi; de va so de lysti i Suó," skriv Skar.[181] Det er ikkje so mykje att av loftet hans no. Svalene er nye, og det hev vore „avlept". Då vart stokkane avskòrne ei alen i kvar enden.[6] Det er stort timber i loftet. På Hólen og Stavenes i Bykle stend eit par svære loft; men dei er ille medfarne. Det i Stavenes svipar på Telemarkslofti (fig. 177). På Rysstad i Hylestad hev me eit loft der bursdøri er rundboga ovantil. Det ser ut til å vera frå 1500 åri. På Helle i Hylestad er fleire gode loft som minner ikkje so lite um Oseloftet; men dei er mindre og ikkje so mykje for seg gjorde. Truleg hev Knut Torjusson sett dei upp. På Austad stend eit som, utum dei vanlege gluggi, hev fleire små trikanta glugg i svalveggjene. For ljoset skuld er dei ikkje sette der, so truleg er dei meinte til skjoteglugg. Loftet ser gamalvore ut og tykkjest vera frå sist i 1500 åri. Elles hev me nok av gamle loft i dalen som det kvar for seg er noko å læra av.

I dei gamle sogone våre stend rett som det er nemnt *búr*. I desse buri hadde dei matvaror, klæde o. a, plent som dei hev det i lofti i Setesdal o. a. st. Dei gamle buri stod oftast sert, men nær våningen, og det hende at dei var bygde i hop med han. Utum *búr* er ofte nemnt *skemma*,[182] *svefnskemma* og *svefnbúr*, hus som låg sert og som var nytta til soverom anten for husfaren eller visse andre av husfolki og for gjester som kom. Eit hus, der det budde fornæme, ugifte kvende i — eit „jomfrubur" — er kalla *skemma* like eins. *Búr* og *skemma* er bruka um kvarandre og blanda i hop, so på mindre gardar hev det truleg vore eitt og same huset. Alt frå gamalt hadde skemmone ofte tvo høgder, *undirskemma* og *skemmu-lopt* eller berre *lopt*, og svaler uppe i loftet på ei eller fleire sidor, *svalir*, *loptsvalir*. Ei tropp, *rið*, *stigi*, førde frå jordi upp til svali. Herifrå var døri inn til loftet.[183]

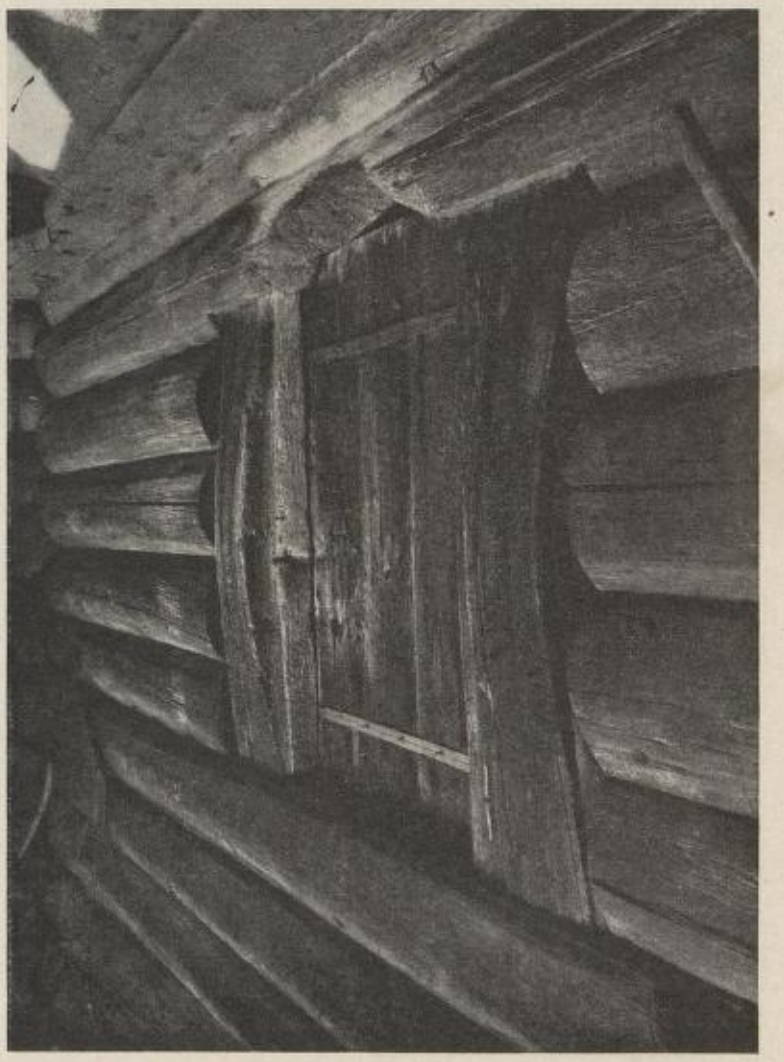
Som me ser svarar skemmone i sogetidi plent til dei lofti me hev i Setesdal, um me ikkje skal segja at det er nett same husi. Liknande loft som i Setesdal o. a. st. her i landet hev me elles døme på frå Sveits;[184] men nokon beintfram samanheng millom dei sveitsiske lofti og dei norske kann det ikkje vera tale um. Det må heller koma av at dei hev same upphavet. Truleg finn me det i dei gamle borgtårni

som endå til i Tyskland kunde vera av tre so seint som i 1067.[185] Men ingen av dei stend att, so me hev lite å halda os til. Likevel er det, som me hev sét, eit og anna som tyder på at dei i lofti i minsto hev tenkt på forsvar. Me må difor kunna segja at lofti er påverka av borgtårni. Elles liknar lofti ikkje so lite på eit tårn. Dei stend høgt yver dei andre husi, og frå svali som minner um ein vektargang med skjoteglugg i, hev ein utsyn vide ikring. Endå større vert denne likskapen, når lofti gjeng upp i tri høgder, eller er „trihøgde" loft som det heiter.

Av slike trihøgde loft kjenner me nokre få i Setesdal. So vidt me kann skyna hev det aldri vore mange av dei. No stend det berre eit att i dalen, „Gamlelopt" på Nordigard Rygnestad (fig. 166); men me hev eit på Norsk Folkemuseum, Brottveitloftet (fig. 149 og pl. 12, 21 og 22), og eit på Kristianssands Folkemuseum, Nomelandsloftet (fig. 154). Dei me kjenner er alle frå Valle. „Gamlelopt" på Rygnestad er litt annarleis enn dei tvo andre lofti. Desse er plent like eit vanleg loft, berre at dei, som namnet segjer, hev tri høgder. I andre og tridje høgdi gjeng det svaler heilt rundt. Alle dører er i gavlveggen fram mot tunet. På Brottveit hev troppi upp til svali i andre høgdi gjenge upp frå enden av stogesvali. Frå andre høgdi til tridje er ho inne i sjølve loftet. I Nomelandsloftet gjeng båe troppene inne, og i so måte er dette loftet eit undantak frå dei vanlege setesdalslofti. Gamleloftet på Rygnestad er som sagt annarleis. Det er bygt saman med gamlestoga. Loftet og stoga stend på same svillane, og dei gamle stavlægjone i stoga gjeng inn i gavlveggen i „Midlopt", som andre høgdi heiter. No er gamlestoga påbygd; men fyrr ho vart det, stod „Hågelopt", tridje høgdi, fritt yver stogetaket. I so måte minner Rygnestadhusi ikkje so lite um ramloftstogone, dei me kjenner frå Gudbrandsdalen og Heidmark.[186] Um det ikkje nett er råd å finna nokon beintfram samanheng imillom dei, torer dei vera av same rot med eit sams fyrebilete ein gong i millomalderen. Truleg stend Rygnestadhusi dette fyrebilete næmast. Gamlestoga på Rygnestad hev havt sval, og stogesvali og loftsvali hev gjenge i eitt. Loftet hev svaler i gavlen i alle tri høgdene og på sida i andre og tridje høgdi. Svalstolpane i hyrni framme gjeng i eitt heilt frå jordi og upp under tòka. I sidesvalene gjeng dei like eins i eitt frå andre høgdi og upp. Troppi upp til andre høgdi hev gjenge upp frå stogesvali.

Det hev vore eit trihøgd loft til i Valle. Det stod på Nordigard Hovtuft. Um dette loftet skriv Skar:[187] „Der va so Gaste stort a Lopt i Noriga. De va trihaagt; der va baa Bur aa Midtlopt, aa Evvrelopt ell Haagelopt. Haagelopt ha Svòl me baae Lea, men inkji frammi aa inkji att-i. Svòli kadda dei „Veng'e". I dei eine Vengjè va a liti Kòt me Dynn aa. Der va myrkt." Dei hadde ein utskòren ramn av tre i kòte. Han var svart. „Dei gaav' o Kjøt aa ha Gjestebo 'pi Haagelopt. Kjøte la dei ni Kòti ti o —." „Haddvaar Hoptu tok Haagelopt burt, daa 'an fekk Garen; de va kringum 1814. Ti dei Tiinn' ha 'an vore aa Osi si 'an va ti, av di Fair 'ass ha baa Osi aa Hoptu. Daa 'an so kaam ti Hoptu va 'an fræmind'e liksom, aa laag inkji i noko sereigji Tru paa Ramnen; so sytt' 'an inkji me aa rupl' o. Daa Haddvaar fór i 1834, varte Garen bytt i tvau aa Haagelopt sett upp att'e ti Stopphus aa dei nye Brukjè. Der stend'e de enno." Dette er alt me veit um loftet på Hovtuft. Av det som er att, er serleg eit par beitskior merkelege. Dei er so svært utskòrne med ein skurd som minner noko um den me hev på pl. 54, 4. Dei er no snudde, so skurden vender inn til loftet.

Alderen på dei trihøgde lofti i Setesdal er so ymisleg. Brottveitloftet er yngst. So vidt ein kann skyna, skriv det seg frå siste helvti av 1600 åri. I 1664 budde Bjørn og sonen

157. Loftsdøri, Haugen, Aaraksbø, Sandnes Fot. Gisle Midttun

158. Kiste, Valle N. F. 1131—11

Dreng Bjørnsson på Brottveit. Dreng var då 31 år.[188] Um Dreng veit me, at han var ein rik mann som hadde mykje pengar på rente rundt i bygdi.[189] Truleg er det han som hev kosta upp loftet. Nomelandsloftet er eldre. Etter Skar er det umlag frå same tidi som „Nyelopt" på Rygnestad. Vonde-Aasmund let mannen på Nomeland, som etter segni var gift med Sissel, systeri, hogga timbret til det på Rygnestad; „men byggjer du 'kji so at der alli va Makji, so brenner eg de upp," sa Aasmund då han gav han timbret.[190] I ymse detaljar er det ikkje so liten likskap millom Nomelandsloftet og „Nyelopt", so truleg hev det vore same timbremennene. I 1598 er Sigurd Nomeland nemnt lensmann i Setesdal,[191] og det er helst han som hev sett upp loftet. „Gamlelopt" på Rygnestad er det eldste. Me veit at det er eldre enn „Nyelopt", og det er mykje som talar for at det gjeng heilt attende til sist i millomalderen.

Som fyrr nemnt er dei trihøgde lofti truleg i ætt med dei gamle borgtårni; men at dei meir enn andre loft hev vore sett upp til forsvar, er lite truleg. Kva dei elles hev vore nytta til, veit me ikkje visst. På dei gardane der dei hev dei, er det alltid eit loft til, so dei hadde ikkje nett bruk for dei til å hava mat og klæde i. I buret veit me at dei likevel av og til hev havt matvaror som i buret i eit vanleg loft. Like eins hev dei ein gong vore nytta til soverom, truleg for gjester. I loftet på Rygnestad stend det soleis eit par sengjerekkjor, og i Brottveitloftet hev det vore sengjer nede i buret. Eg hev høyrt ei segn um, at dei nytta andre høgdi til å dansa i, når det var gjestebod, og i den tridje sat dei gamle og drakk. Dette samstavar med den segni me hev um Hovtuftloftet, og her møter me endå til drag som tyder på eldre religiøst bruk. Etter dette skulde dei trihøgde lofti vera eit slag gilde- eller gjestebodshus; men um det verkeleg er so, er uråd å få vita. Dei er helst sett upp av folk som vilde vera framum andre, som hadde god råd og totte det var staseleg å hava eit slikt loft standande på garden, og det er so rimeleg at dei då nytta det til gjestehus.

Her i landet er det berre i Setesdal, me finn trihøgde loft no; men me hev segner um at det hev vore i Numedal og i Hallingdal.[6] På Gryting i S. Fron i Gudbrandsdalen stod i eldre tid eit svært loft som var trihøgd og hadde tolv veggfaste sengjer. Det vart rive nokre år fyre 1781.[192] Som me skynar hev det vore eit soveloft. I utlandet hev me døme på trihøgde loft i Sveits og Tyskland. I Sveits, der dei kann vera upp til fire fem høgder,[193] liknar dei mest på dei norske. Dei tyske som me hev i Sachsen-Altenburg,[194] er meir tydeleg ætta frå dei gamle „Barfred".

Dei trihøgde setesdalslofti vitnar um storfolk og rikdom, um andre tankar og andre hugmål, enn dei me no er vane med. Me skimtar attende til millomalderen med sine eventyr, sogor og visor. Dei livde den gongen på tunga hjå dei høgste standi i landet. No finn me dei att langt uppe i fjelldalane hjå ein og annan gamal kallen som hev høyrt og gøymt dei. Slik er det med dei høge lofti òg. Dei hev ein gong stade på storgardane i landet og høyrt heime i det miljø folkvisone skildrar:

„Sigur rei den allan Dagjen
aa ingjen Garen saag,
alt ti 'an kaam aat den grøne Lunden,
der Greive-garen laag.

Aa Greiven sat i Haagan-lopt
aa ser seg ut so vie:
No tikj' eg, eg høyrer de inna Borgo,
at ottafer Borgjinn' dei rie.

Aa Greiven gjekk i Haagan-lopt Svali,
saag gjenom Hjelmen tròng:
No ser eg Grani aa Sigur Svein,
som leikar slik Kjætesprong." [195]

STOLPEHUSET

Som namnet segjer, stend stolpehuset på stolpar. D kann det koma frisk luft inn under golvet, so matvarone held seg betre, og mus og andre skadedyr hev ikkje so lett for å sleppa inn. Serleg vrangt vert det, når ein som det vanleg er gjort, lèt svillane vera breie og flate på undersida og høgg stolpane slik at ein brei krans stend att uppe.

159. Kiste fra 1756, Valle N. F. 1131—11

Dei vanlege stolpehusi i Setesdal hev sval av stavverk framfyre gavlen, og svali heilt klædd både framme og på sidone (fig. 141). Døri inn til svali er i gavlen og like eins sjølve stolpehusdøri. Desse stolpehusi hev me flest av i dei øvre bygdene, endå det ikkje er mange av dei. Dei me finn der, er ikkje gamle. Dei skriv seg frå tidi ikring 1700 og utetter. Liknande stolpehus hev me døme på frå Vest-Telemarki der dei ser ut til å vera eldre, og truleg er det derifrå dei hev kome inn i dalen.

I dei nedre bygdene vantar stolpehusi oftast sval. Dei er sette upp av vanleg „magetelgt" timber, og gjenom ei dør i gavlveggen kjem ein like inn i buret. Stolpehusi stend mest på gardar der dei ikkje hev loft. Dei hev m. a. o. kome i staden for lofti og må difor vera yngre i dalen enn dei. Det eldste eg hev sét, var frå 1660; men der kann sjølvsagt vera eldre. Oftast hev dei tvo stolpehus på garden, og mest alle stader ser ein at dei stend ved sida av kvar andre (fig. 151). Fleire av dei er delt av på langs med ein vegg midt etter; men denne veggen gjeng ikkje lenger upp enn til skòrbiten.

Det største stolpehuset me hev i dalen, stend på Ose, „Oseburet" som det heiter.[196] Det er delt i tvo. Stolpane under det er so høge, at det er full høgd under golvet. Dei stend på svillar, og millom dei og hussvillane er det sett fjøler som i vanleg stavverk. Døri inn til underromet er i gavlveggen. I staden for fjøler er denne veggen av timber som ligg tvertyver, millom stolpane. Sjølve stolpehuset hev sval i gavlen. Ho er òpi framme. På sidone gjeng veggjene heilt ut. Millom stavlægjone gjeng det ei slinder tvertyver framme, og millom denne slindri og sperrone „'pi ramlee", som det heiter, hev det truleg ein gong vore klædt med fjøler. Frå svali gjeng ei dør inn til kvart

160. Kiste, Viki, Valle

Måla av Hallvor Asbjørnsson

161. Kiste, Kveste, Valle

av dei tvo romi i stolpehuset. Beitskione er vent utskòrne med „setesdalsskurd" og like eins slindri i gavlen. I mangt og mykje er Oseburet noko for seg sjølv som me ikkje finn maken til andre stader. Det skal vera sett upp på same tid som Oseloftet og av same timbermannen, Knut Torjusson, Helle.[180]

Nokre få stolpehus som eg berre kjenner frå Valle, fell òg utum dei vanlege. Dei er ørende små og hev ikkje sval framfyre gavlen. Dei er timbra upp av kløyvde stokkar med den slette sida inn (fig. 153). Liknande timber hev eg funne i eit og anna kvernhuset og i nokre få buer; men i buene er det ikkje sætande, av di dei helst nyttar gamalt timber frå andre hus til dei. Det er lettare å frakta innyver heiane. Truleg er timbret i desse buene frå slike stolpehus. Men i kvernhusi er det upphavleg, og det er berre i dei eldste kvernhusi me finn det. Eit av dei hev årstalet 1563 som tvillaust er rett, og desse små stolpehusi torer vera umlag frå same tidi. Kvifor dei hev kløyvt stokkane er ikkje godt å vita. Det kann ikkje vera til å spara timber. Det hadde dei nok av, og husi er små. Det kann vera berre ein skikk, mote, som hev kome inn; men då måtte me ha funne slikt timber i andre hus òg. Kvernhusi hadde det. Det er det einaste visse. Der mól dei mjølet sitt, og fyrr måtte dei mykje sælda det, rista det gjenom eit mésåld, av di kvernsteinane ikkje mól det fint nok. „Sådene låg som geiteragg".[6] Når dei mól, og mest når dei sælde, fór mykje av mjølet upp i lufti som dust og la seg i veggjerivor og sprungor, um det var slike. Var veggjene slette, slapp dei det. Då fall det berre ned på tilet, der dei kunde sopa det upp og nytta det til krøtermjøl eller til seg sjølve, um det var reint nok. Det er mogleg at dei hev stade på desse stolpehusi og sældt mjøl like eins; men elles veit me at dei hadde kvernar heime på garden òg, innekvernar, som dei heiter. Dei er fleire gonger nemnde i skifti,[91] so dei hev vore svært vanlege og mykje nytta. Det var handkvernar som mange gonger kunde vera mest likso store som bekkjekvernane eller utekvernane, og det er ikkje umogleg at dei hev havt

162. Kverndammen, Viki, Valle Fot. Gisle Midttun

plassen sin i dei slettveggja stolpehusi. Um so er, vert dei òg eit slag kvernhus. Dertil hev dei vel havt noko mjøl standande i dei.

Elles er stolpehusi nytta på same måten som buri. Dei hev korn, mjøl, braud og kjøt standande der i kjer, bingar og koppar, og på veggjene heng selar, reip, vidjor og anna dei treng um. Er stolpehusi delt i tvo, svarar då den eine helvti til buret og den andre til loftet der dei hev kistor og klæde. Hev dei tvo stolpehus, er det sjølvsagt det same som loft og bur.

I sogone våre er nemnt *stokkabúr* og med det er truleg meint eit bur som stend på stolpar.[197] Stolpehusi skulde soleis ganga attende til millomalderen. Berre dei små, slettveggja, som truleg hev havt eit sérs bruk, kann vera so gamle i Setesdal. Dei andre, vanlege, tykkjest fyrst å ha kome inn frå 1600 åri av, etter kvart som dei gamle lofti rotna ned. Som det enno er det mest vanlege, hadde dei fyrr matvarone sine i buret i musefri bingar og kjèr. Difor var ikkje stolpehusi plent naudsynlege til matbuer. Dei fekk hava maten i fred likevel. I sogone er òg nemnt *útibúr*, og hermed er vel meint eit bur som stend for seg sjølv, ut frå dei andre husi.[197] Det høver på stolpehusi like eins. Dei stend helst for seg sjølv. I minsto hev dei eldste slettveggja gjort det.

BASSTOGA

Basstoga er eit lite timberhus som stend langt frå dei andre husi. Det er for eldsfåren skuld. I dei fleste basstogone spring tòka i den gavlen døri er, noko lenger ut enn plent naudsynleg for huset skuld (sjå pl. 39, 3). Det er av umsyn til veden som vanleg ligg i eit lad uppetter veggen ved sida av døri (fig. 155). Av same grunn ser ein stundom at sideveggjene gjeng so langt fram at det vert som ei liti òpi sval framfyre døri (sjå pl. 38, 2 og 3). I den bakre gavlveggen er eit lite glugg, so det vert trekk, når dei eldar. Dei teppar det att med „basstogdytta", når basstoga er varm nok. Timbra er must, og taket er som andre tak med sperror (ingi åsar), tro, nåmtro, næver og jord (sjå pl. 38, 4).

I basstoga møter me ei ny omnsform. I gamlestoga hadde me åren. I nye stoga skorsteinen. Her hev me røykomnen.[198] Dertil kjem kakelomnane og dei elektriske omnane som no er tekne i bruk på ymse gardar i dei nedste bygdene. På same stad og til same tid hev me soleis umlag alle dei omnsformer, me kjenner, og alle er nytta på ein gong kvar til sitt bruk. Det er berre i Setesdal ein kann finna slikt.

Basstogomnen (sjå fig. 130 og pl. 39, 4 og 5) er mura upp av gråstein utan kalk og leir. I botnen legg dei store, flate hellor, til sideveggjer finn dei seg ut nokre høvelege steinar, og i taket legg dei steinane mot kvarandre, so det gjeng upp i eit møne. Opningi som vender fram mot basstogdøri, er alltid noko tròngare enn sjølve omnen. Rundt den mura omnen og uppå han legg dei so mykje stein der gjeng, so han til slutt ser ut som ei steinrøys. Di større røysi er, di lenger held han varmen. Innvendes liknar han ein bakaromn; men han hev ikkje mura røykgangar som denne. Det er heller ikkje naudsynleg. Røyken gjeng ut millom steinane. Frå basstoga slepp han ut gjenom døri, „basstogglugget" og ymse rivor, det treffer til å vera i timbra.

I basstogone er det breie pallar. I dei eldste er det berre

163. „Loftstetti", Oseloftet, Austad Fot Jenny Arnesen

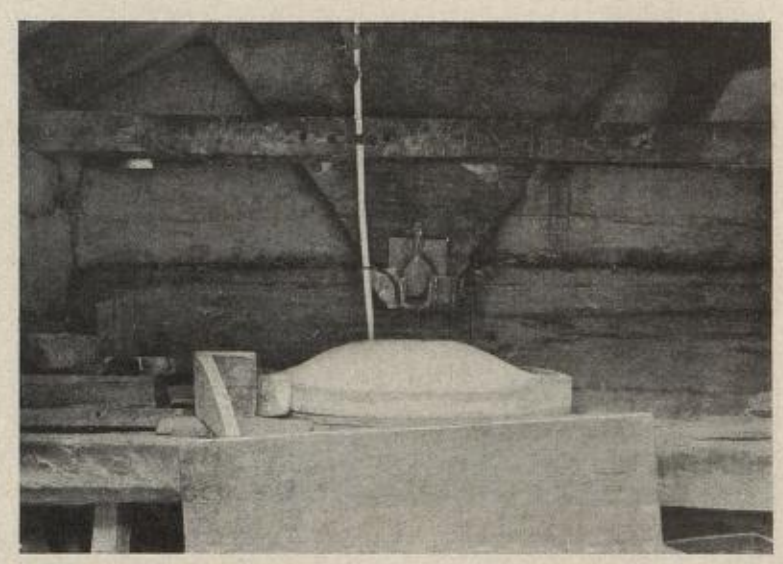
tvo, ein på kvar side etter langveggjene. I dei seinare er det kome ein pall til. Han stend tvertyver ved gavlveggen, og i dei aller nyaste kann det vera tvo rader med pallar, den eine radi yver den andre (sjå pl. 38, 1 cg 2). På pallane turkar dei korn. Når basstoga er uppelda, so kvar einaste stein i omnen er varm som ei glod, noko som kann taka upp til eit par dagars elding, lèt dei det brenna ut i omnen. So legg dei kornet i eit måteleg tjukt lag utyver pallane, set „basstogdytta" i glugget og lèt hurdi godt att. Er basstoga fyrst varm, kann dei turka fleire gonger med ei elding. Når kornet er turt, sopar dei det burt gjenom lukor som er sette der til dette bruk (sjå pl. 38, 5 og 6). Dei stend alltid i pallendane nede ved døri.

Utum kornturking nyttar dei basstogone til å „døyva klæde" i,[199] og av og til steikjer dei enno formstump eller maltstump i basstogomnen. Fyrr gjorde dei alltid det til joli, og når det skulde vera gjestebod.[200] Basstogomnen er soleis bakaromn òg.

I eldre tid tok dei eimbad i basstogone. I slutten av 1600 åri veit me at dei bada seg kvar laurdag. I ordsamlingi frå Robyggjelaget heiter det: „Imidlertid gaar de udi badstue : efterdi ogsaa ved huer gaardsplads endten liden eller stor, v-feilbar findis een Badstue :| Mands og Quindis personner, drenger og piger uden naagen undseelse, tilsammen, og bader sig, kiemmer, toer, vasker og stifuer etc." [201] Skar veit å fortelja um koss dei fór, når dei bada seg, og

164. Låvedøri, Brottveit, Valle Fot. Gisle Midttun

165. Inne i kvernhuset, Viki, Valle Fot. Gisle Midttun

um dei siste i dalen som bruka „basstoglaug", som det heiter: „Dei bada seg stundom i Badstoga. Daa hita dei Badstog-omnen og skvette Vatn paa, og laag paa Pallen og sveitta. So tok dei paa Dyri og svala seg, og turka Sveitten med eit Strigeplagg. Di strengare Kyld der var, di mætare heldt dei det. Dei var so lette i seg naar dei bada seg; dei vilde mest fjuka sa dei.

Torjus Dale var so viss aat Badstoga næst fyre Jol. Papa og Mamme heldt seg paa Dale daa; so sprang eg med han og saag koss han fór. Han tok med seg ei Bytte Vatn og noko Bjørkerislor, mest som ein ørliten Lime. So laag han paa Badstogpallen og stakk Limen i Vatnet og svirpa seg. Me log so aat han for dette. Det var ikkje ko Torjus eg saag, koss han bar seg; men dei fortalde um andre gamle i Aardal, at dei bada seg plent som Torjus gjorde. Var dei aat Aai, sa dei at dei „lauga seg".

I Austad hadde dei halde upp aa bada seg. Men Gunnstein Breiland hadde eit Ordtak dei hermde: „Eg vi have mi a Bass-stoglaug," sa han fyrst han hadde Knip i Ryggen og inkje var Mann til aat Smidja — han var so sers god ein Smed, Gunnstein.

I Bykle bada dei seg, heilt til her kom Postveg i Dalen. Det var helst Joleftasdagen. Daa anna dei seg til, med same dei hadde døydt Klædi, og Badstoga var maateleg varm.

Her er Segner til, at Utmennerne bada seg likeins i eldgamall Tid. Fantarne tok ei Gjente i Mykland Joleftasdagen — det var paa Risdal, i Vestegarden. „Dei tok henne i Badstoga med ho tvo seg," sa dei Gamle."[202]

Etter det Skar skriv å døma, var det i 1840 åri dei reint slutta å taka basstoglaug i Setesdal. Postvegen t. d. kom i dei åri. Men då var det berre nokre få att som heldt på den gamle skikken. Jamt yver hev dei vel slutta fyre

166. Stoga og Gamleloft, Rygnestad, Valle Fot. Gisle Midttun

den tidi, ein mannsalder pålag, so me kann rekna med at basstoglaugi heldt upp ikring 1810–30. Nett i dei aari sluttar dei med mange andre gamle skikkar. Skeider, dei lange gjestebodi på fleire dagar og „Tolvteruset" i Joli held upp då.[203] Det gjekk ei svær vekkjing yver dalen. „Læra-rane", som dei vakte vart kalla, fordømde dei fleste gamle skikkane. Sjølvsagt hev dei ikkje lika basstoglaugi heller, og so hev folk slutta med dei. Det kann vera mange andre grunnar;[204] men eg trur me hev den viktugaste her.

Basstoghusi vert aldri gamle. Dei er sjeldan yver hundrad år og plar helst brenna upp lenge fyre den tidi. Men truleg hev dei sét like eins ut fyrr i tidi òg. I minsto veit ikkje folk anna enn at dei hev vore slik alle dagar. Liknande basstogor som i Setesdal hev me andre stader i landet, og ein gong i tidi hev dei truleg vore yver det heile.[205] I sogone våre er nemnt *baðstofa,* og det kann snaudt vera tvil um, at basstogone i sogetidi hev sét ut som dei basstogone me hev i Setesdal.[206]

SMIDJA

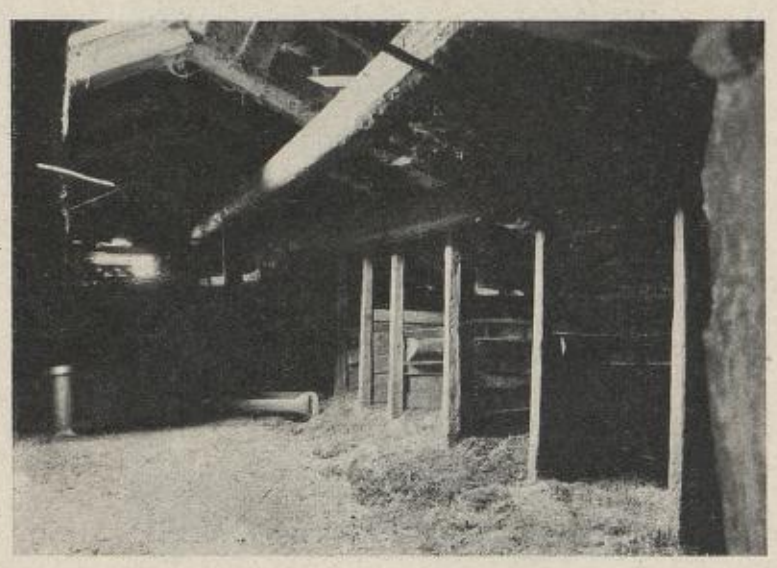
Smidjor hev dei ikkje på alle gardane no; men dei hev havt det fyrr,[6] og dei er so vidt vanlege at dei høyrer med til ein rett setesdalsgard. Det er små uvande timberhus med døri i eine gavlveggen og eit glugg eller vindauga i langveggen (fig. 174). Glugget hev ikkje glasrutor, og når dei ikkje brukar smidja, set dei ein trelem fyre. Inne i smidja stend avlen mura i kròi næmast dørveggen og belgen nedetter langveggen til baksida. So er det ein kòlbinge der, eit smidjested, ein filebenk med skruvested og noko ambod.

Kvar mann var mykje sin eigen smed fyrr. D. v. s. dei kunde gjera alt uvandt smidjearbeid, dei trong: Smida ein hestesko, kvessa eit grev, sko hestar, laga ein køyrehake o. dl.; men var det vandare arbeid som lås, fine hurdjarn, lykleskrå o. a. gjekk dei til folk som kunde smida, til bygdesmedane. So vidt me veit hadde ikkje dei heller likare smidjor; men ambodi var vel betre.

KVERNHUSET

Eit kvernhus frå Setesdal som no er på Norsk Folkemuseum, hev årstalet 1563, og det er minst so gamalt. Ein av stokkane hev til og med årstallet 1463; men det kann sjølvsagt ikkje vera rett. Tali ser ut til å vera frå 1500 åri og er truleg skòrne av den same som skar 1563. Kann henda hev han då havt ei segn um at kverni var hundrad år gamal, eller òg hev det berre vore eit hugsviv. Koss det er med dette eller ikkje, so er kverni frå 1500 åri, so vidt det er råd å døma um tal. Dette kvernhuset er timbra upp av kløyvde, halve, stokkar med den slette sida inn. Me hev nokre til som er sette upp av halve stokkar (sjå fig. 173 og pl. 40), og truleg er dei umlag frå same tidi. Dei fleste kvernhusi i dalen hev elles „magetelgt" timber. Dei skriv seg frå 16 og 1700 åri. Nokre få med flathogge timber er frå seinare tid. Men med undantak av dette, at timbret kann vera noko ymisleg, er det ingen skilnad på dei. Dei er like alle i hop.

Det er små hus med høge mura pilarar under. I minsto stend den enden som vender ut mot bekken på pilarar. I den andre enden kann timbra standa på ein mur, som er sett langs etter bekken. Taket er oftast med mønsås og utan sperror. Troet er då tjukt og ligg upp ned. Inne i kvernhuset (sjå fig. 165) er dei òg alle like. Kvernsteinane ligg på „luen". Understeinen ligg fast, medan yversteinen kann sviva. Var han gamal og sliten, so han vart for lett, la dei ei „ålòge", oftast ein liten gamal, sliten kvernstein, uppå.

167. Fjoset, Rice, Valle Fot. Gisle Midttun

Rundt steinane stend „Garetretti“ med ei òpning framme, so mjølet berre kann sleppa ut her og falla ned i mjølkista. „Via“ som dei slær kornet i, heng yver „kvernauga“. Ho heng på tvo naglar som gjeng frå slindri og inn i veggen bak. Under via hev me „matsvinet“, på lag som eit lite tròg med eí renne i eine enden. Her renn kornet ut og dett ned i „auga“. I renna er ei luke, ein kann lyfta upp og ned, etter som ein vil ha òpningi stor eller liti til. Det gjer ein med ei stillegreie, som dei kallar „kråka“. Frå matsvinet gjeng det ut ein liten arm med eit hòl i enden. Via hev òg ein liknande arm, eller det er ei lykkje uppe i slindri. I hòli stend „skakvonden“ upp ned på kvernsteinen. Når kverni gjeng, hoppar og rister skakvonden, so det rister i matsvinet med, og kornet renn jamt og stødt ned i auga. (Sjå pl. 41, 1).

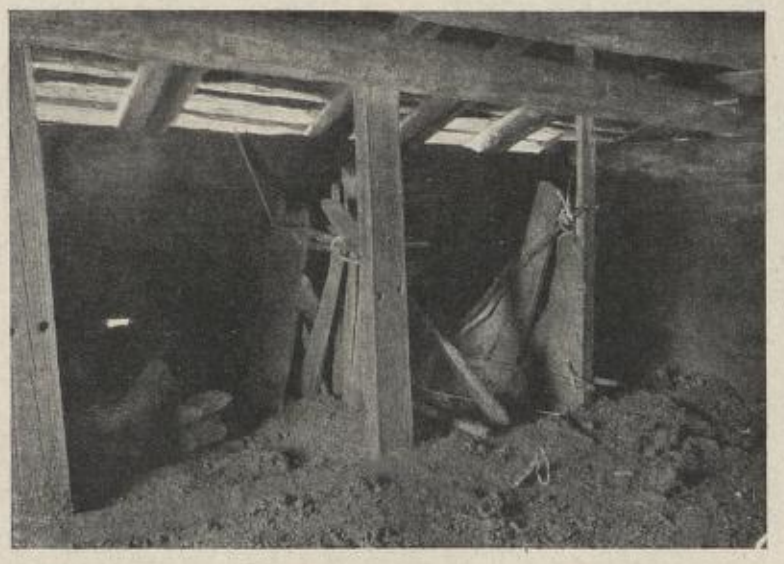
Kvernkallen (sjå pl. 41, 2) stend på grunnstokken. „Grunnpikjen“ gjeng gjenom „klauvi“ og ned i grunnstokken, der han stend på eit stykke jarn som er fellt nedi. „Grunnpikjen“ og „klauvi“ er av jarn like eins. „Fjøyrinn“ stend litt på skeive i ein krans rundt kallen nede, so tett som råd er. I den øvste enden gjeng „spenólen“ gjenom „trebussan“ i understeinen og upp i auga på yversteinen. I enden av spenólen stend „sigle“ ivertyver. Det gjeng inn i yversteinen i ei skòr på kvar sida av auga, so når kallen sviv, lyt yversteinen sviva med. Spenólen og siglet er sjølvsagt av jarn. Frå eine enden av grunnstokken stend ein stokk loddrett upp gjenom „luen“ (sjå pl. 40, 3). I øvste enden gjeng det ein bløyg på tverke, so stokken heng på „luen“. Driv dei no andre bløygar inn under tverbløygen, kann dei lyfta upp yversteinen. Denne greia hev namn av „letteklòvi“.

Lengda på slòki rettar seg sjølvsagt etter fallet. Etter gamalt skal det vera tri slòk. Næmast kallen hev me „kaddeslòke“, so kjem „langeslòke“ og „rindeslòke“. Dertil hev me øvst uppe „hólsglipen“, ein kort, i øvste enden brei slòkstubb, som gjeng inn i kverndammen. Rindeslòke er òg stutt. I øvre enden ligg det på ein stokk, so dei kann skreida det til og frå „hólsglipen“. Det er her ein slepper vatnet på kverni eller slær det av (fig. 162). Hev dei ikkje rindeslòk, brukar dei andre stemmegreior, t. d. ei luke som dei set ned i slòket. Oftast er luka fest til ei vippe.

169. Vårfjoset, Aakre, Valle — Fot. Gisle Midttun

Liknande kvernhus som i Setesdal hev me i Telemarki, Vest-Agder, Vestlandet, Gudbrandsdalen o. fl. a. stader, og sjølvsagt hev dei ein gong i tidi vore vanlege yver heile landet. I erkebisp Jóns Kristenrett, i rettarbøter og i eit par gamle brev er nemnt *mylna* og *mylnuhús*.[207] Truleg hev desse mylnone sét umlag like eins ut som dei kvernhusi me hev i Setesdal.

168. Båsar, vårfjoset, Aakre, Valle — Fot. Gisle Midttun

FJOSET

Fjosbygningane vert aldri gamle. Det er alltid so rått i eit fjos, at dei rotnar fort ned, og det er snaudt me hev eit einaste fjos som gjeng attende til 1700 åri. I minsto er det ikkje noko att av innreidingi frå den tidi. Likevel veit me noko so nær, koss dei gamle fjosi såg ut. Når dei sette upp nye, retta dei seg mykje etter det gamle, og elles hev me vårfjosi å halda oss til. I mangt og mykje er dei like fjosi heime på garden som dei var i eldre tid.[6]

Dei gamle fjosi stod so vidt me veit i sér, men oftast inne i uthusrekkja (sjå pl. 10 og 11). No er dei mest alltid bygde i hop med løda (sjå fig. 100). D. v. s. fjoset stend oftast på den gamle staden; men som det er millom loft og stoge i den seinare tid, hev dei stelt til ein skåle her òg, fjosskålen. Fjostòka er lengd, so ho gjeng like mot lødeveggen; men elles er skålen berre herka upp av noko reisverk og sagbord (sjå pl. 43). Fjoset er timbra upp av „mage-

170. Høybu, Aakre, Valle Fot. Gisle Midttun

171. Tallen, Brottveit, Valle Fot. Gisle Midttun

telgt" timber, og det er must millom stokkane. Det er eit lite glugg yver gavlen i fjostrevet. Elles er veggjene heile. Taket hev både åsar og sperror, og i høgd med skòrbiten gjeng det ei sims på kvar side langs etter heile fjoset (sjå pl. 45, 1 og 2). Er fjosi låge, vantar dei simsar. Då ligg det eit par takåsar i staden i same høgdi (sjå pl. 43 og 44, 2). Tvertyver huset gjeng det ein vegg, „taddebriki", som deler huset i tvo, det eigenlege fjoset og tallen. Tallbriki gjeng berre upp i høgd med skòrbitane (sjå pl. 43 og 45, 2 og 3).

Døri inn til fjoset er i gavlveggen næmast løda. Fjosdøri måtte aldri horva imot nord, av di finnane då skaut inn døri.[208] I fjoset er ljore med ljoredytte som i ei gamlestoge. Gjenom ljoren fær fjoset ljos. Elles hadde dei åre i fjosi fyrr. I det siste fjoset der det var åre, vart han riven ut for umlag 30 år sidan. Han stod midt på golvet rett under ljoren og likna åren inne i gamlestoga, berre at åregrima var noko høgare.[6] I staden for åren hev dei no mura upp eit slag skorstein eller „eise", som det heiter, i kròi ved tallbriki (sjå pl. 43 og 44, 2). På eisa stend „tøysegryta" til å varma vatn i når dei „tøyser" agner og arve til å gjeva krøteri. Fyrr hekk tøysegryta yver åren. Truleg hengde dei skora i ein stokk som låg tvertyver simsane. På golvet ligg det tiljor av øksa plankar eller kløyvningar. Båsane som stend i rad etter dei tvo langveggjene, ligg litt høgare enn golvet. Framfyre kvar båsrekkje gjeng det ein lang stokk, og innanfor i båsane er det fyllt med jord. Dei eldste båsane såg ut som dei me hev i vårfjosi (sjå fig. 168 og pl. 45, 5 og 46, 3 og 4). „Styro", stolpane framme i bássidone, er her nagla fast til takåsen; men der dei hev simsar, vart dei nagla til desse. Båsfjølene stend upp ned millom tvo par stavar som er bundne i hop med vidjor, anten „vanleg spenile" eller „vidjeknute" (sjå pl. 22, 7). Kubandet er fest til veggen med ein nagle. Kvar del av det hev namn. Det er „nautstokken", „nåli" eller „leikjende" og „òrveldi". Leikendet kann sviva rundt. Nokor gjødselrenne er det ikkje i setesdalsfjosi. Golvtilja næmast båsrekkja heiter „mòkstretilja" og her mòkar dei. Myki ber dei ut gjenom fjosdøri og fjosskålen der det er ei liti dør på nedsida. Utanfor denne ligg „mykdyngja". Fyrr, då dei ingen fjosskåle hadde, låg ho her like eins.

172. Vårfjos, Viki, Valle Fot. Gisle Midttun

Midt i tallbriki er ei liti låg dør som fører inn til tallen der sauene og geitene er. Det er alltid jordgolv i tallen, og han ligg lågare enn i fjoset. Yver tallen hev me fjostrèvet (sjå pl. 43 og 44, 2). Fyrr låg det tiljor yver takåsane eller simsane, so det var som eit skjeldtile, og det stod sengjekarmar heilt nede

173. Kvern, Viki, Valle Fot. Gisle Midttun

174. Smidje, Rike, Valle Fot. Gisle Midttun

på tiljone eller trèvet.[6] Ungdomen hadde soveromet sitt her. Skar skriv um dette: „Det var ikkje ko Mannen og Kona og gamalt Folk som laag i Stoga. Dei hine laag paa Fjostrevet, av di der var ikkje andre Vermdehus daa enn Stoga og Fjoset. Men paa eitt Vis var Trevet so ulikleg ein Legestad: Kvileklædi var so saggne og vaate av Fjosvermden. Og fyrst der var Trevgòng og Strò̀k, daa var det spelegt dei ramla utyver.

„Totte du 'kji mi dumpa snodigt;
mi datt av Fjostrèvi av ni Fjosi.
Totte du 'kji mi dumpa fælt;
Sauinn' aa Gjeitann' dei laut ti læ.“ “ [209]

Um vetteren heldt folk seg mykje i fjoset heile dagane. Inne i gamlestoga elda dei berre tvo gonger um dagen. „Naar det kolna, sat dei paa Fjostrevet — paa „Lemen“ som dei stundom sa. Der spann dei, der sat dei med Saum og anna Kvennmannarbeid; der las dei um Sundagarne, og der lærde dei seg upp til aa fela — tok dei Ljorefjøli av, var det ljosare der enn i Stoga. Og so var det so unelegt i Saufjoset med alt Krætturet, med Geiter og Sauer og Lòmb.“ [210]

Me kann segja at dei på ein måte hev butt i fjoset i Setesdal. Dei heldt seg der um dagane, og dei låg der um natti. Det einaste er: me veit ikkje um dei hev koka mat der, endå heller ikkje det er so utruleg. Er dette eit minne um at fjoset er det eldste innhuset på garden? At setesdølene eller dei folk dei er ætta frå, ein gong i tidi hev butt saman med féet i eitt hus? Me veit det ikkje; men det er elles verdt å leggja merke til at den skikken å liggja på fjostrevet so vidt eg veit, berre er vanleg i dei bygdelag der me hev den rygske folkeætti.

I seinare tid hev fjosi vorte annarleis. Det vanlege er at dei set dei innunder løda, og oftast er då veggen inn mot bakken mura (sjå pl. 15). Det er eise i dei; men røyken gjeng ikkje upp gjenom ei skorsteinspipe og ut på taket. Frå eisa gjeng det ein røykgang gjenom muren og upp i bakken ovanfor. Yver bakken stend det alltid ei pipe av tre (sjå pl. 16, 4 og 17, 2). Båsane er òg litt annarleis. Båsfjølene stend ikkje upp ned, men ligg på tvert (fig. 167). Vindaugo hev dei ikkje mange av i fjosi enno. Oftast stend det berre eit i gavlveggen ved sida av døri.

Det hender at hesten stend i fjoset; men oftast hev dei han i ein stall som stend for seg sjølv fram i tunet. Stallane er alltid små. Det er sjeldan rom til meir enn tvo hestar. Døri er i gavlveggen. Inne er det hestebåsar med ei „ete“ (høyhekk) og ei vasstro i kvar båsen

175. Høybu ved St. Bjørnevatn, Valle Fot. Gisle Midttun

176. Setabu, Tveitbø-Findalen, Valle Fot. Gisle Midttun

(sjå pl. 27 og 29, 12). Jolekvelden sette dei alltid ei „Simunsvipe“ [211] yver døri og hogg inn ei øks. Det var for at ikkje Oskorreii skulde taka hesten.[212]

Me hev teke vårfjosi til jamføring med heimefjosi, av di dei er noko so nær like. Vårfjosi stend ved bøgarden der bumarki tek til. Dei er nytta haust og vår når krøteri gjeng i buskogen. Me hev tvo slag vårfjos. Dei som er delt av i fjos og talle, og dei som hev tallen under i eine enden (sjå fig. 169 og 172 og pl. 45 og 46). Vårfjos med talle under hev eg høyrt skal vera det eldste;[6] men det er lite truleg. Det er heller vårfjos utan talle som er eldst; men det hev me ikkje døme på i vårfjosi. Derimot veit me at det hev vore slik på ein av gardane i Valle. På Brottveit stod tallen og fjoset i sér ved sida av kvar andre inne i uthusrekkja (sjå pl. 11). Både fjoset og tallen stend enno; men fjoset er sett inn under løda (pl. 15), og tallen er flutt nedanfor (sjå fig. 171 og pl. 17).

LØDA

Me hev mange gamle lødor i dalen; men alle er dei meir og minder vølte på. Likevel hev me nokre få som ikkje er meir umskipa, enn me greidt kann skyna koss dei upphavleg hev sét ut. Dei hev berre bygt på dei fire, fem kvòrv og skòre hol på veggen til ei ny dør eller tvo. Dei er timbra upp av runde stokkar. Det er ikkje grøypt ut mosegrop i dei, og timbra er difor ikkje must. Tvert yver løda gjeng det tvo veggjer, so ho er delt i tri rom, „konngóve“, låven og løda. Korkje desse veggjene eller gavlveggjene gjeng heilt upp under raustet. Dei gjeng berre so høgt som det trengst for takåsane skuld. Uppe i raustet er lødone soleis òpne (sjå pl. 42, 1—3). Det er sett „loku“ uppe i raustet so det ikkje skal skjekkjast (sjå pl. 20, 13).

Midt på løda er laavedøri. Hurdi er alltid delt i tvo tvertyver. Det hender at me finn liknande ringar og hjul (solsviv) på henne som dei me hev på stoge- og loftsdørene. Like eins hev me døme på at beitskione er utskòrne (fig. 164 og pl. 18). Gjenom låvedøri kjem me inn på låven. Her er det golv av sletthogne plankar so tett og godt som det er råd å få det. Sideveggjene er sletthogne like eins eit stykke upp etter. Dette er for korntreskjingi skuld. I kvar sideveggen er ei lang òpning med beitskior innfelt på sidone. Det hender at dei er stròkne (sjå pl. 20, 11). Dei kastar kornbandet og høyet inn gjenom desse òpningane, kornet i „konngóve“ og høyet i løda. Veggen under òpningi hev namn av låvebriki. På låvebrikane stend det alltid ei mengd med årstal. På dei lødone eg hev sét, hev eg ikkje funne dei eldre enn frå ikring midten av 1600 åri. Me finn av og til ein marekross (pentagram) innskòren på dei. Kvifor dei hev sett han der, veit ikkje folk noko um no. Andre stader er han sett til vern mot mara; men på låven skulde ikkje det vera naudsynleg, av di ingen ligg der um nettene, og dei heller ikkje nyttar låven til stall. Dei må vera sette der til

177. Loft, Stavenes, Bykle Fot. Gisle Midttun

å verna mot oskorreii. Folk trudde fyrr at ho tappa øl or kornstaden. Til å berga seg mot dette, veit me at dei la inn stål i kornstaden,[213] og eit pentagram på låvebriki kunde vel heller ikkje skada.

I enden av låven er det eit lite glugg i veggen, „låveglugget". I „konngóve" og løda er det ikkje tile. Kornstaden og høyet ligg like på tufti. I løda er det ei dør i veggen, oftast ved sida av låvedøri. Her henta dei høyet, når dei gav krøteri.

Lødone frå seinare tid er køyrelødor som det heiter (sjå pl. 15—17 og 44). Dei hev bygt på dei so mykje at dei gjeng upp i tvo høgder. Er lødone svært store og høge, er dei nøydde til å leggja inn „lòkastokkar". Det er bjelkar som gjeng tvertyver uppe. Dei er skòrne inn millom stavlægjone og gjeng noko utanfor timbra på kvar sida. I endane er det hòl med svære bløygar igjenom. Som ein kann skyna tener lòkastokkane til å halda huset saman.

Køyrelødone hev sjølvsagt låvebru, lødetropp, so dei kann køyra inn på „trandann" som det heiter her uppe i andre høgdi. „Trandann" er eigenleg golvstokkane. Dei ligg tvertyver huset på lange bjelkar eller rettast simsar, av di dei gjeng langsetter. Romet yver låven heiter låvetrèvet. I veggen på kvar sida av trèvet hev me ei stor òpning. På sidone stend det beitskior; men likevel lyt dei ofte setja inn „bjønnar" til å halda timbra i si rette lege (sjå pl. 20, 13).

Forutan løda heime hev dei på ymse gardar ei løde eller høybu standande i utkanten av gjordet. Dei er berre små med ei dør i gavlen. Grunnplanen er mest alltid firkanta (sjå fig. 170 og pl. 42, 4—6). Umlag like eins ser dei lødone ut som dei hev i heieslåttone sine (sjå fig. 175). Elles brukar dei òg mykje å setja høyet i stakkar her.

SETABUI

Me hev høyrt um setabui i Bø-Hylesdalen (s. 160 f); men ho var noko for seg sjølv. Dei vanlege setabuene me hev i dalen, ser noko annarleis ut. For det fyrste er dei mykje mindre, og so hev dei ikkje sval i gavlen. Like eins vantar dei moldpallar, og det er vist ikkje mange buer det stend ei sengjerad etter kvar langveggen. Dei fleste hev heller ikkje åre no lenger. I staden er det sett upp ein skorstein eller ei eise i eine kròi (sjå pl. 25, 1—3 og fig. 176). Langsetter eine sideveggen eller i gavlveggen midt mot døri gjeng det ein sengjebriks. Me hev òg døme på at sengi er heilt nede i tufti. Det er då berre ein stokk som er lagd på tvert frå vegg til vegg. Innanfor stokken la dei noko sengjebòs, det var alt.[214] Når ein ikkje plent skal liggja på jordi, kann ei seng ikkje godt vera meir primitiv. Ein krakk eller tvo hev dei òg i bui og hjellar på veggjene. I mange buer hev dei i seinare tid sett inn eit lite vindauga i gavlveggen ved sida av døri med eit lite bord innanfor.

I setabuene heldt dei seg um sumaren med dei låg på støylen. Dei hadde oftast tvo, tri støylar dei sat på. So flutte dei frå støyl til støyl. I Vallebø t. d. sat dei fyrst i Stavdalen, so i Findalen og deretter i Stavdalen att, og dei hadde støylar på Midtfjødd med. „Jamt yver var det langt millom Støylane; Folk var det eit Hende aa sjaa," skriv Skar, „og dauvlegt var det:

„I Dy aa Dikji aa Myrann' blaute,
der gjeng dei gjæter dei Gjentunn' staute;
der gjeng dei gjæter me stor Uro,
dei tikje ein Dag e lang som tvo."

Men Slaatten kom, og alt var som umskapt. Der var folkesamt i kvar ei Bud. Ingen unte i Dalen; alt som kunde krjupa og ganga tok paa Heidi, gamle og unge."[215]

MERKNADER

[1] Top. Journ., H. 26, s. 146 f.

[2] Frå dei nedre bygdene, Byggland og Aardal, er ingen planar med. Dette hev sin grunn i at her var gardane mykje endra lenge fyrr utskiftingi kom, so det ikkje er stort å læra av dei. Einaste er i Jòrdalsbø; men her stend husi, på same måten som lenger uppe i dalen, og slik hev det vel vore i dei nedste bygdene òg.

[3a] Sjå Harry Fett: Gamle norske hjem, Kr.a 1906, fig. 6 og 7, Valtýr Guðmundsson: Privatboligen paa Island i Sagatiden samt delvis i det øvrige Norden, Kbh. 1889, s. 69 ff., og Daniel Bruun: Gammel bygningskik paa de islandske gaarde i Fortidsforeningens aarsberetning for 1907, Kr.a 1908, s. 37 ff.

[3b] I tydingi husrekkje kjenner Aasen ordet lån frå Nordhordland, Sunnhordland og Gudbrandsdalen, og truleg hev dei havt slike husrekkjor der. I tyding lang bygning, helst låvebygning, bruka dei ordet på Jæren, i Ryfylke, Sunnhordland, Fosen og Valdres. I Sunnhordland tyder det òg svalgang. I Nordre Berg, Trondh. og Nordl. brukar dei det um ein tvihåg hovudbygning med mange rom. På alle desse stadene hev kann henda òg husi ein gong stade i rekkjor.

[4] Kristofer Visted: Vor gamle bondekultur, s. 21, Harry Fetts l. c., s. 3.

[5] Andre stader i landet hev òg umsynet til hevdsiget havt innverknad på tunskipnaden. Soleis på Sunnmøre. I „Beskrivelse over Søndmør", b. 1, s. 369 (Sorøe 1762) skriv Strøm millom anna: „— en Gaard med 2, 3 indtil 10 eller flere Opsiddere, hvis Huuse paa et eller flere (oftest de højeste) Steder findes samlede, at Fedmen av Møddingen og andre udkastede Ting kan flyde til de nedenfor liggende Agre —".

[6] Arkivet åt Folkemuseet.

[7] På gardar der husi ligg i tvo rekkjor, ser ein sjeldan at husi ligg plent midt for kvarandre, og heller ikkje er husrekkjone parallelle. Husi måtte ikkje stengja for utsynet. Tuni er òg oftast svært opne og vide.

[8] Som me seinare skal sjå, er det mogeleg, at stogone i eldgamal tid hev havt svali i gavlen, som då snudde fram mot tunet.

Grunnen til at husi ligg i rekkjor — serleg at stogehusi ligg ende i ende — meiner dei vanleg i Setesdal er, at det var trygd i det, når fantane kom, og so var det uråd setja eld i huset til grannen då, utan han brende upp sit eige (sjå Skar IV, s. 102). Den siste grunnen er det visst ikkje mykje um. Etter vanleg meining vert brandfåren heller større, når husi stend klint upp til kvarandre. Den fyrste er det litt meir i, når ein berre stryk fantane og set røvarar eller fiendsmenner i staden; for fantane vanka vel knapt i dalen den gongen dei fyrst sette husi i rekkjor. At folk flutte tett saman for å verja seg mot fiendsmenner er greidt. Det er berre det, at dei hadde funne på det lenge fyrr dei rudde den fyrste

garden i Setesdal, og her hev dei vel meir fylgt ein skikk, enn det låg noko verkeleg til grunn.

[9] Skar IV, s. 102.

[10] Sjå N. Nicolaysen: Kunst og Haandverk I, pl. XIX. Eilert Sundt: Bygningsskik paa Bygderne i Norge. Samlet Udgave ved Herm. M. Schirmer, Kr.a 1900, s. 367 f. P. Blom: Beskrivelse over Valle Præstegjæld, Gjøvik 1896, s. 27, og Skar IV, s. 103.

[11] Skar II, s. 28.

[12] Skar II, s. 16.

[13] B. Taraldlien: Fyresdal, Kr.a 1910, s. 23 f. og 58, og Eilert Sundts l. c., s. 369.

[14] Etter Aasen tyder Drumb „Vraa, lidet Rum i et Hjørne, f. eks. ved en Trappe. Loftsdrumb. Tel. (Mo fl.)". Drumbe hev han ikkje. Hjå Ross tyder Drumba „Mørk Svalgang (Sæt.)."

[15] På Tyskebryggja i Bergen var det nok av bruer tvertyver dei smale gangane millom husrekkjone (sjå Christian Koren-Wiberg: Det tyske Kontor i Bergen, Bergen 1899, s. 97, 111, 131, 163, 209 og 245), og mogleg hev det vore slike i andre byar òg. Um ein ikkje nett kann segja, at drumbone i Setesdal og dei nemnde bruene i Bergen beintfram hev noko med kvarandre å gjera, so er dei då utslag av same tankegangen: Å gjera det letvint å koma frå eit hus til eit anna.

[16] Frå ymse gamle, tyske slott hev me døme på, at det gjekk bruer (yverbygde òg) frå slottsvåningen og til tårnet (Barfreden). (Sjå Otto Piper: Burgenkunde, München 1912. s. 199 og fig. 417). I klosteret St. Gallen i Sveits, frå 800 åri, gjekk det bruer frå dei ymse husi, sovesalane o. a., yver til *locum*. Kvart hus hadde sitt *locum* bak. (Sjå m. a. K. G. Stephani: Der älteste deutsche Wohnbau und seine Einrichtung, b. 2, Leipzig 1903, s. 23 ff. og 102 f.). Dei tyske ordensriddarane tok etter denne skikken og nytta han på borgene sine. Lokumi bygde dei upp som høge tårn, dei stod oftast yver elvar, og frå borgi gjekk det høgt uppe lange, innebygde gangar yver til tårni. Etter byen Danzig vart dei kalla *Dantzker, Danzk* eller *Dansker*. Dei beste dømi hev me i Thorn, Marienburg, Marienwerder i Westpreussen (sjå Otto Pipers l. c., s. 491 f.). Med ordensriddarane kom skikken til Siebenbürgen og derifrå til Rumenia. (Sjå Wilhelm Jänecke: Das rumänische Bauern- und Bojarenhaus, Bukarest 1918, s. 43 f. og 55 f.).

Her i landet hev me døme på at det er lokum uppe i svali i millomalderlofti, og dette tyder på ein viss samanheng.

[17] Kunst og Haandverk I, s. 11.

[18] Som me hev sét var Vonde-Aasmund meint på å setja upp drumbe. Han levde i tidi like fyre 1600.

[19] Skar III, s. 27 ff.

[20] Skar III, s. 28.

[21] Skar III, s. 52 f. og Yngvar Nielsen: Reisebreve og Folkelivs-studier, Kr.a 1880, s. 86.

[22] Skar III, s. 87.

[23] Skar III, s. 28.

[24] Skar IV, s. 96 f.

[25] Skar III, s. 28.

[26] Skar IV, s. 116.

[27] Skar IV. s. 117.

[28] Sjå um dette N. E. Hammarstedt: Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet i meddelanden från Nordiska Museet 1901, Stockh. 1903, s. 166 ff.

I Setesdal er det St. Olav som eig skjorene. Dei kom St. Olavsdagen, og då vog St. Olav dei. (Skar IV, s. 116.) Millom heilagmenni svarar St. Olav til guden Tor i den gamle trui, og hev fenge dei fleste eigenskapane hans i arv. Difor hev truleg ein gong skjorene vore guden Tor sine fuglar, eller i Setesdal ein annan gud, som tilsvarar Tor.

[29] Top. Journ., H. 26, s. 161.

[30] » » H. 26, s. 162.

[31] » » H. 26, s. 160.

[32] På Uppigard Kveste stod det òg ein. Han er no på Norsk Folkemuseum.

[33] Kunst og Haandverk, Pl. IX og X, Eilert Sundts l. c., s, 361 fl. Kristofer Visteds l. c., s. 22, fig. 8, og Harry Fetts l. c., s. 3.

[34] Norsk Folkemuseum, Illustreret fører, Kr.a 1914, s. 104 f.

[35] Tidemand var der i 1848 og Schneider i 1860 åri. Han budde der i fleire år. Olaf Isaachsen var òg der uppe mange sumrar, år etter år. Seinare kom Jahn Ekenes og Eilif Peterssen. Schneider er vel den, som hev gjort mest. Han hev havt augo opne for mange sidor av setesdalskulturen som ein ikkje skulde venta den gongen. Det meste av det han hev gjort, er samla i Kobberstiksamlingen og i Norsk Folkeminnesamling i Kristiania. Isaachsen hev òg gjort mykje; men arbeidi hans er mindre tilgjengde, for det meste er dei i privateige.

[36] Me møter her tvo heilt ulike byggjemåtar i same huset. Av desse tvo er stavkonstruksjonen typologisk sét den eldste. Me hev døme på, at denne byggjemåten var i bruk i Egypten umlag 3000 år fyre vår tidrekning (sjå Oscar Montelius: Boning, grav och tempel i Antikvarisk tidskrift, Stockh. 1915, b. 21, s. 51 ff.). Her i landet kjenner me han i vikingetidi frå gravromet på Gokstadskipet (sjå N. Nicolaysen: Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord, Kr.a 1882, s. 64 og pl. III); men truleg er han mykje eldre. Laftekonstruksjonen er òg gamal. Det fyrste kjende dømet hev me frå 1500 f. Kr. i Castione i Nord-Italia (sjå Montelius, l. c., s. 84 f.). I Sverike er denne byggjemåten kjend alt frå den eldre jarnalderen og er i profane hus det vanlege i fyrsten av historisk tid (sjå Sigurd Erixon: Några bidrag till det nordiska husets historia i Fataburen. Stockh. 1917, s. 146 f.). Lafteverk er her i landet kjent i gravrom frå vikingetidi (Haakon Schetelig: Graven, Osebergfundet, b. I, s. 220, Kr.a 1917). I røyndi er vel her i landet den utvikla stavkonstruksjonen og laftekonstruksjonen umlag like gamle. Eldste stavhuset me kjenner, er Urnes kyrkja i Sogn, der dei eldste lutene skal vera frå Olav Kyrre si tid. Av laftehusi er Raulandstoga eldst, frå tidi millom 12 og 1300. Men då er båe byggjemåtane fullt og heilt utvikla. Her i landet gjeng dei båe ved sida av kvarandre, noko som er sérs for Norig, og skil norsk bygnadskikk t. d. frå svensk, der det elles på mange måtar er mykje likskap.

[37] Top. Journ., H. 26, s. 103 f.

[38] Kunst og Haandverk, pl. XXII, Gulsvik, Hallingdal. Eg hev sjølv sét dei i Numedal.

[39] Rett nok er det ingi svaler att i dalen no; men steinane som svalsvillane låg på, ligg endå på plass mange stader (sjå pl. 24, 2), og dei ligg alltid lågare enn stogemuren. Ein kann òg skyna det av at alle svalstolpane, som det ikkje er so få att av, er so lange, at dei ikkje vilde fenge plass under ut-tòka, um ikkje golvet i svali låg lågare enn i stoga. So låge som husi var, er det òg eit spursmål um ein kunde stade uppreist i svalene, um golvi hadde lege i same plan. Tett inn ved svalveggen hadde det i alle høve vore umogleg. På eldre mælingar av stogor i dalen (sjå Kunst og Haandverk, Pl. IX og XIX) ser det ut som stoga og svali ligg i same planet; men dette er gale. Både i slikt og i mykje anna tok dei det ikkje so nøgje dei som fyrr mælte upp, ei røynsle visst fleire enn eg hev gjort.

[40] Aug. Schneider kallar både desse og den øvste slindri for „simsa" (Norsk Folkeminnesamling). Eg hev aldri høyrt anna enn „slinda" um dei. Simsar finn ein i fjos, lødor, nyestogor og loft, og mogleg andre hus. Det er lange bjelkar som gjeng langs etter huset uppe i raustet under åsane. Dei stivar av og bind rausti i hop (sjå pl. 34, 45, 1 og 2). Ivar Aasen hev ikkje sims i ordboki si. Ross hev det i tyding „øverste Bjælke i en indre Tværvæg som ikke gaar høiere end Sidevæggene, især i Ladebygning („Løesims"). Agder. V. Tel. Dal. (Hæsk). Ogsaa, synes det, om en enkelt Tværbjælke fra Væg til Væg. Ma. Rbg." Han er her inne på det ein meiner med ein sims i Setesdal. Den fyrste tydingi hans torer eg ikkje ha nokor meining um. Det vanlege namnet på ein slik tvervegg som han skriv um er „brik". At øvste stokken hev noko namn, hev eg aldri høyrt. Det er rart at han heiter sims i Vest-Telemarki, når det tyder noko anna i Setesdal. Dei hev elles mest same namni i desse bygdelagi.

[41] Det er dei einaste heile stogesvalene me hev att frå Setesdal. Dei stod framfyre gamle- og nyestoga i Rike (Ròtun'). Dei er no på Norsk

Folkemuseum og der sett upp framfyre gamle- og nyestoga frå Kjelleberg i Valle. Liknande svaler hadde det vore der, og dei frå Rike høvde plent.

[42] Arkitekt Christies mæling av svali i Brokkun' (Kunst og Haandverk, Pl. XIX) er noko misvisande. Det hev visst ikkje upphavleg vore glugg yver svaldøri. Av Schneider si teikning (fig. 90) kann me skyna koss mistaket hev kome. Då dei „avlepte" stoga (det vart gjort fleire år fyre 1862), hev øvre slindri vore av (som me ser ho er på teikningi), so hev dei drege ho til høgre og ikkje lagt ho nedatt der ho upphavleg låg.

[43] Dei toppa treet og flådde borken av i lange remsor nedetter nokre år fyrr dei hogg det. (Arkivet åt Folkemuseet.) Av Gjellebøls „Beskrivelse" (Top. Journ., H. 26, s. 103, merknad under) ser me at i „Udtoget av de Kgl. S. V. Acad. Avhandlinger, p. Ao. 1741" er skrive um og tilrådt ein slik måte å gjera treet varigt på.

I Setesdal hogg dei timbret i fastetidi („i Fòstunn'). „Hausthoggje timb'r e' 'kji ko dampi og raatt." (Arkivet åt Folkemuseet.)

[44] Dei drog ein klave av jarn eller tre langs etter stokken, etterkvart som dei hogg, so han vart jamn og fin og like tjukk alle stader. Stokkane høvla dei òg, og strauk dei med ein „stryke" (profilert høvl) etter mêddraget, i „suin". Klaven var oval som ei konveks linse, og skurden tvertyver stokken hev alltid denne formi. Dei er „magetelgde", som det heiter i motsetnad til flathogne eller „flattelgde".

[45] Det vert ofte fortalt, at husi fyrr i tidi vart muste med raudt eller grønt klæde i staden for mose (sjå m. a. Skar II, s. 9 og 16); men til dessar hev eg ikkje set det i Setesdal i noko hus, og ikkje andre stader for den sak skuld.

[46] Dei brukte aldri anna enn bindøksi, når dei hogg lafti.

[47] „Loku" er breie naglar, som gjeng gjenom tri stokkar. (Sjå pl. 20, 13.)

[48] Skar III, s. 6. Å „stuttsydda" er elles vanleg heile landet yver. Um dei andre stader trudde, at Oskorreii vilde fara av med huset eller um noko anna gale vilde henda, um dei ikkje gjorde det, kjenner eg ikkje til. Heller ikkje torer eg segja noko visst um upphavet til denne trui i Setesdal. Å „langsydda" heiter òg å „byggje på mei'i". Dei likna då huset i hop med ein slede, som det var lett å fara av garde med; men det hjelper oss ikkje stort. Helst ligg det vel noko gamalt, religiøst til grunn. Å „stuttsydda" hev elles sine praktiske fyremuner. Svillane skulde vera av svært vyrke, med di dei hadde lett for å rotna. Di stuttare ein stokk skal vera, di tjukkare kann ein taka han. Stuttsvillane vart difor etter måten tjukkare enn langsvillane, og då er det naturleg at dei la dei næmast jordi.

[49] Den nedre stavlægja kalla dei fyrr „garlægja". (Schneider, Norsk Folkeminnesamling.)

[50] „Skòrbiten" er den fyrste stokken på tverveggen som dei legg ned på øvste stavlægja. Han heiter so, med di skòrane (lafti) i stokkane held upp no (Schneider, N. Folkem.sml.).

[51] Nedste og breiaste luten av raustet heiter „våeraustet" som kjem av våe, i dette høvet lik stor, veldug. I ordboki si hev Ross at det tyder „nederste og længste Bjælke, „Raust", i Gavlvæggen = Raustemor"; men det må vera gale, ein stokk kann aldri ha namn av raust. Øvste stokken i raustet heiter „Gaukjen" eller òg „Raustgubben".

[52] Dei andre husi i dalen hev alle åsar med sperror yver. Berre småhus, som kvernar o. dl. er heilt utan sperror; men her er troet grovt og svært og ligg upp ned. Nicolaysen meiner at åstaket er eldst (sjå Norsk Tidsskr. for Vid. og Litt. III, s. 303 ff.), og det same meiner Valtýr Guðmundsson (sjå Privatboligen paa Island, s. 116 f.).

[53] Skori ein høgg i sperra heiter „skjeggingjé". (Schneider.) Ross hev dette ordet i tyding „den del av Tagbjælkerne som springer frem (ud) over Væggen".

[54] „Høyse ihop" eller „okle ihop" tyder at sperrone uppe i mønet er skorne saman på halv ved og ein nagle driven igjenom.

Vinkelen uppe i hyrnet millom sperrone heiter „Høyse" — „pi høyse". (Schneider).

[55] Oftast segjer folk no „nåmtroe". I Kunst og Haandverk I, s. 6, stend det um „nåmtro".

[56] Nævri turvte ikkje vera so stor. Ho var brukleg var ho som flate handi. Men det skilde mykje, kven som var god til å leggja tak. Eit godt tak kunde halda seg upp imot 50—60 år.

[57] Gjellebøl skriv soleis, at dei ikkje hadde vindskior, som elles var vanleg andre stader. (Top. Journ., H. 26, s. 104).

[58] Eg hev berre sét det ein einaste stad, på Lunden i Bykle. Det var ei utskori fjøl som var spikra upp for enden av mønet; men ho var nyleg sett upp, og ingen visste um at det hadde vore skikk å ha slike.

[59] No høyrer ein av og til dei segjer „rett tak" eller „taktòke". Dei hev alt — serleg i dei nedste bygdene — teke til med skifertak og spontak.

[60] Ein høyrer vanleg av folk uppe i dalen at dei gamle gjorde dørene låge, for di det då var so lett å kabba hovudet av fiendsmenner og andre som uløyves vilde trengja seg inn, med same dei lutte hovudet fram og steig yver dørstokken. Det er mogleg at dei låge dørene ein gong i tidi kann ha vore til nytte på denne måten.

[61] Skar IV, s. 41.

[62] Sjå Kunst og Haandverk I, pl. X 4 og s. 7.

[63] Sjå um dette i „Syn og Segn" for 1915, s. 241 ff., der eg hev skrive eit lite stykke: „Nokre seine minne um soldyrking her i landet". Heilt samd i alt som eg hev skrive der, er eg ikkje no.

[64] Gabriel Gustafson: Norges Oldtid, Kr.a 1906, s. 76 og fig. 297.

[65a] Det er litt stas på beitskione i Kvestestoga. (Sjå Kunst og Haandverk, I, pl. X 4.)

[65b] Sjå um desse låsi i N. Nicolaysen: Noget om Skaalebygningen, Hist. Tidsskr., B. 1, Kr.a 1871, s. 161 f.

[66] Skar IV, s. 99.

[67] Å timbra upp denne veggen let seg ikkje gjera, med di det på den midtre tverveggen er to dører med berre ei beitskie imillom.

[68] Me hev få døme på liggjande stavverk her i landet. So vidt eg veit, finst det mest berre i veggen millom forstoga og kleven. Her kann dei ikkje godt ha anna, av di huset elles er timbra. Eit timbra hus sig alltid noko, og då er vanleg stavverk ikkje brukeleg. Liggjande stavverk er vanleg i ymse trakter i Sverike. Her kallar dei det for „skiftesverk". (Sjå Axel Nilsson: Skansens kulturhistoriska afdeling, kort vägledning för besökande, Stockholm 1905, s. 29).

[69] Sjå m. a. Kunst og Haandverk, pl. X 2.

[70] Ljore, g.n. *ljóri*, tyder opning og kann koma av same roti som ljos.

[71] Fyrr kalla dei årefjøli for „årepāden".

[72] „Han tok burt blekkji, fyrst hurdi sveiv upp og atte." Åresteinen heiter difor ofte „blekkhedda" (Arkivet åt Folkemuseet).

[73] „Gjøye" kjem truleg av galge. Isl. *Gelgja*. I Hylestad heiter det „gjægje" og i Evje „gjelja".

[74] Eilert Sundts l. c., s. 223, fig. 67.

[75] Heinrich Bergners l. c., s. 149. Sjå òg Das Bauernhaus im deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten, utgjeve av Verbande deutschen Architekten- und Ingenieur-Vereine, Dresden, Atlas, Schleswig-Holstein, nr. 3, fig. 1, og Bremen fig. 10, tekst s. 82, 88 og 89, og B. Hanftmann: Hessische Holzbauten, Marburg in Hessen 1907, s. 164.

[76] Heinrich Bergners l. c., s. 148.

[77] Henry Havard: Dictionaire de L'ameublement et de la Décoration, Paris, sjå under Chenet. Dr. Alvin Schulz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, Leipzig 1889, b. 1, s. 55. Moriz Heyne: Das deutsche Wohnungswesen, Leipzig 1899, b. 1, s. 243, og Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten, utgjeve av Østerr. Ingenieur- und Architekten-Verein, tekst s. 124.

[78] Åre, gn. *arinn*, er same ordet som det latinske *ara*, som tyder alter.

[79] Skar III, s. 28.

[80] Hans Jacob Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegield, Kbhvn. 1786, s. 242.

[81] Sjå Joh. Th. Storaker: Om de overtroiske Forestillinger, som knytte sig til Hesten, i Hist. Tidsskr., b. 1, s. 457 ff. Kr.a 1871.

[82] Rig-Veda, umsett av Hermann Grassmann, b. 1, Leipzig 1876, s. 121, b. 2, Leipzig 1877, s. 27, 61, 130 o. fl. a. st.

[83] Heimskringla (Unger si utg.). Saga Hákonar goða, kap. 16.

[84] Sjå m. a. Kunst og Haandverk I, pl. X 1.

[85] B. Hanftmanns l. c., s. 164 f.

[86] Skjå = ei tunn, gjenomsynleg hinne or kumagen.

[87] Torleiv Hannaas: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet, Kr.a 1911. (Sjå under *Liuori-skiaa.*)

[88] Sjå Kunst og Haandverk I, pl. XVI.

[89] Det heiter slik anten stoga stend nord-sud eller ikkje. „Set deg nòre," segjer dei, når ein skal upp til bordet og få seg mat. Det er mogleg at dette er eit minne um, at stogone ein gong hev stade nord-sud; men då hev dei truleg sét noko annarleis ut. (Sjå s. 162).

[90] I den fyrr nemnde ordsamlingi frå Robyggjelaget (sjå merknad 87) stend det nemnt *„anveiggiæ, anveigspadæ, anveigspalæ, anveiggien*, den bænck som staar langs med Veggen i stuen til at sette sig paa. Modvegs-Bænck. den bænch som staar imod veggen. og hafuer gierne i gamble dage, for stærcke Ryg-stød schyld, besynderlig været Kiempe-sæde —"; men det er so uklårt at det er ikkje godt å vita, kva benk han meiner. Etter Aasen tyder Andveg „Bænk ved Bagvæggen i en Stue, inderste Plads. Nhl. Voss, Hall o. fl.". Denne benken skulde då svara til „paden nòre" i Setesdal. Qndvegi i gn. tyder helst høgsæte.

[91] St. A. Utskrift av skifteprotokollane for Vestre Robygdelaget. I det fylgjande er for det meste berre teke med det som høyrer inn under husbunad og annan bunad. Av dei eldste skifti, frå ikring 1700, er dei fleste tekne med. Seinare er det umlag 30 år millom kvart.

a. „Skifte efter Olluf Pedersøn Rydningen i Ivelands sogn, samt hans quinde Siri Endresdaatter", 27/9 1698. (Sk. pr. I, s. 41.)

„Løsøre.
Sølf.

Befandtes:

	rd.	ort	sk.
1 Snøre lenche Verdig 3½ ort			
1 par forgyldt Trøyspender 2 rd.			
Hvilchet Enchen Siri Endresd. brugte udi sine Klæder og vil beholde saa lenge hun lever.			

Mæssing och Jernfang.

	rd.	ort	sk.
1 liden messing lysestage	»	1	»
1 anden ditto —	»	1	»
1 gl. lappet blargryde	1	1	»
1 mindre ditto	»	2	12
1 liden —	»	2	»
1 liden —	»	1	»
2 smaa Holchegryder à 1 ort	»	2	»
1 bindøxe	»	3	»
1 boløxe	»	1	16
1 liden ditto	»	1	»
1 langskafted øxe	»	»	20
6 ljaaer tilsammen	»	3	12
1 Hammer	»	»	16
1 Thang	»	»	12
1 Pande	»	»	20
1 fladbrød Helde	1	1	»
1 Seele	»	1	12
1 Thræsadel med jern Stibøyler og alt sit Redskab	1	»	»
1 læder bidsel med jern Ringer	»	»	16
5 Spaer	»	»	20
3 Sigder à 4 sk.	»	»	12
1 Stabens Naver	»	»	20
1 Vidungs Naver	»	»	16
1 grindesaug	»	1	12
13 Adskillig slags Snedker Hæfter tilsammen for	1	2	12
3 Hæflejern uden træ	»	»	12
1 lang Hæfvl	»	1	12
1 Hugjern	»	»	16
3 andre dito tilsammen	»	»	16
1 jern til 1 Hæfvl bænk	»	»	4
1 Thengsel	»	1	»
1 Baand Knif	»	»	16
1 Hæste bielde	»	»	8
1 gjede bielde	»	»	8
1 indeqvern med set behørig Redskab	1	2	»
1 Slibesteen	»	1	»
1 gl. Sax	»	»	12
1 Steenfad	»	»	3
1 Bielche lenche	»	1	8
1 baadshage	»	»	12

Træ vahre.

1 nye furukiste uden laass	»	2	12
1 nyt brøgerkar	»	1	»
1 gl. dito	»	»	16
1 liden gl. dito	»	»	12
2 Saaer à 12 sk.	»	1	»
1 øltønde	»	»	16
1 half ancher	»	»	8
1 Kløfsadel	»	»	12
2 gl. Kister à 12 sk.	»	1	»
3 Standtønder à 6 sk.	»	»	18
3 fleringer øl à 3 sk.	»	»	9
1 Haand kurf	»	»	20
1 Brød kurf	»	»	12
2 Krafve skaaller à 4 sk.	»	»	8
1 nye Thudeskaal	»	»	6
1 fiske fad	»	»	3
2 nye Skaaller	»	»	6
3 nye fader	»	»	10
4 gl. fader	»	»	12
7 Thræ tallerchen à 1 sk.	»	»	7
5 ringere dito tilsammen	»	»	3
1 Krogskab med Hængelaas	»	3	»
4 Amborer à 6 sk.	»	1	»
2 smaa dito à 4 sk.	»	»	8
4 Smørbøtter à 4 sk.	»	»	16
2 Strøcher à 8 sk.	»	»	16
5 Melchebøtter à 3 sk.	»	»	15
1 Ring Kolle	»	»	6
3 tylter Paallebielcher huggen och ved Stuen beligg. à 4 sk.	»	1	»

Klæder.

1 Rudet Sengeklæde	»	3	»
1 stribet Sengeklæde	3		
1 ringere dito	»	2	12
1 Theppen	»	2	»
2 graa Vadmelsqvidler à 2½ ort	1	1	»
1 hvid Vadmelsqvidel	»	2	»
2 nye Skindblejer à 3 ort	1	2	»
1 brun Klædes vampe	1	»	»
1 gl. rød Uldenskiorte	»	1	12
1 gl. blaa Trøye	»	»	16
1 Dug	»	1	»
1 Haandklæde	»	»	8

b. „Skifte efter Knud Nottosen Liens Hustru Thore Knudsdatter," Valle 23 novbr. 1698. (Sk. pr. s. 44.)

„Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
1 forgyldt Sølfbelte med 20 Spanger og desforuden Spraaden	6	»	»
1 forgyldt Bælde Sølie	1	»	»
1 Thinder Sølie	1	»	»
1 Hals lenche med en forgyldt Penge	»	3	»
1 par flade Throy spender	»	2	»
2 par løvspender tilsam.	3	»	»

Kaaber og Mæhsing.

1 Kaaber Kiedel	3	»	»
1 Messing lysestage	»	3	»

Jernfang.

1 Blar gryde	1	»	»
1 mindre dito	»	2	»
1 Skaare	»	3	»
Halfparten udi en thache	»	2	»
1 Boløxe	»	2	16
1 Dito	»	»	1
1 bindøxe	»	2	16
1 Stabens Naver	»	»	16
1 Rifve Naver	»	»	6
1 Hammer	»	1	»
1 Seele	»	2	»
1 Træsadel med jern Stibøyler	»	3	»
3 Aalreb à 1½ ort	1	»	12
1 Hesteklave og Bielde	»	2	»
1 Koebielde	»	»	8
3 liaarr à 8 sk.	»	1	»
1 Børse	2	»	»
1 Ildskiere	»	»	12

Trævahre.

3 Kister à 1 ort	»	3	»
2 Kornkar à 12 sk.	»	1	»
1 øltønde	»	1	»
1 Brøgerkar	»	»	16
Alle de smaa Trækjørler saasom Vandsaaer, bøtter, Melchetrug, Ambor, Ringkoller, Thallerchen, Kierne, Kurve o. desl. tilsammen	1	»	»

Klæder.

3 nye Thiæll à 2 ort 16 sk.	2	»	»
1 Skindblej	»	3	»
1 Stridug	»	2	»

c. „Skifte Efter Knud Toersen Straume udi Hyllestad Sogn", 30 novbr. 1698. (Sk. pr. 1 s. 46.)

„Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
it par Mallier med løv for	5	»	»
it Sølf belte for	14	»	»
1 liden Sølv lenche	1	2	»
2 Søllier for	1	2	»
1 Horn Ring	1	»	»

Kaabber.

Halfparten udi En Kiedel	1	»	»

Jernfang.

1 Skaare	»	3	»
1 gryde	»	3	»

Thræ Vahre.

2 gl. Kornkar à 16 sk.	»	1	8
en Korn hyre	»	3	»
4 Melche trug à 2 sk.	»	»	8
1 Melche Ambor	»	»	6
1 Kierne	»	»	8

Klæder.

1 Brott qvidel for	1	2	»
4 qvidler à 2 ort	2	»	»
1 rød throye	4	»	»
1 ditto hos Olluf Aanonsen Heistein for	1	2	»

d. „Skifte Efter Olluf Toersen Straume," 30 novbr. 1698. (Sk. pr. 1 s. 47.)

„Løsøre.

Kaaber.

	rd.	ort	sk.
Halfparten udi En gammel Kaaber Kiedel for	»	3	»

Jernfang.

1 stor gryde	»	3	»
1 gl. lappet dito	»	1	»
1 gl. thache	1	»	»
1 Bougsaug	»	»	6
1 Skaare	»	2	»
1 Bolløxe	»	2	»

Thræ Vahre.

1 Korn byre	»	2	»
2 gl. Korn Kar	»	2	»
1 gl. øltønde	»	1	»
1 Seele med Ringer	»	2	»
1 aalreb	»	1	»
6 Melchetrug à 4 sk.	»	1	»
1 Brødkurv	»	»	6
1 Kierne	»	»	8

Klæder.

1 Rød Klædes Vampe med Messing Knapper	2	»	»

e. „Skifte Efter Augen Joensen Homme", Valle 2 mai 1699. (Sk. pr. 1 s. 61.)

„Løsøre.

Sølf.

	rd.	ort	sk.
it forgyldt Sølfbelte med 15 Spanger, samt Søllien til for	12	»	»
Noch it Sølfbelte med 20 Spanger, samt Sølie til for	12	»	»
1 Bollie Søllie	2	2	»
4 par Mallier med løv	3	»	»
it par Trøyspender med løv og et lidet lenche ved	1	1	»
2 par dito à 3½ ort	1	3	»
1 Sølflenche med Naal	1	2	»
1 Skiorte Ring	»	2	12

Kaaber och Mehsing

1 Kaaber Kiedel for	12	»	»
1 gl. dito	2	»	»
1 gl. Mesing lysestage	»	»	12

Jernfang.

1 Blargryde	»	2	»
1 stroche gryde	»	1	»
1 Børse	1	2	»
1 Sadel og Bidsel	1	»	»
1 liden øxe	»	1	»
1 fladbrødstache	1	1	»
1 liden Naver	»	»	6
1 Seele	»	2	»
1 Skaare	»	2	»

Thræ Vahre.

1 gl. Cornbyrre	»	1	»
4 Korn kar à 12 sk.	»	2	»
it stort Korn kar	»	2	»
1 gl. Kiste med jernbaand og laas	1	»	»
1 Mallet Skaal	»	»	12

Sengeklæder.

1 gl. brott qvidel	»	2	»
10 qvidler à 2 ort 16 sk.	6	2	16

f. „Skifte Efter Thomas Osmundsen Sandnesis Hustru Margitte Torbiørns daatter", Sandnes 8 septbr. 1698. (Sk. pr. 1 s. 67.)

„Løsøre.

Sølf.

	rd.	ort	sk.
19 forgyldte Sølfspanger og 1 Spraade til it Belte som Thomas Osmundsen angaf at have kostet ham	19	2	»
1 forgylt Sølfkiede med Skuepenge, som han foregaf at have sig tilløst for	15	»	»
1 Hofuet laug af forgylt Sølf med 12 flade Spanger og løv udi hver Spang samt 5 thorner og 3 runde Kubber for	18	»	»
1 forgyldt rundt Kaaberspende for	2	»	»
it forgylt Thrøyespende med løv for	1	2	»
1 forgylt Søllie for	»	3	»
1 Halskiede med en Skuepenge og 3 Vedhengende Korsløv for	13	»	»
1 forgylt rund Thrøyespende med løv for	2	1	»
1 Skiorte Ring	»	2	8
it lidet par forgylt Thrøyspender for	1	2	»
it par forgylt Trøyspender Pantsat af Christi Lauvdal for	2	»	»
Noch 1 Skiorte Ring	»	2	8
1 thinder Søllie for	1	»	»
1 anden forgylt thinder Søllie	1	1	»
1 finger Ring med 5 Vedhengende Ringer	1	1	»
it Snøre lenche	2	»	»
	82	»	16

Herfor uden foregaf Thomas Osmundsen at have laant sin Svoger Olluf Knudsen Nordenaa; it Sølf belte kaasted

	rd.	ort	sk.
	24	»	»
Sølf Mallier for	8	»	»
2 Sølflencher à 2½ rd.	5	»	»
1 Søllie for	1	3	»
1 ditto for	1	2	»
3 par Spender for	2	1	»
1 Skiorte Ring for	»	2	»
Beløber til 43 rd.			

Noch ansagde bemelte Thomas Osmundsen at have laant sin Svoger Orm Ollufsen Ose;

it Sølfbelte for	12	»	»
1 thinder Søllie for	2	»	»
1 glug søllie for	1	»	»
2 par Spender for	2	1	»
it Hals kiede for	10	»	»
it Snørelenche for	2	»	»
1 Møllie stachs bonne for	8	»	»

Beløber sig til 37 rd. 1 ort

Hernest Blef frem viist hvad anden løsøre som udi Boen befandtes;

Kaaber og Mæhsing.

	rd.	ort	sk.
1 Kaaber Kiedel for	6	»	»
1 Mæhsing lysestage med 2 Piber	2	2	»
1 gl. liusestage med 1 Pibe	»	3	»
1 Mæhsing Skee	»	»	4

Jernfang.

1 Blargryde for	2	»	»
1 dito for	1	1	»
1 liden dito for	»	2	»
1 stuchen dito for	»	2	»
1 lencheskaare for	1	2	»
1 Hageskaare for	1	»	»
1 fladbrødy thache for	1	2	»
1 dito udi 2 støcher for	»	3	»
1 boløxe for	»	2	»
1 dito for	»	1	»
1 bindøxe	»	1	12
1 dito	»	2	»
1 Bielche Naver	»	»	16
1 Bielche lenche	»	»	16
1 Seele	»	1	»
it par Seele Ringer	»	»	16
1 Sadel med Bidsel	1	»	»
4 Aalreeb à 2 ort	2	»	»
2 Heste klaver à 2 ort	1	»	»

Thræ Vahre.

2 Kornkar i Stolphuuset à 2 ort	1	»	»
2 dito sammestedy à 1½ ort	»	3	»
it Kar i Buret for	1	»	»
it dito sammesteds for	»	2	»
2 smaa Kar à 16 sk.	»	1	8
it nyt Kar i forstuen	»	2	16
it Meelkar i Lofven	»	2	16
it gangkar for	»	1	»
Alle de andre smaa Thræ Vahrer tilsammen ansatt Verdig	1	»	12

Sengeklæder.

it Sengklede for	»	3	»
it nyt Thiell for	1	»	»
it gammelt dito for	2	»	»

g. „Skifte efter Povel Targisen Dale", Valle 1 april 1700. (Sk. pr. 1 s. 98.)

„Løsøre.

Sølf.

Først som Enchen angaf at Vere hindes festends gave;

	rd.	ort	sk.
1 Bolle Søllie	2	»	»
1 Sølflenche og Smøche	3	»	»
2 par Spender	2	»	»
desforuden;			
it Sølflenche med it firkantet Smøche	2	»	»
6 par Mallier	2	2	»
4 par Spender	2	»	»

Kaaber, Malm og Jernfang.

1 nye Kaaber Kiedel	3	»	»
1 liden gl. Malmgryde	»	1	»
1 jern gryde	»	2	»
1 øxe	»	2	»
1 dito	»	1	8
1 Stabens Naver	»	»	16
1 Rive Naver	»	»	14
1 dengsel hammer	»	1	»
8 gamle liaaer à 4 sk.	»	1	8
1 Sadel	»	2	»
it Bidsel	»	»	16
2 gl. Aalreeb for	»	1	8
it dito	»	1	»
1 Seele for	»	3	»
1 Koeklave og Bielde	»	1	8

Thræ Vahre.

it stoer Korn Kar	»	1	8
it dito	»	»	16
it mindre dito	»	»	12
2 smaa dito	»	»	16
1 liden Kierne	»	»	6
1 Ring Kolle	»	»	4
1 Ambor	»	»	4
1 fure Kiste uden laag	»	»	8
1 Maallet skaal	»	»	6
1 Spruchen dito	»	»	2
8 Melchetrug à 3 sk.	»	1	»

Klæder.

8 nye qvidler à 2 ort 16 sk.	5	1	8
2 Skind blejer à 2 ort 16 sk.	1	1	8

h. „Skifte Efter Aanon Knudsen Aamli," Valle 4 april 1700. (Sk. pr. 1 s. 102).

„Løsøre.
Jernfang.

	rd.	ort	sk.
1 Blargryde	1	»	»
1 brusten dito	»	1	8
1 braaden fladbrødy tache	1	»	»
1 Boløxe	»	2	»
1 Haandøxe	»	1	»
1 Seele med sit behørig Redskab	»	3	»
1 Sadel	»	3	»
it Aalreeb	»	»	20
1 Hammer	»	»	6
en gl. qvern	1	»	»
1 ildskiere	»	»	4
2 liaar à 2 sk.	»	»	4
2 Spaer à 2 sk.	»	»	4

Træ Vahre.

2 Kister à 2 ort	1	»	»
3 Kar	»	3	»
it dito	»	»	8
en Kierne	»	»	6
2 Ambor à 3 sk.	»	»	6
2 smaa Holcher	»	»	8
1 Ring Kolle	»	»	6
12 trug à 3 sk.	»	1	12
2 Thræfade 3 sk.	»	»	6

Klæder
var iche nogen verdi.

---

i. „Skifte For Retning efter Tholef Erickssøn Skaare og hans Hustrue Anne Grundesdaatter," Austad, 11 april 1701. (Sk. pr. 1 s. 102.)

„Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
It Pahr forgyldt Løvspender	1	3	»
1 Snøre lenke	2	2	»
1 Hofnit bonne	»	2	»
1 Bolle Søllie	6	»	»

Kaaber og Mehsing.

It Maabelte	1	»	»
1 gl. Messing Lysestage	»	2	»
1 ny Kaaber Kiedel	8	»	»
1 Brugt kaaber kiedel	5	»	»

Jernfang.

1 Holcke gryde	1	»	12
1 Blar gryde	»	2	»
1 mindre ditto	»	»	16
1 fladbrødstacke	2	»	»
1 Skaare	»	2	12
1 Huus Nafver	»	1	8
1 Stabbens Nafver	»	»	16
1 Boll Øxe	»	2	»
1 ditto	»	1	12
3 Aal Reeb à 1 ort 16 sk.	1	1	»
1 Broden bind Øxe	»	1	12
1 Jernstøfver	1	»	»
1 gammel stangbidsel med Hofuit laug og Haand tøyel	»	1	»
1 grimme bidsel	»	2	»
1 Thræ Sadel med 1 jern stibøye	»	3	»
1 Vriste lencke	»	1	3
1 Seele med Redskab	»	3	»
1 Jern Koe klave uden bielde	»	1	»
1 Koe bielde	»	1	8
1 Smidestad	1	»	»
1 dengsel hammer	»	»	16

Thræ Vahre.

1 stoer furre Kiste uden Laas	1	2	»
1 mindre ditto	»	2	»
1 Kiste med Laas	1	»	»
1 ditto	»	»	8
1 ditto	»	»	16
1 Kiærne	»	1	»
1 Stoert Korn Kar	»	2	»
1 mindre ditto	»	1	12
1 Korn Kar	1	»	»
1 Hylcke	»	1	»
1 lidet Kar	»	1	»
1 Ruste Kar	»	2	12
1 Øltønde	1	»	»
1 drøftetrug	»	»	12
1 Korn Kar paa Sordal	»	3	»
1 Korn Kiste Sammestedy	»	3	»
2 Smaa Kar	»	2	»
1 Stoert Skab	3	»	»
6 Thræ tallerken à 2 sk.	»	»	12

Klæder.

1 Skindblej for	1	»	»
1 gl. graa Vadmelsdynne	1	»	»

De andre Senge Klæder som hafuer verit af nogen værdi foregaf Enken Anne Grundesdaatter, at hafve udgifuet Sinne Børn i hiemfølge.

---

j. „Skifte Efter Aanon Asbiørnsen Nerhus og hans tvende afdøde Hustruer," Byggland 13 april 1701. (Sk. pr. 1 s. 132.)

„Sølf.

	rd.	ort	sk.
6 par forgylt Mallier med løv	3	»	»
it Sølvlenche med Smyche	1	3	»
1 Hovet bonne	1	2	»
1 Thinder Søllie	»	3	»
1 anden Søllie	»	2	»

Hos Knud Aanonsen Frøirak;

2 par Spender	2	»	»
1 Søllie	1	1	»
1 lenche	1	3	»
1 finger Ring	»	3	»

Hos Halvor Aanonsen.

2 par Spender	2	»	»

Mehsing och Jernfang.

1 Messing liusestage	1	1	»
1 fladbrødz tache	1	»	»
1 Blargryde	1	1	»
1 mindre dito	»	2	»
1 Skaare	»	2	»
1 gl. Bindøxe	»	1	»
1 Seele	»	2	»
1 Koeklave og bielde	»	1	12
1 dito med Bielde	»	1	»
1 gl. Vaxtne (?)	»	»	8
2 gl. Spaer og en Sigd	»	»	4

Thræ Vahre:

1 Skab	1	3	»
1 Korn Kar med laag	»	1	»
1 linde Kiste med laas for	1	2	»
1 stoer Korn Kar	»	2	»
1 øltønde	»	2	»
2 Smøræsker	»	1	»
1 Korn kar med laag	»	1	12
1 lidet kar	»	1	»
1 gl. Saae	»	»	8
1 liden øltønde	»	»	12
1 Thappe kar	»	1	»
1 Kiste hos Knud Frøirak med laas for	»	3	»
1 dito hos Halvor Aanonsen	»	1	»
1 trug	»	1	»
1 stoer mallet Skaal	»	3	»
1 tylvt Bielcher i Skoven beliggende	2	»	»

Klæder.

1 Broget Seng klede	»	3	»

---

k. „Skifte Efter Ellin Pedersdaatter Løland," Iveland, 2 septbr. 1701. (Sk. pr. 1 s. 151.)

„Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
6 par Mallier	2	»	»
en par Spender	1	»	»

Mehsing.

2 Messing liuse stager à 1½ ort	»	3	»

Jernfang.

en Gryde	4	»	»
en Skaare	»	1	16
en udeqvern	1	»	»
en indeqvern	»	1	»
en Bielche lenche	»	»	16
en Thræsadel	»	2	16
en Haandøxe	»	1	»

Thræ Vahre.

en Kiste med laas	»	2	16
en dito	»	1	12
en gl. dito	»	1	»
8 standtønder à 8 sk.	»	2	16
5 fieringer à 4 sk.	»	»	20
it Brøgerkar	»	1	»
it Vef Redskab	»	1	12
4 Vef skeeder	»	1	8
9 Melchebøtter à 3 sk.	»	1	3
en Saae	»	»	6
en Skaalle	»	»	3
en dito	»	»	1
it fad	»	»	2
it dito	»	»	1
it Melcheskab	1	2	»
2 Skiver à 2½ ort	1	1	»
en ambor	»	»	6
en dito	»	»	8
en dito	»	»	4

Klæder.

en Skindblej	»	2	»
it Theppen	»	3	»
en qviddel	»	1	»
it blaat Kierseyes Skiørt	1	2	»
en sort Klædes Throye	1	1	»
it blaat Klædes Skiørt	1	1	»
en rød Throye	»	1	»
en lerity overdeel	»	1	8
it forklede	»	1	»
it Brunt Klædes Skiørt	1	»	»
en Vadmels dyene	1	2	»
en Hovetpute med lerrity Vaar	»	1	12
it stoel Hiunde	»	»	8
it Sadel hiunde	»	»	8

---

l. „Skifte Efter Osmund Knudsen Haugen," Sandnes, 9 janr. 1702. (Sk. pr. 1 s. 168.)

„Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
it forgyldt Belte med 21 Spanger og Søllier for	12	»	»
en Halslenche med it Kaajs Smøche	9	»	»
it par løvspender for	1	3	»
2 par Mindre dito à 1½ rd.	3	»	»
en Bolle Søllie	3	»	»
en anden Søllie	»	2	»
it par Spender med Korsløv	»	2	»
it Sølvlenche med it Penge Smøche	2	»	»
6 par forgylt Mallier af Knud Eldhuset pantsat for	4	2	»

(Hvilchet Knud Eldhuset selv vedstod og kunde

	rd.	ort	sk.
samme Mallier iche ansees at vere mere verdig).			
6 par Mallier og 4 par løvspender pantsatt af Michel Nielsen deign for 6 aar siden for laante Reede Penge	8	»	»
og kunde samme Mallier og løvspender nu iche høyere ansees eller Taxeris end for bemelte 8 rd. hvorfor dend opløbende 6 aars Rente som er 2 rd. 2 ort 16 sk. skal anføris ved dend tilstaaende Gield.			

Kaaber och Mehsing.

en Kaaber Kiedel for ..	2	»	»
en liden Mesing Kiedel	1	»	»

Jernfang.

en Blargryde	1	»	»
en Spruchen gryde med gior om.....	»	3	»
en fladbrødyhelde	1	1	»
en Skaare	»	2	»
en Boløxe	»	2	»
en gl. Bindøxe	»	1	»
en Stabens Naver	»	»	12
en Seele	»	1	12
it Bielde Bidsel.....	»	2	»
it Gref.....	»	»	6
it Smedested gammel....	»	1	»
2 Aalreeb à 1½ ort	»	3	»
en ildskiære	»	»	6

Klæder.

18 qvidler à 2 ort 16 sk...	12	»	»
en Brot qvidel.....	1	»	»
en nye Skindblej	»	2	»
en stribet Vadmels Hovetpude	»	2	»

Thræ Vahrene

Tilsammen ansatt af Værdi for.....	4	»	»

---

m. „Skifte Efter afgangne Thoere Ulfsdaatter Espetveit“ Hornnes 10 janr. 1702. (Sk. pr. 1. s. 171.)

„Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
Som dend Sahl-qvinde paa Skiftet efter sin første Mand med bevilgning udi fæstens gave har aftaget og nu udi Pandt staar hos Gundbiørn Hodne for 3 rd. Nembl.			
6 par Mallier som skal vere verdig	3	2	»
it Throyespende	1	2	»
it Snørelenche	1	1	»

Jernvahre.

en Spruchen Blargryde..	»	3	»
en mindre dito	»	1	»
en Holche gryde.....	»	3	»
en fladbrødy tache.....	2	»	»
en Skaare	»	3	»
en dito.....	»	1	12
en Boløxe	»	2	16
en gl. Bindøxe	»	1	»
Halfparten udi en Naver	»	»	4
3 gl. liaar.....	»	1	»
3 gl. Sigder.....	»	»	6
4 Spader	»	»	8
en gl. Thræsadel	»	2	»
en gl. Seele	»	1	»
Halfparten udi en gl. Udeqvern med sit behørig Redskab	»	2	»
Halfparten udi en indeqvern	»	1	»

Thræ Vahre.

en Kiste med Laas	»	1	12
en gl. dito	»	»	12
2 Korn Kar.....	»	1	12
en gl. dito	»	»	12
en Standtønde og en Saae	»	»	16
en Brødkurv	»	»	16
2 Brøger Kar paa Lauvaas	»	3	»
en Kierne	»	»	12
2 Melche Amboer.....	»	»	8
en Smør æske	»	»	4
2 dito	»	»	4
3 Skaaller à 3 sk.....	»	»	9
en liden ditto.....	»	»	2
en Bolle	»	»	3
en fad	»	»	3
en mindre dito	»	»	2
2 Ring Koller à 4 sk. ..	»	»	8
10 Melchebøtter à 4 sk.	»	1	16
6 Thræ tallerchen	»	»	12
it Væfue Redskab	»	»	12
2 Væfskeeder.....	»	»	12
2 Vandbøtter à 4 sk.....	»	»	8
it Melcheskab.....	»	3	»
2 tylter Paalebielcher beliggende ved Ere Kihlen à tylten 3 ort	1	2	»
2½ tylt udi skoven à 2 ort 12 sk.	1	2	6

Senge och Gangkleder.

it Skindblej	»	2	»
en gl. dito	»	»	12
en Hvid Bolsterpude	»	1	»
en gl. Benchedyene	»	»	12
en gl. Riehynde	»	»	8
en Sort Klædes Skiørt ..	1	2	»
en sort Klædes qvinde Throye	»	1	12
en Rød Bays qvinde Throye	»	1	16
it blommet firskafftes Snørliv med Mesing Mallier	»	1	12
it par blaa Klædes Vanter	»	»	12
en Hampe lærity Overdeel	»	»	16
en Sort Spaehatt	»	»	16

---

n. „Skifte Efter Nicolaus Knudsøn Berge,“ Valle 10 janr. 1702. (Sk. pr. 2. s. 1.)

„For det første er forud af Boen tagen Anne Kidelsdaatters Hiemgift og festeøls bekostning efter for.ne Skiftebrefs anledning;

	rd.	ort	sk.
1 forgylt Hovet baane for	4	»	»
it Thiell for.....	»	3	»
en Skindblej	»	3	»
en Koe for	4	»	»
en qvie 2 aar gammel ..	1	2	»
3 Vogsen Søver.....	1	2	»
it lamb og it Kid	»	1	8

Er 12 rd. 3 ort 8 sk.

Dernest er aftagen efterfølgende Anne Kidelsdaatters Arvelaad saavidt Skifte brefuet forklarer og her udi Boen, bestaaende var;

	rd.	ort	sk.
en nye Kaaber Kiedel ..	5	»	»
en liden Mesing Kiedel	»	2	»
en Malmgryde	1	»	»
Rede Penge	5	»	»
en Børse.....	3	»	»
it Bielle Bidsel	1	1	»
en øxe.....	»	3	»
en Brott qvidel	3	2	»
en dito.....	2	2	»
en dito.....	1	2	»
13 Thiell à 3 ort	9	3	»
20 Marsher Uld.....	1	1	»
4de parten udi en Udeqvern	1	2	»
2 Kioler	7	2	»
en qvie.....	2	2	»
en Stud paa Upstad	2	2	»
en Kalv	»	1	12
10 Søver à 2 ort	5	»	»
4 gieder à 2 ort.....	2	»	»
4 Bordisker.....	»	»	4
en Kiste for.....	»	3	»

Beløber til 57 rd. ort 16 sk.

Videre fandtes her udi Boen som for n Anne Kidelsdaatter tilkommer, og iche udi Hindes faders Skiftebref inddragen Er, Men af Olluf Thollefsen Upstad skal vere udlovet og betalt, formedelst den ulychelig Hændelse at Hand Hindes Fader tog af dage,

	rd.	ort	sk.
Reede Penge 31	»	»	
Ydermere tilkommer Anne Kidelsdaatter som Hindes Stiffader Nicholaus Knudsen indehaft, som Hinde videre her af Boen skal gjøres udleg. Nembl.:			
4 par Mallier med løv ..	5	»	»
it lidet par Spender med it Throylenche for....	1	»	»
en brugt Kaaber Kiedel vog: 20 Skaal pd. for.....	5	»	»
en Koe.....	3	»	»
3 qvidler à 2 ort 16 sk.	2	»	»
it lidet Kar for	»	»	4

Er saa Udleg til 16 rd. 4 sk.

Følger nu videre Registering og Vurdering over de øfrige denne Boes Middel, efter Enchens og hindes laug verges anvisning og beretning som efterskrevet staar,

Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
en forgylt Sølfkiede med Smyche	2	2	»
it par forgylt Spender ..	1	»	»
it par løvspender	1	»	»
en glug sølie.....	»	2	»
Disse fire Sorter ansagde Enchen at være hindes fæstens gave; Desforuden it Sølf belte med 24 Spanger og Sproden for.....	8	»	»
2 Bolle Søllier à 3 rd...	6	»	»
en Sølv lenche med Smøche	1	»	»
en Hovit bonne.....	2	»	»
2 par løvspender à 1 rd.	2	»	»
it mindre par dito med it lidet Throyelenche....	1	»	»

Kaaber Mehsing och Malm.

1 gl. bødt Kiedel med jern greb	2	»	»
Vog 12 B			
en gl. lappet dito	2	»	»
en Messing fad	»	2	»
en liden gl. Stage	»	»	8
en lyesestage med en Løve	1	»	»
en dito med 2 Piber....	»	2	»
en gl. Malm gryde for ..	»	2	»
en Vasskande.....	1	»	»

Jernfang

	rd.	ort	sk.
en jern Blargryde	1	»	»
en dito	»	2	»
en Staalbue	3	»	»
en Kugelbørse	1	1	»
en Kaarde	»	1	»
en Haandøxe	»	1	»
en jern Koe Klave og Bielde	»	1	»
en Heste Bielde	»	»	12
9 liaar	»	1	»
6 Sigder à 2 sk.	»	»	12
en jern støver	»	2	»
en stoer Handøxe	»	2	»
en Træsadel med behørig Redskab	»	2	»
en Blargryde	»	2	»
en Holche gryde	»	2	»
en liden gryde	»	»	16
en fladbrødytache	1	2	»
en Skaare	»	1	8
en Stabens Naver	»	»	16
en udeqvern med ald sit behørig Redskab	6	»	»
en Seele med sit Redskab	»	2	»
2 gl. Aalrreb à 1 ort	»	2	»
en greb	»	»	12

Thræ—Vahre.

en fure Kiste med laas	»	2	»
en dito med laas	»	1	8
en dito uden laas	»	»	16
2 gl. Rustekar	»	1	»
2 stoere Kornkar	»	1	»
2 andre dito	»	1	»
it lidet Kar	»	»	12
en Byre	»	»	12
en gl. øltønde	»	»	12
it lidet Kar	»	»	8
en stoer Kornkar	»	»	12

Klæder.

en Svensk Sengeteppen	»	3	12
en gl. brott qvidel	1	»	»
en dito	1	»	»
en dito	1	1	»
12 qvidler à 2 ort 16 sk.	8	»	»
en Skindblej	»	2	»
en par lærrity Lagen	1	»	»
en Rød Klædes Throye	2	»	»
en Skindblej	»	2	16

o. „Skifte Efter Olluf Oelsen Greibroks Hustrue Asgier Gundersdaatter", Aardal 31 janr. 1702. (Sk. pr. 2 s. 10.)

„Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
it Belte som er Pantsat til Syver Møgland udi Ivelands Sogn for 4 rd. samt derpaa til dato Vogsende Rente 2 ort 16 sk. Verdig efter Olluf Oelsens angivende	16	»	»
Noch it Sølv belte udi Pandt hos Olluf Christensen Hushovd for 3 rd. og dess opvogsende Rente 1 ort 6 sk. i lige maade ansagt verdig	17	»	»
en Sølv brase udi Christiansand at forferdige, ansat til Verdi	6	»	»
Hos Gunder Skieggedal 6 par Mallier pantsat for 1½ rd. Verdi	3	»	»
4 par Mallier pantsat hos Sr. Thønnes Andersen udi Christiansand, efter forn Olluf Oelsens angivelse for 2½ rd. til Verdi	6	»	»

Kaaber

en stoer Kaaber Kiedel for	14	»	»
en nye Kaaber Kiedel for	8	»	»
en brugt Kaaber Kiedel	7	»	»
en liden nye Kaaber Kiedel	2	»	»
en liden dito Pantsat hos Knud Vroldsen Greibrok for	1	2	»

Mehsing.

en liusestage	1	»	»
en dito	»	2	»
en Brusten gryde med gior om	1	2	»
en mindre brusten dito	»	3	»
2 mindre dito à 1 ort 12 sk.	»	3	»
en liden dito	»	1	»
en Skaare	1	»	»
en bindøxe	»	2	»
en Boløxe	»	2	»
en mindre dito	»	1	»
en Handøxe	»	2	»
en Kaarde	»	2	»
en Pande	»	1	»
en Stabens Naver	»	1	»
en mindre dito	»	»	12
en Bielle med Klave	»	1	8
en dito	»	2	»
2 langaarfsliaar	»	1	»
en Ude qvern med Redskab	3	»	»
en Børse	4	»	»
en fladbrødytache	1	1	»
en Bielche hage	»	»	16
en Seele	»	3	»
en Sadel og Bidsel	1	»	»
3 Reeb à 1 ort 8 sk.	1	»	»

Thræ Vahre.

it Kornkar	1	»	»
it dito	»	1	12
it gangkar og it Rustekar	»	3	»
it Meelkar	»	1	16
2 Kister	»	1	»
2 øltønder	»	3	»
en stoer mallet Skaal	»	2	»
en mindre dito	»	»	12
2 Boller	»	1	»
en Staab	»	»	4
en Kruus	»	»	8
it fad	»	»	6
2 Thrug	»	»	16
en Kierne	»	»	16
en Ambor	»	»	4
en Ring Kolle	»	»	6
en Ambor	»	»	6
5 Smørbøtter à 6 sk.	»	1	6

Sengeklæder.

it Sengklæd	2	»	»
it gl. dito	1	»	»
it Noch it gl. dito	»	2	»
it Sengklæde	1	1	»
en gl. qvidel	»	1	12
it gl. Hiunde	»	»	16

p. „Skifte Efter Jørgen Grundesen Austad", 20 febr. 1702. (Sk. pr. 2 S. 19.)

„Løsøre.
Sølf.

	rd.	ort	sk.
en finger Ring	1	»	»
2 Skiorte Sællier à 3 ort	1	2	»
it par løvspender	1	1	»
it Snørelenche af Gunder Louvrentsen Moi pantsatt for	2	»	»
it par løvspender af Olluf Biørnsen Langei pantsatt for	1	»	»
6 par Runde Mallier med løv	6	»	»

Kaaber.

en Kiedel med jern greb for	4	»	»
en nye dito	7	»	»
en liden Kiedel	»	1	12
en Kiedel Pantsatt af Thorgier Thorchildsdaatter Tveit for	5	»	»

Mehsing.

en gl. liusestage	1	»	»

Jernfang.

en stor jern gryde	5	»	»
en dito for	3	»	»
en dito	1	1	»
en dito	»	3	»
en dito	»	2	»
en Skaare for	»	3	»
en fladbrødyhelde	2	»	»
en Boløxe	»	1	12
en dito	»	2	»
en jern Støver	1	»	»
en Vendehage	»	1	»
2 bielche hager à 1 ort 8 sk.	»	2	16
1 Bindøxe	»	2	»
en Haandøxe	»	1	»
en gl. Braadøxe	»	»	12
en Stabens Naver	»	»	16
en Sponsebill	»	»	16
en Riffel børse	3	»	»
en gl. dito	1	2	»
en jern Koe Klave og bielde	»	2	»
en Bielde	»	»	8
en gl. Heste Klave	»	»	16
en liden Naver	»	»	8
it Smedested	1	»	»
en Huuse Naver	»	1	8
en Hammer	»	»	6
en gl. Udeqvern	2	»	»
en liden Bougsaug	»	1	»
it grimme Bidsel	1	2	»
en dito	»	3	12
it Ringe Bidsel	»	»	12
en sadel	»	3	»
en Seele med sit Redskab	1	»	»
en dito	»	3	»
12 Studtaarfliaar	»	1	12
3 gl. Aalreeb à 1 ort 8 sk.	1	»	»
2 dito a 2 ort	1	»	»

Kledee.

20 qvidler og Skindbleyer	13	1	8
en gl. dynne	1	1	»
en dug	»	3	»
Desforuden nogle gamle Klæder som foregaves iche at vere noget Verdig;			

Thræ Vahre.

it stoer Kar	1	»	»
it lidet dito	»	2	»
en mindre dito	»	1	»
5 dito à 12 sk.	»	2	12
en furu Kiste med Laas	1	»	»
en dito uden laas	»	1	»
en Saae	»	»	8
en dito	»	»	8
en dito	»	»	8
2 Vandbøtter	»	»	4
12 Melchebøtter à 3 sk.	»	1	12
2 Kierner à 6 sk.	»	»	12
2 øltønder à 1 ort	»	2	»
1 Meelkiste	»	2	»
Alle andre smaae Kopper Skaaler, fader, Ambor, Smørbøttertalleichen og desl. tilsammen	»	2	»

q. „Skiftebrev Efter afdøde Kidel Rolfsøn Harstad", Valle, 3 novbr. 1731. (Sk. pr. 4 S. 225.)

Sølf.

	rd.	ort	sk.
1 Sølf lænke	4	2	»
1 Spende	1	»	»
1 horn Ring	»	2	16

Mæsing.

1 lyse Stage	»	3	»

Jernfang.

1 gryde	»	1	8
1 Skoere	»	1	16
1 Skarv øx	»	»	16
1 Hand øx	»	1	8
Halvparten udi Een Udeqvern	1	»	»
1 gl. Seehle	»	2	»
1 voxne og lænke til	»	1	12
6 Ljaaer à 4 sk.	»	1	»
3 Spader à 4 sk.	»	»	12
2 Reeb à 1 ort	»	2	»

Klæder.

2 Tiæll à 2 ort	1	»	»
1 Skindbleje	»	3	»

Trævahre.

1 Kar	»	»	12
1 gl. dito	»	»	8
3 Trov à 4 sk.	»	»	12

---

r. „Skifte efter Anders Jonsen Ryssestad," Hylestad 14 juni 1763. (Sk. pr. 7 s. 280.)

„Sølv.

	rd.	ort	sk.
1 forgylt Sølv Belte som var af værdi 14 rd. hvilket blev forklaret at være af den Sal. Mand førend han døde, foræret sine 2 Sønner og derfor nu af Formynderne paastaaet at blive uregistreret.			
1 Sølv lænke med en forgylt F. 4ti sletdaler og 3 løv udi	8	»	»
1 Dito med en forgylt Rixort og 3 løv udi	7	»	»
1 mindre Dito med Penge og løv	5	»	»
1 Snøre lænke	1	»	»
1 forg. Horn Ring	»	6	»
1 Finger Ring med 7 smaa (?)	1	1	»
1 løv Sølie med 6 løv	1	1	»
1 Dito	1	1	»
1 Beger	7	»	»
1 udpuklet Bolle	2	»	»
1 horn Ring	1	»	»
1 løv Sølie	»	3	»
1 Sølie	»	2	16
2 p. forgylt Mallier	»	2	16
1 Skee	»	3	»

	rd.	ort	sk.
1 horn Ring	»	2	»
1 Sølie	»	2	»
1 finger Ring med 4 smaa	1	»	»
4 p. Mallier	»	3	»

Kobber.

1 Kiedel	8	»	»
1 dito	4	»	»
1 gl. dito	1	»	»

Messing.

1 Lysestage	»	2	»

Jern Vahre.

1 Gryde	»	2	»
1 dito	»	1	»
1 Hænge lænke	»	3	»
1/2 part i en Udeqvern med behør	8	»	»
1 bielke lænke	»	1	»
1 ditto	»	»	16
4 læder Reeb à 2 ort	2	»	»
1 dito à 1 ort	»	1	»
Noch haver Boet endeel jern Vahre som Enken har arvet efter sin første sal. Mand Torgie Torsen, hvilke paa gaarden Helde er beroende:			
1 Fladbrødhelde	1	2	»
1/2 part i en udeqvern	5	»	»
1 Bidsel	»	3	»
1 Ploug	»	2	»
1 læder Sadel	2	»	»
1 Reeb	»	2	»

Sengklæder.

1 Rye	»	3	»
10 Qvidler à 3 ort	7	1	»
3 dito à 3 ort	2	1	»
3 Skindbl. à 2 1/2 ort	1	3	6
1 Tæppe	»	»	6

Træ Vahre.

1 Kiste uden laag	1	»	»
1 dito	1	»	»
1 dito	»	3	»
2 kar à 1 ort — 12 sk.	»	3	»
1 malet skaal af Façon som en fugl	1	»	»

---

s. „Skifte Efter Torbiørn Knudsen Haslebacken," (husmannsplass), Ose 7 oktbr. 1753. (Sk. pr. 7 s. 295.)

„Sølv.

	rd.	ort	sk.
1 par Trøie Spender	2	»	»
1 løv Sølie	1	1	»
1 Snøre lænke	2	»	»
1 Horn Ring	»	3	»
1 Finger Ring	1	1	»

Jernfang.

1 gryde	1	»	»
1 brusten dito	»	1	»

	rd.	ort	sk.
1 buløxe	»	1	16
1 dito	»	1	»
1 Stabesnaver	»	»	8
2 smaa hamre	»	»	8
1 Sehle	»	1	8
1 Klave med bielde	1	1	»
1 dito	1	»	»
1 dito	»	3	»
1 Reeb	»	2	»

Sengklæder.

2 qvidler à 1 rd., 1 brotqvidel 1 rd.	3	»	»
1 Skindbleje 3 ort 1 ? 2 ort 16 sk.	1	1	16

Trævahre.

1 bord Pram med jern lenke	2	1	»
1 gl. dito med 2 jernlenker	1	1	»
1 Kiste med laas 2 rd, dito mindre 5 ort	3	1	»
1 dito 1 ort, liden dito 16 sk.	»	1	16
1 Kar 1 ort 16 sk., 1 dito 1 ort 8 sk.	»	3	»
3 dito à 1 ort	»	3	»
1 Rostekar 1 ort 12 sk. 1 dito 20 sk.	»	2	8
1 dito 12 sk.	»	»	12
1 Kerne, 1 brødkurf og 1 amboer	»	2	16
2 mindre dito, 1 dito, 1 dito	»	1	14
1 Holk, 1 Silebøtte — 1 mindre dito	»	»	20
1 Silebøtte, 1 Amboer, 1 dito	»	1	»
1 traug, 1 Range, 1 hiul Rade	»	3	14

Bøger.

Deraf fandtes ei flere end Kingoes Siunge Coor.	»	»	16

---

t. „Opgivelse Skiftebrevet efter Tarald Svendsen Brokke og Hustrue Jerand Targiesdatter af Hylestad Sogn, begyndt 1—2 1793 sluttet 18de juli s. aa. (Sk. pr. 11 S. 6.)

Sølv.

	rd.	ort	sk.
1 Forgylt Fruentimmer Beldte paa gult læeder med 19 Kister, Ringer Spende og Spenger	14	»	»
1 stoer forgyldt Boll Sølje	6	»	»
1 liden forgyldt Løvsølje med 8 Løv	1	3	»
1 Stadsbuna paa rødt klæde med 5 par sølv forgyldte Spender og Løv	3	3	»

Messing.

1 Messing Lysestage	1	1	»

	rd.	ort	sk.
2 Mandfolks Belter med Slire og Baand	1	1	»

Kobber.

1 stoer branket Kiedel paa 9 Nottings Rom	3	»	»
1 mindre Ditto paa 1 1/2 Nottings Rom	1	2	»

Jernfang.

1 stoer Gryde paa 1/2 Tøndes Rom	5	»	»
1 Ditto paa 9 nottings Rom	4	»	»
1 Ditto som kan tage 3 Notting	1	2	»
1 Ditto Ditto	1	»	»
1 Nye Fladbrød Helle eller Take	2	2	»
1 Gryde Skaare	1	2	»
1 Jern Stove (?)	1	»	»
1 Bag Sehle 1 rd 1 ort 1 Huus Naver 1 ort 16 sk.	1	3	16
1 Stabends Naver 1 ort Vidiongs Naver 16 sk.	»	1	16
1 Boll Øxe 3 ort 1 Ditto 2 ort 1 Ditto 1 ort 12 sk.	1	2	12
1 Bil Øxe 2 ort 12 sk. 1 Bind Øxe 1 rd.	1	2	12
1 Lenke med 2 Hager	»	2	12
1 Bielke Lenke med Hage	»	»	16
1 Rifle Børse med Laas	2	»	»
1 Hov Taug 16 sk. 1 Hand Saug 1 ort	»	1	16
1 Boug Sehle	»	3	»
1 Læder Bagsehle 3 ort 1 Boug Sehle 2 ort	1	1	»
1 gammel mandfolksadel med Tilbehør	»	3	»
6 gamle Sigder à 4 sk.	»	1	»
1/6 part i en Udeqværn	2	»	»
1 Slibesten	»	1	12
1 Smide Hammer	»	1	»
1 Dengsle Hammer	»	»	16
1 Smide Tang	»	»	12
1 Vennehage	»	»	12
1 gl. Ploug med Jern og Ristel	»	2	»
1 Næbe Græv 8 sk. — 1 tre Bids Jern Vægt	1	3	»
1 Hæste Klave og Bielde	»	1	4
1 Lædder Reeb	1	»	»
2 ditto	1	2	»
1 ditto	»	2	»

Træeboskab.

1 Nye udskaaren Kiste uden Laas	3	»	»
1 umalet Kiste med Laas og Beslag	1	»	»
1 gammel Kiste uden Laas	»	2	»
25 Melke troug à 4 sk.	1	»	4
2 Smør Amboer	»	»	16
1 brendt Amboer	»	1	»

	rd.	ort	sk.
1 melke Holk paa 2½ Notting	»	»	12
1 mindre Ditto	»	»	12
2 amboer	»	»	16
1 fladgiordet brendt Amboer	»	»	16
1 ditto 12 sk 1 nye melke Siil 8 sk.	»	»	20
1 mahlet Ølskaal med Aarstal 1725	»	2	»
1 Ditto med Aarstal 1757	»	1	16
1 mahlet Kravebolle 1753	»	2	»
1 Ditto med Aarstal 1756	»	1	12
1 Ditto A⁰ 1754	»	1	8
1 mahlet Øllbolle	»	1	16
1 Ditto med Aarstal 1753	»	1	»
1 gl. mahlet Øll Skaal med Aarstal 1734	»	»	12
1 Kierne	»	»	12
1 meel Kahr 1 mindre do.	»	1	4
1 Korn Kahr paa 4½ Tøndes Rom	1	»	»
tvende ditto à 3 ort	1	2	»
1 meel Kahr 2 ort 8 sk. 1 lidet Ditto 1 ort 6 sk.	»	3	14
1 Korn Binge	1	»	»
1 Øel Tønde	»	3	»
1 Drøfte Troug	»	»	16

Bøger.

Halvdelen i Brokmands Huuspostiil	»	3	»
1 Bog kaldet Himmelske Herredag	»	1	»

---

u. „Skiftebrevet efter afdøde Mand Even Olsøn Dahle af Valle Sogn. begyndt 27/5 1794 og udstæd 14/9 1795". (Sk. pr. 11 s. 130.)

(Alle skifter i kring 1790 åri vantar register yver lausøyra og her lyt me då halda oss til fordefingi.)

„Løsøre. Effecterne beløbe til 254 rd — 3 ort — 22 sk. Heraf fragaar til afbetaling af Boets Gjæld:

	rd.	ort.	sk.
1 Sølv Fruentimmer Belte med 20 forgylte Spænder	16	»	»
1 Sølvbæger paa ½ Pots Rom	8	»	»
1 Gryde	»	»	16
1 Jern Støre	»	3	»
1 Udeqværn med tilbehør	10	»	»
I Kakelovn som beroer paa Gaarden Viken med tilhørende Jern Rør	14	»	»
1 Sæhle	2	»	»
1 Kobber Kiedel paa ½ Tøndes Rom	5	»	»
1 mahlet Øll-bolle	»	1	8
1 liden Kobber-Kiedel	1	1	»
1 Bolle — Øxe	»	3	»
1 Part i et Smiedestad	1	1	»
1 Dengsle Sted	»	2	»
1 Smide Hammer	»	1	»
1 liden Kobber kiedel	»	3	»
1 stoer blad Gryde	4	1	»
1 Brødhelle	2	2	»
1 Skaaren (?) Kiste med Laas	1	»	»
1 Meel kar	»	1	16
1 Bind — Øxe	»	1	12
1 Biil Øxe	»	1	12
1 Stroche Gryde	»	2	»
1 udskaaret, malet Bolle	»	1	8
1 Udekværn	1	2	»

Stervboens Enke Joran Aanonsdatter fik:

Tvende par Spænder à 1 rd	3	»	»
1 Sølv forgyldt Bole Sølie	4	»	»
1 løv Sølie med 6 løv	»	3	»
1 Finger-Ring med 7 Ringer	1	»	»
1 Horn Ring med 6 Ringer	1	»	»
1 Sølv lænke	1	2	»
12 runde Malier for 8 sk.	1	»	»
1 Tin Tallerken	»	2	»
1 Tin Lysestage	»	3	»
1 » » med 2 Piber	1	2	»
1 liden blad Gryde	2	2	»
1 brusten dito	»	1	»
1 Jern Giordet dito	»	2	»
1 Bol-øxe	»	3	»
1 Dengslested	»	1	»
2 Smede Hamre	»	1	8
1 Stabens Vaver	»	»	16
1 Viongs	»	»	12
1 Slænge lænke uden Hage	»	»	12
1 Hæsteklave med Bielde	1	1	»
1 Koe-Klave med dito	»	1	8
1 dito	»	1	8
1 Bag-Sæhle	»	2	»
1 Bouv-Sæhle	1	2	»
3 Reeb à 1 ort 16 sk.	1	1	»
1 brusten fladbrødhelle	»	2	»
1 rød klædes Stak	3	»	»
1 blaa dito	2	»	»
1 sort Trøye	1	»	»
1 svensk teppen	1	2	»
et rødt rannede Kield	1	3	»
1 gammel Borddug	1	1	»
2 røde Klædes Trøyer	1	2	»
2 nye Skind Bleyer	2	»	»
1 malet Kiste uden laas	2	»	»
1 hvidt Skriin uden laas	»	1	»
1 malet Øll-Bolle	»	2	12
4 smaae Dito à 10 sk.	»	1	16
2 hvide store dito	»	3	»
1 hvid flad giord Ambor	»	1	»
1 Niste Æske	»	1	»
1 stort Korn Kar	1	2	»
1 mindre Dito	»	3	»
1 stoer Korn Kiste	2	1	»
1 meel Kar	1	»	»
1 dito	»	1	»
2 Melke-kar	»	1	16
1 Øll Tønde	»	2	»
1 Melke Troug	»	1	»
1 dito	»	»	16
12 dito à 8 sk.	1	»	»
1 Melke Ambor	»	»	12
2 Dito à 10 sk.	»	»	20
1 rød droblet Koe kaldet Droglie	7	»	»
1 rødsidet Qvie kaldet Vigrey	7	»	»
4 voxne Souver à 3 ort	3	»	»
2 Melke Holker à 1 ort	»	2	»
2 Dito à 16 sk.	»	1	8
1 dito	»	»	12
1 stor Tine	»	1	»
1 Dito mindre	»	»	10
1 liden skaaren Dito	»	»	12
1 Kjerne	»	1	»
1 Melke Ringe	»	»	12
19 Liaaer à 8 sk.	1	2	8
6 spader à 6 sk.	»	1	12
2 Løv Sigder à 8 sk.	»	»	16
1 Korn Kar	»	2	»
1 Dito	»	3	»
1 Korn Kiste	1	»	»
1 Meel Kar	»	3	»
1 Dito	»	2	»
1 Hvid Kiste med laas	1	1	»
1 Sommer Klave og Bielde	»	1	8
Udi forⁿ Udeqvern at eye			⅔

Sønnen Ole Evensøn:

1 lidet Sølv Bæger	1	2	»
1 Messing Belte med Skeder og Kniver	1	1	»
1 Boll-Øxe	»	1	12
2 Dengsel Hamre	»	1	»
I Slænge Lænke værd 2 ort at have	»	1	12
1 Hæste Klave med Bielde	»	2	»
1 Ride Sadel	1	1	»
1 malet Øll-Bolle	»	2	»
1 skaaren Dito	»	1	»
Udi forⁿ Udeqvern den endelige Rest	»	»	20
og udi et Snus Tobaks Huus værd 2 rd. at eye			1½

Sønnen Knud Evensøn.

1 filligrams Bolle Sølie	3	2	»
1 Ride Sadel	1	1	»
1 hvid Kiste uden Laas	2	»	»
I det forⁿ Snus Huus at have			21½

Sønnen Bjørn Evensøn:

1 filegrams Sølie med Plade under	3	»	»
1 sort Kiste med laas	2	2	»
1 Kield	1	1	»
Og udi førⁿ. Snus Horn værd 2 rd. at have	»	»	21¹/₁₁

Sønnen Aanon Evensøn:

1 Sølv løv Sølie	»	3	»
1 Filegrams Ring	1	»	»
1 skaaren Kiste med laas	1	3	»
1 liden Gryde	»	3	»
1 Kield	1	»	»
12 Melketroug à 8 sk.	1	»	»
Og udi Snus- Horn at tilhøre	1	21¹/₁₁	
1 par Skeeder med lænker	»	1	»

Datteren Birgithe Evensdatter:

1 Blad-Gryde	»	2	12
1 Fillegrams Sølv Ring	»	3	»
Og udi det Sølvbeslagne Snushorn at eie	1	2⁶/₁₁	

Datteren Christi Evensdatter:

1 rannede Kield	1	1	»
Udi det sølvbeslagne Snus Horn	»	1	14⁶/₁₁

Datteren Guro Olsdatter:

1 rannede Kield	1	1	»
Og udi tit bemeldte Snus Huus at tilhøre den endelige Rest	1	14⁶/₁₁	»

---

v. „Skifte etter Ole Gundersen Skjerverach, Bygland ¹¹/₅ 1821. (Sk. pr. 14 s. 49.)

„Av Boets Løsøre medgaar til at betale Skifteomkostninger:

	rd.	ort	sk.
3 Stk. Speciedaler	3	»	»
1 spansk Piaster	»	1	12
37 halv Markstykker	7	4	8
Adskillige Mynter	2	3	6
Fire og 2 Skillinger	»	1	0
1 Skrue stop	2	»	
1 ? børse med 2 Piber og Laas	»	4	8
1 Hagelbørse	1	6	0
1 sortsidet Koe Draglie	7	»	
1 Dito	7	»	
1 hvid Dito Svannelie	7	»	
1 sortsidet Do. Lovroes	7	»	
1 Do. Rosillie	7	»	

Andre utlæg.

1 Sølvbælte med 12 firkantede Penger med 2 Løv udi hver af dem, samt tillige Hægte og Spende	15	»	
Kiede med 1 Penge og 3 forg. Løv	5	»	

	rd.	ort	sk.
1 lidet støb forgyldt indi	2	»	
1 Bæger med ?	2	»	
1 Snusdaase med laag	1	48	
1 Søllie med 8 løv	1	»	
1 Kiede med 3 Penge og udi hver af samme 3 Løv	2	»	
1 Messing Lysestage	»	36	
1 Do. —	»	48	
1 Speil i Storstuen	»	36	
4 og 2 Skillingsmynter	»	7	

Enken Groe Gundersdatter tilkommer af Løsøre:

1 Sølvbælte med 14 forgyldte firkantede Spanger, fire runde flade Do. samt Hægte og Spende	30	»	
Lommeuhr med Sølvvahrkasse	9	»	
1 Kikkert af Mahognie Træ samt Messing	4	»	
1 Kompas med Futeral	»	48	
2 Lysestager à 48 sk.	»	96	
1 Oxespies med messing besl.	»	64	
1 Koge Kjedel uden Hedde paa			
2 Natting Rum	1	»	
1 Thee Kiedel	1	»	
1 Tinfad	»	96	
1 Speil i Dagligstuen	»	12	
1 Terin med Laag og Fod	1	»	
17 Tallerkener à 4 sk.	»	68	
9 Par Thekopper af 4 sk.	»	36	
1 Thee Kande	»	8	

Jernfang.

1 ekk. Kakkelovn i Storstuen med Jernrør	6	»	»
1 Gryde paa 1½ Td.	5	»	»
1 Jernstør	1	»	
1 Gryde paa ¾ Td.	4	»	
1 do. » 4 N.	1		
1 do. » 2½ do.	»	80	
1 do. » 2½ »	»	72	
1 Gryde	»	12	
2 Græv à 8 sk.	»	?	
1 Brødhelle	1	48	
1 do.	»	60	
1 Slibesteen med jernaax og Sviv	1	»	
1 do.	»	48	
3 Stykker til	»	76	
1 Bindøxe	»	36	
1 Boløxe	»	36	
1 do.	»	48	
1 do.	»	24	
1 Kaffequærn	»	60	
2 dragsager	»	24	
10 Par Knive og gafler à 16 sk.	1	40	
1 Vriste Lænke	»	24	
1 Plovjern	»	36	

	rd.	ort	sk.
1 Hengelænke med 2 Hager	»	60	
1 Lysesax	»	12	
1 do.	»	4	
1 Grydeskerre	»	96	
1 do.	»	60	
5 Bøgde Naver	»	78	
Noget Skrabjern	4		
1 mindre Skruestop	»	72	
1 Smidestop noget istykker	1	»	
2 Smidelænker	»	32	

Redskab.

1 mahlet Sehle med fortinnet Siljer	3	»	
1 Arbeids Sehle	1	»	
1 Bagsehle	»	24	
1 Arbeids Sehle	1	»	
1 Smidebelg	1	40	

Trævahre.

1 mahlet Kiste med Laas og beslag samt Navne Bogstaver O. G. L L à 2½ Td.	3	60	
1 hvid Kiste uden Laas og beslag	»	72	
Nogle Høvle m. m.	2	48	
1 liden hvid Kiste med Laas	»	24	
1 do. do.	»	48	
1 do. do.	»	24	
1 do. do.	»	24	
1 Slædeskrin med Laas og besl.	»	12	
1 Øllskoll 2½ Notting	»	72	
1 mahlet Øllskoll paa 2 N.		60	
1 Haandskaal 1749	»	24	
1 do. 1772	»	24	
1 » 1784	»	16	
1 » 1719	»	12	
1 » 1749	»	8	
3 Kornkase à 4½ Td.	»	48	
1 do. » 3 »	»	48	

Sængeklæder.

1 Overdyne	5	»	
2 Svenske Teppen	2	24	
3 Sængeklæder eller brodt quittler à ?	3	30	
1 Barnebleje	1	»	
12 Qvidler à 96	9	72	
2 graarannede Qvidler	1	24	
4 Skindbleier à 1 sp. d.	4	»	

Gangklæder.

9 Linskiorter à 84 sk.	6	36	
8 graa Kopter	6	48	
2 Undertrøyer à 1 sp.	2	»	
1 blaa Vest	»	36	
4 gl. Undertrøyer à 48 sk.	1	72	
1 Skind Undertrøye og Buxe	1	72	

	rd.	ort	sk.
4 graae Vadmels Vester	1	36	
1 graae Kavay	4	»	

Bøger.

Martin Luthers Huspostil	1	72	
Junger Gaagrop i 7 Bind	5	»	
Det nye Livs beskrivelse	1	»	
Johan Arntz: Christendom	1	48	

Datteren Gunild Olsdatter: Af Løsøre:

1 Kiæde med Penge og 3 forgylte Løv udi	5	»	
1 do. do. med do.	5	»	
1 do. med Penge og 3 Løv	2	»	
1 do. med do.	3	»	
1 Sølje med 9 Løv	2	»	
1 do. med 10 do.	2	»	
1 Par Spender med Løv	2	»	
udi samt 1 mallie med Løv	3	»	
8 stk. Sølvskeer à 1 Sp.	8	»	

Mesing.

1 Stueuhr eller Husklokke med 1 Klokkehus og tilbehør	8	»	

Kobber.

1 Brændevins Kiedel med Hat og Laag uden Piber	8	»	
1 mindre The kiedel	»	30	
1 Pande med Fødder og Skaft	1	48	
1 Vandsprøite	»	48	

Tin.

1 Tintøp	»	48	
7 Tallerkener à 17 s.	»	84	

Stæntøi.

3 Spølkommer	»	12	
8 smaa Tallerkener à 4 s.	»	32	
1 Theekande	»	8	

Jernfang.

1 Kakkelovn uden Jernrør i dagligstuen	5	»	
1 halvpart i en med jerntresse og Tilbehør	10	»	
1 Jernstør	»	96	
1 Udeqvern Steen med behør	6	»	
1 Gryde 10 Notting	2	»	
1 Do. ¼ »	1	60	
1 Jernjuret Gryde 2 Not.	»	48	
1 do.	»	36	
1 do. 2 Not.	»	48	
1 do. Steekkegryde	»	30	
2 Bindøxer	1	72	
1 do.	»	16	
1 Haandbile	»	36	
1 do.	»	24	
1 do.	»	12	
1 Ploug med behør	»	72	

	rd.	ort	sk.
1 Rifle børse med 7 Sølvkra	5	»	
1 stor Biørne Rifle	3	»	
1 Hagel Gevæhr eller Bøsse	1	60	
1 do. do.	1	»	
1 Pistol med Laas	1	48	
1 do.	»	24	
1 Garde pistol	»	36	
2 Stegepander	»	72	
1 do.	»	12	
1 Blokkeklave med Syngebiel	»	60	
1 Do. uden blok med biel	»	48	
2 do.	»	90	
1 Hestebielle og Klave	»	16	
1 Stegespid	1	»	
1 Husnaver	»	24	
1 Stabens do.	»	16	
1 Vid enngs do.	»	16	
1 Jernvægt	1	»	

Redskab.

1 Skrappe med Jernbesl. og laas	1	60	
1 Ridesadel og Bidsel	2	60	
1 Grime med Jernbisel	»	60	
1 do. ringere	»	24	
6 stk. Seele à 48 s.	2	48	

Trævarer.

1 mahlet Kiste med Laag og Besl. paa 2½ T. d.	3	»	
1 liden do. med laas	1	»	
1 lidet Skrin med laas og Besl.	1	»	
1 hvid Kiste uden do.	»	72	
1 mahlet Øllskaal 2 Not.	»	48	
1 do.	»	32	
1 do. Haandskap 1764	»	24	
1 Kornkasse 3 Td.	»	48	
1 do. 1½ »	»	36	
1 Jernjuret Gangkasse	»	36	
1 — kasse	»	36	
1 Staburkar	»	12	
23 Melkebøtter à 4 s.	»	92	
1 Melketrug og ambor	»	12	
1 Jernjuret	»	24	
2 Smørbøtter og 3 Ostestob	»	44	
4 klæde Amberer à 8 s.	»	32	
1 Julrok	»	24	
1 do.	»	32	
1 Øltønde à 1½ Td.	»	48	
1 do. ¾ »	»	48	

Sængklæder.

1 Underdyne med Bolster	6	»	
2 Lagen à 1 Sp.	2	»	
1 Overdyne	5	»	
2 Hovedpuder	2	»	
1 Underdyne med Behør	6	»	
2 Lagen	2	»	
2 Hovedpuder	2	»	

	rd.	ort	sk.
15 Qvittler à 96 s.	12	»	
3 Skindblejer	3	»	

Gangklæder.

1 Hat 96 s. 2 par Vanter 48 s.	1	24	
1 stk. rødt skarlagens klæde	6	»	
1 stk. blaat do.	4	»	
4 par Støvler à 96 s.	3	24	
10 Linskiorter à 48 s.	4	»	

Bøger.

Snurre Sturlesens Krønnikke	»	48	
Norsk Lovbog	1	»	
Geistlig verdslig Beskrivelse	»	36	
til Regne Kunsten	»	32	
Maniem bollieographie	»	24	
Landapotheque	»	14	
Gutmons Rejsebeskrivelse	»	24	
Fruentimmers Husbog	»	48	
Evangelium	»	16	
5 Psalmebøger	»	60	
Almuens Sange af C. Friman	»	16	
Kong Carl Krønnik	»	16	
Holger Danskes	»	16	
Havebog for Bonden	»	24	
Min Siels Beroligelse	»	12	
Veiledning til at dyrke Gud	»	6	
Christendoms Øvelse	»	24	
Biskop Boller Bibellæsning	»	16	
1 Bog uden Tittel	»	8	
Verdens Historie	»	8	
Nyt Norske Bondespeil	»	24	
Visebogen eller ?	»	36	

„w Skifte etter Folke Tjodjesen Quæstad og kona, Valle 15 May 1822. (Sk. pr. 14 s. 95.)

Af Løsøre for Skifteomkostninger:

	rd	ort	sk.
1 rødsidet Koe	12	»	»
1 røddroblet »	10	»	»
1 blaadroblet »	10	»	»
3 voxne Gieder	3	»	»
2 mindre »	1	3	»
1 Snorelænke	3	»	»
1 Filigrands Ring	1	»	»

Statscassen:

1 Løvsølje	7	»	»

Sønnen Tjodjei Folkesen:

Sølv.

4 Par Spendepar og et Kaabespendepar	30	»	»
2 par 3 gjorde Spendepar	8	»	»
1 Par Knæ Spender	1	2	12

	rd.	ort	sk.
1 stor Kobber Kjedel	12	»	»
1 do. brusten	1	2	12
1 Tre kasse	1	»	»
1 Lysestage	»	3	8
1 brusten do.	»	1	»
1 Messing Bolle	»	1	16
1 Smidested	3	»	»
halvdelen i et Skruested	2	»	»
1 Smidehammer og Tang	»	3	18
1 do.	»	1	16
1 Dengsle Hammer	»	1	16
1 Jernstør	1	1	»
1 do.	1	»	»
1 Skoehammer og Tang	»	»	20
1 Jernvægt	2	»	»
1 mindre Gryde	»	3	8
1 Stabendings Naver	»	1	8
1 Revesax	3	»	»
1 mindre Øllbolle	»	»	10
og et blak Føl 2 à 3 Aar.		20	»

Sønnen Ole Folkesen:

1 Sølv Belte med 22 Spenge	14	»	»
1 Fillegrams Bølle Sølje	10	»	»
1 do. Løv Sølje	12	»	»
1 Boløxe	1	»	»
1 do.		1	16
1 Bindøxe	1	1	16
1 Billeøxe	»	2	12
1 do.	»	2	2
1 do	»	1	»
1 do.	»	1	8
1 Husenaver	»	1	8
1 Vidiungs do.	»	»	16
1 Grindesaug		1	16
1 ? do.	»	»	16
1 Rifle Børse med krul	3	»	»
1 Slet do. uden laas	1	1	»
1 Bøssepibe	1	»	»
1 Udeqvern med Redskab	4	»	»
1 Brødhelle	3	»	»
1 enkelt Kakkelovn	10	»	»
2 Spader à 1 ort	»	2	»
6 Liaaer à 8 sk.	»	2	»
2 Løv Sigder	»	1	16
3 smaae Skjærer	»	1	12
1 Soue do	»	1	»
1 do. do.	»	»	16
1 Høvel Plov	»	2	12
1 Plov	»	2	»
1 lang Høvl	»	1	16
1 lidet Treslaug	»	»	12
1 større do.	»	»	16
1 do.	»	»	16
1 blar Gryde à 3 Not	1	1	»
1 mindre do.	»	4	»
1 Stokke Gryde	1	»	»
1 mindre blar Gryde	»	1	16
1 liden Skafte Gryde	»	1	16
1 mindre do.	»	»	16
1 Stege Pande	»	1	»
1 Ridesadel	2	2	12

	rd.	ort	sk.
1 umahlet Sehle	1	1	»
1 Bagsehle	1	2	12
1 sortsidet Koe	10	»	»
2 Kalver à 2 Sp.d	4	»	»

Sønnen Tollack Folkesen:

1 Sølje	3	»	»
1 Slange Sølje	5	»	»
1 liden Løv Sølje	1	1	»
1 mindre Halv Kjede	2	2	12
1 Støt	3	»	»
2 Reeb à 1 Sp.d	2	»	»
1 do.	»	2	12
1 Koe Klave med Bielde	2	»	»
1 do. do.	1	2	12
1 do.	1	»	»
1 Heste Klave med do.	»	2	2
1 Ildtang	»	2	12
1 Jernlenke	»	1	»
1 Plovjern og Lenke	»	2	12
1 Slibesten	»	1	16
1 Brandjern	»	1	»
1 Slibesten	»	2	12
1 mahlet Kiste med Laas	4	2	12
3 hvide Kister à 2 Sp.d	6	»	»
1 sort do. uden laas	1	1	»
1 Kornbyre paa 3 Td.	»	4	»
1 do.	1	»	»
1 Korn Kasse	1	»	»
1 Mell do.	1	»	»
1 do.	»	1	»
1 Melkekop	1	»	»
1 do.	»	2	12
1 gang Kasse	1	»	»
1 Meel do.	»	2	12
2 smaa Korn Kasser	1	»	»
1 sort Kiste uden laas	»	2	12
1 Roste Kasse	1	1	»
1 Meel Kasse	»	2	22
2 smaae do.	»	3	»
1 Meel Hyke	»	2	12
1 mahlet Skrin med laas	1	2	12
1 stor mahlet Øllbolle	1	2	12
2 mindre do.	1	»	»
4 smaae do.	»	1	»
1 glasseret Bolle	»	2	12
1 stor mahlet Øllskaal	»	»	16
4 brustne Skaaler	»	1	»
9 mahlede Øllkopper	»	4	12
3 hvide smaa do.	»	»	18
4 do. à 6 sk.	»	1	»
1 stor Ølause	»	1	8
1 Ousse	»	»	20
1 stor Slev	»	»	20
3 mindre do.	»	»	18
1 stor ny mahlet Øllbolle	»	3	»
3 mindre do.	1	2	12
2 nye Fad	»	2	»
7 do.	1	»	20
2 smaa hvide Skaale	»	»	20
1 lidet Fad	»	»	6
1 hvid Øllbolle	»	1	»
1 mahlet Øllbolle	»	1	12

	rd.	ort	sk.
1 liden Øllbolle	»	»	20
1 mahlet Bagsehle	4	»	»
1 mahlet do.	3	»	»
2 Senge Tepper	5	»	»
2 rødrandede Tjeld	6	»	»
2 mindre Koller	»	»	12
1 liden Kolle	»	»	8
1 blaaedroblet Koe	9	»	»
3 Gjeder	3	»	»
3 Kid	»	4	12

Sønnen Knud Folkesen:

1 Halskjede med Spange og Løv	12	»	»
1 do. uden Spange	4	»	»
1 Hals Knappepar	1	»	»
1 liden Melkebalg	»	»	12
1 do.	»	»	12
2 nye Melkekoller	»	2	»
1 do.	»	»	12
1 Brændemærket Ringe	»	»	16
1 do. Øsekolle	»	1	»
1 brændemrk. Æske	1	»	»
1 do.	»	3	»
1 do. mindre	»	1	8
1 liden do. Øsekolle	»	»	12
1 lidet Fad	»	»	6
1 liden Øse	»	»	4
1 stor Holk	»	2	»
1 stor Smør Ambor	»	»	12
1 Fladjuret Smør Ambor	»	»	20
1 do.	»	1	8
1 liden Nøste Æske	»	1	»
2 Koller à 16 s.	»	1	8
2 smaa Holker	»	1	»
1 Ask	»	»	6
1 Oste Kolle	»	»	6
1 stor melke Ambor	»	»	16
1 do.	»	1	»
1 stor Tine		»	12
1 Melke Ambor	»	»	16
1 do. Ringe	»	»	16
1 Ejner Kolle		»	16
1 stor Melke Ambor	»	1	8
1 Ejner Kolle	»	»	16
2 Kiørner	»	2	»
1 do.	»	»	16
1 brændemrk. Bomme	»	2	12
1 Nottings Holk	»	»	10
1 mindre Olle	»	1	»
1 Trug	»	2	18
1 Melketrug	»	1	»
1 rødrandet Tjeld	2	2	12
2 do.	5	»	»
1 Løje Tjeld	3	»	»
2 do.	4	»	»
1 do.	2	»	»
2 do.	3	»	»
2 do.	2	4	»
1 do.	1	4	»
2 Skindblejer	2	3	8
1 do.	1	2	12
2 do.	2	»	»

	rd.	ort.	sk.
3 rødrandede Tjeld	3	»	»
8 Alen Sortrandet Vadmel	1	3	»
1 Bomulds Plag	1	2	»
1/8 del i en rød Skarlagen Klædes Stak	2	»	»
2 hvide spraglede Tørklæder	1	»	»
4 lærreds Skjorter	4	»	»
1 do.	»	2	12
1 rødt Silketørklæde	1	2	12
1 blegrødt do.	1	2	
1 mørkerødt do.	2	»	»
1 sort do.	1	4	»
1 Bomuldstørklæde	»	4	»
1 do.	1	2	12
11 v. Sauer	8	4	»
1 Bibel	1	2	12
Møllers Huspostil	1	1	»
Bibelske Kjerne	»	2	12

Datteren Tone Folkesdatter:

1 stort Fillegrams Halsring	1	4	»
1 do. Forgyldt	1	2	12
1 Fingerring med Løv	1	1	»
1 do.		2	12
1 do. med Ringer	»	4	»
1 do.	»	2	»
1 do.	»	2	12
1 do.	»	1	»
1 Semidore Ring	»	»	20
1 liden Glug Sølje	»	»	12
2 smaa Søljer	»	1	»
1 liden Ring	»	»	8
1 Fillegrans Belte Hegte	3	2	12
1 do. Fillegrans	1	2	12
1 do.	»	2	12
3 Par runde Maljer	3	2	12
1 Belte Hægte	»	2	»
1 Fingerring	»	3	8
1 Par 2 gjorde Spender	1	2	12
1 Grøt Ambor	»	»	21
1 Melketrug	»	»	10
1 stor Melke Ringe	»	1	»
2 do. à 12 sk.	»	1	»
3 smaa Melketrug	»	1	12
1 stor olle	»	2	»
4 Melketrug	»	2	»
1 Holk 2 à 3 Notting	»	1	»
1 stor Kjerne	»	»	10
1 Tin Tallerken	»	1	8
2 Steen Tallerkener	»	»	16
1 Kobber Tap	»	1	12
1 blaa klædes Stak med 2 Sølvborder	5	»	»
1 sort Stak med rød Oplei og do.	2	2	12
1 sort Stak med blaa do.	1	4	»
1 sort Trøye med Sølvbord	1	»	»
1 blaa Kofte	1	»	»
1 liden Melkebolle			
1 Tintallerken			
1 Kalve klave og Bjelde			

[92] På biletet ser me baksida av bordkista. På framsida er ei lang, smal òpning øvst i kista.

[93] Sjå Kunst og Haandverk I, s. 5. På Sagneskar stod det i 1840 åri ei stoge, der det på gavlveggen hekk eit bord etter jarnringar. Det vart kalla „reisebord"; dei reiste det upp, når dei skulde bruka det. (Arkivet åt Folkemuseet.) I det heile er ikkje dei faste bordi, som stødt stod i stoga, gamle. Dei gjeng ikkje stort lenger attende enn til dei siste hundrad åri av millomalderen. Bordi vart i eldre tid sette upp til kvart målet framfyre pallane. (Sjå Valtýr Guðmundssons l. c., s. 186 f., og R. Keyser: Nordmændenes private Liv i Oldtiden (Efterladte Skrifter, Kr.a 1867, b. 2), s. 83.) I Setesdal hev dei heller ikkje gjort det til dagleg. Då sat dei etter pallen med dei åt, som det høver dei enno gjer. Berre um jolekvelden og når det var gjestebod sat dei ved bordet.

[94] I Kunst og Haandverk I, pl. X, 8, er det ei teikning av ein brugdestol. Understellet til denne er ei slik bordkiste.

[95] Døme på bord med typisk gotisk beinkonstruksjon finn me m. a. i Harry Fetts l. c., s. 59, fig. 163.

[96] Kunst og Haandverk I, pl. X, 11.

[97] Torleiv Hannaas' l. c., s. 25.

[98] Percy Macquoid: A history of english furniture, The age of oak, London 1904, Pl. III.

[99] Haakon Schetelig: Oversigt over den kulturhist. saml. tilvækst i 1910 i Bergens museums aarbok, Bergen 1911. Avh. nr. 14, fig. 12, og K. Visteds l. c., s. 105, fig. 93.

[100] Sjå Kunst og Haandverk I, s. 7 og Kristofer Visteds l. c., s 52.

[101] Chr. Koren-Wibergs l. c., s. 88.

[102] I ordboki si hev Ross at Kannestol er eit „Skab med en Bordplade midtpaa og derunder Hylder til Kopper og Kander; Buffet; nogle Steder blot om den nedre fremspringende Del af sligt Skab. Nhl. Sogn. Konnestol. Hard."

[103] Ferdinand Luthmer: Deutsche Möbel der Vergangenheit, Leipzig, s. 52 ff. og Fr. Poulsen: Møbelkunstens Historie, Kbh. 1918, s. 37 ff.

[104] Torleiv Hannaas' l. c., s. 51.

[105] T. d. heiter no brugdestolen sjeldan anna enn gamlestogstolen.

[106] *Trapiza* tyder m. a. firefot, skjenkjebord („anretningsbord").

[107] R. Keysers l. c., s. 84 og Valtýr Guðmundssons l. c., s. 189.

[108] Skar VIII, s. 37.

[109] Sjå K. Visteds l. c., s. 116, fig. 105 og under Arbeid og handverk seinare i denne boki.

[110] På Oldsaksamlingi i Kristiania stend ein som hev årstalet 1543 (sjå K. Visteds l. c., s. 115, fig. 103); men det er falsk.

[111] Kubbestolane er gamle her i landet. I Telemarki hev dei soleis funne ein som etter dyreornamentikken å døma skriv seg frå den eldste millomalderen. Han er no på Nordiska museet i Stockholm. I Sverike er kubbestolane òg vanlege, og dei hev vore i bruk der på 800, 900 og 1000 talet. Nede i Pyreneane i Spania hev dei funne døme på dei, og dei er kjende i Italia i forhistorisk tid. Dei italienske kubbestolane liknar mykje på dei norske; men um det elles er nokon beinveges samanheng millom dei, er heilt på det uvisse. (Bernhard Salin: En arkeologisk bagatell, Fornvännen 1916, s. 63 ff.).

[112] A. W. Brøgger: Osebergfundets historie, Osebergfundet b. I, Kr.a 1917, s. 71, fig. 52. N. Nicolaysen: Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord, Kr.a 1882. Pl. VI, 1 og 2.

[113] Sjå m. a. Moriz Heyne: Das deutsche Wohnungswesen b. I, Leipzig 1899, fig. 64 og 66 og Alwin Schultz' l. c., fig. 25 og 26.

[114] Eg spurde ein gong ein yver tri alner lang setesdøl koss han og kona hans kunde liggja i so kort ei seng. „Å me krulla okke i hop, best me kann," sa han. Dei ligg mykje krokute i sengjene. Det er elles vanleg at folk som hev utearbeid og gjeng uppreiste, kviler best, når dei „krullar seg i hop", i motsetnad til folk som hev kontorarbeid og sit mykje. Dei ligg helst strake i sengi.

[115] Torleiv Hannaas' l. c., s. 54.

[116] Ivar Aasen hev i ordboki si Brotkvitel i tyding „Overklæde, Sengetæppe av grovere Tøi (motsat Mjukkvitel) „Brokkvitil" (ò), Tel. „Braakvitel", Nhl. G. N. *brothvittil*".

[117] Top. Journ. H. 26, s. 61.

[118] Det var berre um vetteren dei hadde mjølki inne i stoga. Um sumaren var krøteri på støylane. Vår og haust, då krøteri gjekk i buskogen eller heime på bøen, sette dei truleg mjølki i kòven eller kleven.

[119] Torleiv Hannaas', l. c., s. 64.

[120] Sjå ordboki til Ross. Ein vatskall tyder vatskjerald G. N. *Vatzkarl.*

[121] Chr. Koren-Wibergs l. c., s. 30 f., s. 62, 65, 67, 88 og 112.

[122] Gn. *Mundlaug* tyder vel eigenleg handvask, men er nytta til namn på eit tvåttefat av metal, helst messing. Dei mundlaugi me kjenner frå Setesdal, er plent som mundlaugi i byane i renessanse- og baroktidi.

[123a] Torleiv Hannaas' l. c., s. 36: „*Mundd-Løuggie*, sænge-bæckenn, og ellers gierne alle messing fade etc.: Siunger ellers et Kappestev om saadandt Redskab;

Ægg drickk mer Mumguod, mæ Miøirin ti
o gied kie blonde slogie.
Qvorium qvendd-man qvedde-Rusar,
turvar munde-Løugie.

Hannaas skriv i ein merknad at fyrste helvti av stevet er tolleg greid: „Eg drikk meg mungaat med mjøden til (ell. *uti*) og gjet kje blanda slagi." „Men andre helvti er verre, og det spyrst um inkje eitkvart er mistydt og gale skrive. — *qvedde-Rusar* er ukjennelegt," segjer han. Um det no var „kvæ de' rusar", so kom slutten til å lyda slik på vanleg mål: „kvart det kvende som det rusar, trenge mund-laugi." Mundlaugi hev dei då truleg kasta upp i eller òg nytta til *matula*, noko som høver med at det ein gong kann ha vore nytta til tvåttefat.

[123b] R. Keysers l. c., s. 83.

[124] Skar IV, s. 100 f. og Top. Journ. H. 26, s. 107.

[125] Top. Journ. H. 26, s. 108.

[126] Sjå professor Bulls utgreiding i denne boki s. 59.

[127] Sjå professor Bulls utgreiding i denne boki s. 55.

[128] Kunst og Haandverk I, s. 4 og 5.

[129] Setabu = bu ein sit i. Seta av sitja, sat. Aasen hev Setubud i tyding „en beboelig Hytte".

[130] Av mindre vekt er det kann henda at Hylesdalen ligg lågare enn mange andre gardar i dalen, at det berre er ein kort stubb til næmaste garden, Uppstad i Hylestad, og at ålmannvegen ein gong gjekk gjenom Hylesdalen; men det dreg då i den leid at det kann ha vore gard der.

[131] I ein av stokkane i bui finn me nokre merke som tyder på at det ein gong kann ha vore båsar der, og bui soleis hev vore fjos. Um so er, må det vera lenge sidan og helst fyre dei hev bruka ho til stoge. Elles hev bui ein gong vore „avlept" (teki ned og sett upp att), og då kann dei ha lagt inn ein stokk som dei t. d. tok av gamalt fjostimber.

[132] Ho ligg for nær bygdi til det, og endå um ho låg lenger burte, er der korkje fiskevatn, rjupeskogar eller timberskog i nærleiken. Ingen hev noko der å gjera um vetteren.

[133] R. Keysers l. c., s. 41 ff.

[134] At det hev vore eit rom eller ei forstoge utanfor stoga, kann me skyna av det at stogedøri slær ut. Hadde me kome ut under berr himmel med ein gong, vilde døri som vanleg i liknande høve, slege inn. Stogor frå eldre tid med berre ei dør i gavlen er kjende frå ymse bygdelag, og her hev det vore eit rom framfyre som t. d. på Landsvik i Herdla, Huse i Kinsarvik og Finne på Voss. (Sjå Kunst og Haandverk I, Pl. XI og s. 5, Pl. XVIII og s. 11 og Pl. LXVII og s. 27.) So vidt me kann skyna, hev romet framfyre stoga vore av stavverk, reisverk; men um det som i skålen og setabui hev vore òpe, veit me ikkje noko um, og anten inngangen til svali var framme i gavlen eller på sida, er òg noko på det uvisse. På Landsvik meiner Nicolaysen å ha vissa for at inngangen til forstoga var på sida med ei sval, skut, etter eine langveggen. Slik trur han det hev vore på Huse òg. Desse stogone skulde me kunna rekna som ei yvergangsform frå skålebygnaden med sval i gavlen til det tridelte huset med sval etter heile langveggen. Utviklingi hev helst gjenge fyre seg på den måten: Svali i gavlen hev vorte heilt inneklædd framme og fenge dør på sida. Utanfor døri hev dei bygt ei sval att. Til slutt hev dei timbra upp den gamle gavlsvali saman med stoga og delt ho av, so det vart tvo rom, forstoge og kòve. I ymse bygdelag som t. d. Numedal, hev dei dertil att sett ei sval i gavlen. Raulandsstoga hev havt ei slik sval og like eins stoga på Kravik (sjå Kunst og Haandverk II, Pl. IV og s. 2). Denne stoga hev ikkje sval etter langveggen. Det var heller ikkje naudsynleg; for døri inn til forstoga er i gavlen og ikkje på sida. Frå seinare tid, 1700 åri, hev me mange stogor med sval i gavlen og langsetter sida, serleg i Aust-Telemarki og Numedal. På den siste staden kjem ein oftast frå sidesvali like inn i stoga. Forstoga og kòven hev vorte til tvo kammers eller berre til eitt med dør inn frå stoga.

[135] Gunnar Olof Hyltén-Cavallius: Wärend og Wirdarne, Stockh. 1868, s. 169.

[136] Sigurd Erixons l. c., 160 ff.

[137] Montelius' l. c., s. 159 ff. Det er tvo slag *megara*, med eller utan kolonnor, sulor, millom veggjene i forstoga. I dette høvet er det den utan sulor som svarar til bui vår. Grunnplanane svarar so heilt til kvarandre at dei båe hev eit lite utskòt i den attarste gavlen. I setabui er det svillane som er noko lengre enn dei andre timberstokkane. Taket gjeng òg litt lenger ut enn plent naudsynleg. Dei hev havt høy innunder her.

[138] Sigurd Erixons l. c., s. 151.

[139] Harry Fetts l. c., fig. 3.

[140] Hyltén-Cavallius' l. c., s. 169.

[141] Skar IV, s. 101 f.

[142] Nemnt i skiftet etter Esajas Bugge. Sk.pr. I, s. 99, St.a.

[143] Kunst og Haandverk I, s. 7.

[144] Top. Journ. H. 26, s. 108.

[145] Sjå Harry Fetts l. c. fig. 5.

[146] Speis er same ordet som peis, *poisle* (omn) på gl. fransk og i mid. latinsk form *pisele* el. *pensile* frå lat. *balneum pensile*, basstoge som kvilde på kvelv. I Sverike er det *spis* eller *spisel*, og i Nedre-Tyskland *pisel* som hev gjenge yver til å tyda eit rom med omn i.

[147] På skjeldtilet heiter pipa „skorsteinen" og fyrst uppe på taket „omnspipa" eller „skorsteinspipa". (Ark. åt Folkemuseet.)

[148] Pipemønet er ein plankestubb, tilhoggen som ein kile med rygg. Dei la han like paa takbordi med næver og jord yver. Taket fekk som ein liten rygg bak pipa.

[149] Krokskåp kjenner me ikkje her i landet fyrr i renessansetidi. I utlandet, t. d. Sud-Tyskland og Tirol, hadde dei alt i 1400 åri eit skåp til å setja vaskestellet i, *der Waschkasten*, som kröskåpi våre og fleire av matskåpi er ætta frå. (Sjå Luthmers l. c., s. 56 f. og fig. 69 og 70.)

[150] Liknande nyestogor hev det vore mange stader i Valle. Soleis på Haugen, Rike, Aamlid, Brottveit, Rygnestad o. fl. st. Dei er alle gjorde um i seinare tid. (Ark. åt Folkemuseet.)

[151] Eilert Sundts l. c., fig. 101.

[152] På alle gardar der gamlestoga er gjord um til nyestoge, hev dei eldhus. Dei er berre uvande. Oftast hev dei flutt eit stolpehus eller eit anna gamalt hus og gjort det um til eldhus. Dei hev åre, ljore og oftast eit par sengjer. Folk ligg i dei um sumaren. Elles brukar dei eldhusi, når dei slaktar, bakar, bryggjar og vaskar. Dei er ikkje gamle og hev lite og inkje med setesdalsk bygnadsskikk å gjera.

[153] Eilert Sundts l. c., fig. 80.

I Vest-Agder hev desse skåpi namn av „kjellarskåp", av di nedgangen til kjellaren er gjenom ei luke i golvet inne i dei. I dei nedste bygdene i Setesdal er òg kjellarnedgangen her. Husi i Vest-Agder var fyrr jamtyver som det samanbygde huset i Setesdal, der gamlestoga er innreidd til nyestoge. I den eine stoga hadde dei eit kjellarskåp og i den andre det eldre skåpet. Slik er det oftast i Setesdal òg, der dei hev tvo nyestogor.

[154] Harry Fett: Bænk og stol i Norge I, Kr.a 1907, s. 28.

[155] N. F. 1805—11, 784—12 og 815—15.

[156] Dei liknar plent fig. 94 i Bænk og stol II.

[157] B. Hanftmanns l. c., s. 174.

[158] Eg hev set nokre få heilt ukjende omnar frå tidi ikring 1800. Det er mogleg at desse kann vera frå Vigelands verk. Frå dette verket kjenner me til dessar ikkje ein einaste omn. Um dei nokon gong hev gjort omnar der, hev dei snaudt merkt dei.

[159] Eilert Sundts l. c., s. 274.

I Vest-Agder er det ingi skorsteinar att i stogone no; men det hev vore (sjå l. c., s. 281). Kakelomnane stend på same staden.

[160] Dietrich Schäfers l. c., s. 75 ff. og 121 ff.

[161] Fyrste høgdi heiter „bur" (gn. *búr*) og andre „lopt" (gn. *lopt*); men heile huset hev namn av lopt i dei øvste og bur i dei nedste bygdene.

[162] Stend dei annarleis, er dei oftast flutte eller òg er andre høgdi snudd i seinare tid, so lofttòka og stogetòka gjeng i eitt.

[163] „Magetelgde" = hogne med mage, motsett flathogne. Skurden tvertyver ein „magetelgt" stokk er som skurden gjenom ei konveks linse.

[164] Otto Pipers l. c., fig. 290.

[165] Skar II, s. 19.

[166] Skar V, s. 98.

[167] Eit undantak ifrå dette hev me i det kjende loftet på Rygnestad. Her hev det alt frå fyrste stund stade eit par sengjer i buret, den eine uppå den andre (sjå Kunst og Haandverk I, s. 24 og Pl. LI). Like eins hev det vore i Oseloftet. Her hev det nede i buret stade tvo sengjer etter kvar andre i ei lengd; men dette loftet er ikkje eldre enn ifrå ikring 1700, og på den tidi byrja dei truleg med sengjer i buret. I den nemnde ordsamlingi frå Robyggjelaget stend det, s. 8, at buret „brugis iche gierne till Sofue huus for *skriuonir* |: spøgelse :| skyld". Anten dette er grunnen eller ikkje, so ser me at dei ikkje hev nytta buret til soverom på den tidi (slutten av 1600 åri).

[168] Sjå Eilert Sundts l. c., fig. 117.

[169] Sjå Harry Fett: Norges kirker i middelalderen, fig. 345, 347 og 348 og Bænk og stol II, fig. 82.

[170] Sjå Kunst og Haandverk II, Pl. III.

[171] Sjå fig. 38 i Gl. norske hus og hjem, Pl. XLVIII, 5 og LXXX, 2 i Kunst og Haandverk I og Pl. VIII, 5 i K. og H. II. Um sengjene i Skåne sjå Nordiska Museet, Svenska almogeafdelingen, vägledning (2 opl.) av P. G. Wistrand, s. 3 og fig. 11 i den engelske föraren for N. M.

[172a] „Skjala seg" = vitja ein. Kjem truleg frå gn. *skjala*, røda, tala.

[172b] Skar VIII, s. 66.

[173] Svalveggen gjeng loddrett upp, og stolpane i hyrni liknar dei i Finneloftet på Voss og like eins beitskione (sjå K. og H. I, Pl. XLIII og LXV). Strykane på svalbord, sperror o. a. er som på sperrone i Lødveloftet, Voss (sjå K. og H. I, Pl. LXIII, 13). Ymse detaljar finn me att i Kravikstoga i Numedal, serleg er glugget, pl. 30, 5 likt eit glugg i Kravikstoga (sjå K. og H. II, Pl. IV, 9). Sulone i svalgluggi, pl. 31, 4 og 5, hev sterk romansk stilkarakter, og me hev sidestykke til dei i Eidsborg stavkyrkje i Telemarki (sjå K. og H. II, Pl. XXXVI). Lafti, pl. 34, 5 III er hogne på same måten som dei i eit loft på Vindlaus i Laardal (sjå K. og H. I, Pl. XXXVIII 4). Alle desse bygningane me hev samanlikna med, er frå millomalderen.

[174] Skar III, s. 15.

[175] K. og H. I, Pl. LI og s. 23 f.

[176] Skar II, s. 16.

[177] K. og H. I, s. 24.

[178] Sjå K. og H. I, Pl. XL og XLI.

[179] Sjå K. og H. I, s. 19.

[180] Skar IV, s. 98.

[181] Skar II, s. 9.

[182] *Skemma* kjem truleg av *skammr* = kort. Det tyder på at skemmone var hus som var stuttare enn skålebygnaden og hadde firkanta grunnplan.

[183] Sjå um dette i R. Keysers l. c., s. 47 ff.

[184] Das Bauernhaus in der Schweiz, utgj av Schweiz. Ingenieur- und Architekten-Vereine, s. 28 f.

[185] Moriz Heynes l. c., s. 134.

[186] Sjå K. og H. I, Pl. XXVII og XXVIII.

[187] Skar III, s. 133 f.

[188] R. A. Manntalet i 1664.

[189] Gardsarkivet i Rike, R. A. I, brev nr. 133.

[190] Skar II, s. 17.

[191] R. A. Y. d. 4, Setesdal 159.8

[192] Sjå K. og H. I, s. 20.

[193] Dr. J. Hunziker: Das Schweizerhaus, Arau 1900, b. I, fig. 76, 88, 182, 186a og 195c og b. V, fig. 225 og 275.

[194] Dietrich Schäfers l. c., s. 200 f.

I Westfalen hev me trihøgde loft mura upp av stein. Dei er plent som eit borgtårn (sjå l. c. s. 66 f.).

[195] Etter folkevise um Sigurd Svein, frå Setesdal. Skar VIII, s. 52.

[196] Sjå K. og H., Pl. LIII.

[197] Sjå R. Keysers l. c., s. 50.

[198] På Vestlandet, frå og med Ryfylke og til og med Nordmøre hev dei havt røykomnar inne i stogone. Dei ser sjølvsagt noko annarleis ut enn dei røykomnane me hev i basstogone; dei er mura upp i eine kròi av stoga med leir og kalk, men prinsippet er det same. Dei hev kome i staden for åren. I desse bygdene, med undantak av Sogn (sjå K. Visteds l. c., s. 41), hev ikkje skorsteinen trengt inn. Det er skrive ei heil mengd um dei vestlandske røykomnane og mest um, anten det var den omnen Olav Kyrre førde inn i landet eller ikkje; men til dessar er me tett på like kloke. Her er ikkje staden til å taka upp spursmålet um den vestlandske røykomnen; men ein lyt sjå det i samanheng med basstogomnen og bakaromnen. Av desse er basstogomnen den mest primitive og difor den eldste.

[199] Når basstoga er so varm, som det er råd å få ho, hengjer dei klæde inn der som dei vil gjera reine for loppor og lus. Serleg lyt skinnfeldane i basstoga, av di ein ikkje kann vaska dei.

[200] Top. Journ. H. 27, s. 15.

Deigen set dei med malt eller vørter. Dei hev han i utskòrne former. Når dei skal steikja stumpen, slær dei han ut or formene og set han inn i basstogomnen, der dei hev sopa ut kòl og òske. Dei set ei steinhelle eller i seinare tid ei jarnplate fyre omnsòpningi. (Arkivet åt Folkemuseet.)

[201] Torleiv Hannaas l. c., s. 24, under *Heilat*. Sjå òg s. 37 f. under *Mun-Kiugo*.

[202] Skar IV, s. 104 f.

[203] Skar I, s. 31 og IV, s. 47 f. og 207.

[204] I ei utgreiding: Om Badstuer (i Norden, Et Maanedsskrift, b. 3, Kr.a 1867), s. 418 f., nemner Eilert Sundt fleire grunnar til at dei slutta med basstoglaugi. Han trur det mest kjem av, at sidan byfolk og embetsmenner ikkje bruka dei, fylgde bøndene etter. M. a. o. det kom or mote. Han er òg inne på at dei litt etter kvart kom til å sjå litt annarleis på det at karar og kvende klædde av seg nær kvarandre. Fyrr i tidi var det ikkje noko rart i det. Han nemner ikkje noko um religiøse grunnar; men dei tykkjer eg det er uråd å sjå burt frå. Prestane hev visseleg òg havt ein finger med i spelet.

[205] Dette er påvist av Eilert Sundt i den ovannemnde utgreidingi.

[206] R. Keysers l. c., s. 48. Når Keyser skriv om basstogone, tenkjer han berre på karbad, *laug;* men Eilert Sundt hev slege fast, i den ovannemnde utgreidingi, at basstogone i sogetidi helst var innreidde til eimbad. Sjå òg Valtýr Guðmundssons l. c., s. 240 f. Truleg hev dei difor sét ut som dei basstogone me no hev.

[207] N. G. L. 2, s. 354, 474 og 480 og DN I, s. 188 og 219.

[208] Skar IV, s. 168.

[209] Skar IV, s. 100.

[210] Skar IV, s. 99.

[211] Ei Simunsvipe er ein bjørkekvist (eller av anna tre) med mange tett ihopvaksne og samanfløkte greiner. Han ser ut som eit fuglereir.

[212] Skar IV, s. 41.

[213] Skar III, s. 6 f.

[214] Skar II, s. 84. Sjølv hev eg sét liknande sengjer både i Setesdal og i Tovdal.

[215] Skar IV, s. 199.

N. F. tyder at Norsk Folkemuseum er eigar og
K. F. at Kristianssands Folkemuseum er det.

178. Vallejentor, 1918 Fot. Gisle Midttun

SETESDALSBUNADEN

AV GISLE MIDTTUN

I „Fragmenter af en ældgammel Beskrivelse over Sætterdalen“ [1] stend det um bunaden: „Langt som man kan høre Sagn om har Indbyggerne i denne Dal allene brugt hvidt eller graaet Wadmel, eftersom Faaret var leedet — d. e. af Farve — til — baade Mænd og Qvinder til Haand og Fod. Sorte Klæder have de ikke i den Tid vildet brugt; thi De, som vilde begynde at bruge Sorte Klæder dem lastede og straffede De, og sagde: at De skabelunede sig efter den sorte Mand. Mængden brugte derfor medst graae eller hviide Wadmels Trøyer, med brede og siide Ærmer, uden Fold eller Rynker, og med store og lange heele Flasker ned midt paa Laaret — ogsaa uden Folder, og som jngen Kraver havde, uden en liden rund rød Krave; og vare de saaledes mønstrede og stafferede oventil om Halsen, som Qvindfolkenes nu ere. For Brystet havde de lange Snippe, som vare paa hver Side forede med røde Klude, som flæbede ud paa begge Sider. Ærmene vare og fremme paa forede med røde Borde-lister, noget saa nær, som Ærmestykkerne nu ere paa Qvindfolket. Deres Buxe vare alle af hvidt Wadmel, lange og smale uden Rynker, og naaede ligened til Anklerne, og var der tilsyet et Stykke Wadmel fremme paa, som en Pose, den de svøbte om sig.

Deres Skoe vare medst Huus-skoe. De brugte og ensaalede Skoe med loddent Overlæder og lange Spidser, hvori Træe var indsyet. De havde og Hoser og Buxer til sammen, som de snørede til ved Skoene, som andre Snøesokker, som de kaldte Hugesokker. De brugte og i gammel Tid flade graa Hatter, med lange Spidser hen i Weyret fremme og bag paa, jtem hvide eller graae Wadmels Huer, som trængte langt ned over Axlerne. Mændene havde og et Slags Stakker, d. e. Skiørter — til hellig Dags Klæder, som ikke fast længe siden brugtes af rødt, blaaet eller brunt Klæde, dog allermedst af rødt, noget saa nær skaaret som de forrige, uden at Flaskerne vare paa en Part rundt omkring med snævre, og paa den anden Part med Wiide Folder, ligesom og bag paa hver Side med jndsyet Træe udj; paa det at de Folder desto bedre kunde staae. Fiældmændene havde ikke som de andre, Klæder skaarne af Wadmel, men af Bukke-Skind, Gede-Skind eller Faare-Skind, som de kaldte Souar og Bukkar.“ — „Siden den Tid er der adskillige Forandringer kommet paa Deres Klæder, baade paa Farven og Mønsteret; og kan altsammen være taaleligt, uden Deres Buxser, som nu ere i Brug; thi udj et Parr Buxer skjæres nu 12 eller 14ẽn norske Alen.“

Denne skildringi av den gamle bunaden er truleg gjord av ein embetsmann, prest i Valle ikring 1700. Etter det me kann skyna av slutningi, hev mannfolki i Setesdal nett skift klæde då. Dei hev alt teke til med dei store, vide, fellte buksone, som det gjekk 12 til 14 alner ty i. Fyrr den tidi nemner han i det heile tri ymislege bunader. Av desse er vel skinnklædi fjellmennene bruka eldst. Med fjellmennene må han meina dei som bur uppe i fjellgardane.[2] Dei

fylgde vel ikkje so fort med moten der, so den eldste bunaden vart hangande att. Koss han i røyndi såg ut, er uråd å vita no; men ein kann tenkja seg, at han hev likna noko på finnebunaden.

Etter skinnklædi er truleg dei kvite vadmålstrøyone med „sokkebuksone" eldst. I 1700 åri var liknande bunader i bruk i ymse bygder på Vestlandet. Kristofer Visted, som hev skrive um dei, meiner at det er millomalderbunader,[3] noko han visseleg hev rett i.

Den tridje klædningen, stakken, den dei berre brukte til stas, skulde etter vanleg bunadskikk vera eldre enn den fyrenemnde; men han hev „Wide Folder" med trestykke i, og dette tykkjest tyda på litt seinare påverknad. Diverre er det mest uråd å skyna av ei slik skildring, koss stakken verkeleg såg ut, og biletmateriale til jamføring vantar; men truleg er det eit millomalderplagg det òg. I ei segn um svartedauden[4] er nemnt, at dei den tidi gjekk med stakk. På Frøyraksledi, på Tveitå og Skjemmingtveit sat det tvo brør att. So ein gong kom Tveitåmannen av dagetalet. „Daa glaapte han hit til Skjemmingtveit: „No e 'er Ioledagjen; Bro'i gjeng'e med Storstakk," sa han — av di Karmennerne gjekk med Stakk i Joli; det var raude Kjolar som var fotside."

At dei var fotside høver ikkje rett godt med det embetsmannen skriv; men stakken kann ha vore lengre fyrr. Gjeng me ut frå som visst, at embetsmannen si skildring skriv seg frå ikring 1700, må stakkane ha vore i bruk ikring 1650; for han nemner, at dei var i bruk „ikke fast længe siden".

179. Bunad frå Valle i 1860 åri, lite brukt.
Klaffebuksor og telemarkstrøye

I skifti som diverre ikkje gjeng lenger attende enn til 1698, finn me ikkje mykje um klæde. I eit av dei stend nemnt ein raud „klædesvampe" og i eit anna ein brun. (Sjå note 91 a og d, s. 188 f.) Det er ikkje umogeleg, at vampe og stakk er det same; men nokor visse hev me ikkje. I skifti stend òg nemnt raude trøyor ender og då; men det er helst kvendeklæde.

Skofòti dei bruka, var vel vanlege hudsko som enno er i bruk um vinteren uppe i fjellbygdene. Dei einsola skorne med lange snutar må vera snabelsko. Dei var i bruk ute i Europa i 1300 åri. Dei flate grå hattane torer ha likna den me finn på Tidemands bilete av setesdalsbrudgomen (sjå pl. 1, 1). Elles er det ingen hatt. Det er heller ei huve eller hette med klaffor på sidone til å slå ned. Slike huvor eller hettor kalla dei „Kapuse"[5] i Setesdal, og det tyder ei hette. I manuskriptavskrifti stend tydeleg „hatter"; men det kann vera ei misskriving for „hætter". Dei lange vadmålshuvone hev dei truleg kalla „sluntehuvor". Gamle folk brukar slike framleis; men no er dei spøta.

Noko meir veit me ikkje um millomalderbunaden i Setesdal. Eit og anna plagget som t. d. „Kolluva", ryggskinnet og skinnbulen gjeng truleg òg heilt attende til millomalderen; men me hev berre visse um at dei er brukte i seinare tid, so dei vert tekne med der.

Den næste som skriv um bunaden i Setesdal er Gjellebøl. Um mannsbunaden heiter det:[6] „Hvad Mandfolkets Dragt angaaer, da gjøres dem Buxer af hvidt Vadmel gandske smale og uden nogen Slags Façon. De naae alene til Hofterne og have en Linning en Finger bred, som heftes sammen alene med en Hægte, ligesom ved Knæerne, hvor det skeer indenbeens. De holdes op om Livet med en Læder-Rem eller uldent Baand, som gaaer over Skuldrene og ere heftede til Buxerne for og bag med et Par Hekter. Hvor ubeqvemme disse ere til at arbeide med, kan man let indsee, da de føre den Ulejlighed med sig, nemlig: at saa snart de bukke sig ned, krybe de ned bag over. Næst den bare Krop have de en meget grov Strie-Skjorte saa kort, at den knap naaer til Buxerne. Paa denne bruge de en saa kaldet *Flange*, gjort som en bundet Nattrøje aaben foran, og saa lang, at den kan puttes ned i Buxerne. Dernæst have de en Brystdug, som er kortere end den forrige, og altsaa ej gaaer ned i Buxerne. Endelig yderst betjene de sig af en Trøje, som er endnu kortere end den næst forrige og bliver kaldet *en Kufte*. Denne er heelskaaren i Ryggen, har Forstykker lige nedskaarne, naaer ikkun til Knebet i Livet, og hegtes alene sammen med et Par Hegter foran; thi de gaae baade Vinter og Sommer med bart Bryst. De gaae ogsaa med blottet Hals, og bruge hverken Halsklud eller Tørklæde om Halsen; men have alene en saa kaldet Sylje eller Ring, gjort som et Spænde, med hvilken de sammenhefte Skjorten neden under Halsen. Paa Benene bruge de de saa kaldte *Lægge-Sokker*, som ikke er bundne eller knyttede, men

syede ligefrem af Vadmel. De gaae alene ned over Hælene, og have ingen Fødder; thi i Skoene bruge de ikkun noget Halm, samt om Vinteren tillige nogle uldne Klude, som de svøbe om Fødderne. Deres Skoe gjøres af tykt Læder, som de selv garve og berede. De syes med Remmer skaarne af tyndt Kalveskind, samt gjøres over 2de Læster, nemlig en til hver Fod, og det med saa mange Saaler, at Saalernes Tykkelse kan udgjøre 1 Tommes Brede. Desforuden beslaaes de rundt omkring nedenunder, baade paa Saalerne og Hælene med masivt Jern af Façon som en Hestesko, saa at saadant et Par Skoe, naar de ere udfærdigede, kan veje 10 til 12 Pund. Fremdeles blive disse Skoe bundne med en Rem, over hvilken ligger en lang Pløse, som næsten rækker til Tæerne, og til Stads er udhuggen med mange smaa Huller med et Jern. Dog i disse sidste Tider have nogle af de unge Mennesker begyndt at bruge lidt tyndere Skoe med Spænder* i. Paa Hovedet bruger de en liden saa kaldet *Pikkel-Hue*, som er gjort af Vadmel eller Klæde, og bestaaer af 6 Stykker, spisset til den ene Ende, saa at de blive af Façon som en Spylkum eller Overparten af en Sukkertop. Til Stads og Zirat paa Sømmene af samme, som og omkring paa Kanterne sættes smale uldne eller Silkesnorer af alle Slags Farver, undtagen rødt eller grønt. Hatte have de ikke brugt, uden nu paa en kort Tid, da nogle af de unge have begyndt at betjene sig af samme, og bære dem nedslagne, med et couleuret uldent Baand omkring Pullen, hvis Ender hænge ud over samme."

180. I Vinterbunad, Valle ikring 1870

„Dette er deres almindelige eller daglige Klædedragt, og det alles, uden Forskjel i Henseende til Façon, omendskjøndt den ene kan have den lidet finere, end den anden, nemlig alt efter deres Lejlighed og Formue. Men til Gjestebuder og til Stads gives den Forandring, at de drage uden paa før bemeldte et Par sorte og rummeligere Vadmels Buxer lagt i fine og tætte Folder, af samme Façon som de andre, samt istedenfor den forrige Kufte, en sort Vadmels-Kufte med et Læderbelte om Livet, som er forsynet med en Mængde Messing-Spænder, tilligemed en derved hængende Slire, hvorudi sidde 2de Knive."

* „Støvler bruge de aldrig, ikke heller Lommer paa deres Klæder; men hvad de have til at gjemme hos sig, forvare de enten i Ærmerne af deres Klæder, eller og i en liden Pose, som de sye fast under Foret af deres Kufte."

„Den tredie Forandring, som Mandkjønnet bruger paa deres Klædedragt, er den, som bruges, naar nogen er Brudgom. Denne Forandring bestaar derudi, at saadan en Brudgom, istedenfor den omtalte sorte Kufte, er iført en blaa af samme Slags, belagt paa Sømmene med sorte Baand, tilligemed en rød Klædes Trøje med Knapper i. Fremdeles haver Brudgommen et stort Halskjæde af Sølv om Halsen, et utsyet hvidt Tørklæde med 3 store Dusker hængende i Hatten, samt en Kaarde i Haanden, i hvilken og hænger et hvidt Tørklæde med 3 store uldne Dusker af adskillige Slags Farver."

Av den siste bunaden Gjellebøl skriv um, er det ein etter på Norsk Folkemuseum, og det er den same som Tidemand måla i 1848 (sjå pl. 1, 1). Kjetil Kyrvestad (1761—1847), ein namngjeten mann i Setesdal, hevått han,[7] so me veit, kor gamal han er. Kjetil stod truleg brudgom i desse klædi, og um so er, skriv dei seg frå 1780 åri.

Upphavleg hev denne bunaden vore nytta til dagleg. Det er den same som embetsmannen nemner som ny, den tidi han skreiv. Me kjenner att dei store, vide buksone som det gjekk 12 til 14 alner ty i. På Gjellebøl si tid (1772—1782) brukte dei denne bunaden berre til „Gjestebuder og til Stads", og noko meir for seg gjord til brudgomsklæde. Dette er gamal bunadsskikk. Når dei fyrr i tidi skifte bunad, tok dei den eldre til fest og høgtid.

På pl. 47, 1—3 hev me ei teikning av trøya og buksone. Upphavet til trøya er tvillaust den spansk-franske trøya, flasketrøya,[8] som høyrde til den vanlege hofbunaden i Danmark ikring 1600. Buksone hev truleg høyrt saman med flasketrøya. Dei hev sitt upphavsmønster i dei eldste buksone,[9] som kom til Danmark under Frederik II. I den fyrste tidi gjekk dei berre so vidt ned til skrevet og sat som svære ballongar kring hoftone. Dei var stoppa ut med nautehår. Med tidi vaks dei nedyver, fyrst til midt på låret og so ned til kneet.

I Telemarki, Hallingdalen, Gudbrandsdalen og Romsdalen hev dei havt umlag same bunaden som i Setesdal,[10] so me hev grunn til å tru, at det hev vore vanleg bunad i Norig. Me veit ikkje visst, når han kom inn i landet. Sjølvsagt var det i 1600 aari; men det skilde vel mykje i tid, ettersom bygdene låg avgøymde og avstengde til. Folkelyndet i de

einskilde bygdene hev òg havt noko å segja. I Gudbrandsdalen og Romsdalen var han i bruk ikring 1640.[11] I Hallingdalen og Telemarki kom han truleg inn nokre år fyre 1700, og me kann vel gå ut ifrå som visst, at slik var det i Setesdal òg. Heller noko seinare um so skulde vera. Her heldt han seg lengst. På presten Lund si tid (1794—1803) gjekk enno brudgom og brudgomsmenner i denne bunaden,[12] og skikken heldt seg vel ei stund etter den tidi. Skar skriv soleis, at brudgomsmennene eller „Fygjismennarne" hadde fellte buksor, plent som brudgomen, og var klædde som han i alt, på hattekluten (sjå pl. 4, 10) og sverdet nær.[13] Den tradisjonen Skar byggjer på, gjeng vel attende til ikring 1820.

Den fyrste bunaden Gjellebøl skriv um, den med dei smale, kvite buksone, hev truleg vore i bruk frå midt i 1700 åri; men det finst ikkje eit einaste eksemplar att av han, so me er mest like kloke. So vidt det er råd å skyna, skil han seg ut fråbunader i andre bygder lag. Trøya gjeng berre ned til „Knebet i Livet", og buksone „naae alene til Hofterne". Ein skulde mest tru, at dei hev skore flaskone av den gam e trøya og under påverknad av motar i 1700 åri teke burt alle rukkone i den fellte buksa, so ho vart trong og smal.

Me veit ikkje visst, kva tid dei slutta med denne bunaden. Etter ein sogemann som var fødd i 1805, hev Skar ei skildring av setesdalsbunaden, slik han var det lengste sogemannen kunde minnast,[14] og det skulde vel svara til tidi ikring 1820. Då gjekk dei med sid, kvit kufte. Ho var rundsneidd nedantil og kanta med svarte, heimevovne band. I båe bringekantane sat det tett med stålknappar. Buksa er enno den same. „Buksorne hekk på Mjødmebeini. Det var „Hektebuksu" me kalla. Der var Hekte i Lina, og Sprette med Kneet." „Kufta og Buksorne var so drivende kvite; til „Gångvårklæ'i" kunde dei inkji hava dei so; dei drog dei noko i Tilet fyrst, so dei inkje skulde vera so kvite." Av setesdalssidtrøyone er det ingi att no; men dei hev truleg set ut som trøyor i andre bygdelag på den tidi, og mest hev dei vel likna på dei i Telemarki.

Brystduken[15] hev dei slutta med no og fenge vest i staden. Han var brun eller blå og so sid, at han gjekk ned på bukselina. Han var knept med tettsette kvite stålknappar. „Kufta var noko lite sidare enn Vesten; ho hekk sovidt innpaa Herdarne barre, so Framblòkorne paa Vesten synte." Flangen hadde dei enno; „han var skoren plent som „Grautekufta" no". (Sjå pl. 49, 1–2). Dei stappa han ned i buksa som ei onnor skjorte.

181. Frå Hylestad, 1880 åri

Sokkane er dei same som på Gjellebøl si tid. Dei var av grått vadmål. „Det var Leggjesokkar; dei rakk fram um Risti og Hælen. So hadde dei „Spjørri" (d. e. fotklutar) dei veivla kringum Fotebladet. Um Sumaren gjekk dei berrføtte." Dei tunge skorne hev dei bytt med lettare. Dei kalla dei „sundeskorrne" eller „luteskorrne" sko. Dei var sett saman av fleire luter og sydde med reim. „Dei var so snipne og lette dei Skorne." Skar skriv ikkje noko um, at dei brukte skospenne i dei; men det hev dei visseleg gjort. Alt på den tidi Gjellebøl skreiv, hadde nokre få unge „begyndt at bruge lidt tyndere Skoe med Spænder i", og det må vera dei „sundeskorrne". Enno er det nok att av gamle skospenne i dalen som skriv seg frå fyrst i 1800 åri. I seinare tid hev dei oftast gjort dei um til beltespenne.

„Hattarne var kaldleg haage. Dei var smale, men dei tok ein Nottung — so haage var dei. Tovdølarne kalla den hatteslagen „Sjaupotthatta". Der var slik Vins med Hatten naar dei svaia og gjekk. Det var so drustleg med haag Hatt:

„Haage Hatta paa lause Kara —
de hell eg bet'e, hell dei ha Gara.
Haage Hatta aa store Or' —
de hell eg bet'e hell dei ha Jor"."

„Til Kvardags gjekk dei med Huve. Der var ymist Mot paa Huvorne. Her var Huvor av graatt Vadmaal; dei var sauma av seks Stykkje og kveste til som ein Kolvauke. Her var Pikhuvor og Sluntehuvor, men dei var spita. Sluntehuvorne var spita av raudt og svart Garn, var herleg lange, og avfelte som ein Hæl. Pikhuva var endaa lenger; ho smalka av til ein Pik, og var med ein lang Dusk i Toppen; ned med Hovudet var ein smal Tveng, so ho seig til Leds og hekk ned paa Herdi."

„Dei hadde Hornring av Sylv i Bringa — den Ringen var det einaste Sylv dei hadde daa. Mjaabeltet var av Bant-lêr dei kaupte i Byen; det var tettsett med smaa Massingnaglar, fire Rader fraa Ende til Ende. I Beltet hekk Tvisliri, med Kniven i den eine og Brynet i den andre Sliri."

„Der var Bregd paa Klædningen av og til. Sume hadde raud Vest." „I Valle gjekk dei med ljosgraa Kuftor. I Byggland la dei til med svarte Buksor, av di det skulde vera

grummare.“ Den kvite sidtrøya heldt seg til ut i 1830 åri. I 1836 var det berre gamalt folk som gjekk med ho.[16]

I 1830—40 åri var bunaden skiftande. Då kom „Ausmannkufta“, „dei haage Stuttbuksunn“ og „Riebuksunn“, Um desse fortel Skar:[17] „Dei haage Stuttbuksorne var av svart Vadmaal og gjekk uppunder Armarne. Der var Lòk til aa kneppa, og i Lina Knappar til Bukseselen — store Metalknappar, som ein Femøyring mestom. Utanbeins var ei grøn List, og med Kneet Sprette av Sylv. I Valle kalla dei desse Buksorne „Svinbillbuksu“. Der var noko Austmenner dei kalla „Svinbillann'“. Svinbillarne fór her paa Handel i Dalen, og dei gjekk med sovorne Buksor; so fekk Buksorne Namnet av dei.“

„Aussmannkupta“ gjekk ned paa Buksorne noko lite, og hekk sovidt innpaa Herdarne barre, plent som den gamle kvite Kufta. Her i Dalen skar dei av graatt Vadmaal; men Austmennerne hadde kvite Kuftor. Kragen var haag og svart. I Ryggen, nedst paa, var tri „Skjeli“ — „Blokku“, „Bauga“, „Spruns“, „Vralsa“, „Frunta“ eller kva han vil kalla det — ei Skjel var midt att-i, og ei med kvar Led. Dei var eit Kvòrtel lange, og kupne, og breidare nede so dei saag ut mest som ei Lumme.“

„Riebuksunn'“ var Langbuksor. Dei gjekk uppunder Armarne dei likeins, og var skorne av svart Vadmaal som hine. Paa baae Leder utanbeins var Knepping med tettsette blanke Metalknappar, heilt fraa Lina og luks nedigjenom, og ei grøn List, tri Finger breid, som Gatorne var i.“

182. Konebunad, ikring 1860

Det var ikkje mange som brukte „riebuksu“; „det var ikkje ko dei som var druste og rike og narrvorne,“ skriv Skar, so me helst må rekna med „Aussmannkufta“ og „dei haage Stuttbuksunn'“ som vanleg setesdalsbunad i denne tidi.

Det høyrde kvite spøtesokkar til. Dei var spøta med „Krunu“ og „Kròt“. (Sjå pl. 47,6). „Krunu“ og „Sne'reita“ og „Sne'bròt“ var på alle sokkar; men Kròtet var elles so mangeleis. Dei hadde namn på det. Det var „Kurplereit“ og „Smøygjekrok“, „Slettebòkji“ og „Fantevré“, „Hòlekrok“ og „Haavekrok“ og „Flette“ og „Fiskebein“. Liten og stor hòlekrok brukte dei mykje. Det er det same som tvobands- og tribandsfletting. Sokkane måtte vera drivande kvite. „Kom der Flekk paa, krita dei.“ Den fyrste i Byggland som gjekk med slike sokkar, var Knut Norenaa, skriv Skar. Det var ikring 1820. „Sokkebòndi var slengde av raudt og grønt Løye og var med Løyeduskar i Endarne — plent som det lyder i Stevet:

„Sokkebòndi baa ven' aa greie,
aa dei e slengde av pure Løye.
Sokkebondi me Brugdo ni,
aa store Duska sku hang' uti.“

Dei gjekk paa lutskorne Skor som der fyre. Mange gjekk paa Pløseskor paa Austmannvis. Pløsa var Knipla og utgjord. Ho var fest med ei Reim øvst upp paa Uverhamen og nept fram yver Skoen.“ Hattane som høyrde til denne bunaden, var låge; men truleg hev det vore eit slag floshattar som dei me kjenner frå seinare tid. Dei heldt seg til ikring 1870. (Sjå fig. 180.) Då fekk dei store runde hattar med vid bard. Dei bruker dei enno. (Sjå fig. 181.)

Som me ser, skifte dei ofte bunad i denne tidi, 1820 og 30 åri. Den eine moten kom etter den andre. Same uroi viste seg på hårskurden med. Etter Skar gjekk dei i eldre tid med langt kringskòre hår. Det hekk ned på herdane. „Dei kløyvde det, so der var ein Beink midt etter, og kjemde det til baae Leder.“[18] Men det kom ein ny skurd på håret. „Dei snaudklypte seg, ko barre det at der i Blesa stod etter ei Spire som dei slengde attum Øyra. Det var so vent med Spire fyrst han bar henne greidt:

„Dei Krullann' kring Øyrunn'
forgløymer eg alli.“

Dei fyrste som snaudklypte seg var Pær Nilsson og Olav Torbjørnsson Ljostog paa Skaamedal. Dei var snaudklypte daa dei kom heimatt fraa Ufreden i 1814. Konorne gret; dei totte dei var so syndlege.

Sume klypte seg Maan — sette etter eit smalt Skeid attigjenom fraa Blesa liksom Maani paa ein Hest. Papa gjekk med Maan jamt. Det var so grumt hava ven Maan. Men det var ikkje alle som totte so: Knut Steinsson klypte Bjørguv Uppstad Maan; men Bjørguv heldt han med same Tak. Det var nog det, at Maani var so uhøg hava fyrst han slost. Med Spira derimot var det uvandt: ingen greip i den ho stod for laust — Skulemeistarane ruste henne av stundom, og det nauva ikkje Borni eit Grand.“[19]

Tvillaust hev sogemannen til Skar rett, når han nemner, at spira ikkje var til noko hjelp i eit slåssbad. Ho hev visst aldri vore brukt, når dei spønte ut augo på kvarandre, som det so ofte både er sagt og skrive. Det å ha spire var berre ei motesak. Eit anna spursmål er, um sogemannen hev rett,

når han sett tidi til 1814, då denne moten kom. Spire kann snautt vera anna enn „marelokken" frå Kristian IV si tid, og ho skulde soleis høyra saman med flasketrøya og dei fellte buksone; men difor kann denne hårmoten ha kome seinare upp til Setesdal, um ikkje fullt so seint som i 1814. Enno er det nokre få gamle som gjeng med spire i Setesdal. Måni hev dei slutta med for lenge sidan. Kvar denne moten kom frå veit me ikkje; men helst var det vel frå Telemarki, der bunaden i denne tidi òg kom frå.

Skjegget raka dei av seg, so dei berre hadde etter noko upp med kinni, „Kjakepustar", dei kalla.[20] Det var vel fyrst i 1800 åri, dei byrja med raking. Fyrr den tidi gjekk dei truleg med heilskjegg der som andre stader i landet. I millomalderen var det eit lyte å vera skjegglaus, og slikt heng lenge att. Nokre få gamle setesdøler ser ein enno med heilskjegg, elles bruker dei fleste kjakepustar eller er heilt snauraka.

Austmannkufta og dei høge stuttbuksone hadde dei ikkje lenge, berre ti, tjuge år. Då kom den bunaden, dei enno bruker. Han er komen frå Telemarki denne med; men hev sjølvsagt fenge si serlege utforming i dalen. Etter Skar var det Nils Herbjørnsson frå Tinn eller Tinndølen som kom med han, og han var det som kom med den fyrre òg. Nils var skreddar og sydde i dalen. Han lærde upp Olav Knutsson Ose som vart svært glup og sydde i lang tid.[21] Umskiftet gjekk fyre seg i 1840 åri.[22]

183. Brurepar 1905, Valle.

Slik som mannsbunaden i Setesdal no ser ut (sjå pl. 2 og 48) med skinn bak, uppslag på ermar og buksor og render i buksone, minner han ikkje so lite um ei kavalleriuniform; men det er uråd å finna noko beintf am samband med ei slik. Skinnet t. d. var ikkje vanleg i den fyrste tidi. Det er kome til i seinare tid av reint praktiske grunnar, m. a. for slitet skuld.

I den fyrste tidi såg bunaden litt onnorleis ut. Buksone gjekk berre upp under armane, og so vidt det er råd å skyna, var det klaffebuksor som dei me hev på fig. 179.[23] Dei hev vore vanlege på mange kantar av landet i 1830 til 50 åri, og på Sørlandet ser ein av og til at eldre menner gjeng med dei enno. I Setesdal voks smikken eller klaffen uppetter og like eins bakstykket. No når dei mest i hop uppå aksli. „No e 'kji Buksesilen ko tri Finga," sa Jon Heddi; „no turge dei snart 'kji ko Krok og Lykkje," sa han.[24] Det meste av saumen er òg komen til etter at klaffen vart so høg. Det fyrste var det mindre med saum og stas.

Det same er tilfelle med den bunaden eldre folk gjeng i no. Buksone er grå eller nærast brune med myrkeblå render og uppslag. Fargane på saumen er òg noko myrkleta. Dei unge hev svarte buksor med grøne uppslag og render, og saum med sterke fargar. Vesten er svart han lik eins; men både unge og gamle bruker grå kuftor. I Valle hev dei slutta med kufta. I staden bruker dei spøtetrøye eller „lusekufte" som det heiter — ho er spøta med mange små, kvite prikkar. Ho liknar ei islandsk ulltrøye; men hev grøne uppslag på ermane (sjå pl. 2, 2). Um sumaren bruker dei sjeldan spøtetrøya, då gjeng dei skjorterma (sjå pl. 2, 1). I Hylestad og bygdene nedanfor er kufta enno i bruk. Her er buksone òg litt onnorleis. På sidone gjeng dei heilt upp under armane (sjå fig. 181), det dei ikkje gjer i Valle og Bykle.

Til kvardags brukte dei for nokre år sidan mykje eit plagg, dei kalla „Grautekupte". Grautekufta (sjå pl. 49, 1 og 2) er av svart vadmål og kanta med grønt klæde framme på ermane og i bringa. Etter Skar skulde ein tru, at Grautekufta var ætta frå den gamle flangen;[25] men det er vel snautt so, endå um det er likskap i skurden. Grautekufta er helst ei etterlikning av „busserullen".

Um vinteren brukte dei snøsokkar (sjå fig. 180) og „kjole" eller „kavaje" når dei køyrde. Kjolen var av grått vadmål og skilde seg ikkje stort ut frå frakkar av noko gamalvoren skurd. Til heiekøyring brukte dei skinnkjolar av geite- eller saueskinn med ragget og ulli på. I regnvêr, når dei slo høy, hadde dei ryggskinn av bukk eller geit. Dei skylte herdane og ryggen. Skinnbul hadde dei òg. Han var utan ermar og likna mest ein stor, vid vest.[7] Desse plaggi gjeng truleg heilt attende til millomalderen.

Gamle skjortor er det ingi att av. Me veit berre, at dei var av strie, kortare enn no og utan saum, berre med nokre små takkar etter kanten av halslina.[7] Skjortone no hev svært høge halsliningar som dei bretter ned (sjå pl. 49, 3 og 4). Fyrr brukte dei halsklut eller halsbind av silke. Kluten knytte dei bak i nakken (sjå fig. 180 og 181).

Det høyrer mykje sylv til denne bunaden, og i den fyrste tidi, dei brukte han, hadde dei meir enn no. „Dei sylva seg

184. Pløsesko, Valle N. F. 915-97

so det druste. I Blòkorne paa Kufta og Vesten var Knappar av Sylv, seks i kvar Blòke. Eit langt Lekkje heldt Vesten ihop i Bringa; det var smøygt gjenom Gatorne att og fram mange Vendor. I Kufta var Lekkje eller Laas. Eller der var Hekte: der var *slette* Hekte; men sume hadde gylte Filegranshekte — det var det venaste du kunde for Augo sjaa. Dei gjekk med Halsringar og Fingrungar, med Halsknappar og Ermeknappar — alt av Sylv, og so ramlegt og støygt som det kunde faa vore."[26] Kring hatten hadde dei eit langt sylvband med lås (sjå pl. 2, 3 og fig. 180). Som nemnt bruker dei ikkje so mykje sylv no. Sjeldan ser ein sylvknappar i kufta og vesten, og ermeknappar er det aldri tale um. Lekkja i vesten er òg burte, og i staden hev dei fenge eit spenne (sjå pl. 2, 2). I den vide hatten, dei no bruker, ser ein av og til ei sylgje.

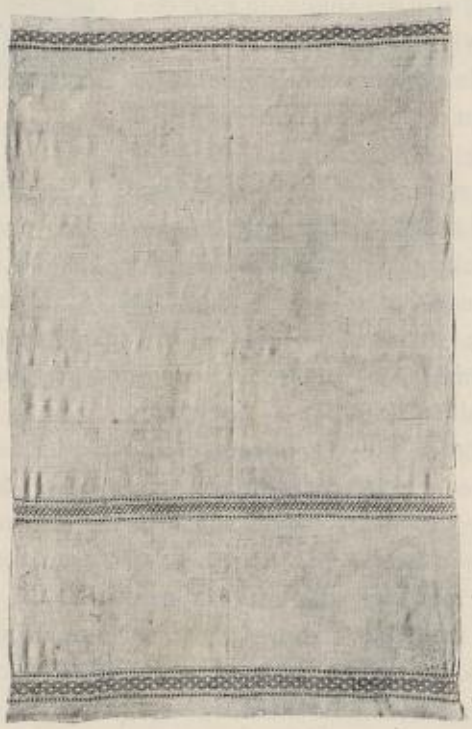
Nokon sérs brudgomsbunad bruker dei ikkje no i Setesdal. Det hev dei ikkje havt, sidan dei heilt slutta med flasketrøya og dei fellte buksone. Sidan den tid hev dei gjenge med vanlege kyrkjeklæde; men sjølvsagt er dei alltid flunkande nye. Det einaste som ei tid frametter skilde brudgomen ut frå dei andre, var ein stor sylvkross, han bar på bringa. Krossen hekk i eit sylvband kring halsen.[27] På Kveste i Valle hadde dei so gild ein kross, og han gjekk mykje på lån. Det var ei gamal relikviegøyme.[7] Brudgomskrossen er gamal i Setesdal. Han er soleis nemnt i ei ordsamling frå Robyggjelaget frå slutten av 1600 talet.[28] No bruker dei ikkje kross lenger.

Eit stutt samandrag av alt det som her fyreåt er skrive um mannsbunadene i Setesdal, gjev oss, at dei nedigjenom tidene hev brukt minst åtte ulike bunader. Frå millomalderen kjenner me eit par, skinnklædi og den kvite vadmålstrøya med „sokkebuksone". Stakken er vel òg truleg eit millomalderplagg. Med renessansen, som i Setesdal byrja ikring 1700, kom flasketrøya og dei fellte buksone. Ikring 1750 fekk dei kvite smale stuttbuksor med flange og stutt, kvit kufte. Umlag 1800 gjekk dei med sid, kvit kufte oð no kom vesten inn. Buksone er dei same smale, stutte som hekk på mjødmebeini. Denne bunaden heldt seg til ikring 1830, då kom austmannkufta og dei höge stuttbuksone. Det varde ikkje lenge, berre 10—20 år, og so kom den bunaden, dei enno bruker. Ein må segja, at setesdølene hev fylgt tolleg godt med i dei skiftande motane.

Kvendi hev vore meir konservative. Skar skriv: „Kvende skifte aldri Klædning. I heile Taket var Skurden og Laget det same i all den Tid eg kann minnast. Dei gjekk med tvo Stakkar like fraa Fyndeheimen av, ein svart, og ein under som var kvit. Dei var noko lite sidare Stakkarne daa; men dei gjekk uppunder Armarne daa som no, og var med Line og Ermestaup. Stas var der inkje paa dei — aldri eit Grand. Den kvite Stakken var slett. Paa den svarte var smaa Skjeler upp og ned; der var eit heilt Tjug av dei kringum Stakken. Um Vetteren hadde dei kvite Jakkor. Dei hadde Belte av Lêr med Metalhekte. Dei sylva seg lite; dei gjekk med Halsring — meir Sylv hadde dei inkje.

Men daa Karmennerne skifte, fór Kvendi til bregda paa Klædi dei lik eins. Dei heldt same Skurden, men bregda noko lite paa Laget. Dei stytte paa Stakkarne, og dei fellte den svarte Stakken, felte „Foddi". „Fangji" var slett — i det var barre tvo Breidder. Men heile „Foddi" var felt. Og i det var tri Breidder det minste. Der var fire store Skjeler paa „Foddi", so Stakken sprikte. Skjelerne kalla dei „Sprikji".

Der kom mykjen Stas paa den svarte Stakken. Nede var ei raud breid List av Klæde og tvo „Missøym", det øvste grønt, men hitt raudt liksom Listi. Millom Midtsaumarne var ein svart smal Kant, smal som ei Snor mest, og lik eins millom den raude Midsaumen og Listi. Listi og Midsaumarne under eit het „Skjøyt" eller „Skauti". Skauten var tri-fire Tumar breid um Lag. Lina og Ermestaupi var lagde med Sylvbordor. Uppluten var baade løyesauma og borda. Paa den kvite Stakken var ikkje ko barre svarte Midsaumar og List.

185. Belteklut. Bykle N. F. 874—97

Kufta var plent som Karmannkufta no, ko barre det, at Ermerne var vide, og der var ikkje Krage. Der var ikkje anten Laas eller Hekte; eit langt Sylvband heldt Kufta ihop. Dei sylva og braasa seg og gjekk med drustelege Sylgjor i Bringa. Hovdeplagget var svart, med Silkerosor som var sauma i Byen.

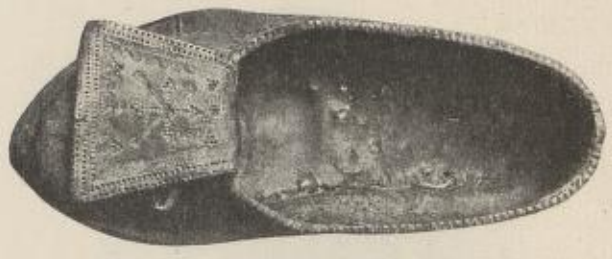
Dei gjekk paa lutskorne Skor eller Pløseskor plent som Karmennerne gjorde. Me totte so svært fyrst Pløsa var hard, so det klapra og small med me gjekk. Der var Skospenne av Sylv." — „Det fluste paa Penningarne aa skofòta seg greidt: „No kostar eg sjau Dale ti Kness!" sa Hæge „der heimi", og daa var det ikkje ko uvande Skofòt.

Den som var godt tilsett, hadde tri Klædningar, Karar som Kvende: „Hu e godt klæd'e", sa dei daa, hu hev baa Kvendagsklæ'i aa Hægedagsklæ'i aa Kjyrkeklæ'i", sa dei."[29]

Denne skildringi av kvendebunaden høver plent på den dei bruker no, og eg skal berre leggja litt til. Den kvite stakken (sjå pl. 3, 3 og pl. 51, 1 og 2) bruker dei berre inne i huset. Skal dei gå ut, um berre burt til næraste garden, tek dei alltid den svarte stakken (sjå pl. 50, 1 og 2) utanpå den kvite og hev ei grå kufte eller trøye på seg. Gjeng dei til kyrkje, tek dei ei blå kufte på seg; men det er ikkje sylvbordor på ho (sjå pl. 52, 5 og 6). Ho er berre kanta med grønt klæde, men sjølvsagt utsauma (sjå pl. 3, 1). Til den kvite stakken bruker dei no alltid eit lêrbelte; men fyrr hadde dei „jure", eit kort, vove belte med sylvhekte framme (sjå pl. 3, 1, vevnaden ser me på pl. 4, 11). Til kyrkje og elles, når dei skal vera „staute" som det heiter, bruker dei eit langt vove belte. Dei hektar det saman på sida med eit sylvspenne, slik at endane heng ned i ein dusk. Desse belti vev dei alltid på „bandvevrei" i ymse mønster (sjå pl. 4, 6–9 og 18–21). Til kyrkjebunaden høyrer eit „tjeld" òg. Det er eit „pled", vove av

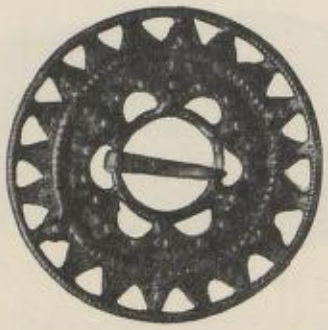
186. Brureleist, Valle N. F. 667—11

187. Pløsesko, Valle N. F. 915—97

ull med kvite og raude stripor. No er dei kveite stripone svært smale so tjeldet ser mest raudt ut. Fyrr var det umvendt. Um sumaren brukte dei fyrr „spole" i staden for tjeld. Spolen er plent som tjeldet, berre halvparten so breid. Pløseskorne (fig. 184 og 187) hev dei slutta med for lenge sidan, og gjeng i staden med „dalesko", dei kallar. Dei kvesser til framme og gjeng upp mest som ein lauparsko. Håret flettar dei med „Typleband", og flettone bind dei i ein ring rundt, eller nærast uppå hovudet. Typlebandi er vovne dei med (sjå pl. 4, 16 og 17). Skjortone, dei gjeng med, er av kvitt lereft. Dei liknar mannsskjortone, men hev tett med små rukkor like under kragen både framme i bringa og bak i nakken, og so er dei mykje kortare. Det er lite med saum og stas på dei (sjå pl. 50, 3 og 4). Halsknappar og ermeknappar av sylv høyrer til. Som mennene brukte dei fyrr halsklut av silke. Dei knytte han bak og brette kragen nedyver (sjå pl. 3).

Umlag slik gjekk dei klædde på Gjellebøl si tid òg; men nokon skilnad er der, so eg tek det med. Det heiter hjå Gjellebøl: „Næst Kroppen bruge de ikke det mindste linnede Tøj, men en saa kaldet ulden *Stak* af hvidt Vadmel, gjort som et Skjørt, med et meget kort Livstykke, som er syet tilsammen, og er uden Ærmer. Derovenpaa bruge de en liden trang Skjorte med smale Ærmer, som er saa kort, at den ikkun gaaer ned over Brysterne og Skulderbladene. Til daglig Brug gjøres den af Strie, men til Helligdagene og til Stads af Lærret. Udenpaa denne iføre de sig en sort Vadmels Stak, af Façon som den første, undtagen at den er presset i smale Folder, samt kortere. Den er ligeledes uden Ærmer; thi de bruge ikke uldne Ærmer, undtagen om Vinteren, da de tage paa sig en kort Vadmels Trøje, af samme Skikkelse som før bemeldte trange Skjorte, hvilken kaldes *Kufte*. Paa Fødderne og Benene klæde de sig ligesom Mandkjønnet. Istedenfor Kaabe bruge de et saa kaldet *Plagg*, enten af Vadmel for Varme, eller af Lærret for Stads Skyld, af een Brede, 4 til 5 Alen langt. Dette kastes som et Skjærf fra venstre til højre Side over den venstre Skulder, samt tages under den højre Arm, og svøbes sammen foran om Hænderne. Forklæde bruge de ingensinde dagligdags; og om Halsen og Brystet bruge de heller intet; men Skjorten

188. Tindesylgje, Valle N. F. 60—02

sammenheftes alene med nogle Sølvspænder eller Messingspænder. Om Livet bruge de altid et Belte; dette er til daglig Brug enten et uldent Baand eller en Læderrem, besat med mange Messingringe og Plader, og heftes tilsammen foran med et Spænde; men til Stads bruge de et af samme Façon udaf Sølv, som skatteres fra 10 til 30 Rd., men ere gemenlig meget gamle, ja undertiden 100 til 200 Aar, og gaae bestandig i Arv og Skifte, til Søn efter Fader, og til Datter efter Moder."[30]

I den eldste „beskrivelsen", me hev frå Setesdal,[1] stend det ikkje stort um kvendebunaden. Her finn me berre fylgjande: „Qvindfolkenes Kiortler vare skaarne medste parten, som deres ere, som nu er i Brug; uden allenest at de vare hviide — graae eller noget røde, som Faaret var lydt — farvet — til. De havde og et slags røde Huer, som havde en sort Liste nedenomkring indtil midt paa, toe eller tre Finger breed, og 3 Spidser hen i Weyret, med 2 eller 3 slags Leet — d. e. Farve — en fremme paa og en ved hvert Øre."

So lite dette er, kann det likevel snautt vera tvil um, at det er ein millomalderbunad me her hev fyre oss. „Beskrivelsen" er truleg som nemnt frå tidi ikring 1700, og enno hev dei same skurden på sine „kiortler" som dei hadde havt fyrr, det er berre, som me kann skyna, fargen som er brigda. I ordsamlingi frå slutten av 1600 talet stend nemnt: „Rucke-stackien, de valmels skiørter som de bruger med mange folder og Rønker paa."[31] Dette kann ikkje vera anna enn den fellte stakken, dei enno bruker i Setesdal. „Beskrivelsen" og ordsamlingi som båe er umlag frå same tidi, tykkjest ikkje å samstava; for „kiortelen" og „rucke-stackien" kann vanskeleg vera same plagget. Um so var, vilde visseleg forfattaren til „Beskrivelsen" ha skrive um alle rukkone, på same måten som han gjer det um dei fellte buksone, dei han totte det gjekk for mykje ty i. Skilnaden kjem truleg av, at „Beskrivelsen" er frå Valle eller øvst i dalen og ordsamlingi frå nedre og austre Robyggjelaget, helst Vekusdal.[32] Rukkestakken eller den fellte stakken var ikkje komen so langt upp som til øvst i dalen enno; men han var på veg og kom der vel snart. Me fær soleis ei tidfesting på, når kvendi i Setesdal fekk den bunaden, dei enno gjeng med. Det var ikring 1700 eller på same tid som mennene skifte og fekk flasketrøya og dei fellte buksone.

Som me kunde vita, skriv kvendebunaden seg frå renessansetidi, han med. Han tykkjest å vera ei sambinding av den italienske og spanske renessansebunaden, der livet eller uppluten er komen frå den fyrste bunaden og den stive, klokkeforma stakken frå den andre. Samanblandingi av desse tvo bunadene hev truleg gjenge fyre seg i Tyskland, der det var strid um kva bunad skulde vinna. Resultatet vart på fleire stader eit slikt kompromis. Korleis denne bunaden frå Tyskland hev nått upp til Setesdal, veit me ikkje; men som mannsbunaden på denne tidi hev han vel gjenge vegen um Danmark. Her i landet finn me han no berre i Setesdal; men han hev truleg vore vanleg fleire stader. På Sørlandet hev dei havt liknande fellte stakkar som i Setesdal[7] og lik eins i Seljord i Telemarki;[33] men noko sidare som dei òg var i Setesdal i eldre tid. Bunader med liknande stakk og nokolunde same uppluten finn me i Pommern, Altenburg og Bayern i Tyskland og på Øsel utanfor Rigabukti.[34]

Kvendi i Setesdal hev vore konservative i bunadsvegen, og sogemannen til Skar hev ikkje so lite rett, når han segjer: „Kvende skifte aldri Klædning." Dei hev visstnok ikkje havt same bunaden heilt frå fyndeheimen av; men tvo hundrad år er likevel ei lang tid, helst når det gjeld noko som skifter so ofte som bunaden. Brigda på klædningen hev dei sjølvsagt gjort nedigjenom tidene; men kor mykje eller lite, veit me ikkje. Berre når det gjeld hovud-bunaden, hev me noko å halda oss til.

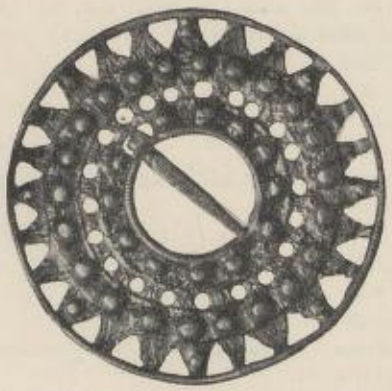
I tidi fyre 1700 gjekk dei med den fyrr nemnde raude luva med „3 Spidser hen i Weyret". På Gjellebøl si tid brukte gjentone å fletta håret sitt med eit band som no, og det er truleg ein gamal skikk. Men dei rikaste brukte „en Strimmel rødt Klæde, ongefær 2 Finger bred, som paasættes med 2 smaa tynde og fiirkantede forgyldte Sølvplader af en Otteskillings Størrelse, og bliver Kaldet *Bune*". „Bune" eller bunad kjenner me frå skifti, der han er kalla „Hofuit bonne", „Hovet bonne" og ein einaste gong i eit skifte frå 1793 „Stadsbuna". Det eldste skiftet bunaden er nemnt i, er frå 1701 (sjå s. 190 merknad 91 i).

189. Sporesylgje, Valle N. F. 701—11

Konone og ekkjone fletta òg håret sitt, men so sette dei det upp i ein stor Knute bak på hovudet. „Derom sætte de en Top af Skikkelse som en Pegel eller et Halvpottemaal, med Navn en *Vrinsk*, som er gjort af Lærret eller Strie, fyldt med Stry eller Uld, for at gjøres stiv, af et Spands Højde og sættes fast til Hovedet med 2 Hegter. Til Stads bliver herom svøbt et hvidt Linklæde, som et litet Tørklæde, lagt i en spids Trekant, som staaer lige op i Vejret, og fæstes til Vrinsken med et Par Knappenaale. Dette bliver kaldet et *Skovt*, og bruges finere eller grovere, nemlig alt eftersom enhvers Lejlighed findes. Højden af samme er almindelig 1/4 Alen, ja undertiden 1/2 Alen, nemlig naar de vil gjøre stor Parade.“[35] Kor lenge dei brukte dette skautet, veit me ikkje plent. På presten Lund si tid (1794—1803) var det enno i full bruk;[36] men i 1830 åri hadde dei ein silkeklut rundt hovudet, knytt framme i ein knute og so eit plagg yver som dekte hovudet.[37] Tidemand hev måla ei „andagsbrur“ i 1848. Ho hev skaut, so me skynar, det hev halde seg lengst som høgtidsplagg (sjå pl. 1, 2).

Etter det Skar skriv, sylva dei seg ikkje so mykje i gamal tid. Dette høver ikkje heilt med det ein kann finna ut av skifti. I kvart einaste skifte er det nemnt ei mengd med sylv. Det er sylvbelte med „Spanger“ og „Spraaden“ eller med „Kister, Ringer, Spende og Spenger“, det er snørelekkjor, med nål og utan, og halsband med ein eller tri forgyllte myntar i — det dei no vanleg kallar flatlekkje *(Agnus Dei)*. Ein stad finn me eit „Hofuet laug af forgylt Sølf med 12 flade Spanger og Løv udi hver Spang samt 5 thorner og 3 runde Kubber“. Det er visseleg eit brurelad. So er det alle spennor og maljor både med og utan lauv. Noko som er kalla „Mallie stachs bonne“, er truleg maljor, dei feste i stakklina på kvar side uppe ved brystet. Hornringar og skjorteringar er det ei mengd av og sist men ikkje minst sylgjor og atter sylgjor. Det er bolesylgjor, tindesylgjor (fig. 188) og gluggsylgjor (fig. 190). „Trandeimsylgjor (fig. 191) og sporesylgjor (fig. 189)[38] som òg er svært gamle, er ikkje nemnde, og difor hev dei vel berre gjenge under namn av

190. Gluggsylgje, Valle N. F. 55–97

191. Trandheimsylgje, Valle N. F. 878–11

sylgjor. I skifti frå slutten av 1700 åri møter me filigranssylgjone og fyrst i 1800 åri lauvsylgjone. I denne tidi er ogso slangesylgjor nemnde.

Som me ser, hadde dei både mykje og mange slag sylv, og um dei so gøymde på mykje av det berre for verdet skuld, vart det likevel nøgdi att til bruk. Sjølvsagt gjekk dei ikkje med so mykje sylv til kvardags; men dei tok sin mun att til høgtids. Serleg høyrde det mykje sylv til brurebunaden.

Denne var noko for seg sjølv. Bruri hadde tri stakkar på seg, den eine stuttare enn den andre, so alle tri var synlege. Fyrst hadde ho ein vanleg kvit stakk undst, so ein blå (sjå pl. 51, 3 og 4) med raude listor og sylvbordor og endeleg ein raud med grøn list og sylvbordor (sjå pl. 52, 1 og 2). Kufta eller trøya var blå med „traiesylv“ på kvar side framme og tvo digre sylvhekte på akslene (sjå pl. 52, 3 og 4). Ho hadde oftast tvo sylvbelte kring livet, „flatlekkje“ rundt halsen med ein stor og tvo mindre forgyllte sylvmyntar i og tri store sylgjor hangande på rad nedyver. På hovudet hadde ho eit raudt silkeplagg. Det gjekk rundt nakken og var knytt framme. Dertil hadde ho „lae“. Det er ein rund vrins klædd med raudt ty og tett sett med sylvstøler med lauv eller ringar i. Dei sette håret upp i ein topp midt uppå kruna og feste ein „unde'vrins“ rundt toppen. „Lae“ som er hólt, sette dei so nedyver undervrinsen. Til brurebunaden (sjå pl. 3, 2) høyrde òg eit kvitt forklæde og tvo raude silkeplagg som hekk ned frå beltet framme, eit på kvar side. Brurkonone gjekk òg klædde som bruri, berre at dei ikkje hadde „lae“. Inngangskonor[39] gjekk klædde som brurkonone eller „fygjiskònunn“. I minsto hadde dei raud stakk og sylvbelte.

Skildringi av denne brurebunaden gjeng berre attende til ikring 1860 åri;[7] men ei forteljing hjå Skar[40] som vel skriv seg frå 1820 åri, viser ikkje stor skilnaden. „La'vrinsen“ batt dei fast „med ei Fløyelsborde dei knytte under Hòka.

Paa Halsen hadde ho „Glugg"; det var eit langt glugga Band av kvitt Linan, tri-fire Finger breidt. Glugget var knytt framme paa Halsen, med Endarne slengde attyver Herdarne so dei hekk nedigjenom heile Ryggen. Til dess ho vart brudeklædd gjekk ho med „Gjenteskaut"; det var av kvitt Lereft og reitutt og ørende lite, mest som ein Snyteklut". Dei brukte tvo blå stakkar, so dei i det heile gjekk med fire. Dette kjenner me ikkje frå andre kantar av landet; men i Skåne hev dei brukt endå fleire, og alle skulde ein sjå. Der var det eit merke på rikdom å ha mange stakkar.[41]

På Gjellebøl si tid såg brurebunaden noko onnorleis ut. Brurekonor og inngangskonor hadde „røde Klædes Skjørter paa, belagte med sorte Baand, samt sorte Trøjer med sorte Fløjels Baand paa Sømmene. Under det omtalte røde Skjørt betjene de sig af et hvidt Lærrets Skjørt, som hænger 1/4 Alen nedenfor det første. Foran paa Brystet have de en saa kaldet *Brystklud* eller Smække, besat med uægte Guldtresser og uægte Guldperler. De have tillige et hvidt Forklæde udsyet omkring i Kanterne som Kniplinger, hvilket de selv forarbeide. For Resten have de paa Skulderne og foran paa Brystet paa den sorte Trøje adskillige Løv av Sølv hængende. Iligemaade have de 3 à 4 Sølvkjæder hængende ned fra Halsen, og nogle store runde Sølvspænder i Skjorten paa Brystet, tilligemed et Sølv-Belte, i hvilket hænger en Klud udsyet med adskillige Farver af Uldgarn, istedenfor et Tørklæde. Og endelig sættes ovenpaa den før anførte Vrinsk paa Hovedet en Rundeel, gjort af Klude, om hvilken bindes et langt Linklæde, hvis ene Ende hænger 1/2 Alen ned over Ryggen. Dette bliver kaldet *Overkast*". Bruri gjeng klædd lik eins, berre at ho ikkje hev yverkast eller „ivikast" som det heiter, men „lae". Ho hev meir sylv, og utanpå sokkane gjeng ho med „et Par hvide uldne Strømper, som naae ikke længer end til Halvdelen paa Benene, og ere udsyede med rødt uldent Garn, og blive kaldet Lejster".[42] (Fig. 186.)

Denne bunaden liknar på dei, me kjenner frå andre kantar av landet. Dei hev bringestas som brystkluten eller rettare bringesmikken vanleg heiter, og berre tvo stakkar. Dei tri-fire stakkane skriv seg soleis frå ei seinare tid, helst frå 1820—30 åri, då det kom so mange umskifte i bunadsvegen. Yverkastet er truleg eit eldre plagg enn skautet. Me ser, at på Gjellebøl si tid var det høgtidsplagg, det var berre brurkonor og inngangskonor som brukte det, medan skautet høyrde til den vanlege konebunaden. Yverkastet er kjent frå ein akvarell av Tidemand frå 1848 (sjå pl. 1, 3); men då var det snautt i bruk.

Brurebunaden, dei bruker no i Setesdal, er som den frå 1860 åri, når rett skal vera; men oftast gjeng dei berre med blå stakk. Lae er òg onnorleis. Dei hev teke til med „utmannlae", dei kallar. Det er ein høg valk eller rull som er tett sett med lauvsylgjor (sjå fig. 183).

MERKNADER

[1] Kildeskriftkommissionen, Kr.a. M. s. Nr. 197. Avskrift etter ei avskrift i Det antikvarisk topografiske Archiv i Kbh. Sogneprest P. L. Lund hev gjort den fyrste avskrifti. Han var prest i Valle 1794—1803 og fekk lånt originalmanuskriptet som no er kome burt, av justitsråd Schytte. Han hadde fenge det i Setesdal. Forfattaren er ukjend, for titelbladet er burte; men det er ikkje tvil um, at det er gjort av ein embetsmann i Valle. Av embetsmenner budde det i Valle, utanum ein og annan kapteinen som det i dette høve ikkje kann vera tale um, berre prestar, so me er visse på, at det er ein prest som hev skrive det. Tidi det er skrive, tykkjest vera i slutten av 1600 åri eller ikring 1700, og millom dei prestane som var der i denne tidi, må ein helst gissa på Erik Leganger som forfattar. Han var i Valle frå 1709 til 1715.

[2] I ein merknad i ovannemnde manuskript trur presten Lund òg, at det er slik.

[3] Kristofer Visted: Vor ældste bondedragt, Tidskr. for Norsk Bondekultur, Bergen 1906, s. 87 ff.

[4] Skar IV s. 17 f.

[5] Kjem av det franske *Capuce*.

[6] Top. Journ. h. 26 s. 64 ff.

[7] Arkivet åt Norsk Folkemuseum.

[8] Namnet kjem av *flasque* = mjukt hangande ned. Det er vel alle lappane eller flaki etter trøya nede som er skuld i namnet.

[9] Fyrr den tidi hadde dei ikkje noko plagg dei kalla bukse. Dei hadde lange hosor. Namnet bukse kjem vel helst av *posche* = lumme.

[10] Litografi av Prahl, sjå Bendik Taraldlien: Fyresdal, Kr.a. 1910, tittelbilete.

Eit bilete frå Gols kyrkje i Hallingdal, no på Norsk Folkemuseum, sjå Kristofer Visted: Vor gamle Bondekultur, Kr.a, fig. 60. Bilete ber årstalet 1699. Gerhard Schønings Reise igjennem det nordlige Gudbrandsdalen i Aaret 1755, Budstikken II, Kr.a 1820, 1821, s. 640.

[11] H. F. Hiorthøy: Physisk og Ekonomisk Beskrivelse over Gulbrandsdalens Provstie, b. II, Kbh. 1786, s. 12 f.

[12] Kildeskriftkommissionen, Kr.a, M. s. Nr. 197, presten Lunds merknad nr. 13.

[13] Skar IV s. 74 f.

[14] Skar IV s. 55 ff.

[15] Brudgomen på Tidemands akvarell (sjå pl. 1,1) hev raud brystduk. Han gjeng so vidt tvert yver bringa og er sydd fast til trøya på båe sidone. Under brystduken ser me flangen. Han er grøn og radd med knappar etter bringeòpningi.

[16] P. M. Søegaard: I Fjeldbygderne, Kr.a, 1868, s. 37.

[17] Skar IV s. 61 ff.

[18] Skar IV s. 58. Den siste i Hylestad som bar håret slik, døydde i 1864, sjå l. c. s. 64, merknad under.

[19] Skar IV s. 63 f.

[20] Skar IV s. 58.

[21] Skar IV s. 68 f.

[22] Skar IV s. 65 f.

[23] Ei teikning av Schneider frå ikring 1860 tyder på det same. Sjå Kristofer Visteds l. c. fig. 66.

[24] Skar IV s. 64.

[25] Skar IV s. 56.

[26] Skar IV s. 65.

[27] P. M. Søegaards l. c. s. 58 f.

[28] Torleiv Hannaas: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet, Kr.a 1911, s. 31.

[29] Skar IV s. 69 ff.

[30] Top. Journ. h. 26, s. 69 f.

[31] Torleiv Hannaas' l. c. s. 46.

[32] Torleiv Hannaas' l. c. fyreordet s. III.

[33] Hans Jacob Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegield, Kbh. 1786, s. 223.

[34] Albert Kretschmer: Deutsche Volkstrachten, 2. utg. Leipzig, pl. 10, 21, 22 og 61.

Axel O. Heikel: Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien, Helsingfors 1909, s. 47 og pl. IV, 24.

[35] Top. Journ. h. 26, s. 68 f.

[36] Kildeskriftkommissionen Kr.a, M. s. nr. 197, presten Lunds merknad nr. 15.

[37] P. M. Søegaards l. c. s. 38.

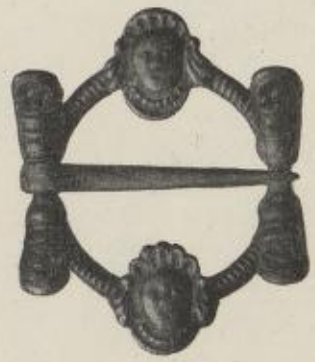
[38] Kva dette namnet kjem av, hev eg ikkje fenge greie på. Det er mogeleg, at desse sylgjone er komne frå Trandheim = Trondheim.

[39] Konor som nett hev havt barn og er til kyrkje fyrste gongen etter sengeferdi kallar dei inngangskonor. Presten leider dei inn.

[40] Skar IV s. 74.

[41] P. G. Wistrand: Svenska Folkdräkter, s. 5.

[42] Top. Journ. h. 26 s. 71 f.

192. Hornring, Valle N. F. 62–02

193. Barnelikferd, Valle

Etter målarstykke av fru Helga Ring Reusch 1905. N. F.

LIV OG LEVEMÅTE

AV GISLE MIDTTUN

Heime på garden var det husbonden som rådde, „gardmannen“ eller „mannen sjave“. „Herre i huset er mannen sjave,“ heiter det.[1] Mannen stod for alt utvendes arbeid, styrde og stelte med jordi, åker og eng, ved og høykøyring. Inne i huset og i fjøset rådde kona; men stallen hadde ho ikkje noko med. Mannen studdra hesten. Mann og kone åtte i hop; men mannen styrde med alt dei skulde venda, var so han verkeleg var mann i huset, og det hende at han rådde med det kona hadde havt med seg den tid dei vart gifte òg. Hadde dei ikkje born, var det som oftast onnorleis. Då grov kvar til seg. Men born hadde dei vanleg, og det mange òg.

Borni arbeidde på garden heime, so fort dei var gamle nok til det. Um sumaren var dei hjuringar, og um vetteren pusla dei og hogg ved noko lite, um dei ikkje alt var so store, at dei kunde vera med i høyskog. Vaksne born fekk stundom løn, når dei arbeidde heime; men det hende visst ikkje ofte, og løni var ikkje stor. For det meste arbeidde alle „i ei gryte“. Borni fekk klædi og kosten — det var vanlegaste løni. Elles hev dei vore og er snilde med borni sine i Setesdal, snildare enn dei fleste andre stader. Det hender visst sjeldan, at borni fær ris i Setesdal, og det gjeng best so, læt dei eldre um. „Tita“ og „boa“ og „mame“ og „papa“ kjem alltid godt utav det med kvarandre.

Var det gamle folk i eit hus, godfar og godmor, so hadde dei follog, so og so mykje til året. Det hadde ikkje so mykje på seg. Som oftast gjekk dei i hop. „Dei skjulde seg med retten, men gjekk ihop likevel.“[1] Dei gamle streva på garden og gjorde det dei kunde. Verre var det, når borni dei hadde gjeve seg i follog til, døydde, eller vart nøydde til å

selja garden til framande. Då kunde det verta hardt nok for dei gamle. Follogi var jamnast små, so det var med naudi dei greidde seg.

Dei heldt so sterkt på ætti i eldre tid. „Og Skyldska var so lang daa; um dei var ikkje ko „Frenda", var det kjærlegare. Trimenningar var som næraste Skyldfolk, — dei var meir skylde enn Syskenborn er no."[2]

Tenestfolk brukte dei lite. Det var berre ei ti vikors tid um sumaren, i slåtten. Dei stelte vel med tenarane sine og gjorde ingen skilnad på seg sjølv og deim. Same maten fekk dei, og sengeboset var like hardt for alle. Um vetrane leigde tenarane seg inn rundt i stovone. Dei fekk husrom og seng fritt, karane mot å hogga upp veden og gjentone mot å två tilet um laurdagane.[3] Dei som på denne måten leigde seg inn hjå folk, kalla dei „busetar", og enno sleng det slike i Setesdal

Sjeldan og aldri selde dei gardane sine i Setesdel. „Gardarne gjekk aldri or Ætti, til Uskylde. Ætt og Gard var uskiljande som Tonni og Hausen. Ikkje Gravi eingong kunde skilja for allstødt: „Me kome her nog att'e," sa dei; — Dalen yver var dette so viss ei Tru. So sat dei paa sin Odel. Mann etter Mann, alt fraa Fyndeheimen av. Mange heldt seg Ættline av sjølve Rudkallen. Og gamall Liverett og Tru og Sed ervdest ned og vart aldri rupla: „Den gamle Se'en 'an maa ti'liggje", sa dei."[4]

Setesdølene levde som no av jordbruk. Dei dyrka korn og sette seg til med stor buskap. Dei dreiv litt med jakt og fiske òg, men mest uppi Bykle, der kornet sjeldan slær til. I Valle og dalen utyver var gardane det visse, og livet gjekk sin jamne gang og arbeidet med, vår og haust, vetter og sumar.

Um våren tok dei til med vårvinna, „verki", so fort tid var til det. Åkrane var dei same mann etter mann. „Det som var Aaker, var Aaker, og det som var Voll, var Voll, ifraa ævorleg Tid."[5] Jordfaste steinar lea dei aldri. Dei hadde lege for betre menner fyrr, gjekk ordtøket, og so hevda det av steinane. Småsteinen pila dei aldri av. Dei berre pløgde eller spadde han ned. Han vermde upp åkeren. Sågauken, vendehalsen, sa til, når dei skulde så. „Så-ti, så-ti!" sa han og heldt det og gol utan ende. Dei hadde andre merke òg som t. d. storleiken på ymse snøfenner, eller når bjørkelauvet spratt. Når dei hadde sått åkeren, slo dei ein kross i moldi med hòrveriva, og so sette dei seg og „kvilde åkeren". Då grodde det betre.[6] Det var bygg og havre, dei sådde; men dei avla aldri nok til eige bruk utan i Valle, når det var gode år. Jordepli tok dei til med i slutten av 1700 åri.[1] For Bykle vart epli til so god ei hjelp. „Dei var upp i Under for Epli i Bykle: „De va a velsiggna Frukt; de e Merg altsame!" sa dei." „Næpe-reitar hadde kvar Mann av gamalt — andre sa „Næpetrø'u." Det var Samloge mestom; kvar måtte rysja og eta so mykje han vilde."[7]

Dei hadde merkedagar, koss året skulde verta. Skirtorsdagen og Langfredagen var so sèrs. Var det solskinsdagar utan ei sky på himlen, fekk dei skinår. Såg dei den minste skyfloken, var dei glade og lova Gud. Dei tok merke av isen um våren. Dreiv han inntil landet med gardane og vart liggjande still til han bråna, då var godt år so visst. Men rak isen utigjenom, reiste kornet or dalen. Syftesok, 2. juli, var òg merkedag av gamalt. Regnde det den dagen, vart det ikkje noko godt kornår.[8]

I „Håbbalen", tidi millom våronni og slåttonni, tok dei seg ei kvild. Frå dei la verkegreidone ned, gjorde dei ikkje anna enn å kvila, heile håbbalen til endes. „Dei gjekk Stogegòng, plent som det var heilagt. Dei samlast i Tuni og laag ned Graset — Tuni var i ei Lege. Av og til tok dei Fiskeraata og daska paa Heidi og fiska."[9] Dei „skjala"[10] seg òg so mykje i håbbalen og heldt bryllaup, um so høvde. Dei hadde beste tidi til slikt då.

Men dei fekk det att. Slåtten kom, og då gjekk det i eitt heilt til svartaste hausten. „Dei hadde meste Slaatten paa Heidi; jamtyver hadde dei fire Gonger so mykje Høy der som heime. Dei snjovanna[11] aldri; so var der ikkje Gras paa Vollen fyrr langt ut paa Sumaren. Di slo dei paa Heidi fyrst. Dei la til Tri-Vikur etter Jonsok og heldt det i eit Renne til Mikjaalsmess Bil, seks-aatte Vikor det minste. Naar dei so kom heim, laag den gode Vollen i Legd og rotna; Skrap-engi hadde skjærna; der fanst ikkje Fræ; Fræet hadde drust or longe sidan".[12] No snjovannar dei, so krøteri slepp ikkje på bøen um våren; men likevel er dei i Valle i minsto ein tur på heii fyrst. So kjem dei heimatt og slær bøen og skjer åkeren, og so tek dei på heii att.[1]

Dei hadde so mykje med kapping fyrr, når dei slo;

194. Skeidvollen, Valle — Fot. Gisle Midttun

195. „Brautægje", Valle N. F. 847—13

„Dei la upp Øykteslaattor og Dagslaattor, Vikeslaattor og Fjortandagsslaattor. Daa vilde ikkje andre vera tælnare; dei slo so dei drap seg mest."[13] Dei slo so snautt dei kunde; men det var ikkje alltid, dei fekk meir høy for det, heller mindre. Mange heldt det best å slå so slarve som mogeleg, slå som um dei aldri vilde ha høy, då fekk dei mest.[14] I skurdonni tok dei det òg skarpt; men fullt so ille som i slåtten var det ikkje. Når dei hadde skore av, la dei ein grasbendel etter i åkeren. Var siste bandet dei skar, stort, vart kornet drygt, og dei fekk godt år andre året. So passa dei det oftast ut slik, at siste kornbandet vart stort. Det høvde stundom, når dei skar, at vinstre handleden trutna upp. „Du hev gripe gjygri," sa dei då. Av kornstråi dei pila på åkeren, når kornet var kome i hus, gjorde dei „òksebukka", og dei gav dei bukkekjei i jòli. Oksebukkane kom aldri i hop med anna korn; men dei hengde dei på loftet eller i stova til turkings. Når dei hadde fenge kornet i hus, åt dei skurdgrauten. Den som skar seg i skurden, skar skurdgrauten frå seg; men skar ein seg i tri fingrar, skar ein han til seg att. Kornet eller maten, dei kalla det, hadde dei slik age for. Dei måtte aldri kasta korn på elden, og dei pila upp kvart akset på åkeren um hausten. Når dei sådde og det spratt korn ut på åkerreini, jamna dei det innatt på åkeren, so det fekk grott, og når dei treskte, måtte dei aldri spenna maten ifrå seg, „dei skulde skuva Bandet snildt innaat med Hòndi".[15]

Buskapen slepte dei ut so tidleg dei kunde um våren. Som andre stader i landet i eldre tid, brukte dei svelteføring. Dei hadde ikkje anna enn buskap og skinn å berga seg med, når skattar og slikt skulde ut. So sette dei på seg so mykje, dei kunde, um hausten. Men når det leid noko på vetteren, var dei fôrlause plent, og so måtte dei slita seg fram med skogerusk og skav.[16] Dei stunda svært på våren då, og det var ikkje fyrr tåe, so slepte dei buskapen ut på bøen. Fyrr dei slepte, gjekk dei til fjøset med ein eldsnart og las fadervår. „Her var slik Tuml naar dei slepte. Var det mangbølt, heldt kvar Mann sin Buskap paa *sitt*, til dess dei hadde freda seg, og det var visst kven var „Bukungji" for Flokken. Men so blanda dei Buskapen — det var det sværaste. Daa stodst det av, kven skulde vera „Bukungji" for heile Garden — „Garsjagari" sa dei i Valle.[17] Her var so kaldlege Otor; dei ala paa Bukungarne, kvar paa sin, so dei var mastige og fæle." — „Dei gav dei Ormehovud — daa vart dei so vonde."[17] Krøteri gjekk på bøen ei stund utyver våren, so vart dei drivne upp i buskogen. Dei hadde hjuringar; for udyri var so fæle:

„Heim kaam Hjuringen, burti va Fe'i,
uti va Auga, sund'e va Kne'i,
Armen va av i Obogle'i.
Stakkars liten Hjuringji!"

„Då hadde dei Gamle so ven ei Bøn:

„Love, love Line,
gjøv Solè maatte skjine
yve Dogg, yve Dé,
yve Topp, yve Tré,
yve Fokk, yve Fé,
yve Jomfru Marias kvite Kné.
Hu sit i Stette
byster aa flette.
Hu be'e ti Gud
at de maatte lette,
Dagjen maatte lie,
aa Solè maatte skrie
yve dei smaa Hjuringann'
som gjæter i grøne Li'a"."[18]

Det var serleg bjørn og skrubb som jaga etter buskapen; men bjørnen var verst, totte dei: „Det armast etter bjønnetonn; men gror etter skrubbetonn," sa dei.[19] Hjuringane var so ille farne, når udyri kom. Dei hauka og hausta, mest dei vann. Stundom hjelpte det å godtala med bjørnen:

„Lo'ne Goffa,
gakk ifraa!
mi e smaa,"

sa dei, og då gjekk han, eller dei sa:

„Aa goe Goffa,
gakk at Bakkjen
aa set seg!"

Då rugga han hit i ein bakke og sette seg. Han vart skamfull, når hjuringjentone lyfte på stakken og synte han berre kroppen:

„Bjønn Bessi,
koss e ditt av dessi,"

sa dei. Då rann han.

196. Stumpeformer, Valle N. F. 591—97, 684—97 og 1173—11

Skrubben kunde dei klumsa. Fekk dei berre set han, fyrr han såg dei, var han klumsa med ein gong.[20] Elles hadde dei i gamal tid ei våbøn eller klumsing mot alle udyri i skogen. Dei las ho med same dei slepte um våren.[21]

„Skrubben var so næpen paa det, kva Namn dei gav han.

„Kaddar du meg graar'e,
reiser eg ifraa di.
Kaddar du meg Skrubb'e,
et' eg meg fudd'e,"

sa han. Og der var eit Ordtøkje: „Der 'an vare nemnd, e 'an stemnd," sa dei. So kalla dei han aldri med rette Namnet; dei kalla han „Graabein" og endaa tidare "Troddi": „So kòme Troddi aa draape ne" — det lyddest annan Gongen. Men det var ein or Aaraksbø som nemnde han med Skrubbe-namnet. Daa vart han i Skrubb og gjekk med Skrubbarne sidan".

Mot ørn og hauk hadde dei våbøner. Ei av dei lyder slik:

„Svaalaug Ørni,
fjuk i Søri.
Ellen undi,
Øksi paa.
Adde di Unga
sku brenn' upp daa."

Når nòko av buskapen kom burt, „dei gjætte burte," som dei sa, turvte hjuringen „barre „hengj' upp Juten", der Kræturet var set siste Gòngen; so var det paa Staden att andre Dagen. Men „Juten", det var det same som Rysarne no".[22] Hjuringane hadde oftast øks, kniv og navar med seg i buskogen, og so arbeidde dei kistillar og anna og fletta store korger av bjørketæger.[1] Rart nok skal alle dei største kornkjeri i Setesdal vera hjuringarbeid, både „Gla'Aakri", „Vikepik", „Klavegrisen i Rikjè", „Aamsveipen" på Ose og kornkjeri til Mugg Byklum.[23] Dei tek frå sju til tolv tunnor korn.

Krøteri gjekk i buskogen til jonsok bil. Då flytte dei på stølen; men dei måtte ikkje flytta sjølve jonsokdagen. Det kom eitkvart på krøteri då.[24] Bufardagen heldt hjuringane gjestebod i buskogen. Dei fekk ei potte søt mjølk i kvar stove den dagen, og so åt dei løyping, dravle, når dei kvilte til middag. I øvre dalen var det ikkje sjeldan, at kona sat på

197. Smørstaup og smørambar, Valle N. F. 867—13 og 910—11

198. „Brautægje", Set. N. F. 666—98

stølen. Oftast hadde ho sogbarn, so ho gjætte aldri, berre stelte i bui. Lenger ute i dalen var hjuringane eismale dei fyrste vikone; men so kom slåtten, og då vart det folkesamt på stølane. Ingen vilde vera i dalen. Alle, både gamle og unge, tok på heii. „Heidetidi var den gladaste Tid ein Hjurding hadde," fortel ein sogemann til Skar. „Sundagarne var det sers; me var fri, og andre gjætte i Staden. Der kom Skjalefolk — dei skjalast vidt utyver Støylarne; kor han kom, vart han teken det beste dei kunde. Gjætte me, var der Folk aa sjaa alle vide Vegner utyver. Gamle-Olav hadde gjætt so mang ein ærefull Dag; han kom paa slikt Lag allstødt, fyrst han var til rødde um Heidi — „de e so eg mest'e lyt kve'e," sa han."[25] Øvst i dalen heldt dei seg på stølane med buskapen upp til tolv, fjortan vikor, lenger ute var dei der berre seks, åtte vikor. Bufardagen hadde dei det gildt. Dei fekk „bufartembe": „Ostegrisar", eit stykke fersk ost, mylja i hop med rjome, og dei fekk „bufargrauten". Det var anten rjomegraut, eller òg var han kokt av søt mjølk med smørauga i. Maten dei fekk bufardagen, kalla dei „bufartrykken". Um kvelden gjorde dei upp „bufareld", og so stroka dei til langt ut på natti.[26]

Tussane hadde dei so mykkje stell med på stølane. Når dei flytte til og frå eller millom stølane, stappa dei ein grasdott i bjøllone. so dei ikkje skulde uroa dei. Med same dei kom til stølen, la husbonden seg på kne med dørstokken og bad „støylsmannen" um lov til å sitja ei viss tid. Han bad „det snildaste han kunde:

„Hus aa Sæti,
Maanas Lætri,
kjære Katte-raasbondi!"

sa han — fyrst det var paa Katteraasstøylen han flutte", fortel Skar.[27] P. M. Søegaard skriv, at alle var med og bad. Skikken var på det nærmaste slutt i hans tid.[28] Han var i Valle 1836. Paa stølen Ljaaraasen under garden Tveiten i Bykle var der ei berghòle, fortel Blom,[29] og der mjølka dei ei kvit geit på ein viss stein og bad so mannen som fyre sat, um fred. Når dei flytte frå stølane um hausten, slo dei siste kinnerøra ned på dørstokken. Den skulde tussekòna ha, med same ho kom. Tussane flytte inn på stølane, so

199. Ostekollor og ostestaup N. F. 536—12, 582—08, 725—11 og 1798—11

fort folk hadde fare derifrå.[30] Det var so mykje med tussar fyrr i tidi, og tussebuskap såg dei so tidt i heiane:

„Tussann' fór yve Gjyann-hei
med Buskap aa Bruri ti Feggji;
med Simunsvipa da dengde dei,
so Bloi skvott um Leggji."[31]

Når alt haustarbeidet var enda, åt dei „skjeisungrauten". Dei reidde av fyrste målet, dei mjølka, etter at buskapen var komen heim frå stølen, og av mjøl som nett var male av det nye kornet. Dei tykka sauemjølk og hadde attåt.[32] Grauten åt dei „skjeisundagen", sundagen etter skeidet, og av det kjem namnet.

Um vetteren tok folk det med ro i Setesdal, serleg då mannfolki. Det hadde ikkje sin grunn i latskap, det var berre den gamle måten å leva på. Som det var skikk hjå våre forfedrar og er det enno millom primitive folk, levde dei um vetteren av det dei hadde samla i hus um sumaren. Dei tok aldri ut på noko arbeid og dreiv ikkje med småarbeid av gogner og slikt til sal. Kvar mann var sin eigen snikkar, smed, skomakar og timbermann, og gjorde det som trongst so til husbruk.[33] Var det noko sérs arbeid, dei skulde ha gjort i bygnads- eller bunadsvegen, leigde dei kunnige folk til slikt. Då bytte dei ofte arbeid, køyrde heim høy og ved eller gjorde noko anna i staden.[1]

Hustekkjing var eit arbeid for seg sjølv. Dei kunde ikkje fara smått med det, og so gjorde dei dugnad. Dei som var med i tekkjelaget, hadde plikt på seg til å møta, oftast tvo or kvar stove. Dei som gjorde dugnaden, stelte seg til med mat og øl, so det var flusande. Det var løni dei fekk. Tòkedugnad heldt dei helst um våren eller i håbbalen.[1]

200. Smørambar frå 1675, Valle N. F. 562—11

Utanum dette gjorde dei det arbeidet som fyre barst på garden, kvart arbeid til si tid. Dei slakta, treskte, hogg ved og køyrde heim høyet av heii. Det siste var sværaste arbeidet. Dei byrja like etter jol og heldt det til langt ut i mars månad. Mange drog høyet heim. For fødingi skuld sette dei seg ikkje til med hest frå hausten av. Dei selde han, og so måtte dei draga. Dei drog, so dei drap seg mest. Det er sett til mang ei helse på høyskogvegen. Dei leigde mykje folk til å draga og gav åtte skilling dagen.[34] Køyrde dei høyet, var det tolleg greidt arbeid. Når vêret var godt, og det leid fram mot våren, kunde dei ikkje ha det likare. Dei gjorde berre ei vending um dagen. Ein og annan, helst busetar og ungdom, dreiv snòrefangst. Stundom nista dei seg ut og låg heile vikone på heii. Dei budde i stølsbuene.

Når karmennene ikkje hadde noko støre å gjera — det var stygt vêr eller so, sat dei rundt i stovone og rødde med kvarandre. Eit bil var det mange slike „stogelauparar", dei kallar dei; men no er det berre nokre få som held på den gamle skikken.[1]

Kvendi hadde mykje meir å gjera, um det ikkje var fullt so annsamt som um sumaren, då dei gjekk jamsides med karane i slått og skurd og hadde alt husstellet attåt. Dei slapp utearbeidet no. Dei skipa i huset, stelte krøteri, og so spann dei og vov og sydde og sauma alt dei tròng.

Fjøsstellet var største arbeidet, Dei gav krøteri tri gonger um dagen, morgon, middag og kveld. Ein gong um dagen fekk kyrne „Agne". Det var helst, når dei var utatt og brynnte etter morgonmålet dei fekk det. Agnene „tøysa" dei. Dei hadde dei up i „sæa", eit trekjér, og slo varmt vatn yver. Dei hadde åre i fjøset, so det var lettvint å verma vatn. Elles brynnte dei med kaldt vatn; men ei ku som nett hadde bòre, vermde dei vatn til, og gav ho mjøl dei fyrste åtte dagane. Dei mjølka tvo gonger um dagen. Fenaden (sauer og geiter) gav dei på same tid som kyrne. Dei fekk litt korn, når dei hadde lemba. „Dei mokka Fenaren, dei Gamle, jamt yver — det var den sprækaste Molk du kunde faa. Var det daa Fatigsfolk som ikkje var Mann til aa føda ei Kyr, so hadde dei Fenar, ein Sau eller ei Gjeit. Daa turvte dei inkje syta".[35]

Det fylgde so mange gamle truer og skikkar med buskapstellet. Når dei mòka i fjøset, måtte dei ikkje gjera det for vel. Det skulde alltid liggja noko etter. Heller ikkje måtte dei

201. Smørambar N. F. 859—97

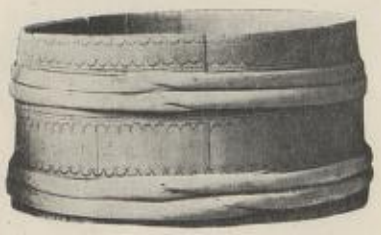

202. Stettefat, Valle

N. F. 690—11, 958—13, 688—11 og 899—97

sopa godt or båsane eller mjølka vel eller brynna til botnen i bytta. Det som var etter, slo dei ned og tok nytt vatn.[36] Dei måtte aldri slå buskapen med ei vidje eller vridi stong. Då kom det utriv på han.[37] Helst var det vel svivesjuken, dei fekk, dei vreid seg og sveiv rundt. Vidja er vridi, veit me. Stundom vart krøteri slegne av draugar, daude folk. Då var det best å draga eit likklæde tri gonger yver krøteret,[38] eller dei slo det med eit tjeld som hade lege yver ei likkiste.[39] Kvigor som bar, trutna ofte upp i juret. Då strauk dei tri gonger andsøles kring juret med ein stakk av ei kone som hadde fenge gut fyrste barnet.[40] Det høvde stundom, når eit kvikjend hadde foster, at fosteret ikkje rokk fram. Det skrumpa inn og vart til stein. Det vart bustein av, som dei sa. Då brukte dei bustein til å løysa upp med. Men rette busteinen tok dei av ormane. Blåsmessedagen legg sju ormar seg i ring og blæs bustein. Dei blæs mot kvarandre, og den som er veikaste til å blåsa, lyt inn i ringen. So høgg dei andre han og sputtar på han, og til slutt vert han bustein. Den av ormane som då fyrst kjem til vatn, fær busteinen og vert drake. Medan ormane er av og drikk, lyt ein passa på å snitta steinen til seg. Busteinen var so nytteleg å ha. Det fylgde slik lukke med han. Den som hadde bustein vart aldri fatig.[41]

Ymse krøtersjukdomar var finnar og trollkjerringar skuld i. Finnane skaut etter krøteri, so dei datt på staden. Det var so speleg, når fjøsdøri vende mot nord, då kunde dei skjota like inn i fjøset, og stod fjøsreka utanfor døri, skaut dei til måls. Slakta dei eit gjøldslenaut, la dei ein stein i båsen i tri dagar. Elles miste dei det nautet, dei sette på båsen att.[42] Fekk ei ku finnskot, holor i kroppen innunder hudi i vombi og ved frambøgene, skov dei bly av ei kule, det var skote rein med, og gav kui i noko deig eller graut.[43] Trollkjeringane kunde drepa eit krøter på staden, dei, like eins som finnane. „Ko Furu e detti! sa Trydalskaana; Grannekaana grev i Mittingje me 'n Kjøss-lem, so Blo'i ryk'e," sa ho — det var tidleg Joledags Morgonen. „Ditt Nautehovu du e!" sa Mannen; „at du ha daa 'kji lært so mykje, at du kunna døyve de," sa han. „Koss ha eg daa silt fari," sa ho. „Alli ko taalt Dagann' i Vikunn òvigt," sa han. Um Kvelden laag beste Kjyri dau i Baasen." Dei kunde varna seg på onnor vis òg. Dei sette seg i åren og krossa i oska og tok so ut og gjekk tri gonger kring huset.[44] Trollkjeringane mjølka kyrne, so det var på livet. Hengde ein snjosokkane slik, at reimane hekk ned, mjølka dei i reimane, eller dei sette ein kniv i ei bjørk og mjølka i skaftet.[45] Dei kasta vondt på kyrne, so mjølki vart urein, då måtte dei mjølka gjenom det gamlaste sylvet dei åtte.[46]

203. Mjølkekolle frå 1832, Valle
N. F. 881—11

Når ei ku skulde kalva og fór til å dra uppunder seg, krossa dei uppyver henne og sette ein kniv i simsi. Når ho hadde bòre, kasta dei aldri etterburden ut. Kom han ut, og det var kaldt, so han klaka, vart kui sjuk. Fyrste mjøldrikkanet, dei gav, vigsla dei. Dei sveivde ein eldsnart, brand, tri gonger andsøles kring bytta, eller dei kasta ei glo nedi. Andre målet dei mjølka, gav dei til eit fatigmenneske. Då fekk dei godt av kui. Var det ei frums, kvige, som kalva, då var det endå fleire sveivar. Dei kasta ein kniv i brynna, fyrste gongen dei brynnte. Fyrste målet dei mjølka, hadde dei slikt strev med. Dei laga seg som det var so stort og tungt. Frumsi vart truleg ei svær mjølkeku då. Ein gut og ei gjente streta og bar og heldt bytta tvihendes. Dei kvilde seg med kvar dørstokken og krossa seg. Alle let som dei var forstøkte og spurde, kva furdor dei bar på. „No bere me Frumsemaak, stor aa go, o' Fjosè", svara dei. Ved eit slikt høve vart sjølvsagt ikkje vetti gløymde. Dei bar til vettetreet og slo ned ein skvett, og so sa dei eit vers, der tvo linor lyder slik:

„Et søtt aa godt
av go Frumsemjaakk!"

Dei baka frumsekake, og alle skulde ha eit stykke av den. I Bykle sende dei til og med ei kake til kvar kyrkjesokn.[47]

Dei stelte godt med buskapen sin i Setesdal, so godt at ein mest lyt undra seg. Sjølvsagt var svelteføringi fæl; men det hadde tidi og tilhøvi meste skuldi i, og det var ikkje betre andre stader, heller verre. I grunnen var ikkje krøteri dyr i Setesdal, dei var noko nær som folk. Dei tala til dei: „Kaami no adde mi smaa!" sa ho som stelte dei, og dei kom alle både store og små. Ei frums skauta dei, når dei hadde mjølka fyrste målet. Ho hadde

204. Ostestaup, Austad
N. F. 442—97

205. Mjølkebolle, Valle
N. F. 557—11

206. Vengebolle, Bykle
N. F. 592—97

vorte kòne då, skynar me, og det var plent som eit kòneskaut, dei sette på ho. Dei hadde ein vrins under, so det stod ende upp i ein pik som dei gamle setesdalsskauti. Det var av lin, drivande kvitt med kniplingkantar. Glugget var eit langt, kvitt, glugga linband, dei knytte kring halsen. Endane låg langt burtetter ryggen.[48] Kjeungar og lòmb skirde dei. Det var Skirtorsdag dei gjorde det. Dei auste vatn på hovudet og gav dei namn og lyste gode ynske yver dei:

„Blaamann ska du heite,
vi' Gud deg kveikje.
Ete grønt Gras,
drikke kaldt Vatn,
fygje vel Buslone
ti Sumaarè."[49]

Som me ser, hev dei ikkje gjort so stor skilnaden på krøter og folk, dei både døypte og skauta dei.

Matstellet var tolleg lettvint. Kosten var uvand, so det tok ikkje lang tidi å få han i stand. Dei åt fire gonger um dagen, og måli var „bitål", „dugurd", „non" og „øyktebite". Til bitåls var det skyr, smør og brød og oftast sur ost, til dugurds graut og skyr eller kabrette, prim; til nons det same som til bitåls og stundom med noko kjøt attåt, og til øyktebite var det graut att. Kosten var den same vetter som sumar; men sjeldan hadde dei kjøt um sumaren. Det varde ikkje so lenge. I heietidi brukte dei mykje haglette til å spara på brødet.[1]

Brødet dei brukte, var flatbrød av byggmjøl. Dei baka haust og vår. Noko av brødet var „'nept brau", dei kalla, Det var som det andre, men berre knept i hop i ein firkanta pakke, so dei kunde føra det, utan at det gjekk sund. Dei brukte det på heii, og når dei elles nista seg ut. Stump baka dei berre til dei store helgane, jol og påske. Dei laga han av malt og rugmjøl og sette kveik i deigen med ølgjær. Dei steikte han i basstoveomnen; men fyrst forma dei han i utskòrne treformer (fig. 196).

Smøret kinna dei kvar laurdag. Ofte var det vondt å få smør, og då var det sjølvsagt trollkjeringane som var ute att. Då hadde dei so mange råder. Dei kasta ned i kinna ei sylgje som hadde gjenge i tri arvar. Dei sette kinna på årehyrna og kinna eit bil på kvart hyrna. Dei skura mjølketrogi med mold frå kyrkjegarden.[50] Stal trollkjeringane rjomen av trògi, noko som ofte hende, måtte dei kasta eit tròg på elden med rjomen på.[51] Ei trollkjerring på Homme i Valle var so uheppi ein gong. Ho hadde nett kinna og samla smøret, so bad ho tenestdrengen sin kinna vidare på saupet, og ho sa han fyre, at han skulde segja: „Simle og samle or kver manns kinne"; men han sa: „Simle og samle or kver manns kåmra", og so veit me, kva der kom i kinna.[52]

Grauten koka dei av byggmjøl og vatn; men stundom brukte dei mjølk til mauk, og då kalla dei det tukkje. Kjøtet salta dei og turka eller røykte det. Dei slakta ein sau um hausten til kvar av husens folk. Av blodet og innmaten laga dei „kurvepylsor" som dei salta og røykte. Stundom slakta dei ein kalv òg. Kjøt brukte dei lite og inkje til kvardags, og um so var, skar dei oftast berre noko av sidekjøtet og steikte på glørne. Kokte dei kjøtet, gjorde dei spa, supan, på det. Dei hadde på ei jamning av byggmjøl. Elles var kokt kjøt og spa, soden mat dei kalla, gjestebodskost; men då kokte dei helst spaet på erter og nepor. Annan gjestebodskost var kling, kvit, søt ost og gumbe. Fisk brukte dei lite av, og aldri fersk. Dei fiska det meste på bekken um hausten. So salta dei ned og hadde til jolefisk.[1] Til likferds brukte dei òg fisk.[53]

I gjestebodi brukte dei alltid øl til drikke. Dei bryggja tvo gonger um året, til jol og til slåtten, og elles når dei heldt festarøl, bryllaup og likferd. Det var helst so, at dei bryggja mykje øl, og Gjellebøl klagar yver at det gjekk for mykje korn med til ølbryggjingi. Han rekna ut, at dei brukte minst tusund tunnor korn til året i Valle og Byggland.[54] Når dei bryggja, stakk dei inn jarn på sida av kjéret, og av vørteret bar dei til vettehaugen, der dei mulla og las noko. Dette hev me døme på frå slutten av 1600 åri.[55] I seinare tid la dei ei salmebok på gongkjéret og sette tvo knivar i gjordi, og dei gav vetti øl.[56] Både gongkjéret og øltunnone krossa dei.[1]

Denne skildringi av kosthaldet i Setesdal gjeng attende til 1820–30 åri. På Gjellebøl si tid, 1770 åri, var det umlag like eins,[57] og me kann vel gå ut ifrå som visst, at slik hev dei levt heilt frå millomalderen av. Kosten no er heller ikkje stort onnorleis. Dei hev fenge eit femte mål, kveldsmaten. Då et dei graut og skyr eller jordeple og skyr. Jordeple brukar dei mykje no. Til nons kokar dei oftast eple, og dei reier graut av dei. Kaffien er sjølvsagt komen. Han er mest viss til fyrste målet, og til nons tek dei seg gjerne ein kopp. Sume stader tykkjest kaffikjelen hanga yver elden heile dagen: „Han kann drikke Øl, aa 'an kann drikke Brennevin," sa Byklaren; „men ti vare so timeleg og lageleg i Kroppè som av Kaffi — de

207. Ostestaup, Bykle N. F. 574—97

e umogelegt," sa han. Kaffien kom til dalen, då dei la postvegen.[58] Det var i 1840 åri.

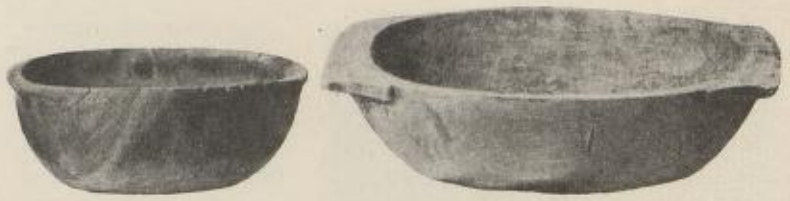
Dei sat ikkje ved bordet, når dei åt. Det gjorde dei berre um jolekvelden og i gjestebodi. I kvardagslaget sat dei her og kvar burtetter pallane. Grauten åt dei av gryta, då heldt han seg passeleg varm. Dei sette gryta på pallen og åt tvo og tvo i senn. Dei slepte ikkje kven som helst til burt i gryta. Det var som ei vyrding, at ein framand mann fekk eta av gryta: „De e so gjill 'n Mann'e, han må nog et' o Grytunn'," sa mannen i Berdalen til kona si, ho vilde ausa upp grauten i eit fat til lastehandlar Stray frå Kristianssand.[59] Smøret sette dei fram i øskjor eller ambrar. Dei var oftast vakkert svidde (fig. 197-201). Brød tok dei seg sjølv i bordkista eller frå „braudtægja" som mange stader stod på bordet allstødt. Brødtægjone var anten fletta av bjørketæger eller laga av trebøygje. Då var dei for det meste utskòrne (fig. 198). Mjølki hadde dei i trog og kollor eller uvande trebollar (fig. 203, 205 og 209), kjøt og supan i tròg eller store trefat, og osten stod på ostekollor eller ostestaup, fint skòrne eller svidde (fig. 199 og 207). Karmennene åt med tollekniven. Kvendi hadde ikkje knivar. Dei hjelpte seg med fingrane eller grov med ein brødmòle i smørøskja. Treskeier brukte dei alle dagar.

Dei las fyre og etter maten, og dei tok hatten av, når dei las; men elles sat han på hovudet. Dei hadde slik age for maten. Dei vanvyrde ikkje den minste brødmòlen. Datt ein brødmòle på golvet, tok dei han upp, kysste på han og åt han.[1] Dei måtte ikkje slengja skeii uvyrdsleg frå seg: „Kastar du Sponen, kastar du ifraa deg a Maalti' Mat'e," sa dei.[60] Av all ting dei hadde i koppar og hus, skulde allstødt noko vera etter, graut i gryta, korn i kjeri, mjøl i bingen og brød i byrda. Skrapa dei snautt, vart dei nøydde til fyre enden å skrapa. Dei måtte aldri eta på berr botn heller.[61]

Framandt folk som dei gav mat, sette dei ved bordet. „Det var ei Vyrding fyrst dei fagna med Mat, at Bordet var vel skipa. So sette dei fram heile Stavøskja med Smør og Haugar med Braud, og Ostestaupet innmed. Og Mjølk — heile Kolla med Rjomen *paa* stod paa Bordet. „Ha du no vilt set deg 'naar fengje deg noko Maté." sa dei. „Kvæ veit um du ha vilt sett deg innat." Dei felte det *til* paa so mange Maatar; men det vart rekna til Fisl aa segja: „Ha du vilt vore so snill aa sett deg inn-at." — „Aa de varte vel liti av me di," sa dei, fyrst han takka for Maten. Aa eta snaudt Bord var uvisklegt: „De e bet'e ete mannlegt ell leive skamlegt," sa dei." — „Ein Granne fekk barre Skjenk. Med Mat måtte dei inkje fagna han — plent som han hadde teke ut solten ifraa Heimen." Når dei skjenkte, fór dei etter det gamle ordet: „Det e 'kji fullt, fyr de ivi renn'e." Dei unnte ein vel. „Dei totte ugodsklegt, fyrst Drykken inkje „tok aa": „Han e forgjord'e; de ri'e 'kji Guss Gaavu aa 'an!" sa Gamle-Berte Haugå."[62]

208. Ølstaup, Bykle N. F. 503—17

209. Mjølketrog, Bykle N.F. 606—97 210. Mattrog, Valle N.F. 981—11

Til gjestebodi stelte dei til so mykje mat og skipa bordet på beste måten. Klingen la dei på store trefat med kvitostskivor uppå. Ved øvste bordsenden stod høgsætfatet. Oftast var det på skap som ein vengbolle (fig. 206). Gumben la dei paa gumbefat, dei kalla. Det var små stettefat eller borddiskar (fig. 202). Kjøtet stod i tròg og trefat, fleire stykke nedetter bordet, og skeier la dei fram, men ikkje knivar.[1]

Huset skipa kvendi som skikken var. I kvardagslaget gjorde dei ikkje so mykje av det. Dei reidde upp sengene, sette koppar og kjerald til rettes og sopa golvet. Men dei sopa ikkje vel. Noko lite bos måtte vera etter. „Der var Tru med det. „Sopar du vel, sopar du Lykka ifraa deg," sa dei. „Sopar du vaakje, vare du rik'e; sopar du vel, vare du fatig'e," sa Gunne Norenaa, og mange sa som ho.[63] Stova vaska dei tvo gonger um året, jol og jonsok. Dei sandskura veggene tri, fire kvòrv uppetter. Ovanfor var det svart av røyk og sot. Sjølv bada dei seg kvar laurdag. Dei tok basstovebad både gamle og unge. Ikring 1830 slutta dei med det (sjå s. 179), og etter den tidi hev det vore so ymist med laugingi. Men dei laugar seg då i fjøskjéret stundom,[1] og stend i so måte yver folk i mange andre bygdelag, der dei ikkje hev lauga seg på år og dag. Skinnfeldane døyvde dei i basstova, og klædi tvo dei i fjøset. Skjortone vaska dei so drivende kvite. Dei saud lut av oske og tvo dei med.[64]

Dei hadde ikkje klokkor i dalen i eldre tid, so såg dei på soli, kor langt dagen var liden. Morgon og kveld retta dei seg etter stjernone. Um morgonen såg dei på „Dagsjønna" og um kvelden på „Fiskji" eller „Jakops Stav" som ho òg var kalla. Var det ikkje stjerneljost, kjende dei det på seg, kva bil det var.[65] Dei stod upp med soli og la seg med soli både sumar og vinter, skriv Gjellebøl.[66] Dette er vel litt stridt, helst når det gjeld vetteren; men tidleg la dei seg nok um vetterkveldane; for det var smått stell med ljoset, dei brukte. Det var berre tyrespikar eller „skunda" som dei kalla dei. Det brukte dei langt ut i 1800 åri. Då la dei

211. „Nystøskje", Valle N. F. 726—11

tyrespikar på omnspanna og brende. Dei støypte talgljos; men dei brukte dei berre til høgtids. I fjøset brukte dei skjålykti.[1] „Dei elde tvo Gònger til Dagen. Fyrst brende dei eit Eldsmæle um Morgonen, med same dei reis upp. So la dei Ljorefjøli paa. Var so Glodskjøra stor, var det varmt eit heilt Bil utetter Dagen." Naar det kolna i stova, sat dei på fjøstrevet med arbeidet sitt (sjå s. 183). „Andre Gòngen dei elde var mot Kvelden. So skara[67] dei Elden fyrst dei notta seg. Det var traat dei skara ned ei Kjuke eller ein Bork til aa „halle Ellsmoiri". Var der ikke Eldsmor etter um Morgonen, so laante dei Eld. Jamnaste la dei av med Eldskòra." — „Dei skara Elden so virkeleg allstødt og krossa seg; daa rymde den Vonde," sa dei. „Vi 'an have Fre i Husi, maa 'an skare Ellen vel," sa Signe Bendiksdotter."[68]

Mannen og kona låg inne i stova. Dei andre låg på fjøstrevet. Dei krossa seg kvar morgon, med same dei slo upp augo. Gjorde dei ikkje det, „flaug dei å", som dei kalla det, når den vonde hugen herska utyver og tok på alt dei trådde etter. Dei song „Dagvisunn'", då hende ikkje noko vondt den dagen. Dei hadde tvo dagvisor — „Den signede dag som vi nu ser", den song dei helst um sundagane, og „O Gud ske lov til evig tid" um kvardagane.[69]

Folk som bad um hus, vart aldri nekta. Det hemnde seg å nekta hus. Fatigfolk og fantar som gjekk og bad seg, fekk alltid noko. Sume fanteflokkar som dei likte sérs godt, gjorde dei plent gjestebod for. Dei klinte og bryggja, når dei venta dei.[70] Kom folk inn, helsa dei „Guss Fre Denn", og dei i huset svara „Gu signe". Var det framandt folk som kom, snudde husbonden talen til dei, og der var stilt i stova. Kom ei fatigkone inn og bad seg, og ho var med barn, sa dei: „Gu signe deg aa de du ber'e me deg", når ho takka for det ho hadde fenge. Møtte dei nokon på vegen, helsa dei „Gu Moti", og svaret var „Gu signe".[71] Dei sa *du* til alle menneske både høge og låge og tok aldri hatten av for nokon. Han sat på hovudet, når dei kom inn i stova til

212. Grautambar, Valle
N. F. 913—11
Merkt G K D P N S 1690

folk òg. Dei nevehelsa når dei møttest ved kyrkja, på tinget og i gjestebod og elles, når dei råka folk frå ei ònnor bygd, og dei kjende dei.[1]

Um kveldane samla dei seg mykje i ei eller onnor stove og sat og rødde, men mest vilde dei høyra „Gamalt". „Sogemennerne reikna upp gamalt i Kapp; dei heldt det Næter og Dagar, til *ein* var kvitt. Det skilde kven som var greidare i Ordlaget: „Aa sei' a grei Mening me faa Or" — det var Hegdi."[72] Ungdomen samla seg i stovone og dansa, og dei gamle var med. Torkjell Bjørnsson dansa og tok blindetjuv til han var 70 år gamal.[73] Um sumaren heldt dei seg på danseflòti. Dei samla seg visse dagar, helst sundags- og laurdagskveldane, og gjorde upp eld og dansa. Småborni leika seg og hadde gaman dei like eins um sundags- og laurdagskveldane. Dei hadde so mange leikar — „Hindeleiken", „Gøyma belte", „Kasta Kakl", „Mass og Kristi", „slengja Revsrova", „føda Sauen", „smjuga gjenom Luen og Gruen", „vera Bjørn", „bomma og løyna", „bera Stabben", „gjare um Næpa", „køyra Beit" o. fl. a.[74]

213. Brurebolle, Valle

Dei gamle var so glade i felespel og dreiv so mykje med det. Dei hadde langleik òg. Bøker var dei so øre etter å lesa. Dei sat på fjøstrevet og las. Det var helst sogebøkene dei totte um — Snorre og so krønikene um Karl Magnus og Holger Danske. „Tvo hundrevise-boki" var òg mæt, og so hadde dei „Prestepina", „Fandens fire Døttre", „Fattigmands Husven" o. fl. a. I skifti stend ikkje nemnt so få bøker, men mest i dei frå slutten av 1700 åri og fyrst i 1800 åri. Lesehugen hev vore størst då. Men so kom den store vekkjingi i 1820 åri. Sogebøkene brende dei upp og like eins felone, og dei slutta med leiken og dansen i stovone. Dei hadde berre gudsordbøkene att, og dei maatte vera av eldste slaget.[75]

Heilagdagane var det so strengt med. Dei måtte aldri gjera noko då, berre det som var plent naudsynleg. Ikkje måtte dei raka seg, og ikkje smyrja skorne sine ein gong. Handi visna på ei gjente som hadde pila ørte-knappar (ville vikkor) ein sundag, og ei gjente som hadde skòre neglene sine og vendt seg mot nord, då ho vaska håret sitt, gjekk heimatt, og då kvad ho:

„Du synduge Saal!
Me sundagsskorrne Negla
Aa nortvegji Haar!"

Skulde dei leva plent rett, måtte dei i grunnen berre eta og so lesa teksti for dagen.[76] Slik lærde dei i minsto; men um setesdølene meir enn andre levde etter det dei lærde, er eit anna spursmål. Det var vel helst berre gamalt folk og dei som var av „læraro", som var so stempla. Ung-

domen dansa og stròka både um sundagen og andre heilagdagar, det veit me.

Av helgane var joli so sèrs. Dei hadde so mange skikkar og vedtak dei fór etter då. Som fyrr er nemnt, bryggja dei til jol. Vanleg bryggja dei ei tunne. Ei halvtunne var det minste. Det hadde kongen sagt, og det er rett nok. Det er påbod både av Haakon den Gode, Olav den Heilage og Magnus Erlingsson.[77] Dei spådde av gongkjeret, koss det gjekk i joli. Dunà og saud det for mykje, vart det slagsmål i huset. Fekk dei ikkje ølet til å gå, slo dei ein skvett på åren til vetti. Elles passa dei alltid på å gjeva vetti og tussane øl jolekvelden. Dei bar til vette- eller tussetreet, og i gamal tid sette dei ei skål med øl og ei med vatn på årepallen for vetti, og so brende dei med svovel. Eller dei skvette med øl og vatn rundt åren og heilt ut til fjøsdøri.[78] Når dei tappa upp ølet, skok upp, dei kalla, drakk dei skòkedrykken alle i huset. So bar dei til grannane, so mange som høyrde til skòkdrykkjelaget, ein nottung til kvar. På Langeid bar dei til kvarandre alle fire mennene i Heimigard og på Øyrak der det var seks menner, bar tri og tri til kvarandre. Dei vigsla skòkedrykken — kasta ei glo eller ein brødmole ned i ambaren.

214. Skrin til festgåvor, Valle N. F. 1134—11

Dei slakta ein vêr til jol eller ein bukk, „Jolebukkjen" dei kalla. Hadde dei ikkje ein bukk, tok dei ei geit, „Jolegjeiti". Dei var umfram anna krøter, dei batt dei i fjøset og gjødde dei. Som fyrr nemnt fekk jolebukken „òksebukkann'", dei batt, når dei pila aks på åkeren um hausten. Då dei byrja med griser, slakta dei ein gris. Underleg nok stakk dei ikkje grisene det fyrste, dei sette ei rennesnare kring halsen, heiste dei upp og kverka dei. Fyrst når dei hadde skòlda grisen, skar dei ut barken og tappa blodet av han.[79] Dei baka lefse og stump og ei kake som dei la på bordet jolekvelden. Uppå kaka var det baka ei høne med egg rundt (fig. 247). Kaka låg på bordet heile jolehelgi.[1]

Jolaftansdagen heldt dei jolaftansotte, dei kalla. Dei var uppe tidleg i otta, og dei hadde slik moro, då dei stod upp. Den som vakna fyrst, gav dei andre ris, „Joleskjerkja", som dei sa. Kvendi vaska, kinna og klinte, og karmennene hogg tyre og ved. Dei bar inn mat, vatn og ved, so dei hadde flusande joledagen ut det minste. Dei rudde og sopa i tunet for oskereii. Henne var dei so redde. Dei sette tjørekrossar yver dørene og på tunnor, kistor og kjer. Yver stalldøri sett dei ei Simunsvipe og hogg inn ei øks, og dei la stål i kornstaden, so ho ikkje kom til der og tappa øl.[80]

Reii kalla dei stundom for „Staalisfæri". „Lusifæri" sa dei òg; ho var ute notti fyre solhòv. Staalisfæri hadde namn etter Staali Skavhedderè, den mætaste i ferdi. Når dei baka stump til jol i Homme i Valle, gav dei Staali ein stump. Dei la han på basstovomnen eller basstovpallen. Stundom la dei han på kvilesteinen ved døri.[81]

215. „Nystebomme", Valle N. F. 549—11

I skymingi fór dei rundt og skaut inn joli. Dei som skaut, vart bedne inn og fekk øl.

Jolaftanskvelden sat alle i hop kringum bordet, når dei åt. Dei sat der berre denne eine gongen i året. Då var det so sakneleg, um ein var fallen burt sidan sist dei sat der. Dei hadde ljos på bordet, og det måtte dei ikkje sløkkja. Det skulde brenna til endes. Då spådde dei av det. Halla veiken, var det feigt folk i huset. Dei „toppa fyre seg". Det gjorde dei, når dei hadde ete av, og bordverset var sunge. Då sa dei:

„Toppe, toppe Taari!
maa eg liv' at Aari.
Toppe, toppe Ljos!
maa eg liv a ònno Jol —
toppe haagt!"

sa dei og heldt handi uppyver logen. Toppa det, logen vart høgare, skulde dei leva. Stod det stilt, var det på voni. Men lægna det, då var dei feige.

Dei kunde få vita, kven dei skulde verta gift med, jolekvelden. Dei tok ei skål øl or kjeret og hòpa seg ut og burt til låvedøri. Der drakk dei ut skåli og slengde ho attyver seg inn døri. Då kom han krabbande yver låvebriki den dei skulde ha. Dei kunde hòpa seg ut tri dører òg, med vatnet dei hadde vaska seg i. Då sat han på tòka. Eller dei hòpa seg tri gonger andsøles rundt basstova jolaftansdagen, når dei døyvde kvardagsklædi. Glåpte dei då mot veggen tridje gongen, såg dei den dei skulde ha. Stundom sat dei „Glumsnotti" — det var jolenatti dei kalla so. Då måtte han ikkje høyra på, når dei las um kvelden, men røma ut, den som vilde sitja. Han sette seg ved bordet med ein bolle brennevin, ein bolle øl, ein bolle mjølk og ein bolle vatn framfyre seg og sa:

„Her set eg meg i Fa'ns Namn;
skaff meg so min Kjærast fram,
um 'an ska kaame o' Helviti."

216. Grautambar frå Valle Festegåve N. F. 1110–11
Merkt: V T S 1698 DET AR GIFET SIGRID NOMELAND

1721 1751 1754 1811

217. „And og hønor", Bygland N. F. 1197—11, 336—97, 238—12 og 588—95

Då kom den dei skulde ha og drakk av ein bolle. Drakk han brennevin, vart dei rike, øl, vart dei stendige, mjølk, vart det tròngt for dei; men drakk han vatn, vart dei blåfatige. Skulde han ikkje verta gift, kom det ein med hakke og spade, plent som der var likferd. Dei „klædde Jolestolen". Då klædde dei ein stol med dei klædi dei skulde ha til kyrkje joledagen. Men elles fór dei plent som når dei sat Glumsnotti.[82]

Joledagsmorgonen gjorde dei eld på av ni vedslag. Låg der stikkor og strå i kross på tilet, var det feigt folk i huset. Hestar og buskap fekk god mat. Dei gav kyrne vallhøy: „Idag e de Joledagjen," sa dei og la høyet i båsen. „Hesten fekk Deig og Malt; dei tok eit Kvòrtel Korn og gjorde Malt av. Um Morgonen stod han sveitt som Sil so tidt, av dī Hestarne var ikkje vande med Mannemat."

Dei byrja alt å drikka frå morgonen av:

„No vi me drikke i Jolo,
Som Bonden hev okko lova.
Fyst'e me kom' at svorte Mollinn',
Daa have me Roi ti sova."[83]

Dei var ofte på godt lag, når dei kom til kyrkje, og dei kappkøyrde heimatt frå kyrkja. Resten av dagen held dei seg i ro heime; for dei heldt han so ut ifrå heilag, fyrste joledagen. Dei måtte ikkje so mykje som vaska ei skei eller sopa tilet. Dei lea ikkje maten av bordet, ikkje mòka dei fjøset og ikkje tok dei inn eit klædeplagg frå loftet, um dei aldri so mykje trong det.

Men so tok dei sin mun att andre joledagen. Dei var ute tidleg og mòka for kvarandre i fjøset. Det var slik gissing, når studraren kom, kven som hadde mòka. So vart dei henta heim og fekk øl — „Mokstrerus", dei kalla. Ei tid på dagen væpna dei seg alle, både store og små, med staurar og stenger og slo inn under krakkar og senger og skåp og skreik:

„Ut Dverg om Dynn,
inn Kaarn aa Kyr!"[84]

„Dei „rei um Hus" — svarma utyver fraa Gard til Gard og reid kringum Husi. Dei reid fyrst kringum Stall og Løde og Fjos. So var det Vaanningen; daa stødva dei med Hella og fekk Øl. Dei reid i Kross og i Krans i Tunet — der var so kaldleg ein Tuml." Sume reid like inn i stova. „Dei brynnte Hestarne i „Frobrunnann'" — daa drakk dei „Stefansvatn". Der kom slikt Triv paa Hesten daa, av di det var „vigt Vatn". Den som drakk fyrst, drakk Vin. Frobrunnann' var tri Aatehòl med „Vròngevje". Dei søkte til or heile Austad og Sandnes Sokn; jamvel or Bygglands Sokn kom der Folk. Dei tok ut i Otta, den eine tidlegare enn den andre, og køyrde som dei var hamgalne. Rakk mange fram i same Stundi, daa slost dei paa Livet. Ein laut i og druknast i Brunnen". — „Frobrunnann' stod like tidne allstødt, heile Vetren igjenom. Vatnet ida seg og klædde seg jamt med Fraud."

„Um Kvelden var der „Anndagsgjestebo". Dei bar ihop Øl, ein Nottung fraa kvar Stoge. So dansa dei og drakk, og stundom lykta Leiken med Slagsmaal.

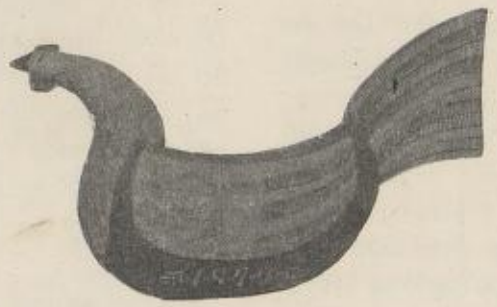
Det skilde mykje kva Fugl han saag fyrst, den Dagen. Var det ein gul, daa vart du tett, og turfte barre lite; var det ei Skjer, daa vart du hol, og turfte mykje heile Aaret."

„Sjaundi Dagjen i Jolo", Nyaarsdagjen, reidde dei „Bassegrauten" og „ropa Bassen", av di daa snudde Bjørnen seg i Hiet og glaapte seg kringum, og tok „Heiebiti".[85] Med same der var reidt, la Borni hit til Fjoset med Graute-tvòra og ropa: „Bassi, Bassi! kaam aa sleik av Graufforunn' sjaundi Dagjen i Jolo!" sa dei. Daa var der ein som hadde løynt seg attan-aat Fjoset og tok Tvòra av dei; han hadde veivla ei Fylle[86] kringum seg og var Bjørn."

Tolvtedagen heldt dei so heilag. Dei måtte ikkje gjera noko då heller, i minsto ikkje um kvelden. Det var den gamle joledagen.[87] Sume stader hadde dei eit trigreina ljos på bordet, „Heilag tri-kongar ljos," dei kalla.[1] Mest kjend er dagen av „Tovtirusi". „Dei la til Tolvtedags Kvelden og heldt dei i eit Renne Trettande til Endes:

„Den gamle Vanen 'an maa ti'liggje:
fystund' i Joline maa mi drikke.
Trettandi Dagjen halle mi Rus;
Tjugande jage mi Joli ut."

Tolvteruset var det sværaste Rus her var i Joli. Det var Samlògrus:[88] dei bar ihop og bryggja, Drengjer og Gjentor.

218. „Høne" frå 1756, Valle N. M. 8185
Målt i 1874

219. „Høne" og „And" N. M. 16456 og N. F. 893—13

Gjentorne ein Nottung Malt til kvar, og Drengjerne tvo Nottung. Og so la dei for dei som dei vilde beda." Siste tolvteruset i Valle stod i Viki i 1816. Då bar dei seg so fælt, at dei vart forstøkte og heldt upp. Dei slost so heile tunet var i blod. „Dei saag der den Vonde ljosbærlege," og „svarte Fuglar skeinte uppyver Hovudi." [89]

„Jolebassann'" var ute og gjekk alt som tidaste. Dei klædde seg ut, „basseklædde seg," og fór utyver bygdi og fekk øl. Det var plent som dei hadde øl til gode i stovone, difor vart dei ofte kalla „Drykkjebassann'". „Fælaste Bassen kalla dei „Guddurs-bassen"; han var Styrevolten for Bassarne. Trettande kom „Smaabassann'" kvirrande."

„Tjugande kom Sante-Knut og jaga Joli ut. Han fór med ein Stav hit i alle Krør og jaga:

„Ut Verg um Vegg,
innte Gjeita aa graa Saui!"

sa han — visst daa i Bykle, i Heidegardane sa han so. Var der Øl etter daa, var han vond; so sat Halvor Fokkison med ein Kveikkopp allstødt og synte han." [90]

Påskehelgi var på langt nær so mæt som jolehelgi; men dei hadde nokre gamle skikkar og truer då med. Som fyrr nemnt skirde dei kjeungar og lamb Skirtorsdagen, og Langfredagen pinte dei seg og heldt faste (sjå s. 89). Påskemorgonen var dei upp på høge nutar og fjell og „saag ti Sole". Med same ho stod upp or havet, leika ho. „Dei gjorde Eld paa av nie Vedslòg. Veden truste dei det Bil Soli spratt paa Fjell. Daa spaadde dei av Røyken: slo han mot Kyrkja, daa var ein feig det Aaret; fyrst han tok ei onnor Leid, daa var dei so fjaage. Dei syrte so med aa gjera Eld paa fyrst, den Dagen, av di alle glaapte hit til den fyrste rjukande Pipe."

Dei ti heilagdagane som Struense tok burt i 1770, heldt dei fast ved lenge. Dei las teksti og let alt arbeid kvila. „Presten maka med dei, at det var ikkje heilagt," og so slutta dei å lesa; men det var lenge, fyrr dei torde gjera noko dei „haavheilage" dagane som dei kalla dei.[91] Jonsokdagen var ein slik dag. Noko sérs tru som skilde han ut frå dei andre og minnte um eldre religiøse skikkar, finn me lite av. Dei brende bål og dansa jonsokkvelden; men det gjorde dei andre

220. „Høne", Valle N. F. 699—97
Brukt ved einskjæling

221. „Høne" N. F. 585—97

kveldar med.[1] Den tjøra dei brukte, når dei sette krossa yver dørene mot oskereii, skulde dei helst brenna ved jonsoktider.[92]

I gamal tid heldt dei laurdagen heilag frå middag av,[93] og torsdagen var det og noko sérs med. Dei måtte korkje hogga eller spinna torsdagskvelden,[94] og dei som vilde verta òvspelemenn på fele, gjekk tri torsdagskveldar på rad til nykken eller fossegrimen, og dei måtte ha ein kvit bukk med seg til gåve. Tulla dei i hop sokkane dei hadde gjenge med tri torsdagskveldar, og la dei under hovudet, drøymde dei um den dei skulde verta gift med, og like eins når dei knòda i hop ei kake tri torsdagskveldar næst fyre jol av salt, mjøl og vatn, ei skei av kvart, og åt ho jolekvelden. Dei kunde òg ganga med ei skjorte dei same tri torsdagskveldane, og når dei so la ho i hovudlauget og sette det framanfyre sengi jolenatti, kom han, den dei skulde ha, og vreid skjorta.[95] Truleg er dette minne um at dagen hev vore heilag, og um so er, helga til guden Tor.[96]

Um hausten, når dei hadde flutt heim frå heii, og det meste av avlingi var komi i hus, hadde dei so stor ein festdag. Dei samla seg fyrste laurdagen etter dei var flutte og heldt skeid, og dagen hadde namn av „Skeisunlaurdagjen". I Valle der største skeidet var, trefte det inn på siste laurdagen i august. Skeidflòti var i tunet på Sagneskar (fig. 194). „Der var ein fast Skipnad med Ota. Paa Skeidflòti var ei liti Dokk — dei kalla den Dokki „Frikshol"; men Frikshol hadde Namnet etter eit som het Frikk, sa dei Gamle. Der heldt dei „Skjei-merri". Ein av dei beste Karar der var, laut halda henne; til Handyvle hadde han ei Lurke Skeidstong. Merri heldt han so, at ho stod med Fudi innaat Frikshol. So etja dei Hestarne. Dei leidde dei inn paa Floti, tvo og tvo, fraa kvar si Led og sleit Beitslet av. Men dei rann *til* og snugga innpaa Merri og illvaala. Og baae vilde vanna henne. Dei lynnde og spente og sveiv paa Huken; dei beitst so det small i Kjeftarne: det lyddest utyver heile Garden. Fyrst so ein fór til slengja seg og vilde ryma, daa la han seg paa

222. Utskòren ølbolle, Valle, måla i 1745

N. M. 13755

Merri so traatt og beit og spente og vilde elta henne av. Men daa la han paa han med Stongi, den som heldt Merri. Og inkje fekk han rymt, av di dei stod med Skeidstenger rundt kringum Floti og gjegnde han innpaa att. Var so ein Hest kvitt, sette ein annan sin Hest upp imot den som hadde vunne — um der var daa nokon som trudde seg til. Sossi heldt dei det og sette Hestarne upp, til dess ein „fekk Skeidfolen" og Leiken lykta."

I gamal tid var skeidfolen ofte ein huldrehest, og av desse var Graafolen til Leiv Røysland og „Aakrisrauen" namngjetne.[97] Den vonde synte seg og på skeidet. „Der kom ein Fole som ingen Hest torde til med; det fylgde han ein Biv; dei rann med same dei saag han. So sprang han og gasta seg eisemall; han sprang so Eldspruten stod under Hovarne. Daa skyna dei kven det var, og la til Sprangs heimigjenom. Han kom att i tri Aar i Rad. Det fjorde Aaret var aldri eit Menneskje paa Skeidet." I dei siste åri dei heldt skeid, var ein liten tusk av ein hest, „Boteblakkjen", skeidfole. Han var berre tvo alner høg.[98]

„Fyrst Hesteota var avstadi, la dei hit paa „Leikvodden" og kappreid, alle som hadde raske Hestar." Dei reid etter ei døl som heldt sørigjenom og frametter med dei gamle prestehusi. Det var ikkje stort etter av dagen, når ridingi var ende. „Daa var der so mykje med Hestehandel; det var plent som der var Marknad. Dei drakk. Dei ørtest og trugast og prøvast." Alle som kunde, var på skeidet, både store og små, gamle og unge. Tenestgutar og tenestgjentor skilde seg alltid fri den dagen. Fyresdøler og nordmenner søkte dit, og alle som heldt seg gode karar. Bjørgulf Uppstad, „kjempa for dalen", gleddest åt skeidet, so han aldri fekk sova. Det var som bygdi stod på ende.

223. Ølbolle frå 1765

B. M. 5588

Det siste året dei hadde skeid, vart gamle Torgrim Kjelleberg yverriden og skamførd, so han ikkje hadde ein helsedag sidan. Då la presten seg inn i det, og skeidet vart avlyst. Musæus var prest i Valle då. Han var der frå 1815 til 1821.

I Bykle heldt dei skeid ved „Kaupmannbu'i" inne på heii, ei halv eller heil mil frå kyrkja. Dei kappreid på „Troddeskei'i" ein fjordungs veg der ifrå. Med kaupmannbui hev truleg vore marknad.[99] I Hylestad stod skeidet av seg på Rysstad, åtte dagar fyre Valleskeidet.[98] Skeidet i Austad stod på sjølve Austad. „Skjeivodden" var med „Skjei-evje", på ein odde der „Kvennaane" renn ut i Ottre. Dei kappreid på „Skjei'i" nordetter frå kyrkja. Presten Münster (1828—41) fekk Austadskeidet avlyst. „I Sandnes Sokn var der Skeid i Aaraksbø, paa Haugemoen. Midt i Skeidet stod „Brurè 'ass Olav Taaralsson" — det var ei gaste stor og greinutt Bjørk. Riset var so langt; det hekk so det lavde. Kvar Vaar la Olav eit Kjærrelass Myk paa Røterne." I Bygglands sokn stod skeidet på Kvaalsmoen. Dei kappreid, tvo og tvo, fra „Smedalen" og austigjenom moen til „Skjeibrokke". Skeidet slutta der i 1830 åri. I Aardal var der skeid like eins. Ein mann som var fødd i 1812, kunde minnast det. „Dei gav Hestarne Ormehovud eller Brennevin, fortalde han; daa vart dei so vonde."[100]

Me hev truleg havt skeid i dei fleste bygdene i landet, noko alle stadnamni på „skeid" og „leik" tykkjest tyda på. Frå Fyresdal i Telemarki fortel bispen i Oslo frå visitasreisa si i 1618, at dei heldt skeid der Bartholomeusdag (24. aug.).[101] Skeidi er gamle. Frå Sverike hev me eit døme heilt frå den eldre jarnalderen. På ein stein frå Engeby kyrkje i Uppland er ein hestekamp avskildra.[102] I sogone er skeid nemnt fleire gonger.[103] I Setesdal heldt skeidi seg lengst — som me hev høyrt, heilt til 1820—30

224. Som fig. 221

226. Ølbolle, Valle
Skòren av Ola Olason i 1692
N. F. 2163—06

åri. Då fekk prestane dei avlyst, heiter det. Det kann vera vel nok; men den røynlege grunnen til at dei slutta, hev me helst i vekkjingi som nett i dei åri tok setesdølene med slik storm. Dei fekk eit anna livssyn og heldt upp med so mykje av det gamle då.

Me hev no fare året igjenom og havt fyre oss dei festar me kjenner til og dei restar av skikkar og truer som fylgde med. No stend berre etter å gjeva eit stutt yversyn yver dei meir personlege festdagane og hendingane som fylgde med, når ein vart fødd, gifte seg og døydde. I eldre tid tok dei ein breid plass i folkelivet. Folk levde meir i hop då. Det som hende den eine, hende i grunnen alle; for alle var med, når noko stod på. Det me no tykkjer er reint personlege hendingar, var den gongen bygdesaker, samfundssaker um ein vil, og var difor underlagt fast skipnad og gamal skikk og tru som ingen torde rupla. Serleg var dette tilfelle i Setesdal der det gamle hekk seigare att enn i andre bygder.

Når dei venta eit barn til verdi, måtte mori ha umsut for det, lenge fyrr det var født. Ho måtte akta seg for kvart steget ho tok; for det var so mangt som kunde skada fosteret. Ymse dyr måtte ho vara seg for, soleis ormen, haren, reven og bjørnen. Såg ho ein orm, vart barnet ormøygt, ein hare vart det haremynt og ein rev vart det raudt. Bjørnen var det noko anna med. Han var so sli etter fremmelege konor. Han vilde riva dei sund og ta fosteret og føda det upp, og dei hadde fleire segner um slike born som var fostra upp av bjørnar. Ho måtte vara seg for det ho åt, so ikkje barnet vart flekkut og ureint i leten. „Skogerusk", bær, var dei so redde å eta. Det var so lett å få ein flekk i andletet då, og han kom att på barnet. Heller ikkje måtte dei sjå på, når dei slakta for blodflekkene. Hadde dei hogge på ein dørstokk, og ho var den fyrste som steig yver han, fekk barnet „dỳrehogg", eit mindre skard i lippa. Det var so tidt dei hogg på dørstokkane, lauvkjerv på fjøsstokken og kjøt på bursstokken. Men so steig den som hogg yver fyrst, so naua det ikkje. Ei fremmeleg kone måtte aldri ta den minste ting av det som andre åtte — ikkje so mykje som ei flis or tunet ein gong. Barnet kunde so lett verta ein tjuv. Ein måtte aldri kasta noko på ei fremmeleg kone. Barnet fekk synemerke der ein høvde henne: „Gud flytkje det!" måtte ein då segja, når det var i andletet eller på hendene ein høvde. Var det likferd, måtte fremmelege konor alltid gå ut *fyre* kista, når liket vart utbore. Gjekk dei *etter*, vart det „ham-sjåara", borni dei gjekk med.

225. Ølbolle
Merkt: I H S T S S E H 1734
N. F. 939—06

Dei stelte seg til med barneklæde i god tid, um dei ikkje hadde frå fyrr. Dei sauma barnehuvor (pl. 4, 5 og 13) og kinnplagg eller „bleiu" (pl. 4, 1, 2, 14 og 15). Dei stelte til skjortor av lereft og reivar av kvitt og raudrandut vadmål. Dei vov lange lindar (pl. 4, 20 og 21) til å veivla rundt barnet, når dei reiva det.[104] Mannen måtte bryggja øl — det høyrde alltid med til ei sengeferd — og han måtte få heim brennevin frå byen, um han ikkje brende sjølv — det var mest endå meir naudsynleg.

Til nèrkone tok dei det kvendet dei trudde best *til*, og der var alltid ei eller onnor kone som var god i eit slikt høve. Vatnet dei vaska barnet i, „bånelaugji", slo dei innunder svilli. Navlestrengen brende dei upp, elles kom ikkje barnet til å halda vatnet. Dei vog aldri borni: „Veg 'an Baani, so døyr de." Dei sprette sylv i linden

227. Ølbolle, Valle N. M. 8201
M. a. merkt: O M S E H 1756

med same dei reiva det, og sylvet måtte vera i linden, heilt til barnet vart kristna, elles tok tussane det, og dei fekk ein byting i staden. Når dei la det i vogga eller tròget, um dei ikkje hadde vogge, stakk dei ei saks og ei salmebok inn under høyendet.

Dei fyrste tri vikone måtte ei nedfallskone eller barselskone berre ha graut til mat, øl og graut og smør og graut. Der måtte mykje graut til: „De ska 'n Nottaang'e Graut'e ti fydde Baansromi" — det var eit gamalt ord. „Brennevin drakk dei herleg; ein Buttel til Dagen, det var det jamne."

Nokre dagar etter at barnet var født, kom grannekonone med senggrauten. Dei bar til fatig som rik; heile garden bar, skylde og uskylde. Alle kom på same dagen — slik var det både på Brokke og Straume i Hylestad og på Rygnestad og i Homm i Valle. Senggrauten som sume gamle kalla „noenegraut", var god gryngraut. Dei bar han i ein nottungsambar, og denne var alltid vent utferda og sviden (fig. 212 og 216). „Der fylgde med eit Smørstykkje, tvo-tri Merker, etter som Skyldska var. Naar so Sendingskona kom fram imot Huset, la ho Smøret midt i Grauten, so der braana noko av, til ho kom inn. Daa la dei det paa ein Talerk og hadde det til aa bræda i Grauten, kvar Gòng dei aat." Når sendingskonone kom, vart det heilt gjestebod. Dei fekk mat og drikke, so det fløste, og var det konor som lika det sterke, kom dei ikkje so sjeldan heimatt med eit godt rus på. Senggrautskikken er gamal og truleg av heidensk, religiøst upphav.[105]

„Nedfallskona maatte liggja i si eigi Seng eisemo, og inkje maatte ho koma inn Kyrkjedyri fyrr ho hadde „gjengje att'e til Kyrkje"," d. v. s. hadde vore inngangskone.[106] Det måtte ho venta med til seks vikor etter sengeferdi. Då kristna dei oftast barnet òg.

228. Ølbolle frå 1677, Valle N. F. 1089—15

Til faddrar bad dei alltid skyldfolk, tri karar og tvo konor. Gjentor vart aldri bedne. Den som skulde bera barnet, kom heim og henta det. Dei andre faddrane møtte berre upp med kyrkja; men dei fylgde heim etterpå og fekk nonsmat. Faddrane gav stundom gåvor til barnet — ty til klæde, ein reiv, ei huve eller dilikt; men det var ingen fast regel.

Dei hadde so fast ein namneskikk. „Dei „reiste uppte" sine Fyremenner, og andre av Ætti etter som dei var nærskylde! Far og Mor til Mannen fyrst, so Far og Mor til Kona. So var det Farbrøder og Morbrøder og Farsyster og Morsyster til Mannen, og so likeins til Kona. So var det Systkini deira, visst daa um dei hadde Systkin som var avlidne. Dei totte so gildt, dei Gamle, at Namnet kom til liva. Dei gav Namnen store Gaavor, skar han nye Klæde fraa Hònd til Fot, eller gav han andre Ting som var Mun i. Dei tok han til seg stundom og fødde han upp og gav han alt dei aatte og hadde.

Barnet fekk same Liv som den dei hadde reist upp att, og den kom han til likjast. „Sjaa der hev Gamle-Gunnaar stae uppte — sjaa de, ko like dei e", det var so tidt aa høyra; „han vare plent som den 'an heit' etti," sa dei. Dei som hadde havt eit vondt Liv, *dei* sytte dei med aa reisa upp att — dei vilde ikkje „Namni" skulde lida vondt ein Gòng til." — „Sume hadde so mykje imot det, at han reiste dei upp att: „De trivst 'kji tvau Nòmn i Husi," sa dei." — „Fór eit Barn, og dei reiste det upp att naar det næste kom, daa fekk det inkje liva, det Barnet — der maatte koma eit Namn imillom. Sume Nòmn vilde slett inkje liva."[107]

229. Einskildskopp, Hylestad
N. F. 52—97
Merkt: G O S E H · T A A X 1757 X

Etterkvart som borni vart vaksne, kom dei med i ungdomsflokken. Kvar gut valde seg ein ven — skikken var so — og tvo vener var som eitt. Dei trudde seg til kvarandre og tok kvarandre i forsvar. Me hev døme på, at dei nekta å vitna mot kvarandre i retten; for dei var „venir",[108] og skal me tru presten Lund, kunde dei gå so langt som til å gjera eit dråp for venen sin.[109] Dette minner ikkje so lite um gamal fostbrøderskikk, me kjenner frå dei islandske ættesogone.

Gutane byrja tidleg å „fara ute", d. v. s. gå på nattefriing eller nattelauping, „trevgòng" kalla dei det òg ofte — ungdomen låg på fjøstrevet, veit me. Trevgongen høyrde med til uppsedingi: „Di mòge fare uti aa lære se'e dikko," sa dei til dei unge. Men dei måtte fara i flokkar. Det var skamleg å fara eismal.[110] Prestane, serleg Gjellebøl,[111] ivra so sterkt mot trevgongen; men dei kom ingen veg med det. Trevgongen heldt dei på med, so lenge dei låg på fjøstrevet, og gutane fann vegen inn til gjentone, etter at dei hadde flutt upp på skjeldtilet yver nyestova med.

Som rimeleg kann vera hekk denne skikken lenge att. Folk såg ikkje noko rart eller stygt i det som der heller ikkje var. Laurdagskvelden venta gjentone gutane, og dei låg fullt klædde i sundagsstasen sin. Gut og gjente hadde ingen annan måte å verta kjende med kvarandre på; for korkje i leik eller lag, langt minder „i dagsens fulle ljos" som skal vera so gildt, måtte ein gut tala eismal med ei gjente. „Daa var dei paa Allemanns Munnar med same," og det vilde dei sjølvsagt ikkje våga. Trevgongen var ein gamal naudsynleg skikk som — når dei tok dei umsyn god bygdetone kravde — korkje var verre eller betre enn andre friarskikkar. Sjølvsagt var det ikkje berre ein friarskikk, slik som han mange gonger vart driven. Mange tok det som ein rein sport å fara bygdi rundt til gjentone, og gjentone på si side totte det var gildt, når dei hadde mykje renn på dørene — di grummare var dei sjølvsagt. Men enden på det vart likevel, at ein gut og ei gjente kom so langt, at dei skyna meiningi, som ein segjer. Då måtte guten til å fri for ålvor. Etter Gjellebøl[112] gjekk det for seg på den måten, at han kom heim til gjenta um natti, kalla henne ut og spurde henne. Fekk han ja, kom han att natti etter, vekte foreldri upp og spurde, kva dei meinte. Det var sjeldan han fekk svar med same; men då heldt han det og kom att natt etter natt, til svaret vart gjeve.

230. Einskildskopp N. M. 63766

Foreldri hadde so mykje å segja fyrr. Då som no vilde foreldri gjerne, at borni skulde få seg „eit godt gipte"; men den tidi var eit godt gifte mykje meir enn no eit rikt gifte. Det var heller ikkje so underleg, at dei totte so. Dei unge sat heime og tok aldri ut paa noko arbeid, og andre vegar var oftast stengde. Det var skam å senda borni sine ut — plent som ein mann ikkje kunde føda sine. So tente dei unge ingen ting, og arven var ikkje noko som drog. Då var det um å gjera å verta godt gift, so dei fekk noko under hendene og hadde god utkome. Det stila alle mot; men det var lettare sagt enn gjort å få det slik til. „Det var uvandt for den som var Gardskar; det var Drelt med Gardegutane. Men der var Skil paa Gardar — um det var Hude-bruk, eller det var Skinn-bruk barre. Gamle-Gyro Harstad var forstøkt daa Lisle-Gyro gifte seg til Sandnes: „Du e a grom Garsgjente, aa tek 'n Gjeis-skjinnmann!" sa ho — der var ikkje ko eit Gjeiteskinn i Skyld paa det Bruket." Men „dei lause Karann'", dei var det verre for, og um dei var det krøkt i hop eit stev:

„Det e nog av dei lause som have 'kji Gar,
dei laupe kring Bygdann' som Hunda,
paa Oddann' aa glor
aa rope paa Mor.
De drys' inkji Pening o' Lumma."[113]

231. Einskildskopp B. M. 5594

Ætti hadde mykje å segja òg: „Han ska sjaa ette Fokkeslagjè som ette Gjeiteslagjè," sa dei. — „Han kann 'kji stele Mannen o' Ættinn." Alderen tok dei umsyn til, at ikkje skilnaden var for stor:

„Snjoren fedd'e paa Haagheiann',
i Dalann' fedd' 'an tung.
De kann so iddi isame kaame
'n gaamaal aa so 'n ung."

Helst skulde guten vera nokre år eldre. „E 'u ven'e," det lydde̊st so traatt. Men daa viga det meir, sa dei Gamle, at ho var av rikt Folk so dei kunde sitja paa Garden, og at ho var god til aa arbeida og skipa i Huset: „Sko alli Slaatta i Solegla', og alli Gjenta i Kyrkjelag," sa dei. Var ho so god i seg der til att, daa var ho ven, sa dei."[114]

Men ikkje berre foreldri måtte vera einige og tykkja um giftarmålet. Ætti måtte og vera med på det, og oftast hadde dei meste strevet med å „telja til og ifrå", som dei kalla det. Ingen kunde som dei vega ørfint på vekti.[115] Eit giftarmål fyrr var mykje meir enn no eit ætte-spursmål.

Men framum alt stod lagnaden. „Dei som var lagji til havast, laut havast," elles var det rådlaust å koma i hop. „De va lyst for Olav og mi," sa Gunnhild Aamlid; „men de va 'kje lagji ti," sa ho, so fekk ho ein annan.[116] Dei hadde so mange råder til å få vita, kven dei skulde verta gift med. Me hev høyrt, at dei åt saltkake, og at dei gjekk med ymse klædeplagg tri torsdagskveldar etter kvarandre og so drøymde um den dei skulde få, og me hev høyrt at dei hòpa seg jolekvelden og klædde jolestolen. Det same kunde dei gjera nyårskvelden med; men dei hadde andre råder òg. I dei fleste høvi drøymde dei um den dei skulde få. Som når dei la seg på kornstaden med eit korn under tunga fyrste notti etter at kornet var kome i hus og sa:

„Her legg eg meg i Fa'ns Namn,
skaff meg so min kjærast fram."

232. Ølbolle, Valle N. M. 8182

233. Velfarskopp, Valle N. F. 1089—15

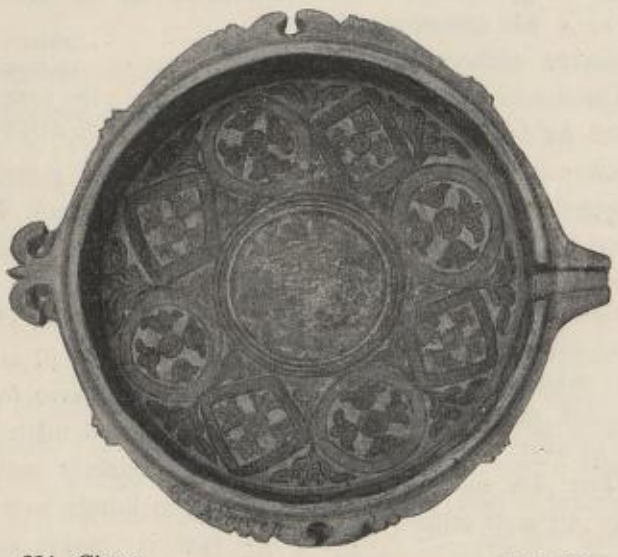
Eller dei låg på eit høgt fjell, eller på ei øy, der det rann like mykje vatn på båe sidor, eller i eit nytt hus, og dei talde sperrone til dei sovna, eller dei la sokkebandi under hovudet, fyrste gongen dei låg på ein stad eller dei la ein ormeham under hovudet eller dei åt oskestump. Stumpen var so liten, at han låg på ein knivsodd, og han måtte ikkje vera steikt. Vilde dei vita, um dei fekk den dei tenkte på, då bòra dei tvo hol i „spåbeinet", eit lite flatt bein under kyreskròvet, og kasta beinet på elden. Sprakk då holi i kvarandre, måtte dei havast.[117] Mange av desse rådene var sjølvsagt lite sætande, og vart mest brukte berre for moro; medan andre, dei styggaste, som å hòpa seg, klæda jolestolen eller liggja på kornstaden, var visse. I minsto hev me fleire døme på det.[118] Men det var berre få som torde bruka dei rådene.

Når foreldri og skyldfolket endeleg hadde fenge tid til å samrå seg og tenkja yver tilbodet, fekk guten svar. Sette dei seg imot, at dei fekk kvarandre, so vart det med det:

„Vis aa Se'i so ljote mi fygje;
Forello ljote mi helst'e lye,"

og den som gifte seg mot foreldri, vart aldri langliva. Sjølvsagt var der sume som fylgde sin eigen hug og ikkje lydde foreldri — me hev døme på det;[119] men det var berre undantak. Dei fleste var vituge og tok seg vel i røyndi ikkje so nær av det. Lika foreldri og ætti tilbodet og svara ja, måtte guten so koma med den „formelle" friingi. „Daa hadde han med seg ein „Belegut" til aa bera Ærendi fram og leggja godt fyre han. Fyrst dei rødde um kor rik han var og koss Garden var, daa skrepte Beleguten og gjorde Allting dubbelt. Til Belegut tok dei helst ein eldre Mann som var Vyrdnad med."[120]

So kom trulovingi eller festarølet som dei kalla det. Koss det gjekk fyre seg skildrar Gjellebøl[121] slik: „Paa Fæstemandens Gaard, eller hos en af hans nærmeste Slægtninge, samles nogle Mandspersoner af hans bedste Venner, som kaldes hans *Bejlere* eller *Følgningsmænd*. Disse æde, drikke og holde sig nogen Tid lystige, hvilket bliver kaldet at *qvæke sig*. Naar det lakker imod Aftenen, begiver hele Følgeskabet sig til Fæstemøens Gaard, hvor enten hendes Forældre eller en af hendes Paarørende boer, med Skrigen og Allarm, ridende paa bare Heste uden nogen Sadel, og havende alene en Bjelde paa hver Hest, som giver en Hoben Skrammel og Lyd fra sig. De blive aldeles ikke indbudne, når de komme til Fæstegaarden; thi det ansees for en Skam; men efterat de have opholdet sig nogen Tid udenfor, gaae de selv ind, hilse og tage i Haand Præsten, og Fæstemøens nærmeste Slægtninge, som sidde omkring Bordet sammesteds. De spørge dernæst, om det er den rette Stævnetid, og begjære Fæstemøen. Naar dette er skeet, gaae 2 af Fæstemandens Følgeskab ud, og opsøge i et andet Værelse Fæstemøen, som er forsamlet med en Hoben andre Qvinder. De bringe hende herpaa ligesom med Magt ind, og Fæstevielsen skeer. Ved Enden af denne Forretning sætter Præsten en Sølvring, som bliver ham af Fæstemanden overleveret, paa Fæstemøens Finger; og Fæstemøen efter gammel Sædvane giver Præsten et Hosebaand, som de selv meget artigen virke. Naar dette har Ende, give de nærmeste Omstaaende Fæstemøen nogle Slag paa Ryggen med disse Ord: *Slaae Fæst.* Hun gaaer derpaa ud af Døren, og lader sig ikke mere see den Aften." So heldt dei gjestebod, der dei etter gamal skikk drakk presten si skål, og kvar mann gav han frå 1 mark til 1 mark og 8 skilling, ettersom rådi var

234. Øltrøys B. M. 5577
Merkt: Olaf Kittelsøn. Truleg måla av Elef Nielsson Odde

I slutten av 1600 åri veit me, at dei heldt festarøl utan prest. Det var berre nokre få vener til stades, og gjenta vart burtfest med handslag. Det kalla dei „Haander-bondd" (handaband).[122] Trulovingi som presten stelte med, stod vel då av seg i kyrkja ein sundag etter gudstenesta. På Gjellebøl si tid ser me at trulovingi og festarølet var slegne i hop. Truleg byrja dei med det ikring midten av 1700 åri. Etter 1799, då presteleg truloving vart avlyst, heldt likevel festarølet seg. Festarmannen tok med seg tri, fire „belar" av dei løglegaste menner der var og feste gjenta. „Han gav henne „Festargaavunn'" — „Fystegaavunn'" me kallar no; det var Sylgjor og Belte og Lekkje og Halsringar og anna av Sylv — noko kostelege Muner som ho gjøymde til sin døyande Dag."[120] Han kom

235. Stavkanne N. M. 14164
M. a. merkt: T H S 1717

gjerne med sylvet i eit lite skrin som han truleg hadde skòre ut sjølv (fig. 214). Dei gav anna enn sylv òg. Ein grautambar (fig. 216) t. d. kann me skyna hev vore fyrstegåve.[1]

I eldre tid bruka uei å gjeva fyrstegåvor like etter den „formelle" friingi, då dei hadde fenge jaordet. Torer me tru ei skildring frå slutten av 1600 åri, skulde so guten og gjenta liggja saman på eit hardt golv, „at fornemme sig imellom om alting vel bequemmer". Ved festarølet måtte han atter gjeva ei gåve, benkjegåva eller festegåva, og den gav han henne på benken. Truleg var det som ei betaling for, at ho sette seg ved sida av han på benken. Kvart slikt viktugt steg festarmøyi tok i eldre tid, kosta festarmannen ei gåve, og han hadde enno eit par gåvor att å gjeva. Det var sengegåva og motegåva eller motegjevet. Sengegåva måtte han ut med, fyrr han slapp upp i sengi til festarmøyi eller bruri si. Brurkonone sat framanfyre og vanna. Det var brudlaupskvelden dei hadde denne skikken, og bruri og brudgomen var ikkje vigde endå; men folk såg ikkje noko gale i det, at dei søkte seng i lag då. Etter vanleg meining i den tidi var dei i grunnen gifte på den dagen dei heldt festarøl, slik det var i gamal tid. Motegåva måtte han gjeva brudlaupsdagen, like fyrr dei fór til kyrkje. Bruri vilde vel ikkje vera med elles. Det var største gåva, og ho vart gjevi i reide pengar frå 4 til 20 dalar, ettersom rådi var.[123] Motegåva hev som me seinare skal høyra, halde seg mest heilt upp til våre dagar; men i den siste tidi berre som ei brudlaupsmoro — „å løyse bruri av padi" som dei kalla det. Festarmøyi på si side gav sjølvsagt festarmannen gåvor òg; men frå Setesdal kjenner me lite til dette. Me veit berre, at ho gav han sokkeband, og dei måtte han gå med, når han var brudgom.[1]

237. Vengebolle N. M. 16465
Måla i 1716, truleg av Tore Nappe

236. Ause, Valle N. M. 8849
Skôri av Torgus Halvorsson 1714

So lenge truloving med prest var vanleg og elles festarøl i gamal tyding, var festarmøyi og festarmannen bundne i hop for livet ved festarølet. Onnorleis vart det frå fyrst i 1800 åri og utetter. Då var dei aldri „innanfyre" eller visse på kvarandre, fyrr dei var vigde. Det var slikt karsstykke å ta gjenta frå ein gut like fyrr brudlaupet skulde stå, og dei hadde stelt til brudlaupskosten. Lysingi hjelpte aldri det slag. Det var gjentor det var lyst ni gonger for, fyrr det endeleg vart ålvor. Gjentone totte det var gildt slik, di mætare var dei.[1]

238. Ølbolle. N. M. 13726
Merkt (skôren): O K S E H 1709

Brudlaupi heldt dei vanleg i håballen eller nærare tidfest, Bolsokbil.[124] Det skilde dagane, då det var godt å vigja. Tysdagen og fredagen var gode; men onsdagen var ein vond dag. „Møkedags Møe", braut ho i, gamle Tore Harstad, ei brureferd reid gjenom tunet, og det var midvikedag.[125] Som vanleg til gjestebodi bryggja og baka dei, koka gumbe og klinte lefsor. Øl og brennevin brukte dei mykje av. Dei rekna at det gjekk med ei tunne øl og eit anker brennevin til dagen, og brudlaupi kunde vara frå tvo til sju dagar etter som det var rikt folk til. I huset der brudlaupi skulde stå, pussa dei upp på beste måten, og i gamal tid veit me, at dei drog eller klædde veggene med store vovne tæpe eller husbunader som dei kalla dei.[126]

Til brudlaups bad dei folket på garden og skyldfolket på båe kantar. Dei hadde ikkje be'mann. Brur og brudgom bad kvar på sin kant. Brudlaupi stod mest alltid heime hjå brudgomen. Dei som var bedne, kom kvelden fyreåt og hadde med seg nystor eller sending. Det var den beste fysemat dei åtte: kling og gumbe, smør og ost og stump. Dei kom med sendingi i store bommor eller nystøskjor som var vent skorne eller svidde (fig. 211 og 215).

Brudlaupskvelden henta belane bruri. Dei hadde spelemann med seg. Ho vart henta med hesten til brudgomen. Bruri heldt eit gjestebod for grannane då, „heimareisla" dei kalla, og når heimanreidsla var drukki, tok ho ut. Tapparen hadde so vent eit stev, då ho takka for seg:

„Fari no vel
baa Veni og Frenda!
no hev 'u kaame
i goss Manns Henda,
aa Liljunn' sku skjer' 'enni Klæi,"

sa han. „Ho hadde heimanfylgje med seg: Kiste og Buskap, og alt som var laust daa med same. Det var so vent, fyrst

239. Ølskål, Valle N. F. 272—03
Måla av Tore Nappe i 1716

241. Ølskål, Valle N. M. 8090
Måla i 1745, truleg av Elef Nielsson Odde

Rekkja var lang itt ho kom heim i Brudlaupsgarden. Daa leid det med Dagen jamt."

Henta dei bruri utanfjells ifrå, då „la dei brulé" på heii. Dei la det just på høgste heieristi med same det byrja å halla heimetter til dalen. Bruri og brudgomen sette upp tvo vardar. Dei borni som var med, la kvar sin stein i vardane; men dei hine la steinar i rad, so mange steinar som det var folk i ferdi.

„Det var so greid ein Skipnad med Brudlaupet daa, baade heime, og fyrst dei var til Kyrkja. Brudi hadde ei „Bru'kaane" og ein „Fygjesmann", og likeins Brudgomen. So var der ein „Bruresvein" til aa leida Brudi. Fylgjesmannen til Brudgomen var „Fyregòngsmann". Brud og Brudkonor under eitt kalla dei „Bru'rinn'". Fylgjet til Brudgom og Brud under eit var „Bru'færi". Heile Brudlidet, baade Brudeferd og Brudlaupsfolk, kalla dei „Færi"." Brur og brudgom måtte dei aldri nemna ved namn brudlaupsdagen.

Fyrr dei reid til kyrkje, hadde dei slik moro. Med same dei hadde ete, måtte brudgomen „løyse bruri av padi" (pallen), elles fekk han henne ikkje av staden. Hennar fylgjesmann sette på, og fyregongsmannen baud. So heldt dei det

240. Stor ølskål, Valle N. M. 13757
M. a. merkt: VDARBEIDET | AF | MIG | EIVIND | HALVOR | SEN | OMLI | AAR 1846

og pranga og tretta fram og attende som var det ein krøterhandel det galdt, og folk lo, so dei mest var klåre; for ordi kunde falla rett dryge stundom, og alle hadde eit lite mot på. Til slutt vart dei samde, og det enda gjerne slik, at brudgomen skulde ut med „hest å sal å hundre dale". Men det hadde ikkje større på seg; for det var berre som ei moro.[1] Onnorleis var det fyrr. Um det bar so til, at mannen fór fyre kona, og buet vart skift, so fekk ho desse pengane eller motegåva umframt. Då var motegåva heller ikkje so stor, frå fire til tjuge dalar som me fyrr hev høyrt. På Gjellebøl si tid gav dei upp til tretti dalar, og pengane vart talde upp til brurekonone.[127] Skar nemner, at ei støytrik brur fekk fem, seks hundrad dalar.[128] Um so er, hev det vel berre hendt ein einaste gong.

Dei reid alltid til kyrkje, og på vegen både frå heimen og til att, skulde bruri rida so, at ho var nærare kyrkja enn brudgomen. Reid ho *fyre* heim i tunet, då fór han fyrst, og ho vart sitjande etter eismal. Gjekk det eitkvart gale, bukgjordi sprang eller so, var det so vondt eit merke. Vêret gav dei og mark åt:

„Sol for sæle Brur,
aa Regn for rike Brur,
aa Vind for Vesaalè —"

so var det gamle ordtøket.

242. Ølbolle, Valle N. F. 43—97
Måla av Tor E. Lande 1839

244. Ølbolle, Aardal N. F. 420—97
Innskrifti frå 1798. Rosone frå ikr. 1850 av Jørund Tallaksson Tjørehom

Dei tok inn på ein gard nær kyrkja. So gjekk brudgomen og fylgjesmennene heim til presten og sa han *til*, og „Brurinn'" raudstakka seg og sette ladet på bruri. Ho kunde ikkje ha det på når ho reid. So spela og dansa dei til presten kom. I Valle dansa dei på dørhella til presten, „Stigandhella", dei kalla. Fem par um gongen kunde dansa på den hella.

„Fyregòngsmannen" gjekk fyre inn i Kyrkja; so Brudgomen og den andre Fylgjesmannen. Atti dei kom Brudkona til Brudgomen, so Brudi og hennar Brudkone; so kom Brudesveinen. Presten sette Fingrung på Brudi framfyre Altaren — det var den fyrste Ring ho bar, av di Gjentorne gjekk aldri med Fingrung fyrr dei vigde. Daa kravde Presten Brudgomen etter Ringen, og han tok han upp or Lumma." Medan bruri stod framfyre altaret, la dei so merke til sylvet ho bar. Bivra og skolv det i sylgjelauvi, var det eit godt merke, då skulde ho leva lenge; men hekk lauvi stille, då døydde ho snart.

På heimvegen frå kyrkja reid dei mest som dei var galne, og dei „huva i Himmels Hægd — det var ikkje karslegt helles. Og so kunde Folk tenkja dei var rædde fyre seg og hadde lite Drikke." „Med same dei kom heim, la dei seg paa Kne i Tunet og las; daa vart der skote yver dei med dei laag, tri-fire Skot. So fekk dei Skjenk — dei møtte dei ute med Brennevin og Øl. Vermori skjenkte Brudi med ho sat paa Hesten; ho gav henne ein Ølkopp av Durhella. Daa ho hadde drukke ut, steig ho av og vatt Koppen *til* attyver seg yver Tòka. Kom han ned standande, daa fór ho fyre Brudgomen; men kveldest han, var det han som fór fyrst. Ho maatte kasta tri Gonger. Vann ho han ikkje yver, var det so vondt eit Merkje. Daa maatte Brudesveinen hjelpa." Koppen bruri drakk av og kasta yver tòka, brurebollen dei kalla, var berre liten, men oftast vent utskoren (fig. 213).

243. Ølbolle, Valle N. F. 2163—06
Måla i 1799. Truleg av O. A. Reiordal

Dei gjekk inn med same skipnad som med kyrkja. Spelemannen gjekk fyre og spela brureslaget. Fyrr bruri var komi gjenom døri, smelte bruresveinen hurdi att tri fire slag av dragande makt. Han „slo huro for bruro" som dei kalla det. Brudgomen hogg eit hogg i gøya. „Spelemannen spela kvar Bordgòng til Bords, og likeins ifraa att. „Brufæri" sat med øvste Enden. Brudi sat i Haagsætet, og paa kvar Led av henne ei Brudekone. Næraste dei i Pallen med Veggen, sat Brudgomen og Fylgjesmennerne. Framfyre Bordet, midt fyre dei att, sat Brudesveinen. So sat dei gamle utetter fraa Brudferdi, og av dei hine gjekk so mange innaat som lodde. „Brurebøysti" stod framfyre Brudgomen og Brudi: det var anten eit Fleskelær, eller det beste Stykkje Kjøt dei hadde. Brudesveinen skar upp."

Dei drakk heile dagen. Vanleg „skåla" dei — alle drakk av same

245. Ølbolle N. F. 319—06

skåli som gjekk rundt. Men eitt bil på dagen „ei'skjælte" dei. Då sette dei ein stor ølbolle som kunde ta upp til fire nottungar midt på bordet. Uppi bollen flaut det ei „and", ein „hane" eller ei „høne" (fig. 217, 219 og 221) som dei auste med uppi mindre bollar, „ei'skjælskoppa" dei kalla (fig. 229—231), og kvar fekk ein sovoren kopp å drikka av. Når dei einskilde, fekk alle like mykje. Var det nokon som vilde svika undan, sa dei andre til. Dei berre ropte på namnet. Hadde dei so einskilt ut, tappa tapparen i att — det var han som stod for tunna. Dei gamle sat kringum bordet, når dei drakk, og dei kvad visor og ølstev. Løglege roglor hadde dei òg so mange av. Kvendi sat i pallane, og røda gjekk so ustoppeleg. Ungdomen dansa anten i ei onnor stove eller òg ute på tunet. Det kom fullt av „utlaupara". Sume var inne og dansa og drakk, medan andre stod utanfor og lurde. Var der ein som var mann til å kasta brudlaupet ut, so måtte han.

Kvar morgon spela spelemannen „brurine" ned av loftet. Andre morgonen var dei svartstakka, og bruri gjekk med skaut. Til dugurds tok dei på seg brureklædi att, og spelemannen spela dei inn i stova.

Andre brudlaupsdagen fekk dei bruregrauten, og leivningane åt dei upp dagen etter. Då blanda dei grauten med brennevin og „åt brurebeten". Dei hadde brurebeten i eit tròg som gjekk rundt, og alle pinte i seg litt.

„Fyrst dei hadde ete siste Maalet, tømde dei Tunnorne, og drakk att-i Skaali". Dei einskjælte daa, og itt dei hadde drukkje ut, la dei Penningarne i Koppen. For full Kar var det ein Dalar; men sume gav meir, heilt upp til fem Dalar. Mange drakk Korn og Sauder og Kjyr att i Skaali. Var der ein som var god til aa tala, skilde han for Skaali og snudde Talen til Brudeparet: han skrepte fælt, for rauste og greide dei var, og for snildt eit Brydlaup dei hadde drukke, og reikna upp alt det beste han ynskte dei:

„Mange Bonn
aa mykje Konn,
store Stuta
me lange Honn"."

Til slutt kom spelemannen med „Reiseslaget", og då laut alle fara. Dei hadde so mange reieslag, og det var sett ord til dei. Eit av dei lyder slik:

„Fari no vel, aa havi meg kjær,
aa leggji de Ori ti Minni!"

247. Jolekake Valle

Folket til brudgomen fekk gåvor av bruri, fyrr dei fór. Det var helst noko ho hadde laga sjølv: belte, vottar, sokkeband og typleband. Når det var brudlaup, skulde ein laga *til* mykje og øyda det *vel* upp. Var ein redd for seg, reiste lukka. Brudlaupi varde so lenge der var noko att av mat og drikke. Ofte var det mykje drikk og slagsmål i brudlaupi, men seden var so. „Kom han or Brudlaup, daa var det dei same Spursmaal han fekk allstødt: „Va de noko ti Bryddaup — va der mykji Drikke. Slogust dei herleg; kvæ var beste Karen" — so lyddest det allfort."

Denne skildringi av setesdalsbrudlaupi som for det meste er teki frå Skar,[129] skriv seg vel frå tidi fyrst i 1800 åri med eit og anna drag frå eldre tider. Frå 1770 åri hev me ei skildring av Gjellebøl,[130] og i mangt og mykje samstavar ho med Skars; men litt skilnad er det som me skal sjå. Gjellebøl skriv soleis, at dei fyrst heldt „Stævne" på „Stævningsgaarden" som helst ein av dei næraste slektningane åtte. Hit kom bruri med sine tvo brurkonor. Dei gjekk ikkje inn i stova der stemna skulde vera, men inn i eit rom ved sida og venta der i lag med andre kvende. So kom brudgomen med sine fylgjesmenner. Dei gjekk like inn i stova, og bruri vart henta. Då „slo dei huro for bruro". Når dei so hadde ete, løyste dei henne av pallen, og dei drog til kyrkje. Med same brudgomen gjekk ut or stova, hogg han tri hogg i bjelkane, og det same gjorde fylgjesmennene. Di

246. Ølbolle, Valle N. F. 807 - 11
Måla i 1771

større flisar dei hogg av, di lukkelegare skulde brur og brudgom verta. Frå kyrkja fór dei til den rette brudlaupsgarden som det heiter, og her gjekk det fyre seg umlag slik som Skar hev skildra det, berre med den skilnaden, at dei klædde bruri med koneskaut denne dagen, at dei då „drakk att i skåli", og baketter kasta brudgomen sverdet sitt tri gonger upp i vêret yver nokre bjelkar, truleg dei tvo bjelkane nede ved døri i gamlestova (sjå s. 149). Vart sverdet liggjande på bjelkane, var det eit godt merke.

Skilnaden millom Skar og Gjellebøl kjem truleg av, at Skar skildrar eit brudlaup der dei hentar bruri frå ei onnor bygd eller frå ein gard noko langt burte. Ho kjem soleis til brudlaupsgarden kvelden fyre brudlaupet, medan ho hjå Gjellebøl fyrst kom dit, etter dei hadde vore i kyrkja. Det siste var truleg det mest vanlege i den tidi, når bruri var frå same garden eller frå ein gard i nærleiken. Brudlaupi fell soleis i tvo bolkar: brurestemna og det eigenlege brudlaupet. Brurestemna heldt dei i bruri sin heim eller hjå ein slektning, fyre vigsla, og brudlaupet etter vigsla i brudgomen sin heim. Kostnaden fall då på båe partar, og me ser òg, at kvar bad sine.

248. Smørøskje, Tveiten, Bykle N. F. 513–17

Same brudlaupsskipnaden veit me dei hadde i slutten av 1600 åri; men då kom brudgomen med sine folk alt brudlaupskvelden som den tidi var um laurdagen, til bruri sin heim og var der til sundagen, då dei fór til kyrkje. Med same dei kom upp til velfarsgarden, som dei sa, fekk dei velfarsskåli, og so heldt dei velfarsgilde; men „huad sckick og aberi der nu holdis, kunde icke paa een baag papir opteignis", legg forfattaren til. Det var skade, han ikkje gjorde det, so hadde me visst litt meir um dei gamle brudlaupsskikkane. Ein av dei fær me likevel høyra um. Det er gøye-hoggi, og det skildrar han slik: „*Hevie me han te bonde, so hevie me han te buonde*, siger Brudgomsmendene tre gange, naar de lige saa offte løffter hannem op imellom sig, at hand, nemblig Brudgommen, skall med een sponsebiil eller værie hugge tre hug, for huer gang de løffter hannem op, udi *Gieyin*, v-anseet hand kunde vell naa till at hugge foruden deris Løfftning mens god maade og *sæe* |: gammel vaane og skick:| skall *hand* endelig hafue til sin Dannemands intredelse, Derfore kaldis disse hug ogsaa *Buondehugg*. *Da-mands-hugg*, eller *Gieye-hug*, huilke, naar giorde ere, skall hand kaste veriet *i Rondæ*, paa nogle bielcker under taget, der blifuer det i Lang tid liggende etc:" [131]

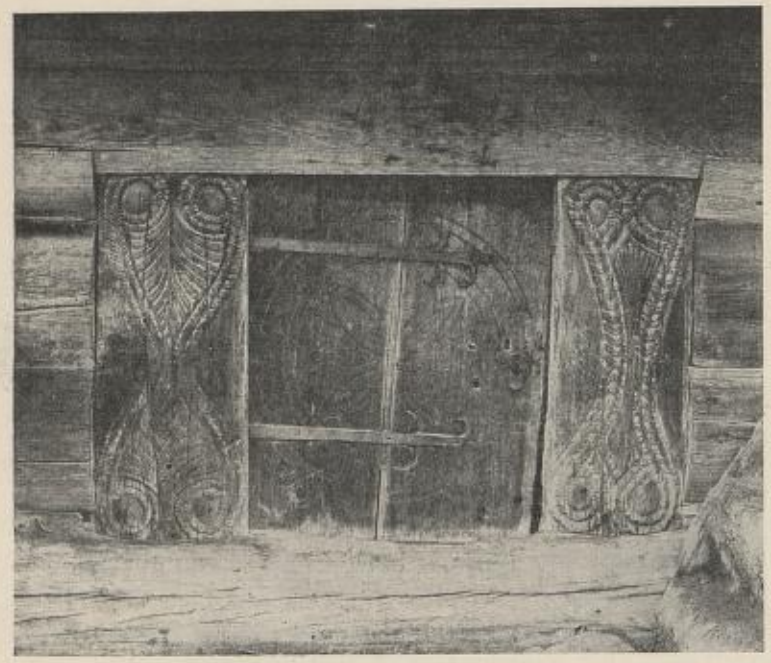

249. Ølskål, måla i 1779 N. M. 83386
Sign. O A R (?). Truleg O. A. Reiordal

Denne skikken fær me vita litt meir um i ein gamal „beretning" frå Setesdal [132] som truleg er skriven ikring 1700, men fortel um tidi lengst der fyre. Me fær vita noko meir um brudlaupi òg so eg tek det heile med: „En Mand skulde ikke brygge mere end 3-Korn. som var et eller 2de Mæler til Brøllups, og skulle Brølluppet ikke staae længere end i 2de Dage, og skulle Faderen, med noget medhavende Sælskab føre Bruden til Brudgommen. Naar Brølluppet skulle staae, saa skulle De drikke Brøllup alle tilhobe, Faderen til Bruden med sine Mænd, Faderen til Brudgommen med sine Mænd, med begge Deres Hustruer og Forvandte. Der maatte ey fleere komme til Brøllups end de, som budne vare. Drængene maatte ey sidde til Bords med Mændene, men staae paa Gulvet, hvis Embede var at passe paa hvad Høflighed og Tugt da var. Fremdeles havde man den Skik udj Brøllupperne, at di om Mandagen satte en frisk Ost eller toe paa det Stæd, som var strax over Ildstæded. Disse Oste skulle Brudgommen med et slags Sværd, som han gik med saalænge han var Brudgom, hugge et eller toe Hugg udj, siden skulle Bruden udskivte den med Smør paa, med denne

250. Ølbolle, Byggland N. F. 437–97
Måla i 1870

251. Bursdør frå 1727 Haugen, Aaraksbø

Betydning: at joe mandigere Hun skar deraf joe rundere skulde Hun blive, og disse Oste kaldte de Brude-Oste. Item — naar Hun havde udskivtet og drukket sin Herres og Bondes Skaal, som de kaldte det, da blev Nød-siden indbragt og lagt paa foreskrevne Bord. Saa skulle nogle af Brudgommens Følge-mænd løvte ham op i Weyret, holdende ham om begge Beenene og raabe: her er Bonden; og i det samme skulle Brudgommen hugge med sit Sværd i Randen og ned paa den Nødside, partere den i smaae Parter; hvilke Bruden iligemaade siden uddeelede, og dermed betægnede gavmildhed i Fremtiden; og den kaldte de Brudestuden."

„Det Stæd, som var strax over Ildstæded" som dei la brureostane og brurestuten på, må vera årebordet, eit bord eller ei skive som dei la yver åren, når dei heldt gjestebod, at ikkje eld og oske skulde fyka kring øyro. Når dei heldt brudlaup brukte dei å hogga i årebordet med sverdi eller øksane sine, både når dei fór til kyrkje, og når dei kom att.[133]

Brudlaupi i seinare tid er det ikkje stort å segja um. Dei folki bruri hev bede, møter upp brudlaupsmorgonen i hennar heim, og brudgomen sine folk hjå han. Båe lagi tek ut til kyrkje kvar for seg og møtest fyrst på vegen eller ved kyrkja. Etter vigsla fer alle til brudgomen sin heim eller brudlaupsgarden. Dei skyt yver brur og brudgom, like fyrr dei kjem fram i tunet, og han som skyt, skal helst liggja løynd. Foreldri til brudgomen som ikkje er med til kyrkje — bruri sine foreldre er heller ikkje med — stend ute på tunet og byd velkomen og tek mot bruri med ein bolle øl. Medan dette stend på, gjeng nokre folk inn i stova og set seg kring bordet. Ei stund etter kjem brudgomen med sine fylgjesmenner. Spelemannen spelar dei inn med „brureslaget". Dei som sit inne ynskjer brudgomen velkomen og bed han setja seg „nåre", innar. Han set seg øvst ved bordet, innar ved tverrveggen, og fylgjesmennene hans ved sida nedanfor. So kjem bruri med sine folk, spela inn med brureslaget, dei like eins. Bruresveinen smeller med hurdi eit slag for kvar av „brurin". Brudgomen ynskjer dei velkomne og bed dei setja seg upp i høgsæte. Bruri set seg der med ei brurekone på kvar side. Bruresveinen og den andre fylgjesmannen til bruri set seg øvst på krakken frammanfyre. Når dei hev ete, løyser dei bruri av pallen og drikk kaupskåli. Spelemannen stryk upp ein gangar, og kven som vil kann no dansa med bruri. Brudgomen plar gjerne dansa fyrst. Etterpå spelar spelemannen brureslaget att, og brudgomen og „brurin" gjeng på loftet der bruri tek av seg brurestasen sin. Når dei då kjem att, hev dei brennevin med seg og skjenkjer rundt. Sidan er det lite ordning i brudlaupet. Folk drikk og dansar og held moro best dei kann. Den andre dagen hev bruri og hennar folk heile matstellet, og brudgomen og hans folk er gjester. Matstellet er ikkje so stort just; for dei fær ikkje „soen mat," og ikkje bryr folk seg so mykje um mat heller denne dagen, det er meir, at dei kann få friska seg med noko drikke. So held dei det og dansar og drikk til det lid mot kvelden. Då takkar kvar for seg og gjeng heim.

Slik var brudlaupsskikken i Valle ikring 1860.[1] Som me

252. „Skjeng" Valle

ser er dei fleste gamle skikkane gløymde eller so utvatna, at dei er lite attkjennande, og endå verre hev det vorte i dei siste åri. No reiser dei for det meste ned til Kristianssand og „vigjer". Dei „stel seg av garde", berre den næraste slekti veit um det.

Det er mogeleg, det hev vore litt skilnad på skikkane i dei ymse bygdene; men det veit me lite og inkje um. Um so er, hev det vel vore lite; for i alt anna er der likskap dalen til endes. Einaste er i Bykle. Der hadde dei ein skikk me ikkje hev døme på frå dei andre bygdene; men det hindrar sjølvsagt ikkje, at han ein gong kann ha vore i bruk heile dalen yver. Ein soge-mann til Skar[134] fortel, at andre brudlaupsdagen hadde dei ei moro han aldri hadde set fyrr. „Brudi kom burt. Der var slik Umloge. Brudgomen gret og bad at me maatte hjelpa han aa leita. Me fann henne fyre Enden i ei Urd; ho hadde løynt seg der med ein Dreng ho laup av med."

I eldre tid la dei burt brure- og brudgomsklædi heilt til dei døydde. Dei skulde „liggje" med desse klædi i kista. Um ikkje anna so hadde dei skjorta etter og låg i.

Me skynar, at dei alt tidleg tenkte på dauden. Det var best å vera budd på alt; for kor lenge dei skulde leva, visste dei ikkje. Det rådde lagnaden for. Kvar hadde si visse levetid, fastsett frå æva av. I Setesdal som andre stader i landet var dette so viss ei tru. „Timen e kaamen, men Mannen inkje," ropte det frå Bygglandsfjorden. Presten sette vakt,

253. Frå koret i Bykle kyrkje

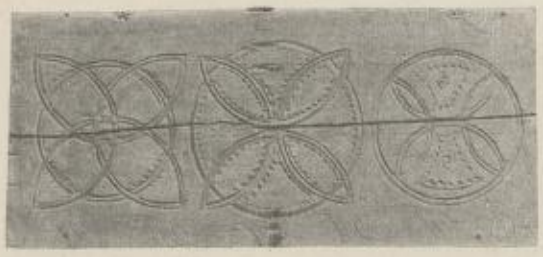

254. Bursdør Oseloftet. N. F.

og um eit lite bil kom ein mann springande. Dei fekk stogga han; men um kvelden vart han sjuk. Han bad um vatn frå fjorden. Med same han hadde drukke, fór han.[135] Me ser, måten han skulde døy på var òg fastsett. Vatnet skulde vera hans bane. Fór dei fyre tidi, hadde dei sin eigen uvyrdeskap å takka for det, og då laut dei venta i so mange år dei skulde levt, fyrr dei kom på den fullgode staden.[136]

Sjeldan kom dauden uventa. Dei fekk mest alltid „fyribod" for feigdi. Det „skreik for lik". I Bykle høyrde dei det so tidt. Det var ei gjente som skreik. Ho var drepi, og so sveiv ho fredlaus ikring. Skramla det i bord dei trefte til å ha liggjande på forstog-skjeldtilet eller so, kom dei snart til å 'gjera likkiste. Det lever mange folk som hev høyrt det. So seint som i 1897 høyrde dei fyrebod i ei stove der ein vart drepen. Det gav som ein „skufs i paden", smell i benken, og åtte dagar etter vart ein spent i hel nett der. Ymse dyr og fuglar varsla feigt folk. Soleis reva, når ho gøydde mot eit hus, og haren, når han kom like inn til husveggen. Kraup ein orm yver kyrkjevegen, kom det snart lik, og høyrde dei likormen — buorm som held seg ved husi — sjoga, var det feigt folk i huset. Like eins når dei høyrde veggesmeden yver døri. Høyrde ein lómen for fyrste gong um våren og hadde ikkje ete, var ein feig. Sette kattula seg på stovetaket og skreik, var det feigt folk i huset. Gól hanen utanfor den vanlege tidi, og føtene hans var kalde når dei kjende etter, skulde einkvan i huset drukna. Var dei varme, vart det brand. Hanen brukte dei òg, når dei vilde finna att drukna folk. Dei tok ein hane med seg ut på vatnet, so gól han yver staden der den drukna låg.

Dei hadde mange andre merke på feigdi. Me hev fyrr

255. Kistelok Valle

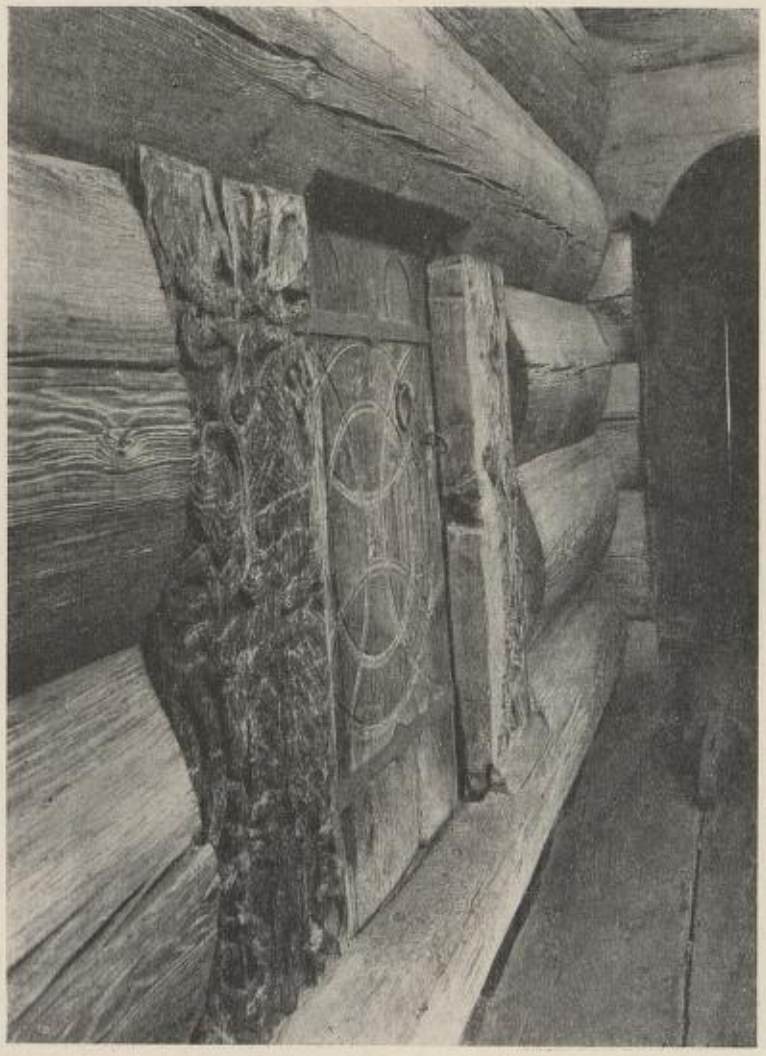
257. Benkerygg Valle

høyrt, at dei „toppa fyre seg" i joli, og at dei såg etter um stikkor og strå låg i kross. Hadde nokon døytt i huset, og dei la liket i kista, kom det snart eitt til, um halsbeinet var mjukt på den avlidne. Siste skjorta ein saumar for feig mann, vert ikkje kvit, og såg ein folk kvitklædde, var dei feige. Song det for øyro, spurde ein snart feigdar ord, og drøymde ein, at ein grov i svart mold, kom ein snart i likferd.[137]

Mange var framsynte og kunde sjå, um einkvan snart fór, medan andre visste, når dei sjølve skulde døy. Døydde einkvan av deira næraste langt frå heimen, såg dei hám av han.[138]

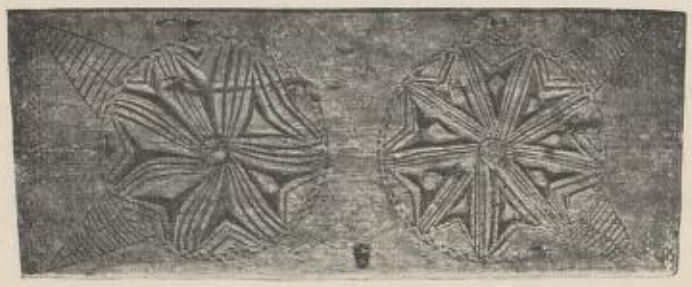
Som me ser, hadde dei nok av fyrebod, og dauden kunde aldri koma uventa, berre dei la merke til dei. Elles var folk då som no oftast sjuke, fyrr dei døydde, og var sjukdomen svært hard, var dei mest visse: „Det er berre dø'en," sa dei. Då nytta det lite, kva dei gjorde. Dokter hadde dei ikkje i eldre tid, og seinare, etter at dei hadde fenge, vart han lite nytta. Henta dei han, var det mest alltid for seint. Dei hadde ikkje større trui til han heller, og når dei henta han, var det mest berre for at det òg skulde vera gjort. Dei vilde roa samvitet.

Sjølv hadde dei nokre råder. Årelating og kopping var det mest vanlege, og det brukte mange gamle, endå um dei ikkje var sjuke. Dei koppa seg ein eller tvo gonger um året. Altervin var nytta, og like eins rust eller metall dei skrapa av kyrkjeklokkone.[1] Mot „troddi" (svull i halsen) drakk dei vatn frå bekker som rann mot nord,[139] mot gulsot åt dei gulspettkjøt, og sår som ikkje vilde gro att, heila dei med oska av ein gram (raud makk ein finn i gamle bjørke- og orestuvar).[140] Hadde dei hogge av ei blodår, las dei naudstemmen, eller fekk einkvan som kunde, til å gjera det. Mange var so duglege, at dei berre turfte vita namnet på den som hadde hogge seg, so stod blodet. Mot vré og verker, las dei vréordi. Dei hadde so mange vréord; men det er dei vanlege som er kjende mest frå alle bygder.[141]

256. Loftsdør Bø, Valle

Men var det dauden den sjuke drogst med, so nytta det lite med råder. Då hadde han berre å bu seg på å fara her ifrå. Skipeleg folk tok det tolleg. Dei skipa sitt hus som alt skulde vera, etter at dei var burtfarne. Sa koss dei vilde ha likferdi, og kva klæde dei vilde liggja i. Sume skilde seg kyrkjegard dei vilde liggja på òg. Helst vilde dei vera gravne i den sokni dei var fødde; men elles var det godt å liggja med Sandnes kyrkja. Det var lovekyrkje. Hadde dei små born, sette dei inn umbodsmenner for dei. Dei la vinn på å døy vent, og mange slokna med eit gudsord eller salmevers på lippa. Sume let seg bera ut, so dei kunde få glåpa kring seg for siste gong. Dei som var „burtgjevne" — hadde skrive seg djevelen i vald — fekk ikkje døy, fyrr ein reiv

258. Kistelok, 1684 Jordalsbø

260. Kiste Valle

høl på tòka eller klypte dei i lippa.[142] — Når einkvan døydde, la dei liket fram på eit bord eller ein breid krakk og tvo det og klædde det. I eldre tid vart dei lagde med full klædning, og helst brureklædningen som me hev høyrt. Seinare slutta dei mykje med det og la dei i kyrkjeklædi deira. Enno ligg dei mest fullt klædde, kvendi i kvit vadmålsstakk, skjorte, sokkar og plagg på hovudet karane i bukse, skjorte og sokkar. Når liket var klædt, la dei ei salmebok på bringa.[1]

Grannane på garden gjorde kista. Det var ei plikt dei hadde paa seg. Fyrr i tidi brukte dei aldri spikar i kista. Ho var alltid laga med naglar. Kista var einfeld, mest som ein lang kasse og aldri måla. Uppå loket skar dei ein kross. I eldre tid gjekk dei til skogen og laga kiste. Det var eit dagsverk for ein vaksen kar.[143] Me hev døme på, at sume laga seg kiste med dei levde og hadde ho standande; men det var snautt vanleg skikk.[1]

Dei som arbeidde kista, la liket i. Dei la høvelflis i kista og elles berre ei liti hovudpute. Liket fekk ein duk av lereft under hovudet, og duken sveipte dei yver andletet og nedyver hendene. Når liket var lagt i kista song dei ein salme. So bar dei kista ut i buret eller stolpehuset. Dei la eit tæpe yver og ei salmebok uppå; men var det ei gamal kone som var død, fekk ho kyrkjetjeldet sitt yver kista.[1]

Etter som årstidi var til, heldt dei likferd åtte til fjortan dagar der etter, men aldri under åtte dagar. Dei hadde so mykje å stella i stand fyrst. Dei bryggja, baka, steikte stump og tvo heile huset, vegger og alt som inne var. Dagen fyre likferdi klinte dei lefsor og kokte gumbe. Folk or grendi bar søt mjølk til, so dei hadde å koka av. Til likferds bad dei heile grendi og slekti. Grendi måtte dei be, når det var likferd. Dei hadde ein fast grendskipnad soleis; men ein gard kunde høyra til fleire grender. I hovudbygdi i Valle t. d. var grendskipnaden slik: Kyrvestad bad Viki, Viki bad Kyrvestad og Rike, Rike bad Viki og Aakre, og Aakre bad Rike. Av slekti bad dei ned til syskenborn åt den avlidne. Dei hadde ingen fast bemann, ein av dei næraste slektningane til den avlidne bad. Under sjølve likferdi hadde dei ein mann til „å tala um" som dei sa. Han bad folk til bords og styrde med songen og skipnaden i likferdi. Den av likferdsfolket som best kunde, vart beden til dette.[1]

259. Bursdør på Sordal Austad
Jarni skal vera smidde på ein Laugfredag

Fyrr i tidi bar dei sending eller nystor plent som til eit brudlaup;[144] men det hev dei slutta med. Berre dei som ikkje høyrer heime i grendi, kjem med ein søt, ny-ysta ost i ein ystekopp. Dei fær alltid ein smakebit med seg attende i koppen.[1]

Likferdi stod av seg på ein dag. Dei skipa bordet, fyrr likferdsfolket kom. Det stod klingfat ned etter heile bordet og ved øvste bordsenden høgsetfatet. Uppå klingen låg det oste- og stumpeskivor i krans, og der uppå att stod eit lite gumbefat. Ølet hadde dei i store ølskåler som stod på bordet med einskildsskåler ved sida. Dei skiftest til og drakk av desse.[1]

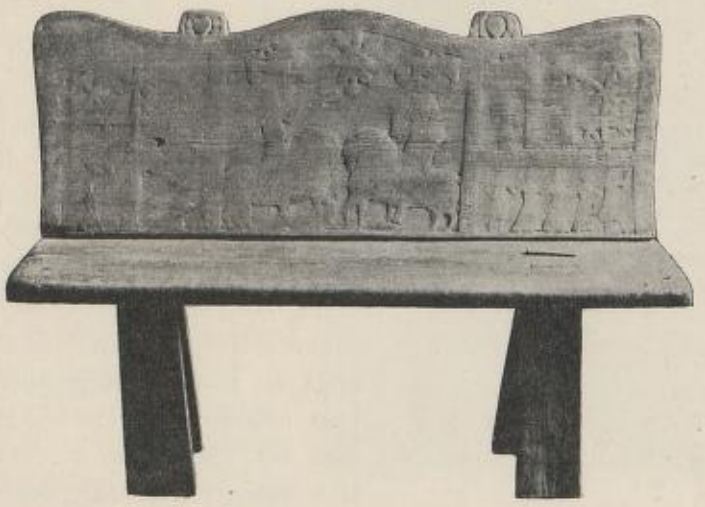

261. Gamlestogstol Valle

Når likferdsfolket kom, vart dei som ikkje høyrde grendi til, bedne inn fyrst og fekk mat. Dei hadde gjenge eit stykke veg og var kann henda svoltne. Seinare fekk dei mat att i lag med dei andre. Då sat presten i høgsætet, um han var med; men var han ikkje det, skulde ein av dei mest vyrde gamle menner eller konor sitja der. Dei eldste på garden sat øvst ved bordet, etter dei, tvo, tri av dei eldste konone i grendi og so dei næraste frå garden. Var det ei stor likferd, hadde dei mange bordgongar.[1]

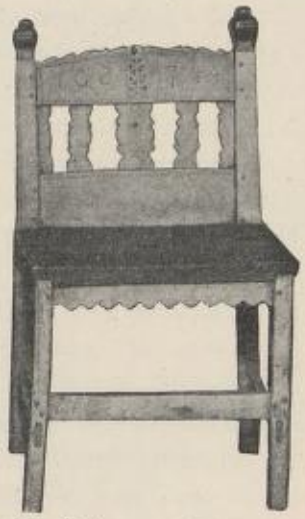
Med same dei sette seg til bords, bar dei inn kista. Rundt denne sette dei næraste slektningane seg. Yver kista låg eit tæpe, og tri ljos brann på loket.[145] No brukar dei berre eit ljos. Det stend midt yver bringa på den avlidne. Yver hovudet ligg ei uppslegi salmebok.[1] På Gjellebøl si tid stod kista inne i stova, når folk kom. Ho stod på ein benk ved veggen med eit tendt ljos uppå loket. Alle som kom inn, måtte fyrst burt til kista der dei la seg på kné og bad Fadervår.[146] Det eldste er truleg, at kista vert bori inn, når dei set seg til bords.

Det bil dei las bordbøni, la dei ljorefjøli yver. Det skulde

262. Gamlestogstol, Valle N. F. 893—98

vera myrkt i stova då.[144] Dei song og las både fyre og etter maten; men ljorefjøli la dei yver berre fyrste gongen. Når alle hadde ete, og maten var teken ut, sette dei seg rundt bordet att. Ei stor ølskål vart bori inn og sett på kista med ein liten bolle, velfarskoppen (fig. 235) ved sida. Den drakk dei av, fyrst dei næraste slektningane og so alle dei andre etter tur. Det var velfarskåli. Ein av dei eldste, den som best kunde, heldt ein lovtale yver den avlidne. Han takka for samlivet og skrepte av han, kor gild ein mann han hadde vore. Etterpå song dei ein liksalme og bar kista ut. Ved døri stogga dei litt med kista, og ein av dei som bar, vende seg og sa: „Farvel, og mange takk sku de have for kver dagen.“ Han takka for den avlidne.[1] På Gjellebøl si tid bar tvo karar kista ut på ei stong; men fyrst gjekk dei tri gonger rundt åren med kista. Når dei var komne ut og hadde sett ho på sleden, fekk dei øl att. Dei sette ølskåli på kista.[146] Det var siste skåli. Var det ein sjølvmordar dei heldt likferd yver, førde dei kista ut under svilli.[147] Gjekk kyrkjevegen yver heii, måtte dei bera kista, og då „la dei likkvile“ der dei sette ho ned og kvilde. Dei la steinar kring kista, stein i stein. Møtte dei eit brurefylgje, kasta dei upp verp. Kvar mann la ein stein på haugen.[145] Elles køyrde dei oftast, men alltid på slede, både sumar og vinter. Ein av dei næraste slektningane sat på kista og stundom fleire òg.

263. Stol N. F. 729—97
Merkt: T G S 1764

Koss skikkane var i eldre tid, når dei kom til kyrkjegarden, veit me lite um. Gjellebøl fortel,[148] at dei bar kista inn på kyrkjegarden med den same stongi dei hadde bore ho ut av stova med. Dei bar kista rundt kyrkja. Stongi slo dei i so mange stykke som råd var på ein stein inne på kyrkjegarden. Fyrr i tidi leigde dei ikkje til å grava. Då grov dei som var med i fylgjet. Dei grov aldri djupt, berre so vidt kista var under. Gjellebøl klagar yver dette. Alle vilde liggja på sundre og austre sida av kyrkja mot morgonsoli,[145] so grov dei uppatt der so tidt. Då kom det upp restar av bein, kistor og likklæde som vart liggjande burtyver kyrkjegarden.

Når dei no kjem til kyrkegarden med eit lik, gjeng ein fyre og syng heile kyrkjegarden innyver (fig. 193), og klokkone ringjer, til liket er firt ned i gravi. Er ikkje presten med, kastar dei gravi att med same, og klokkone ringjer heile tidi medan dei skuffar mold på. Baketter syng dei ein salme, og so fer dei heimatt til likferdsgarden der dei fær nonsmat.

Dei drakk mykje fyrr i likferdene. Dei kunde vera so galne, at dei slost rundt kista, og verre vart dei seinare på dag, når dei kom heimatt og fekk meir øl. Konone hadde likskjorta med til mannen, fortel Skar.[149]

No brukar dei sjeldan øl eller annan sterk drykk. Det er mest kaffi. Litt av dei gamle skikkane heng att. Soleis drikk dei velfarsskåli. Dei fær ein kopp kaffi kvar like fyrr dei ber kista ut. Sume stader hev dei heilt til no sett kaffibollen på kisteloket. So søkkte dei nedi med ein kaffikopp og drakk.[1]

Me hev no gjenge igjenom alle dei skikkar og truer me kjenner frå Setesdal, som høyrde til det daglege arbeidet, til helgane og til dei store hendingane i livet. Mange av dei kjenner me frå andre bygdelag og andre land, so Setesdal i den leid ikkje er noko for seg sjølv. Men å samanlikna kvar skikken i Setesdal med skikkane andre stader vilde føra for vidt, og eg lyt difor nøgja meg med å ta det heile meir i store drag. Ei utgreiding um det upphavet skikkane kann ha lyt vera på same måten.

264. Stol, Valle N. F. 856—11

Me skal fyrst ta for oss haustskikkane. Dei gjeng truleg so langt attende som jord hev vore dyrka. Både her i landet og ute i Europa er det knytt mange skikkar til det siste kornbandet. I Setesdal hev me ikkje berre eitt siste kornband men tettpå tri. Me hev soleis høyrt at det siste kornbandet dei skar, gjorde dei stort. Då vart kornet drygare og dei fekk mykje korn andre året. So pila dei alle aksi av åkeren og gjorde „òksebukka". Til slutt la dei ein grasbendel etter på åkeren. Ein grasbendel er rett nok ikkje noko kornband; men me hev grunn til å tru, at det hev vore eller var tenkt som eit kornband. Fleire andre stader la dei siste kornbandet etter på åkeren. Soleis i Skåne der dei gav det til „Oens" eller „Noens"hest, og på Møn til „Jon Opsals hest". På Lolland la dei siste kornstråi att på åkeren til Goen, og på Falster la dei eit kornband av den siste „hob" att på marki til „Godens (Goins) hest". I Meklenburg fekk „Woden" (Oden) det siste kornbandet.[150] I Setesdal let dei ikkje det minste kornet vera etter på åkeren, dei totte vel „maten" var for dyr og heilag til dess. I staden la dei ein grasbendel som dei vel tenkte kunde gjera same nytten. At det hev vore brukt andre stader, kjenner eg ikkje til. Derimot hev me døme på, at dei i Jarlsberg, Hadeland, Buskerud o. a. st. la ein høydott etter på slåttevollen.[151] Mange stader i Tyskland la dei ein halmbendel etter på åkeren.[152]

265. Gamlestogstol N. F. 600—95

Desse skikkane hev si rot i gamal vegetasjonsmagi. Når dei gjorde siste kornbandet stort og la ein grasbendel etter på åkeren, vona dei å få mykje korn til komande år. Det var på same måten dei tenkte, når dei alltid let noko vera etter i koppar, kjer og byrdor. Likeins hev det seg med oksebukkane; men her er det kome ein snev av sakramental seremoni til: Dei hadde ikkje oksebukkane i lag med det andre kornet, men hengde dei inn i stova eller på buret, og so fekk bukkekjéi eller jolebukken dei i joli.

Etter utgamal religiøs meining drog vokstermakti, livsmakti i åkeren seg attende etter kvart som dei skar, heilt til dei siste kornstråi eller det siste kornbandet. Let dei det liggja att på åkeren, vart livsmakti verande der og kom att til næste år; men gav dei det til jolebukken, gjekk makti yver til han og dermed vidare til alt levande på garden.

Namnet oksebukk skulde tyda på, at dei hev tenkt seg den makti som var i åkeren i skapnad av ein bukk. Det hev me døme på frå mange andre kantar bå de her i landet og i Nord-Europa.[153] I Setesdal hev dei soleis gjeve eller ofra kornbukken til jolebukken, og denne siste slakta dei og åt upp i joli. Ein nærare utgreiding av dette kunde vera sérs forvitneleg, men vilde her føra for vidt. Frå andre kantar hev me høyrt, at dei ofra det siste kornbandet til Oden. I Setesdal fekk jolebukken det, og då ligg det nær å tru, at det var Tor dei tenkte på med kornofferet sitt, endå deter noko på det uvisse. For kornofferet er eldre enn både Tor og alle dei andre personlege gudane.

266. Stol, Valle N. F. 920—11

Det ser ut til at dei hev tenkt seg livsmakti i åkeren eller korndemonen som det vanleg heiter, i skapnad av ei gyger òg. Når dei skar og

267. Skrin, Valle N. F. 893—97

handleden trutna upp, hadde dei gripe gygri, sa dei. Frå andre kantar hev me døme på, at korndemonen er tenkt både som gyger, heks, kjerring og kall, for ikkje å tala um alle dyreskapnadene.[154] Den kjende granskaren Mannhardt ser endå til den kvinnelege korndemonen som upphavet til den greske gudinna Demeter.[155]

Når me i Setesdal finn endå fleire skikkar knytt til det siste kornbandet, kjem dette truleg av påverknad frå mange kantar og til ymislege tider. Nye skikkar hev kome inn; men dei eldre hev levt jamsides med dei nye. Dette torer vera grunnen til at dei i Setesdal hev tri siste kornband, når me tek grasbendelen med. Eit fyremål er det med alle skikkane: Dei skal gjera jordi grøderik til komande år.

Skeidi lyt me sjå i samband med haustskikkane. Dei heldt dei so snart krøteri var komne heimatt or heii og dei meste av haustarbeidet var gjort. Den upphavlege grunnen til at dei heldt skeidi, er truleg den same som ved det siste kornbandet: Dei meinte å gjera jordi og alt levande grøderikt og fruktsamt. Diverre er det uråd å finna noko fullgodt prov for, at dette er slik med skeidi. Me kann soleis ikkje samanlikna med skikkar i andre land der skeidi so vidt eg veit er ukjende; men det tykkjest skina igjenom av sjølve skikken. Hestane slost um ei merr, og leiken lykta med, at skeidfolen fekk skeidmerri, m. a. o. ei avleakt. Folk såg på dette med andre augo i gamal tid. Dei tykte ikkje det var noko usømeleg. Det var grøderikskap dei vilde vinna, og i naturi var alt som heitte grøderikskap eitt og det same, anten det so galdt folk eller fé, åker eller eng. Som barnet skaut upp or morslivet, slik skaut grøda upp or jordi, og ei åtferd som gjorde fruktsam i eitt høve, verka det same i andre høve òg. Frå Fyresdal hev me eit døme på samanheng millom skeidi og grøderikskapen. Når hestane slost og beitst godt, vart det eit godt år, meinte dei.[156]

I Valle kalla dei det „Frikkshòl" der skeidmerri stod. Um dette kjem av frek—frisk, eller av namnet Frigg, kona til Oden, torer eg ikkje ha noko viss meining um; men eg trur det siste er det rettaste. På gamaltysk heiter Frigg Fria eller Frea, den same som romarane kalla Venus. Namnet kjem av ei gamal rot å elska (got. frijôn). Det er i ætt med det svenske tilnamnet til Frey — Fricco og det greske Priapos — elskhugsguden.[157] At Frikkshòl kjem av Frikk, Frigg, tykkjest soleis høva best med skikken.

Me tykkjest òg skyna, at det løyner seg noko bak segnene um huldrehesten eller den hesten dei trudde var den vonde, som alltid var skeidfolen. Upphavet torer liggja i ei myte der Oden eller ein annan hestegud kjem ned på jordi til Frigg og fullfører frævingi til gagn og gror for alt som skulde veksa.

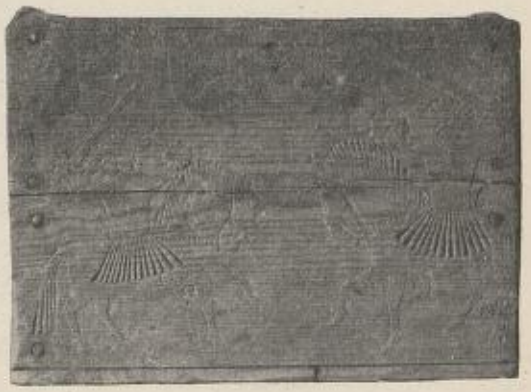
Til haustarbeidet og heimflyttingi frå stølen var det som me hev høyrt, knytt nokre sérs måltid. Dei fekk skurdgrauten, når dei hadde skòre av, „Bufartemben" og „Bufargrauten" nett fyre dei flytte frå stølen, og „Skjeisungrauten" like etter heimkoma. Skurdgrauten er vanleg heile landet yver, og likeins er det mange stader skikk, at siste målet dei ét på stølen, skal vera sérs godt; men „Skjeisungrauten" er so vidt eg veit, ukjend andre stader.

268. Skrin, Valle N. F. 893—97

Truleg hev desse måli upphavleg vore eit slag sakramentale måltid. Serleg tykkjest det vera tilfelle med „Skjeisunggrauten" som dei koka av det fyrste målet dei mjølka heime um hausten, og av mjøl, male av det fyrste nye kornet. Liksovel som dei meinte det låg ei sérs livsmakt i det siste kornbandet, i det siste av mat eller korn som låg etter i koppar og kjer, slik var det ei livsmakt eller same makti i det fyrste av alle slag — i det fyrste kornbandet, den fyrste mjølki og i mjølet av det fyrste nye kornet. Frå andre land hev me døme på, at dette hev vore vanleg tru.[158] Når dei åt grauten, gjekk livsmakti, vokstermakti som var i det fyrste kornet eller i årsgrøyda, og livsmakti i det fyrste mjølkemålet eller all budråtten, yver ti dei som åt.

„Skjeisungrauten" minner noko um eit mål, som høyrde med til ymse gamal-greske haustfestar. Dei blanda i hop alle moglege korn- og erteslag og kokte og åt,

269. Skrin, Valle N. F. 893—97

Panspermi, dei kallar det. Nokolunde same skikken finn me att i Tyskland og Litauen i seinare tid. Mannhardt som hev skrive um dette, meiner, at det er sakramentale måltid.[159]

Elles er det truleg, at graut i gamal tid i visse høve hev vore nytta til kult-rett. Bruken av jolegraut, barsels- og bruregraut tyder på det, og i „Brurebiten" hev me visseleg eit sakramentalt måltid. Brurebeten var leivningar av bruregrauten blanda med brennevin. Fyrr brennevinet kom i bruk, var det vel øl og endå lenger attende mjød, dei blanda i grauten. Sjølvsagt var leivningane av bruregrauten i seg sjølv eit framifrå maktemne til å vekkja liv og gror; men blanda dei so mjød eller øl i, måtte det verka so mykje sterkare; for mjød eller øl var frå gamal tid ein heilag drykk som dei tillagde fleire guddomlege eigenskapar.[160] Fyrst og fremst hev dei vel meint, at brurebeten skulde gjera bruri fruktsam, so ho fekk mange born; men med di alle i laget måtte smaka på han, er det vel samstundes meint som ei kveikjing av alt liv, av alt som skulde gro. M. a. o. brurebeten skulde fremja grøderikskapen i vidare tydnad.

Nokre andre brureskikkar som „Brurebollen", „Brureosten" og „Brurestuten" tykkjest å ha umlag same innhaldet som „Brurebiten", og det høver difor best å ta dei i denne samanheng. Skikken med brurebollen kjenner me m. a. frå Telemarki der bruri fekk mjølk.[161] Likeins var det i Vermland i Sverike, og der heiter det, at bruri fekk mjølki, so ho kunde verta ei god mjølkeku.[162] I Setesdal hev me høyrt, at det var øl i bollen, stundom blanda med brennevin — m. a. o. rett ein „maktdrykk"; men i slutten av 1600 åri brukte dei rjome,[163] mogleg av same grunn som i Vermland. Elles er dette, at ho skulde verta ei god mjølkeku, berre ei umskriving for, at ho måtte verta fruktsam og få mange born. I Setesdal og likeins i Telemarki, Båhuslen i Sverike og ymse stader i Tyskland[164] høyrde det med til skikken, at bruri kasta bollen attyver seg og yver hustòka. Etter som bollen fall ned, tok dei merke av, kven som skulde leva lengst av brur og brudgom, og koss lagnaden skulde verta. Ein liknande prognostisk skikk kjenner me frå Telemarki og Båhuslen, når dei drakk „Eldbjørgminne".[165] Då drakk dei øl og åt lefsekling, og elden fekk sitt, at ikkje huset skulde brenna upp i det komande året. So kasta dei bollen bak seg yver hovudet, og fekk då vita, um dei skulde leva eit år til. Ølet og klingen dei kasta på elden, lyt me sjå som eit offer til årevetti eller årevettet[166] — elddemonen. Når han fekk det, vart han truleg blid og skipa lagnaden deretter. Tankegangen i brurebolleskikken er vel umlag den same. Dei ofra rjome eller øl ute på tunet, og kven som upphavleg skulde ha offeret, kann det vandt vera tvil um. Det må vera sjølve tunkallen, rudkallen, ættefaren, som dei på denne måten gjer blid til å vinna eit langt liv og god lagnad for brur og brudgom. Som me ser, tykkjest skikken ha si rot både i vegetasjons- og ættekultus.

272. Bomme, Valle N. F. 482—11

271. Tine, Bykle N. F. 839—13

270. Sylvøskje, Valle N. F. 313—13
Merkt: O N S 1783

I dei tvo andre brudlaupsskikkane ofra bruri ost og brudgomen ei nauteside eller upphavleg ein stut, som ein kann skyna av namnet på skikken. Um bruri heiter det, „at joe mandigere hun skar deraf, joe rundere skulle Hun blive". Mange stader, og serleg på Sørlandet, brukar dei enno ordet „rund", når dei vil segja, at ei kone er fremmeleg. Her tyder det visseleg det same, og då vert det skynleg, at brudgomen hogg eit par hogg i ostane han òg. Likeins er bruri med, når brudgomen ofrar nautesida eller brurestuten. Båe desse ofri lyt me tru var til gagn og god lagnad for brur og brudgom.

Men skikkane rekk vidare, hev eit større innhald, um ein vil. Brudlaupsfolki lyfte brudgomen upp i vêret og ropte: „Her er bonden!" eller: „Hevie me han te bonde!" Det er truleg, dei hev lyft bruri upp i vêret likeins, fyrr ho skifte ut osten. Frå Sverike kjenner me ein skikk som minner noko um våre. Under ymse seremoniar lyfte ungkarane brudgomen tri gonger upp i vêret, og han drakk farvel-skåli med dei. So kom dei gamle, og på same måten vart han

273. Kistill, Valle N. F. 1024—13

275. Som 273 N. F. 1034—13

uppteken millom dei gifte. Bruri lyfte dei likeins upp i vêret, ho vart uppteki i konelaget.[167] Det er mogleg, at noko liknande kann vera upphavet til skikkane i Setesdal, i minsto vert brudgomen uppteken i bondestandet ved „Brurestut-seremonien". Elles er det eit og anna som tyder på, at me i desse skikkane hev restar av eit eldgamalt vigselritual.

Årseldane ved jonsok og påske og bufareldane lyt me tru hadde noko med grøderikskapen å gjera. I minsto er dette tilfelle med dei tvo fyrste eldane. Skulde jordi verta fruktsam, måtte det solskin og varme til. Elden var det beste biletet dei hadde på soli, og når dei tende upp desse eldane, var det med den tanken, at soli skulde skina, og det måtte verta varmt vêr. Frå Setesdal veit me ikkje so mykje um dette; men frå andre kantar hev me nok av døme som tyder på, at det er solmagi som ligg til grunn.[168]

274. Kistill, Valle N. F. 735—11

Bufareldane er truleg i ætt med påske- og jonsokeldane. Heller ikkje desse eldane veit me so mykje um frå Setesdal. I Hardanger brukte dei berre for nokre få år sidan å brenna bufareld eller „daureld", dei kallar det;[169] men dei brende um våren, med same dei slepte krøteri ut. Dei meinte å berga dei for udyr og anna vondt då.[1] Me hev døme på, at dei her i landet ikring 1600 brukte å tenda upp tri, fire eldar, når galne ulvar hadde vore framme og bite i krøterflokken. Dei dreiv flokken millom eldane, so røyken slo yver han, og på den måten meinte dei å hindra, at galskapen kom vidare. Eldane tende dei upp med „naudeld", so me kann skyna, at skikken er gamal.[170] Naudeld hev vore brukt heile Europa yver som ei råd mot ymse sjukdomar og til å driva burt trollkjerringar og vonde makter som vilde skada buskapen og grøda.[171] Årseldane meinte dei hadde same verknaden, dei med, so mykje meir som dei i gamal tid brukte naudeld, når dei tende dei. Det er soleis ikkje godt å gjera større skilnad på dei. Fleire døme tyder på, at dei upphavleg hev vore brukt som purifikatoriske (reinsande) og profylaktiske (avbægjande) råder. Men i og med dette fremja dei sjølvsagt samstundes grøderikskapen.

Til joli er knytt nokre skikkar som vel gjeng ut på det same. Fyrst og fremst hev me „Joleskjerkja". Her tykkjest samanhengen vera den, at dei trudde det i ymse tre, serleg dei som spratt fyrst um våren, var ei guddomleg makt som vann yver den kalde og harde vetteren, m. a. o. sjølve livsmakti. Denne makti kunde ein få lut i, når ein tok burt i treet, eller når dei vart dengde med ein kvist eller ei grein av det. Skikken er vanleg yver heile Europa og i India.[172] Til ymislege tider, men helst ved dei store årshøgtidene, i fasta og fyrst i mai, slo dei folk, fé og vokstrar, so dei kunde verta friske og sterke, trivlege og fruktsame. Av folk var det helst kvendi som vart dengde av „livsgreini", sjølvsagt med den meining, at dei skulde få mange born. Til dengjingi er det ofte knytt andre rituelle skikkar som gåvor eller offer av egg og brød.

Ein annan skikk var å hava jolekake. Frå Setesdal veit me lite um ho, berre formi kjenner me — ei høne som ligg på egg — og so det, at ho låg på bordet heile joli. Sjølvsagt hev dei ete ho upp; men kva tid, og um dei hadde noko sérs ritual, når dei åt ho, veit me ikkje. I Telemarki hadde dei ei jolekake dei kalla „Folebonden" eller „Hælhesten", og ho gøymde dei til Kyndelsmess, fyrr dei åt ho upp.[173] Men det er alt. Vil me vita meir um desse kakone, lyt me til Sverike. Der hev dei nok av dei. I Sverike nytta dei oftast jolekaka til såkake. Dei gøymde ho i kornbingen til plogònni byrja, og fyrst då åt dei ho upp med visse seremoniar. Sume stader fekk alt levande på garden både folk og fé ein bit av kaka, andre stader skulde „plogen skjera henne", og so åt dei ho på åkeren med plogåsen til bord. I Leksand i Dalarne hadde dei ei kake, som dei åt tjugande

276. Ause, merkt B A S F 1839 N. F. 1016—13

277. Kistill, Valle N. F. 687—97

280. Kistelok, Valle, frå 1730 N. F. 808—13

dag jol ute i sauefjoset, og sauene fekk noko av kaka dei med. Den kjende granskaren Hammarstedt som hev skrive um dei,[174] meiner at dei m. a. hev vore nytta til eit maktemne til å styrkja liv og gror og serleg til å fremja grøda på åkeren, men dessutan til å fremja grøderikskapen i det heile. Vidare sluttar han av dei ymse formene såkakone hev, hjul, kross, høne, galte, bukk o. s. b.[175] at fleire av dei hev si rot i utgamle religionsformer eller religiøse fyrestellingar.

Lite og inkje tyder på, at jolekakone våre hev vore nytta til såkakor; men so kjenner me heller ikkje stort til dei. Skikken hev kvorve burt tidleg. Eitt kann me likevel mest vera visse um, og det er, at dei meinte det låg ei sérs makt i jolekaka, og at ho difor hev vore eit rituelt brød som dei truleg hev nòte til å fremja grøderikskapen. Den formi kaka hev i Setesdal, tykkjest tyda på det. Eit betre bilete på utvikling av liv, vokster og gror enn høna som ligg og klekkjer ut kjuklingar, kann me vel snautt finna. Her som i Sverike hev visseleg både folk og fé fenge av kaka.[176]

279. Bomme, Valle N. F. 902—11

Eit liknande innhald hev truleg skikken å gjeva krøteri god mat jolemorgonen eller rettast jolenotti. Hesten fekk soleis malt, og at malt var eit sérs maktemne, kann det berre vera ei meining um. Elles var det i Setesdal som andre stader andre joledagen som var heste- og krøterdag. Då mòka dei i fjøset for kvarandre og drakk mòkstrerus. Etterpå „reid dei um Hus“ og kappreid eller kappkøyrde til „Frobrunnann'“. Umlag same skikkane finn me att i dei fleste nord-europeiske landi.[177] Vanleg gjekk kappridingi under namn av „Stefansridt“, Stefansreid. I Setesdal er so vidt me veit, dette namnet ikkje nytta; men vatnet hestane drakk denne dagen, kalla dei „Stefansvatn“, og ei vidje dei sette kring eine foten på hestane, når dei batt dei, hadde namn av „Stefansbragd“ (fig. 106).[178] Stefanus hev elles ikkje noko med desse skikkane å gjera. Når hans namn er nytta, kjem det berre av, at andre joledagen i kalendaren er hans dag.

278. Bomme, Setesdalen N. F. 833—96

Stefansreidet heng ikkje i hop med dei andre joleskikkane, anten dei so er kristne eller ikkje. So mykje vissare tykkjest det vera, at skikken hev sitt upphav i tidi fyre kristendomen. Eit slag parallell til Stefansreidet hev me i den kappridingi skeidet slutta med; men det hjelper oss ikkje stort. Trass i det, at dei kalla heile hestefesten skeid,[179] var kappridingi det minst viktuge, og me hev ikkje døme på at det til sjølve ridingi var knytt skikkar som peikar i leid av grøderikskapskultus. Stefansreidet lyt me difor tyda ut frå sitt eige innhald. I Setesdal heiter det beintfram, at det kom slikt triv på hesten, når han drakk Stefansvatn. Det var „vigt vatn“. Vatnet i „Frobrunnann'“ renn nordetter, og truleg er dette ein grunn til, at vatnet i dei var framum vatn i andre brunnar eller rettast elvar. I folketrui er alltid nordrennande vatn tillagt ei sérs makt, m. a. til lækjeråd. Dei hev truleg fyrst og fremst meint, at hestane ikkje vart sjuke i det komande året, når dei drakk vatnet. Framleis heitte det, at den som fyrst kom til „Frobrunnann'“, drakk vin. I dette høvet kann vin ikkje tyda anna enn eit maktemne som i likskap med dei andre maktemni me fyrr hev nemnt, tente til trivnad og vokster og fremjing av grøderikskapen, her for hesten og gjenom han for dei andre krøteri på garden.

Elles tykkjest skikken peika i tvo leider. Fyrr dei fór til „Frobrunnann'“, reid dei rundt i tunet med skrik og tummel, ja stundom reid dei like inn i stova. Dette tyder på, at det var eitkvart dei vilde jaga burt, truleg draugane, som dei trudde søkte heimatt til tuni og inn i husi i joli.

Joli var soleis ikkje berre ein fest til å fremja grøderikskapen som dei fleste skikkane me til dessar hev havt fyre oss tykkjest å tyda på. Det var samstundes ein fest for dei

døde. Dei døde gjeng under mange namn — oskoreii, vetti, tussane, draugane (jfr. s. 103 og 146). Draugane som eigenleg er upphavet til dei andre, var lite og inkje å vange i joli. I segnene um dei er det mest alltid brotsmenner som vert til draugar, og dei heldt seg på den staden der brotsverket var gjort.[180] Eg kjenner berre ei einaste segn frå Setesdal der me hev døme på, at draugen kom heim i joli.[181] Men so var dei andre so mykje vissare.

Etter skikkane å døma tok dei i mot dei på tvo måtar. Anten ofra dei til dei og heldt seg godvener med dei, eller dei freista å skræma dei burt. Truleg skriv skikkane seg frå ymislege tider.

Ofri var oftast mat og drikke. Inne i stova stod maten på bordet heile jolenotti og joledagen til endes. Til oskoreii eller „Staalisfæri" la dei ein stump på basstovomnen eller basstovpallen. Til årevetti sette dei ei ølskål på årepallen, og dei bar ut øl og kling til vette- og tussetrei eller vette- og tussehaugane.

Elles var det ikkje berre i joli, dei ofra til vetti og tussane. Dei bar ut øl og vørter, når dei hadde bryggja, og saup og kling, når dei hadde kinna, og kvar gong dei flutte frå stølane um hausten, slo dei siste kinnerøra på dørstokken. I Viki i Valle slakta dei ein hane på haugen; men kva tid det var, melder ikkje segni noko um.[182]

Me hev nokre få døme på, at dei ofra til steinar og små holor i bergi òg. Ein slik stein er „Skjeng" (fig. 252). Han ligg like ved stølsvegen frå Løyland til Haavestøyl i Valle. Alle som fór framum, gav til Skjeng, „la paa han Blomar og Ber, og Gras itt der var ikkje anna". Enno ofrar dei til Skjeng. Eg var der for fire år sidan, og då låg det eit grytebròt og nokre blomar på han. Sjølvsagt ofrar dei no berre for moro. Gløymde dei å gjeva Skjeng noko, eller dei vanæra han på eikor vis, hende det alltid eitkvart gale på vegen. Dei snåva og datt hovudstup e. dl. „I Garo" i Hylestad „gav dei i Rysefar". Det var eit merke eller far i berget etter foten av risen. Når dei var i bærskog og fór framum, la dei bær i faret. Dei fann meir då.[183] I Homme i Valle er det ei liti hole i ein stein, „Santolavs Hol", dei kallar. I dette holet la dei like eins bær. Her høyrde det song med til „offerritualet". Dei song fleire gonger det sterkaste dei kunde:

„Gjev o, gjev o
Santolav Ber."[184]

281. Gamlestogskåp B. M. 5637

Desse steinane og holone er truleg av nokolunde same slag som alvekvennane, dei me hev so mange døme på frå Sverike. Her var holone oftast gjorde av menneskjehand; men me hev steinar med naturlaga holor òg. I holone la dei ofret, for det meste usalta feitt som dei smurde i; men knappenåler, myntar og små steinar med liknande holor i, hev vore nytta, og like eins dokkor. Dei var laga av klutar av klæde til sjuke folk.[185]

I Sverike var det alvane dei ofra til; men dei er av same upphav som vetti og tussane i Setesdal. Dei er alle same folket, ætta frå draugane, og bak „Skjeng", „Rysefar" og „Santolav" løyner seg truleg draugar like eins.[186] Både ofri til steinane og ofri til vette- og tussehaugane heng soleis i hop.

I den gamle „Beretningen" frå ikring 1700 stend noko um ofringi på haugane, og av dette fær me litt greide på ritualet, slik det truleg ei tid hev vore; men um det er det upphavlege, er uråd å vita. Det heiter: „Her findes mange Stæder i Gjældet smaae runde Houger, omkring lagte med Steene og udenfor Jord og som det synes — med Huller ovenudj. Item findes Stene omkring, og en Wey rundt omkring all Hougen. Udj disse Houger siges foreskrevne „Rødkadder" saavel som den gemeene Mand, efter dennem, at have nedgravet Deres Afguder — hvilke De paa Deres hellig Dage, i Besynderlighed gamle Folk — have tient med Bønner og andre Ceremonier, og med at kaste paa Deres Baand, som De havde om Halsen; og i saa Maade have De gaaet omkring disse Houger og, som De sige, sonat sig."[187]

Dansen kring haugane kjenner me frå andre kantar, t. d. Numedal og Telemarki. I Telemarki låg det ein „Dansarhaug" like ved Hegland kyrkje i Fyresdal. Rundt haugen dansa alle dei sjuke som var ved kyrkja jonsoknatti. Etterpå lauga dei seg i elvi som rann like ved.[188]

Noko heilt og fullt bilete av offerskikkane og dermed ritualet fær me ikkje av desse få minni; men so mykje skynar me, at ritualet hev vore sett saman av ei rekkje kultiske og magiske handlingar som bøner, dans og mogleg song, offer av ymist slag og lauging. Laugingi hev truleg berre vore knytt til visse høvelege stader og nytta til å heila sjukdomar. Bønene og det andre seremoniellet er

gløymde for lenge sidan; men ofringi — serleg av mat og drikke — lever enno i friskt minne, og det kann snautt vera meir enn ikring 60 år sidan dei siste slutta. Som alle vil skyna, er ofri og dei andre skikkane rester av døds- og ættekultus, og det ser ut til, at denne religionsformi hev havt djupe røter i dalen. — Jamsides med at dei ofra til draugane og dyrka dei, gjekk som fyrr nemnt, dei profylaktiske skikkane og at dei bruka profylaktiske råder. I dei høvi tenkte dei seg draugane, kva namn dei so hadde, som vonde, skadande makter. Det er soleis redsla som ligg til grunn for bruken. Ho torer nok vera det fyrste upphavet til ofringi òg; men det er på ein annan måte. Me skimtar her attende til ein utvikla kultus, der i ein viss mun vyrdnad, kjærleik og ættekjensle hev havt mykje å segja, medan bruken av dei profylaktiske rådene berre hev redsla til understraum. Dei er plukka upp her og kvar og skriv seg frå ymislege tider. Råder og skikkar med rot i utgamle magiske fyrestellingar brukte dei soleis samstundes med skikkar av kristeleg upphav. Dei tykkjest spenna yver ein lang tidbolk, og truleg er dette grunnen til, at me hev so mange. Som rimeleg kann vera, hadde dei mest bruk for dei profylaktiske rådene i joli, då draugane flest var ute; men dei kom vèl med til andre tider òg, både ved dei viktuge hendingane i livet og elles ved eit og anna arbeidet. Det vilde vera uråd å ta med alle her, so mykje meir som dei fleste er nemnde der dei i samhøve med skikk og bruk høyrer heime, og eg nøgjer meg med berre å draga fram nokre døme.

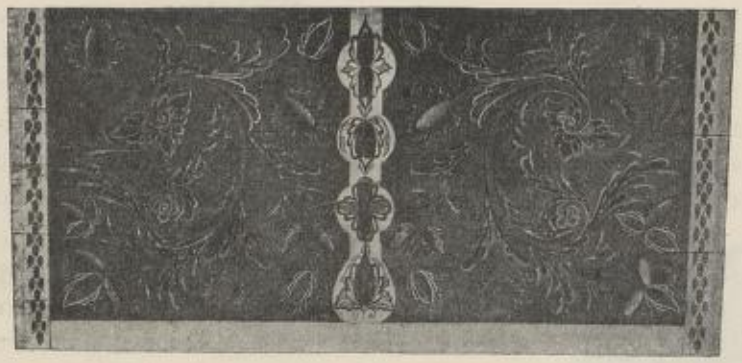
282. Kròhylle Jòrdalsbø, Byggland

I joli var det serleg oskoreii dei var redde, og dei hadde mange råder til å fri seg frå henne. Dei mest vanlege var krossar, stål og Simonsvepe. Krossingi er vel helst av kristeleg upphav, men kann vera eldre; for sjølve krossteiknet er utgamalt. Elles veit me, at hamarteiknet var so likt ein kross, at bøndene let seg narra av Haakon den Gode ved blotet på Lade.[189] Det kann difor godt henda, at hamarteiknet i eldre tid hev vore nytta på same måten som krossen seinare; men um dette veit me lite og inkje. Utum krossane finn me på mange dører utskorne og smidde hjul, ringar og blokkor, som sjølvsagt hev tent til pryd (sjå fig. 105, 251, 254, 256 og 259 og pl. 18, 22,₃ og 33,₁₁); men dei tykkjest alle vera ætta frå gamle solsymbol og er truleg upphavleg sett der av profylaktiske grunnar (jfr. s. 150). På fleire koppar, skrin og kistor finn me dei same teikni eller rosone (fig. 214, 248, 255, 257 og 260). Ofte stend dei under botnen, og der kann dei snautt vera sett av dekorative umsyn. Me lyt difor helst tru, at dei i desse høvi beintfram er meint til „trollteikn".

Bruken av stålet heng helst i hop med ei utgamal tru på, at det låg ei sérs makt i metalli. Dette er vel like eins den upphavlege grunnen til, at sylv i mange høve vart nytta som ei råd mot dei vonde maktene; med di det helst måtte vera ervesylv, skynar me at andre synsmåtar hev kome til. M. a. hev dei truleg meint, at sylv som forfedrane hadde bore, av den grunn inneheldt ei sérs makt. Når mjølki var urein, hev me høyrt at dei mjølka gjenom ein ring eller ei sylgje. Her tykkjest ikkje bruken av sylv å vera det upphavlege; men at mjølki rann igjenom eit kvart. Det ureine vart då beint fram sila burt.

Kvifor dei brukte Simonsvepe, torer eg ikkje segja noko visst um. Simonsvepe er ei grein, oftast av bjørk eller fure, med tett samanfløkte kvister. Ho liknar mest på eit fuglereir. Det er berre i Setesdal, Vest-Agder[1] og Telemarki, at dei kallar desse greinene Simonsvepor. Andre stader her i landet heiter dei marekvist, marekvost, murukvist, marklunger o. s. b.[190] Etter namni å døma var det mot mara dei nytta desse kvistene, og truleg hev det ein gong vore slik i Setesdal med. Frå Tyskland hev me nok av døme på, at dei tenkte seg mara i mange underlege skapnader, m. a. som ymislege dyr og fuglar.[191] Dei fleste stadene her i landet hev dei mogleg tenkt seg henne som ein fugl, og då høver det godt å hengja upp ein marekvist til henne. Han liknar som nemnt eit reir, og truleg hev dei meint, at mara heller sette seg i dette enn på hesten. Namnet Simonsvepe gjeng vel attende på Simon Magus, den store trollmannen frå Samaria og fyrste kristne vranglæraren som stend nemnt i Apostelgjern. VIII 5—24.

Av andre profylaktiske skikkar og råder skal eg nemna bruken av joleljoset som stod og brann heile jolenatti til endes. Til jol fekk borni nokre små ljos, „Pissdòsar" dei kalla, som dei brukte, når dei måtte ut for døri um kvelden,

283. Framsida av ei kiste — Byggland
Måla av Olav Torgeirson Sinnes

at ikkje oskoreii skulde ta dei.[1] Det er berre so rimeleg, at dei tenkte draugane som høyrde myrkret til, ikkje kunde gjera noko vondt, når det var ljost. Ljoset på kisteloket i likferdene hev mogleg upphavleg vore meint til profylaktiske råder. I Aaseral i Vest-Agder som fyrr høyrde til Setesdal, bar dei ljosi etter kista heilt ut på tunet,[1] og det same hev vel vore skikk i Setesdal med. I katolsk tid var det djevelen dei meinte å skræma burt med ljosi;[192] men truleg er skikken eldre enn kristendomen, og då var det sjølvsagt andre vonde makter dei vilde jaga eller gjera uskadelege.

Skot og smelling, skrik og tummel meinte dei like eins jaga draugane burt. Difor skaut dei inn joli og reid som fyrr er nemnt rundt i tunet og stundom like inn i stova andre joledagen. Dvergen jaga dei ut med ein stav. Dei slo inn under skåp og senger og skreik: „Ut Dverg um Dynn", o. s. b. Dette gjorde dei andre joledagen i Valle. I Bykle venta dei heilt til tjugande dag. Både i Valle og Bykle hev dei vel upphavleg jaga ut dvergen båe desse dagane. Av segnene kann me skyna, at draugane kom heim jolekvelden og var der til andre joledagen. Men dei kom att nyårkvelden; for då hev me dei same skikkane att som jolekvelden, og dei var difor nøydde til endå ein gong å jaga dvergen, draugen, ut. Tussane støkte dei ved å huva tri gonger, og tussane kunde ikkje gjera dei noko då.[193] I brudlaupi finn me liknande skikkar og råder att som fleire av dei ovannemnde. Dei smellte med hurdi og skaut yver brur og brudgom. På vegen til og frå kyrkja ropte dei og skreik, og dei hadde ringlande bjøllor og blokkor i ridestellet, so det skramla dugeleg.

Utum desse tri hovudgruppone av profylaktiske skikkar hev me ei mengd andre som fell meir spreidde. Gyro Ryserova som ved sida av Sigurd Svein var den høgste i oskoreii, kunde dei soleis jaga ut berre ved å tala til henne, um ho kom inn i stova: „Stytt paa Rova di, Gyro!" sa dei, eller dei flidde henne ei salmebok. Då rann ho. Like eins når dei kasta ein brødmole på elden. Det same gjorde dei, um reii hadde teke ein-kvan med seg. Då kom han att med ein gong. Underleg nok kunde han sleppa fri, um han la til og banna òg.[194] Av likferdsskikkane tykkjest fleire å gå ut på å hindra, at den døde gjekk heimatt. Soleis når dei bar liket tri gonger rundt åren og rundt kyrkja. Dei meinte vel den døde vart døgervill då. Elles er det ikkje umogleg, at denne kringgangen er av nokolunde same slag som kringgangen rundt gravhaugane, me fyrr hev høyrt um. Var det ein sjølvmordar, han som låg i kista, tok dei ho ut under svilli. Her mura dei til att, og då kunde ikkje den døde sleppa inn. Som me kann skyna, meinte dei, han måtte gå same vegen inn som han var faren ut. Truleg var det av profylaktiske grunnar dei slo sund stauren dei bar kista på òg. Her torer samanhengen vera den, at dei trudde den døde kunde rida heim att på stauren eller på ei eller onnor vis nytta han til å gjera skade med.

I mange skikkar som tykkjest vera profylaktiske dei med, finn me som eit hovuddrag, at det alltid er eit eller anna dei ikkje må gjera. Fyrste joledagen måtte dei t. d. ikkje so mykje som gå upp i loftet ein gong og henta kyrkjehatten, um dei hadde gløymt å ta han ned dagen fyrr. Då fekk dei heller vera heime frå kyrkja. Ikkje måtte dei mòka i fjøs og stall og ikkje leda maten på bordet. Ikkje måtte dei gå til grannen, so det vart lag og gjestebod. Det skulde vera stillt og roleg. Grunnen til dette kann snautt vera nokon annan, enn at dei meinte draugane heldt seg rundt i husi då, og *dei* torde dei ikkje uroa i utrengsmål. Dei måtte berre gjera det mest naudsynlege. So strengt var det ikkje dei andre dagane i joli; men kva dei so gjorde eller ikkje, for alt i verdi måtte dei ikkje spinna eller bruka ambod som sveiv rundt. Både rokken og navaren var *tabu* i joli. Torsdagskveldane var det like eins. Eg torer ikkje ha nokor viss meining um grunnen til dette; men det heng vel i hop med trui på draugane. Skikken er knytt til den tid og dei dagar, då draugane var å vange. Frå fleire kantar hev me døme på, at det hende noko gale når dei spann torsdagskvelden — eine handi vart t. d. blodug eller òg vart spunen ubrukleg.[195] I Hardanger rømde gardvorden (tunkallen, rudkallen) og då fór lukka frå garden.[196] I Båhuslen i Sverike o. a. st. trudde dei det same.[197] I alle høve hender noko vondt,

284. Kistelok, Valle — N. F. 822—11
Merkt: A S S T K S S K D 1789

og det tykkjest vera draugane som veld det. At folk til visse tider og dagar brukte ambod som sveiv rundt, var vel ei magisk handling som uroa draugane. Elles torer det henda, at dei tenkte seg svivingi som eit slag „Kringgang". Som fyrr er nemnt høyrde truleg kringgangen med til ritualet, når dei ofra på haugane. Då var det sjølvsagt ei magisk handling like eins, men på same tid ei heilag handling, og det er ikkje utruleg, at dei gjorde eit slag heilagbrot, når dei i joli eller um torsdagskveldane spann eller brukte navaren.[198]

Mot trolling og forgjering brukte dei umlag same rådene som mot draugane, og det er berre so rimeleg; for i folketrui er trollkjerringane og trollmennene tillagde dei same vonde eigenskapane som draugane hadde, og i so måte hev dei teke arven etter draugane.[199]

Finnane kunde like eins gjera vondt. Dei brukte finnskot. I Setesdal ser det ut til, at dei tenkte, finnane beint fram skaut ut ei kule som råka krøteret. Det vart djupe holor i skròvet innunder hudi. Som me hev høyrt brukte dei å skava bly av ei kule det var skote reint med, og dette gav dei krøteret. Det er ikkje godt å segja, kva som ligg til grunn for denne rådi. Truleg heng ho i hop med, at dei meinte sjukdomen kom av eit skot. Etter det gamle prinsippet „similia similibus curantur" (liknande råder heilar liknande sjukdomar) måtte difor ei kule eller noko av ei kule det var drepe med, sjølvsagt hjelpa.[200] Finnane kunde setja uro på folk òg. Dei sende ein kvervelvind av garde. Mot dette ser det ut til, at dei hev nytta stål. Dei kasta kniven midt inn i kvervelvinden. Men det var ikkje alltid, det hjelpte. I dei dømi, me hev, råkar dei finnen eller rettast finska i eine auga, og då fær dei ikkje fred på seg. Dei lyt fara til dei møter finska og fær tala med henne. Oftast er det elskhug med i spelet frå finska si side.[201] Dei kunstene finnane kunde, gjorde trollkjerringane òg. I setesdalsk folketru er dei båe av same slaget — skilnaden ligg berre i namni — og som trollkjerringane hev sitt upphav i trui på draugane, hev truleg finnane som vonde makter det like eins.

Me hev no havt fyre oss dei mest vanlege profylaktiske skikkane. Liknande skikkar kjenner me frå mange andre land.[202] Alle stader var dei mest nytta i joli, myrkaste tidi på året, då alt som draugar heitte, var ute og ferdast. Men hermed er ikkje sagt, at dei hev sitt fyrste upphav i trui på draugane. Mangt og mykje tyder på, at fleire av skikkane er eldre. Som englar og djevlar i kristen tid hev teke arven etter draugane, hev vel dei ein gong arva ymse naturmakter og naturdemonar, og ender og då skimtar me attende til „makter" som er endå eldre. Koss dei tenkte seg desse maktene, veit me lite og inkje um; men dei med tykkjest ha vore mest fårlege i myrketidi. Sume av skikkane, og serleg dei som attåt er purifikatoriske som t. d. lauget og bruken av eld og ljos, hev visseleg ein gong vore nytta til å avbægja fårar og skadar dei meinte skreiv seg frå desse maktene. Som me kann skyna er bruken av profylaktiske råder utgamal.

285. Mjølkesil Valle

286. Ause, Valle N. F. 681—11

Ved sida av dei profylaktiske skikkane gjeng alltid dei prognostiske. Når draugane eller „maktene" er å vange, kann ein få vita noko um lagnaden. Det folk fyrr vilde vita var oftast, um dei skulde døy i det komande aaret, kven dei skulde verta gift med, og ender og då um året vart godt eller ikkje. At mange av desse skikkane gjeng langt attende, er det vel snautt naudsynleg å nemna, og like eins at me hev nok av døme på liknande skikkar frå andre land.[203] Der som i Setesdal tok dei merke av visse fuglar og dyr, av røyken frå eldar dei tende upp på høgtidsdagane, av koss sko e. dl. dei kasta upp i veret, fall ned (rhabdomanti), eller dei gjekk attetter rundt huset o. s. b.[204] Å „klæda jolestolen" tykkjest vera ein serleg norsk skikk. Sume stader heiter det „å fasta på kjærasten", og truleg høyrde faste med til fyrebuingi.

Det kunde vera mykje meir å skriva um setesdalsskikkane, og mange fleire kunde vore tekne med; men i dei fleste høve vilde det krevja serlege etterrøkjingar som det ikkje er rom til her. I det som er skrive hev eg difor nøgt meg med å berre draga fram dei mest vanlege skikkane og prøvt på å ordna dei i gruppor etter sams innhald. Det er berre få skikkar som t. d. „Brurestuten" og „Brureostane" me ikkje hev døme på frå andre kantar; men jamvel dei er me mest visse um hev vore nytta i Telemark, der „Gøyehoggi" og umlag alle skikkane, me kjenner frå Setesdal, hev vore i bruk langt ut i 1700 åri.[205] Som det ofte er nemnt, er soleis ikkje Setesdal noko for seg sjølv. Dalen hev aldri vore avstengd og avgøymd. Skikkane der er dei same som andre stader. Dei hev si rot i heimskulturen.

MERKNADER

[1] Arkivet åt Norsk Folkemuseum.

[2] Skar I, s. 10.

[3] Eilert Sundt: Om husfliden i Norge, Kr.a 1867, s. 118 ff.

[4] Skar I, s. 5.

[5] Skar IV, s. 132.

[6] Skar IV, s. 135.

[7] Skar IV, s. 138.

[8] Skar IV, s. 137. Torleiv Hannaas: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet, Kr.a 1911, s. 57.

[9] Skar 1V, s. 138 f.

[10] Skjala kjem av gln. *skjala* = røda, tala med kvarandre.

[11] Snjovanna = freda. I Setesdal let dei krøteri ganga på bøen ei stund um våren.

[12] Skar IV, s. 141.

[13] Skar IV, s. 139.

[14] Skar IV, s. 141.

[15] Skar IV, s. 108 f. og 135 f.

[16] Skar IV, s. 174 ff.

[17] Skar IV, 169.

[18] Skar IV, s. 192.

[19] Skar IV, s. 187.

[20] Skar IV, s. 184 f.

[21] Torleiv Hannaas' l. c., s. 34. På vanleg mål lyder klumsingi slik:

„I namnet Jesu slepp eg mitt fé og „bui" (buskap).
Eg driv det yver bekkjer og yver bru,
der stend jomfru Maria fru
hev sine nyklar i hond
og vil læsa (binda) ulvetonn.
Klumsa vere ulvetonn,
og klumsa vere bjønnelabb,
klumsa vere alle dyr i skogen,
utan kjetteklo
og rakketonn
få Guds ord.
Amen."

Umlag likнande klumsingar og våbøner som dei i Setesdal hev me døme på frå mange andre kantar av landet. Sjå A. Chr. Bang: Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter, Kr.a 1901—1902, s. 150—178.

[22] Skar IV, s. 185 ff.

[23] Skar IV, s. 182 f. og II s. 13.

[24] Skar IV, s. 182 f. og II, s. 13.

[25] Skar IV, s. 199 f.

[26] Skar IV s. 201 f.

[27] Skar IV, s. 198.

[28] P. M. Søegaard: I Fjeldbygderne, Kr.a 1868, s. 48.

[29] P. Blom: Beskrivelse over Valle Præstegjæld, Gjøvik 1896, s. 12.

[30] Skar IV, s. 202.

[31] Skar V, s. 81.

[32] Skar IV, s. 136. Tykka mjølk er mjølk blanda med rjome og litt surt uppi. Dei hev ein grand mjøl på og kokar det so lenge, at ei skei mest kann stå i det.

[33] Top. journ., h. 26, s. 29.

[34] Skar IV, s. 158 f.

[35] Skar IV, s. 171.

[36] Skar IV, s. 107.

[37] Skar IV, s. 169.

[38] Torleiv Hannaas' l. c., s. 10.

[39] Skar VIII, s. 123.

[40] Skar IV, s. 168.

[41] Skar III, s. 145 ff. Trui på, at ymse steinar kunde fri ein frå vondt og elles lækja sjukdomar, gjeng langt attende; ho var serleg sterkt spreidd i millomalderen, då dei hadde korpesteinar, ørnesteinar, svalesteinar, ormesteinar o. s b. Her i landet hev me havt fleire steinar av liknande slag som busteinen, soleis „Lauseštein", „Ganstein" og „Finnkula". Sjå um desse steinane Fr. Grøn: Træk av norsk folkemedicin i Tidskr. for norsk bondekultur, Bergen 1906, s. 97 ff.

[42] Skar IV, s. 168 f.

[43] Top. journ., h. 26, s. 118 f. Finnskot kunde dei lesa burt òg. Det heiter frå Valle:

„Møte Finkjerring ve ein Bek
med ein Tjyrukop.
Lat o Bekskoen bite,
lat o Bloe længstom drite,
te at o derme Kyre boter."

Sjå A. Chr. Bangs l. c., s. 61.

[44] Skar VIII, s. 127.

[45] Skar IV, s. 168.

[46] Skar III, s. 120.

[47] Skar IV, s. 166 f.

[48] Skar IV, s. 168.

[49] Skar IV, s. 50. Ein liknande skikk kjenner me frå Telemark. Sjå H. J. Wille: Utrykte optegnelser om Thelemarken i Hist. Tidsskr. Kr.a 1882, s. 187.

[50] Skar IV, s. 169.

[51] Skar III, s. 124 f.

[52] Etter A. Schneider, Norsk Folkeminnesamling, Kr.a.

[53] Skar IV, s. 139.

[54] Top. journ., h. 27, s. 11.

[55] Torleiv Hannaas' l. c., s. 31.

[56] Skar III, s. 28 og IV, s. 225.

[57] Top. journ., h. 26, s. 58 ff.

[58] Skar IV, s. 110 f.

[59] Skar IV, s. 109.

[60] Skar IV, s. 109.

[61] Skar IV, s. 106.

[62] Skar IV, s. 111 f.

[63] Skar IV, s. 105 f.

[64] Reinferdsla i Setesdal hev folk tala og skrive so mykje um. Ingen stader var det so svart og fælt som i Setesdal. Der var det ikkje ko lort og filleskap. Det var helst turistar som lyste slike ord, dei fór so svint gjenom dalen sumarstider. Det var just verste tidi. Då hadde ikkje kvendi tid til å stella so mykje i huset. Dei var med på utearbeidet både seint og tidleg. Elles var det ikkje so ille som folk skreik upp um. Professor Yngvar Nielsen som reiste der i 1870 åri, skreiv soleis, at reinferdsla i minsto i Valle var større enn i dei andre fjelldalane våre. (Reisebrev og Folkelivsstudier, Kr.a 1880, s. 81). I eldre tid stod det vel ikkje so rart til; men då var det ikkje stort likare andre stader heller, og so var det det, at dei ikkje måtte gjera for vel reint. Det var tru. Denne trui hev hange noko lenger att i Setesdal enn andre stader.

[65] Skar IV, s. 107.

[66] Top. journ., h. 26, s. 30.

[67] Skara elden = grava glørne ned i òska.

[68] Skar IV, s. 99 f.

[69] Skar IV, s. 27 f. og 34.

[70] Skar I, s. 83 ff.

[71] Skar IV, s. 111.

[72] Skar I, s. 6.

[73] Skar I, s. 103.

[74] Skar IV, s. 113 f. og VIII, s. 104 ff.

[75] Skar I, s. 18, 20, 29, 35 f. og 108 og IV, s. 25.

[76] Skar III, s. 100 og IV, 30 ff.

[77] Kap. 15 i Haakon den Gode si soga og kap. 6 og 7 i Gulatingslovi d. e.

[78] Etter Schneider i Norsk Folkeminnesamling, Kr.a.

[79] Um denne slaktemåten hev sin grunn berre i fåkunna eller det er restar av ein gamal rituell skikk, torer eg ikkje ha nokor meining um. Frå andre kantar kjenner eg ikkje døme på ein slik slaktemåte.

[80] Skar III, s. 6 f.

[81] Skar III, s. 21 ff. og 26.

[82] Skar VIII, s. 117 f.

[83] Skar I, s. 202.

[84] A. Chr. Bangs l. c., s. 22.

[85] „Dei saag „Heiebit" i Skogarne stundom. Det var kaldlegt som der var rive i Borken. Gunnstein Skaamedal saag Heiebit i Skaamedalen: „Di maa alli gjæte paa Røyslandshómen; Bjønnen ha legje der," sa han; „han ha tekje Heiebit som der var rispa me'n Vendehakji," sa Gunnstein." (Skar IV, s. 46).

[86] Fylle = skinnfell.

[87] Då den gregorianske tidrekningi år 1700 vart innførd, måtte dei flytta joledagen 12 dagar attende.

[88] Samlògrusi er gamle. Me finn påbod um dei i den eldste Gulatingslovi, kap. 6 og 7. I Norges Land og Folk, b. X 1, s. 452 ff. stend ei utgreiding um samlògrusi.

[89] Skar I, s. 21 ff.

[90] Alt um joli, utan det som er merknad ved, er teke frå Skar IV, s. 38 ff.

[91] Skar IV, s. 50 ff. Dei ti dagane er: Tridjedag Jol, Påske og Pinse, Trettandedagen, Jonsok, Mikkelsmess, Helgemess, Marimess, „Sviptunsok" og „Marie Renselse".

[92] Norske Univ. og Skoleanaler r. 2. 5, s. 309.

[93] Torleiv Hannaas' l. c., s. 6 f. og 24. At dei heldt laurdagen heilag kann snautt vera anna enn ein rest av den katolske læra. Johan Fritzner hev ei utgreiding um dette i Hist. Tidsskr., I b., Kr.a 1871, s. 187 ff. Om „Lørdagshelg" i Norge før og efter Reformationen.

[94] Skar II, s. 62, Torleiv Hannaas' l. c., s. 60.

[95] P. Hansen: Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbredelse i Christiansands Stift, 2 b., Kbh. 1803, s. 36. Skar VIII, s. 119 f.

[96] I Festskrift til H. F. Feilberg, Maal og Minne, Kr.a 1911, s. 183 ff. stend ei utgreiding um torsdagshelgi av Reidar Th. Christiansen: Litt om torsdagen i nordisk folketro.

[99] I ein gamal „beretning" frå Setesdal, truleg frå ikr. 1700, (m. s. nr. 197, Kildeskriftkommissionen, Kr.a) stend soleis: „En miil fra Bykle staaer en gammel Boe kaldet Koup-mands Bua, der synes Nordmændene og Sæterbyggerne at have mødt hvert Aar med sine Warer at sælge. Nordmændene med Salt, Heste, Klæder, Lærret, Fisk og andet saadant, Sæterbyggerne med Buskap, Huder og Skind."

[100] Me hev fleire skildringar av skeidi, serleg av det i Valle, soleis av Gjellebøl, Top. journ. h. 26, s. 55 ff., av presten Frantzen i brev til Jørgen Moe, prenta i Norges Land og Folk, IX 1, s. 544 f. og av Schneider i Norsk Folkeminnesamling, Kr.a. I Skar IV, s. 204 ff. stend den beste skildringi, og den er nytta her.

[101] L. Daae: Norske Bygdesagn, Kr.a 1870, s. 51.

[102] O. A. Øverland: Illustreret Norges Historie, I b., Kr.a 1885, s. 385.

[103] R. Keyser: Nordmændenes private Liv i Oldtiden, Kr.a 1867, s. 118. (Efterladte skrifter, 2. b.).

[104] Barnet klær dei slik: Fyrst hev dei skjorte på, so eit par reivar, ein kring magen og ein rundt føtene, eit kinnplagg legg dei under nakken og sveiper det fram yver bringa og hendene. Til slutt lindar dei. Dei byrjar nede ved føtene og veivlar linden rundt. Yver bringa gjeng han i kross.

[105] Johan Fritzner: Lappernes Hedenskab og Trolddomskunst i Hist. Tidsskr., b. IV, Kr.a 1877, s. 155 f.

[106] Skar IV, s. 120 f.

[107] Det meste um barsøl og sengeferd er teke frå Skar IV, s. 117 ff. Resten er frå arkivet åt Norsk Folkemuseum.

[108] P. M. Søegaards l. c., s. 53.

[109] P. L. Lunds Beskrivelse av Valle, m. s. nr. 417 b, Univ.bibl. Kr.a.

[110] Skar IV, s. 75.

[111] Top. journ., h. 26, s. 33 f.

[112] Top. journ.. l. c. merknad under.

[113] Skar IV, s. 78 f.

[114] Skar IV, s. 75 f.

[115] Skar I, s. 67 og arkivet åt N. F.

[116] Skar IV, s. 22.

[117] Skar VIII, s. 118 ff.

[118] Skar IV, s. 42 og V, s. 153

[119] Skar IV, s. 77 f.

[120] Skar IV, s. 76.

[121] Top. journ. h. 26, 41 ff.

[122] Torleiv Hannaas' l. c., s. 26.

[123] Torleiv Hannaas' l. c., s. 18 f.

[124] Torleiv Hannaas' l. c., s. 4. Botolvsvaka er 17. juni.

[125] Skar IV, s. 85 f. Frå Tyskland hev me døme på, at det berre var fallne kvende som gifte seg onsdagane. Adolf Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin 1900, s. 368.

[126] Torleiv Hannaas' l. c., s. 21.

[127] Top. journ. h. 26, s. 44.

[128] Skar IV, s. 87.

[129] Skar IV, s. 81 ff. Der det ikkje er sérs merknad er resten etter eigne uppskrifter i arkivet åt N. F.

[130] Top. journ. h. 26, s. 43 ff.

[131] Torleiv Hannaas' l. c., s. 23 og 65.

[132] Kildeskriftkommissionen, Kr.a, m. skr. nr. 197.

[133] Torleiv Hannaas' l. c., s. 3 og Skar V, s. 116 f.

[134] Skar IV, s. 95.

[135] Skar II, s. 161.

[136] Skar IV, s. 22.

[137] Alt um fyrebodi er teke frå Skar IV, s. 127 f. og VIII, s. 120 f., frå P. Hansens l. c., s. 361 f. og 365 f. og frå eigne uppskrifter i arkivet åt N. F.

[138] Skar I, s. 57, II s. 65, 79 og 115 og V, s. 62 og 64 f.

[139] Skar I, s. 151.

[140] Skar VIII, s. 124.

[141] Skar VIII, s. 125 f.

[142] Skar I, s. 42, 124, 134, 173, 182 og 190, II, s. 66 og 76 og III, s. 124.

[143] Skar IV, s. 128 f.

[144] Skar IV, s. 129.

[145] Skar IV, s. 130.

[146] Top. journ. h. 26, s. 46 f.

[147] Skar II, s. 156.

[148] Top. journ. h. 26, s. 48.

[149] Skar IV, s. 131.

[150] Danske studier 1904, s. 35 f. og Fr. L. Grundtvig: Livet i Klokkergaarden, Kbh. 1909, s. 255. W. Golther: Handbuch der germanischen Mythologie, Leipzig 1895, s. 290 f.

[151] Kristian Bugge: Norske Høstskikke, Festskrift til H. F. Feilberg, Maal og Minne, Kr.a 1911, s. 161 f.

[152] Paul Sartori: Sitte und Brauch, b. 2, Leipzig 1911, s. 82.

[153] W. Mannhardt: Wald und Feldkulte, b. 2, Berlin 1905, s. 155—168.

[154] Sjå Kristian Bugges l. c., s. 166—170.

[155] W. Mannhardt: Mythologische Forschungen, Strassburg 1884, kap. V.

[156] L. Daae: Norske Bygdesagn, Kr.a 1870, s. 51.

[157] Gudmund Schütte: Hjemligt Hedenskab, Kbh. og Kr.a 1919, s. 172.

[158] Paul Sartoris l. c., s. 55, 79 og 144 f.

[159] W. Mannhardt W. F. K. II, s. 227 f. og 248—253.

[160] N. E. Hammarstedt: Såkaka och såøl, Medd. från Nord. Museet 1903, s. 252 ff.

[161] H. J. Willes l. c., s. 198.

[162] J. Grimm: Deutsche Mythologi, b. III, Berlin 1878, s. 478.

[163] Torleiv Hannaas' l. c., s. 47.

[164] Grimms l. c., s. 481 og Sartoris l. c. b. 1, s. 90 f.

[165] H. J. Willes l. c., s. 186 og d. s. Beskrivelse over Sillejords Præstegield, Kbh. 1786, s. 242. Grimms l. c., s. 482.

[166] I Setesdal er vetti hokynn (femininum). Det heiter alltid „ei vett".

[167] Sigurd Erixon: Ynglingalaget. En gengångare i samhället, Fataburen 1921, s. 116 ff.

[168] Sjå m. a. J. Grimm: D. M. b. I, Berlin 1875, s. 513—521, W. Mannhardt: W. F. K. I, s. 507 og 510 ff. og N. E. Hammarstedts l. c., s. 235 ff.

[169] Å brenna slik eld kallar dei „å daura". Det er mogleg, at dette ordet er det same som taura, tauvra = trolla.

[170] Peder Claussøn Friis: Samlede Skrifter, utg. av Gustav Storm, Kr,a 1881, s. 28.

[171] Sjå m. a. W. Mannhardt: W. F. K. I, s. 518—521.

[172] W. Mannhardt: W. F. K. I, s. 251—303.

[173] H. J. Wille: Beskrivelse over Sillejords Pgd., s. 245.

[174] N. E. Hammarsteds l. c., s. 235—278. Dessutan tvo andre av avhandlingane hans: Såkaka och Gullhøna, Medd. från Nord. Museet 1899 och 1900, s. 22—40, og Brødets helgd hos Svenskarne, Samfundet før Nord. Museets främjande 1893 och 1894, s. 16—38.

[175] Fleire av desse formene finn me att i brødi i Bergen. Sjå G. Stoltz: Litt om bergensk brød, Maal og Minne 1916, s. 90—106.

[176] Granskaren Høfler ser i dei germanske jolekakone eit offer til draugane som serleg var ute i joli (sjå Max Høfler: Weihnachtsgebäcke Eine vergleichende Studie der germanischen Gebildbrote zur Weihnachtszeit, Zeitschr. f. østerreich. Volkskunde, Supplement, Heft III, Wien 1905, s. 76 f.). At dei ein gong kann ha havt denne meiningi med jolekakone er ikkje umogleg. Eit namn som „Hælhesten" kann tyda på noko av kvart i den leid; men det hindrar vel ikkje at kaka kann ha vore eti til å fremja grøderikskap òg. Det tykkjest mange gonger vera ein viss samanheng millom døds- og ættekultus og vegetasjonskultus.

[177] Mannhardt: W. F. K. I, s. 402—406 og Sartoris l. c. III, s. 51.

[178] Andre stader, t. d. Gudbrandsdalen heiter denne vidja „Olavsbragd".

[179] Etter Aasen tyder skeid bane, veg, køyreveg millom åkrane på ein gard. I Setesdal må skeid ha havt ei vidare tyding, t. d. tevling. Skeidvollen heitte det der hestane slost, leikvollen der dei kappreid. I folkemålet hev ofte skeid (eit skeid) obscøn tydnad. Denne svarar heilt til innhaldet av skikken.

[180] Skar III, s. 97—107.

[181] Skar III, s. 100.

[182] P. Blom: Beskrivelse over Valle Præstegjæld, Gjøvik 1896, s. 137 f.

[183] Skar IV, s. 200 f.

[184] Skar II, s. 6.

[185] N. E. Hammarstedt: Svensk folketro och folksed, h. 1, Stocholm 1920, s. 5—12.

[186] At risen sitt namn er knytt til ein slik kultus er berre rimeleg. Han er av same ætt som vetti, tussane og alvane. Litt onorleis er det med St. Olav; men i folketrui hev han teke so mykje i arv frå våre gamle gudar, vette, tussar og troll, at han godt kann ta mot eit drageoffer med. Skjeng er det underlegaste namnet. Det tyder ei breid stripe eller ein lang flekk. Det kann tyda ein stripute, skyfarga hest òg. Det er mogleg, namnet kjem av, at dei hev tykt steinen likna ein stripute hest.

[187] Kildeskriftkommissionen, Kr.a, m.skr. nr. 197. Forfattaren hev visseleg rett i, at dei hadde grave sine avgudar ned i haugane; men det er berre ikkje rudkallane som hev gjort det. Tvertum lyt me tru, at det var dei som låg i haugane og var sjølve avgudane. Ymse saker dei grov upp or haugane, og som dei ikkje skyna meiningi med, hev dei teke som avgudar. Ein slik „avgud" er truleg t. d. „Hernosi i Rike" (sjå s. 90).

[188] I. M. Lund: Forsøg til Beskrivelse over Øvre Tellemarken, Kbh. 1785, s. 222 f. og N. Nicolaysen: Norske Fornlevninger, s 172, 217 f. og 236. Vegen som gjeng rundt slike haugar, meiner Nicolaysen berre er ei greft til å leida vatnet burt frå haugen. Han tek vel i mist her.

[189] Kap. 18 i Haakon den gode si soga.

[190] Ivar Aasen: Norsk Ordbog, Kr.a 1873, s. 480.

[191] Adolf Wuttkes l. c., s. 272 ff. Johannes Hoops: Reallexikon der germanischen Altertumskunde b. I, Straszburg 1911—13, s. 66 f.

[192] Troels Lund: Dagligt Liv i Norden (ill. utg.) b. XIV, s. 215.

[193] Skar III, s. 59.

[194] Skar III, s. 5—20.

[195] Reidar Th. Christiansens l. c. 187 f.

[196] Th. S. Haukenes: Natur, Folkeliv og Folketro i Søndhordland (Hardanger) VI, Bergen 1888, s. 209—233.

[197] Grimm D. M. III, s. 481, Troels Lund: Dagligt Liv i Norden VII, s. 97 og Adolf Wuttkes l. c., s. 69.

[198] Karl Simrock hev sett fram ein teori um grunnen til, at dei ikkje måtte spinna i joli. Han meiner, det kjem av, at soli, når ho er på det lågaste — frå jolekvelden og tolv netter utetter tykkjest å kvila, fyrr ho vender attende, og i den tidi måtte korkje rokk eller kjerrehjul sviva rundt. Sjå Karl Simrock: Handbuch der deutschen Mythologie mit Einschluss der nordischen, Bonn 1878, s. 566 og H. F. Feilberg: Jul II, Kbh. 1904, s. 82—88.

[199] Paul Hermann: Nordische Mythologie, Leipzig 1903, s. 72.

[200] Sjå Fr. Grøn: Træk av norsk Folkemedicin, Tidsskr. for norsk bondekultur, Bergen 1906, s. 107—111.

[201] Skar III, s. 121 f. og 126 f.

[202] Troels Lund: Dagligt Liv i Norden VII, s, 28, 33, 44 ff., 50 ff., 61, 183 f. og XIV, s. 215. H. F. Feilberg: Jul I, Kbh. 1904, s. 184 og 199 og II, s. 64, 66 og 303 og d. s. Dansk Bondeliv II, Kbh. 1913, s. 25. Adolf Wuttkes l. c., s. 60 ff., 94 og 73. Sartoris l. c. I, s. 41 ff.

[203] Sjå m. a. O. Schrader: Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, Strassburg 1918—19, s. 606 ff. Johannes Hoops' l. c., b. IV, s. 505 ff. Paul Hermanns l. c., s. 58, 61, 238, 344, 373 og 530—538.

[204] Sjå m. a. Troels Lund: Dagligt Liv i Norden VII, s. 45—50 og XIV, s. 25 f. H. F. Feilberg: Jul II, s. 73 ff. og Dansk Bondeliv I, s. 285 f. Adolf Wuttkes l. c., s. 189—206, 226 ff., 230—238 og 249 ff. Robert Wuttke: Sächsische Volkskunde, Leipzig 1903, s. 332 f. Grimm: D. M. III, s. 482 ff.

[205] H. J. Wille: Utrykte optegnelser om Thelemarken, Hist. Tidsskr. Kr.a 1882, s. 182—205 og d. s. Beskr. over Sillejords Pgd., s. 250—264. Chr. Glükstad: Hitterdals Beskrivelse, Kr.a 1878, s. 62—72.

287. Ljosestake, Bykle N. M. 8061
Skòren av Olav Skòlaas ikring 1830

288. Frå koret i Bykle kyrkje

Måla av A. A. S. Wasshuus 1826

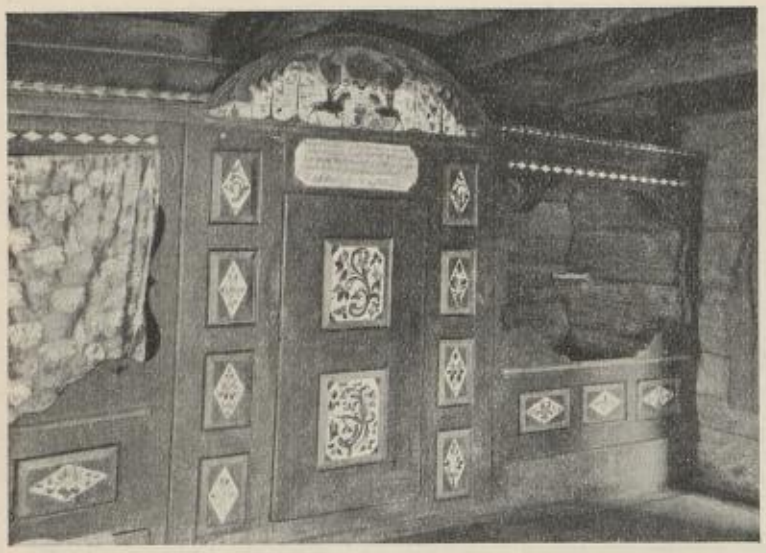
KUNSTARBEID OG HANDVERK

AV GISLE MIDTTUN

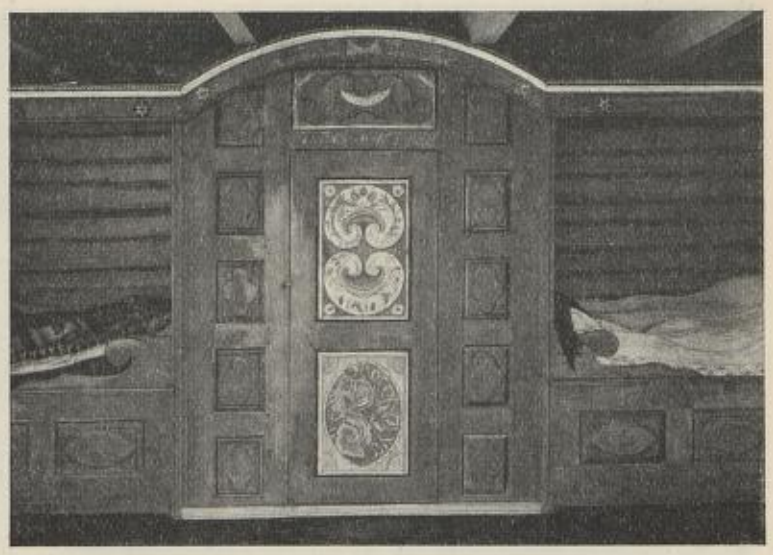
Um ein ikkje plent kann segja, at husbunad og gogner i Setesdal er noko for seg sjølv som me ikkje hev døme på frå andre bygdelag, so skil dei seg likevel ut, og i ei samling der det er saker frå ymse kantar av landet, kann ein lett finna fram dei frå Setesdal. Det som skil dei frå andre, er ikkje so mykje formi og heller ikkje det dekorative utstyret — um det kann vera sérsvipa nok det med — det er meir vyrket og sjølve arbeidsmåten. Bord, benker, senger og annan husbunad er laga av tumetjukke plankar, og jamvel kistillar, ølbollar, ostestaup og andre smågogner verkar store og tunge. I alt som er laga av tre, tykkjest me sjå øksehoggi, og hamarslagi syner greidt på hurdjarn, låsar og annan smidd heimil. Det er noko sterkt, støygt og storfelt yver alt som er laga i Setesdal. Serleg gjeld dette alt mannsarbeidet eller handverket.

Kvendearbeidet er mindre sérmerkt. Det gjer liksom so lite av seg, og samanliknar me det med arbeidet i andre bygdelag som t. d. Telemarki eller Gudbrandsdalen, fell det igjenom. Det kann vel gjera sitt, at me hev so lite etter av gamal setesdalsk vevnad og saum; men so pass er det då, at i minsto litt av det sérmerkte skulde synt seg i tilfanget vårt, um det hadde vore noko større av det.

Me hev minst av vevnad, serleg åklæ og tæpe, og dei me hev, er ikkje gamle. Dei gjeng snautt lenger attende enn til ikring 1800. Koss det var fyrr den tidi, veit me lite um. I ei ordsamling frå Robyggjelaget frå slutten av 1600

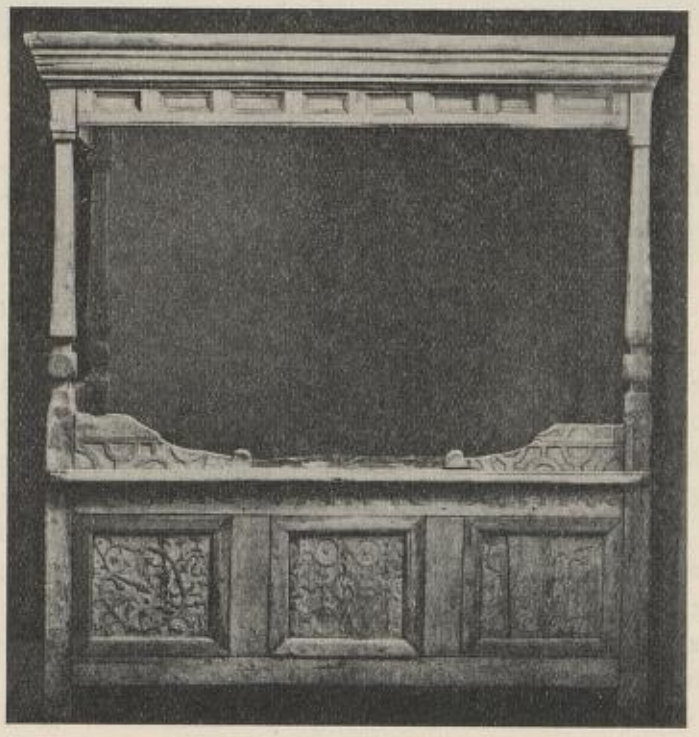

289. „Skåp og kvilu", Mosdøl, Bykle — Mål av Knut K. Vatnedalen i 1857

291. „Skåp og kvilu", Lauvdal, Bygland — Snikkra av Eirik Østerhus ikring 1822 og måla av Jørund Tjørehom i 1850

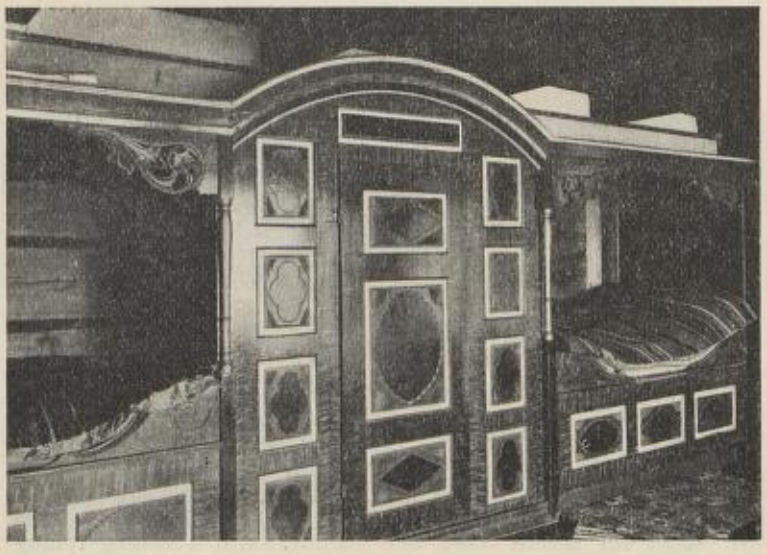
åri er nemnt „*Huus-bonur*, de stoere væfuede Klæder, som tilforne vare brugelige at omdrage vegene med udi Bryllupper og Giestebudd".[1] Desse husbunadene hev vel helst vore bilet-tæpe, so me skynar, dei hev havt slike i Setesdal med; men det er visst lenge sidan, dei var i bruk. Alt i slutten av 1600 åri ser me, at dei høyrde forntidi til, og i skifti som gjeng attende til 1698, er ikkje nemnt eit einaste tæpe som me hev grunn til å tru var vove med bilete. Elles finn me i det heile lite med tæpe i skifti, og dei hev difor visseleg ikkje havt so mange av dei. Sengklædi var mest kvitlar og skinnfeldar, og berre ender og då finn me noko slikt som „it Theppen, 1 Rudet Sengeklæde, 1 stribet Sengeklæde, 1 Broget Seng-Klede" o. s. b. (sjå s. 188—190). Svenske tæpe er derimot nemnt fleire gonger (sjå s. 192 f. og 194 f.). Koss svenske tæpet såg ut, veit me ikkje visst. Truleg er det eit tunt tæpe med varp av lin og veft av lin like eins, men ilag med ullgarn som mønstret er vove med. Ullgarnet er farga i leter som for det meste skifter frå brunsvart til ljost gult, og tæpi ser ut som var dei sauma. Mønstri er so ymislege — rutor, krossar, bordar o. s. b., men mest alle desse tæpi hev ei stor firkanta rute midt på. Ho skil seg ut i fargen. I Sverike gjeng ho sume stader under namn av „presteruta".[2] Her hev eg ikkje høyrt noko namn på ho. Mangt tyder på, at desse tæpi er innførde frå Sverike, og um so er, hev dei vore vanleg marknadsvare; men elles kann det godt henda, at det berre er mønstret og arbeidsmåten som er hermt, og at det er grunnen til, at desse tæpi i Setesdal i 1700 åri gjekk under namn av svenske tæpe.

290. Seng, Valle — N. F. 803—13

Dei vanlege åklædi me kjenner frå Setesdal, er vovne i rutor med saksebordar kring kantane; men me hev åklæde med stjernor og ymislege mønster i rutor utan saksebordar og. Ender og då er åttebladrosa nytta til mønster, og stundom finn me, at stjernor med ei liti åttebladrose innanfor er brukt. Endeleg hev me eit motiv som er sett i hop av valknutar med fire vinlauv. Liknande åklæde kjenner me frå Vest-Agder, og same vevnaden finn me att på Vestlandet; men åklædi i Vest-Agder og Setesdal skil seg likevel ut i ei skarpt avgrensa gruppe. Dei er større enn vestlandsåklædi og alltid sydde i hop av tvo smale stykke som er vovne kvar for seg.[3] Men som nemnt hev me ikkje mange åklæde frå Setesdal, og dei er heller ikkje gamle. Me hev difor lite og inkje å byggja på.

Småvevnad som „lindar", belte, „gjurdor" og band hev dei meir

292. „Skåp og kvilu", Lauvdal, Byggland — Snikkra og måla av Torgeir O. Solberg i 1881—82

294. Stolpehus, Jordalsbø — Sett upp av Mikkel Aanonsson Kross-stog i 1731

av, og her finn me mange gode mønster og vent arbeid. Mønstri som er sett saman av rette og skrå strek, krossar, rutor o. a., gjeng langt attende. Heilt til det siste hev dei brukt so utgamle vevgogner som „spjøllvev" (brikkevev) og grindvev i Setesdal, og dette hev sjølvsagt gjort sitt til, at dei gamle mønstri hev halde seg. No brukar dei ei sérs „bandvevrei" som eg ikkje kjenner frå andre kantar av landet. Ho liknar ei uppstadgogn; men ho er mykje mindre, og veften slær ein nedyver og ikkje uppyver som på uppstadgogni. Elles kann ein veva dei same mønstri både på „bandvevrei" og på grindvevgogn. Vev ein „med spjøll", vert det onnorleis. Dei hev namn på mønstri. Me hev soleis band, belte og lindar med "krokar", ein krok i „typlebandi" (flettebandi) (pl. 4, 17) og tri og fire krokar i belte og lindar (pl. 4, 19). So hev me med „skjekkju" (pl. 4, 18), med „kross og kringle" (pl. 4, 21), med „hòlo" (pl. 4, 16), „kambrennt" (pl. 4, 7) og „Slettevoddvevnad" (pl. 4, 11). Det siste namnet er frå Valle, og det skal koma av, at ei gjente på Slettevollen vov slike band eller „gjurdor". Sokkeband vev dei like eins, og mønstret er „skjeregang" (saksebord). Elles er sokkebandi oftast „slengde med hondo" — brigda som det heiter på Vestlandet.

293. Seng, Tveiten, Valle — Truleg arbeid av Torgeir E. Uppstad

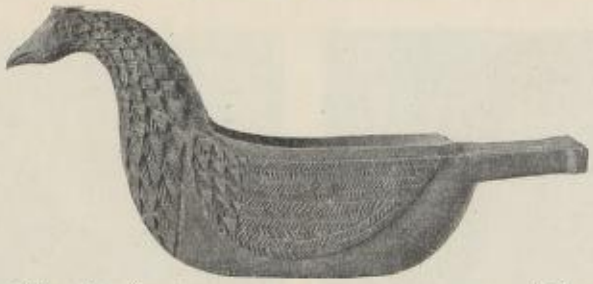
Liknande bandvevnad som i Setesdal hev me truleg havt i mange andre bygdelag. I minsto finn me dei same vevgognene mest alle stader i landet.

Saumen i Setesdal, både den eldre og den nyare, heng i hop med telemarkssaumen. Den eldre saumen finn me på kinnplagg (pl. 4, 1 og 14), bundingsvottar (pl. 4, 12) og hatteklutar (pl. 4, 10). Kinnplaggi der åttebladrosa er hovudmønstret, hev me plent maken til i Telemarki, og hatteklutane liknar mykje på lik-krossane derifrå. Mønstret — bladgreiner og stiliserte blomar — er det same; men fargevalet er onnorleis. Dei hev brukt meir raudt i Setesdal.

Frå ikring 1840 og utyver hev me „bleiesaumen". Han er mest nytta på barnehuvor og kinnplagg eller „bleiu" som kinnplaggi oftast er kalla, og av det kjem vel namnet. Det kann godt henda, at denne saumen er eldre i dalen enn 1840 åri; men eg hev til dessar ikkje funne noko døme på det. Bleiesaumen er tett som var han voven, og mønstri minner um vevnad like eins. Det er rutor og sikk-sakk band (pl. 4, 3, 5 og 13) eller hakekrossar og eit slag dobbeltkrossar som tykkjest ha kome frå valknuten (pl. 4, 2 og 15). I bordar o. dl. er sikk-sakk mønster og uppløyste rankemotiv nytta (pl.

295. N. F. 636—11

296. „Høne" B. M.
Merkt: O : O : VIGEN MDCCLXXVIII

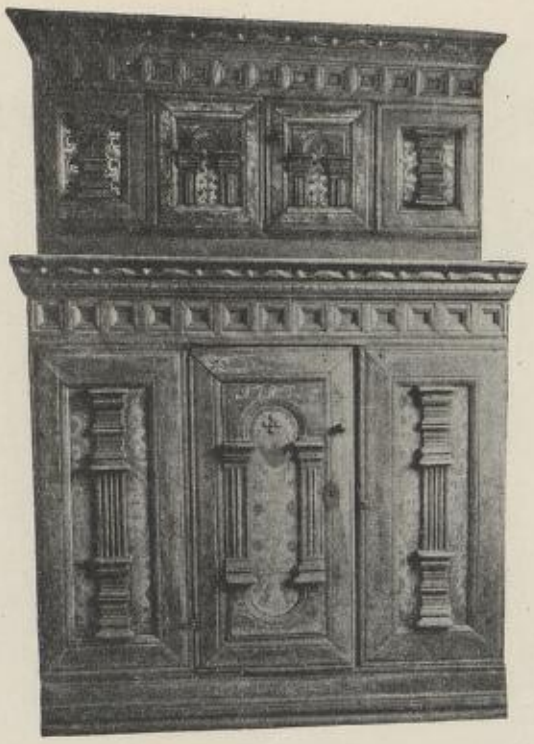
297. Tine, Jòrdalsbø Laga av Jørund Mele

4, 2, 13 og 15). Dei same mønstri finn me m. a. att på skjortekragar og handliningar i Telemarki. Der er saumen tvillaust eldre, so i dette høvet lyt me tru, at setesdølane hev hermt etter telemarkingane. Det same er tilfellet med „krullesaumen" som me hev på bunader og på vottar (pl. 4, 4). På bunadene brukar dei elles mykje „rutesaum". Som namnet segjer er mønstret rutor. Korkje denne saumen eller krullesaumen er gamal i dalen.

Dei hev mykje vent spøt i Setesdal — sokkar og vottar; men spøtet er snautt eldre enn 1830—40 åri. I minsto byrja dei fyrst då å spøta sokkar.[4] Mønstri derimot er gamle. På sokkane (pl. 47, 4 – 6) finn me både tvo- og tribandsflettingar, strekornamentikk og rutor. Sokkar o. a. spøt er alltid einleta — svart eller kvitt — og dei hev ikkje som mange andre stader laga mønstri ved å ymsa på fargane. Fyrr brukte dei mykje å binda; men so vidt eg veit, var det berre vottar og leistar dei batt og so sileklutar („silhår") av nautehår. Desse siste bind dei enno. Sokkar hev dei visst aldri bunde. Dei sydde dei av vadmål. Å binda er ei gamal kunst, me hev døme på bundne leistar frå Egypt frå 4—6 hundradåret.[5] Det er alltid saum på dei bundne vottane og leistane i Setesdal (pl. 4, 12).

Når kvendearbeidet i Setesdal som fyrr er nemnt, gjer so lite av seg, kjem det av, at kvendi hev havt so mangt anna å gjera. I alt vinnearbeidet gjekk dei til liks med karmennene, og attåt det hadde dei heile husstellet. So lyt me hugsa på, at dei spann, vov og sauma alt dei trong av klæde til huslyden. I alt slikt gagns- og nyttearbeide hev setesdalskvendi vore likso flinke som kvendi andre stader.

Mennene hadde betre stunder og kunde difor gjera seg meir fyre med arbeidet sitt; men elles er vel dette snautt grunnen til, at hus, husbunad, gogner o. a. — m. a. o. det mennene hev laga — stend so mykje høgare enn kvendearbeidet. Grunnen er helst den, at i dei fleste høve er det fagfolk som stend bak. Sjølvsagt kunde nokon og kvar timbra, snikkra, smida og gjera anna arbeid so til husbruk; men skulde det vera på beste måten, måtte dei til som *kunde*. Me kann vel snautt kalla dei handverkarar i vanleg tyding — dei fleste var gardbrukarar og hadde ikkje handverket til hovudleveveg;[6] men tek me umsyn til det dei hev gjort, kjem dette namnet nærast sanningi. Og det dei hev gjort, vitnar um, at dei hev vore duglege. På mange umkverve held dei fullt mål med handverkarane i andre bygdelag.

298. Skåp, Jòrdalsbø Snikkra av Mikkel Aanonsson Kross-stog i 1757

For å taka timbermannsarbeidet fyrst, so er det snautt, me' finn slikt arbeid andre stader. Husi er store med fint verka timber og med godt hogne laft. Det mest vanlege laftet i dalen ser me på pl. 34, 5 IV. Me hev vissa for, at det hev vore brukt heilt frå slutten av 1500 åri og ned til våre dagar.[7] Liknande laft hev eg set i Vest-Agder og Telemarki. I høybuer og andre uvande hus, finn me det mest primitive laftet. Her er stokkane hogne i hop på halv ved (pl. 34, 5 I a–d). I nokre stolpehus og kvernhus som er bygde upp av kløyvde stokkar, hev me „sinkelaftet" (pl. 34, 5 II). Eit av kvernhusi ber årstalet 1563, so sinkelaftet er minst so gamalt. På pl. 34, 5 III hev me eit uvanleg fint hogge laft der det er lagt serleg vinn på at novene skal vera tette. Det skriv seg frå millomalderen (sjå s. 171). Andre slag laft enn dei som no er nemnde, hev eg ikkje funne i dalen.

So vidt me kann skyna, var dei fleste timbermennene snikkarar òg. Bygde dei eit hus, gjorde dei det fullt ferdigt med all den husbunad som til høyrde. Dei laga bord, benker, senger og skåp, og det hende, at dei til og med laga dei få stolane som skulde til.

Den husbunaden dei hadde i eldre tid, då dei sat i gamlestovone, kann me

299. Tine, Jòrdalsbø
Merkt: A K S D E H AR 1798

300. „Høne"
Merkt: G G S E H 1751

N. F. 1098—15

301. Tine, Byggland

N. F. 436—97

mest segja er timbra i hop, laga som han er av tjukke, breide plankar og sett saman med naglar og bløygar. Fyrst i 1700 åri, då nyestovone kom, byrja snikkararbeidet. Då laga dei husbunaden med råmeverk, listor og fyllingar; men jamvel då var det vel i dei fleste høve timbermennene som gjorde snikkararbeidet.

So lenge dei budde i gamlestovone, heldt dei primitive formene seg. Det einaste er i skåpi. I listverk, fyllingar o. a utstyr hev dei sterk renessansesvip (sjå m. a. fig. 116 og 281). Dette er so rimeleg; for av dei gamlestoveskåpi me kjenner, er ingen eldre enn slutten av 1600 åri, og det er eit spursmål, um dei hev havt skåp i stovone sine fyre den tidi (sjå s. 155). Elles var det fyrst i 1700 åri, at renessansen sette sine merke på husbunaden; men so hev han halde seg heilt til det siste. I seinare tid, frå 1830 åri og utetter, ser me rett nok av listverk og fyllingar, at empiren ikkje er heilt framand for setesdalsssnikkarane (sjå m. a. pl 19), og i den tidi kjem inn nokre nye møbelformer (sjå fig. 145 og 282); men i hovuddragi er det renessansen som rår. Med stolane er det litt onnorleis. Sjølvsagt hev me mange stolar som hev si rot i renessansen (sjå fig. 134, 136, 138, 139 og 263); men dei eldre formene (sjå fig. 135) gjeng trutt ved sida. Serleg er ein stol med tri føter og bøygd brugde (rygg) vanleg (sjå fig. 264 og 266). Desse stolane lagar dei enno.

Ved sida av timbermanns- og snikkararbeidet dreiv dei med treskjering. Sjølvsagt var det ikkje alle timbermenn som kunde skjera ut, og heller ikkje alle treskjerarar kunde timbra og snikkra; men i det store og heile trur eg det høyrde med til timbermannsfaget, at dei kunde alt dette, i minsto i eldre tid. I dei fleste høve er det visseleg timbermannen sjølv som hev skore svalstolpane og beiteskiene i loft og stovor. Dei mange små skrin, øskjor, drikkekjerald o. a. småbidne derimot lyt me helst tru er laga av det ein kallar hendige folk, som kunde bruka teksla, kniven og skjersaksi framifrå godt. At det ikkje var kvar manns arbeid skynar me m. a. av det, at mange av desse småbidni er laga av same mannen. Dei same fyrebokstavane med E H (eigi hand) etter stend innskorne i botnane.

Skurden i Setesdal er på mange måtar noko for seg sjølv, og med undantak av Vest-Telemarki hev me ikkje noko liknande i andre bygdelag. Han trong difor ei både mykje større og betre utgreiding, enn eg kann gjeva her.

Den eldste skurden me kjenner frå Setesdal hev me på dørstolpane frå Hylestad og Austad kyrkjor. Dei er frå det 12. og 13. hundradåret (sjå Dr. Wallems avhandling, s. 122—133). Vidare hev me eit par beiteskier som like eins skriv seg frå millomalderen (fig. 256). No stend dei i eit loft på Bø i Valle; men dit hev dei vel kome frå kyrkja i Valle eller òg Nomeland. Etter den tidi kjenner me ikkje treskurd i Setesdal, fyrr me kjem ut i 1600 talet. Millom dei skorne sakene me då hev, er vel nokre brugdebenker eldst (den eine sjå fig. 261). Dei hev degenerert, samanfløkt romansk ranke- og bladornamentikk med bilete av Roland og Holger Danske eller Soldan. Me tykkjest finna att litt av den same karakteren me hev i skurden på kyrkjestolpane; men elles hev me lite og inkje som tyder på, at skurden frå den tidi hev havt nokon innverknad på ornamentikken i dalen. Den vanlege skurden er onnorleis.

302. Skåp
Merkt: ANSTEN EIRIC SØNI AFVER GIORT 1715

B. M. 5636

Eit motiv som alltid gjeng att, ser me på pl. 35, 9 og 36, 6. Upphavet til

303. Kiste, Hegland, Austad N. F. 223—10
Merkt: J S E H ANO MDCCLXVIII

305. Kiste, Byggland Måla av Hallvor Asbjørnsson

dette ornamentmotivet som er grunnlaget for det meste av setesdalsskurden, hev me i den romanske ornamentikken som atter hev sine røter i klasiken. Denne palmettranka, um me kann kalla ho so, tykkjest ha kome av, at tvo romanske rankor er lagde ved sida av kvarandre. Alle yvergagnsformene er det uråd å finna her i landet; men innanfor den motivkrinsen som frå Bysans spreidde seg utyver Europa, hev me døme på ei sovori utvikling, og dit må me søkja, vil me vita noko um upphavet til motivet. Dette orientalsk-bysantinske element kann ha kome upp til oss på tvo vegar, ein i aust yver Russland og Sverike og ein i vest yver Tyskland; men på austvegen vert ornamentet so degenerert,[8] at det snautt kann ha vore fyrebiletet for dei norske treskjerarane, so det er helst truleg, at me hev det frå Tyskland[9] der me på seinromanske kyrkjor og bindingsverkshus finn eit ornament som er i slekt med vårt.[10] Me finn det att i ei kyrkje i Västergötland i Sverike og i sydengelske katedralar; men i Sverike er det meir degenerert[11] og i England gotisert.[12] I Noreg kjenner me motivet frå tvo stavkyrkjeportalar, frå Aardal og Gransherad kyrkjor,[13] medan det heilt vantar på setesdalsportalane.

Den setesdalsornamentikken det i dette høve er tale um, skriv seg som fyrr nemnt frå ei langt seinare tid. Det er difor uråd å vita, når han hev kome inn. Men han hev fenge ein sérsvip som truleg kjem av påverknad frå den gotiske karveskurden. Dei romanske bladformene er laga um, so dei hev vorte kvassare (sjå pl. 36, 2-5), og me lyt difor helst tru, at leivningar av den ovannemnde motivkrinsen hev halde seg i dalen gjenom heile millomalderen, og at det er den me ser dei siste restar av i 16 og 1700 åri.

Som nemnt er ornamentet svært vanleg, og det er variert på ymse måtar (fig. 251 og pl. 18). Det tykkjest ofte ha mengt seg med ringkjeda[14] som me like eins finn i dalen (fig. 311). Desse tvo ornamenti må ha vore ihopmengde tidlegare ein gong, fyrr dei nådde upp til oss, og denne dobbeltpåverknaden hev gjort, at det ofte ikkje er so godt å skyna, kva som i kvart høve ligg til grunn for ornamentet (fig. 254, 275 og 277).

Ender og då møter me eit ornament, t. d. fig. 297 og 301, som minner sterkt um den gamle palmettranka; men det er lite truleg, at eit ornament som var fullt utforma i den klassiske forntidi og endå lenger attende,[15] hev halde seg ubrote so lenge, og likskapen må ha ein annan grunn. Me veit at i renessansetidi dukkar alle dei ovannemnde ornamentmotivi uppatt yver heile Europa. Her i dei nordiske landi hev me dei òg.[16] Dei kann ha nått upp til Setesdal; men mest truleg er det, at det er den romanske stilen som ligg til grunn no òg.

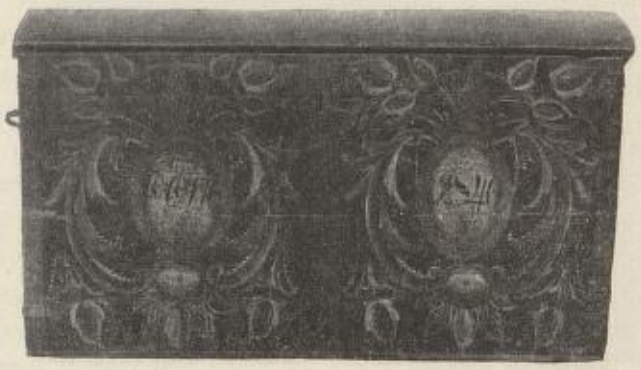

304. Kiste, Jòrdalsbø Måla av far og son, Eivind Lande og Tor E. Lande

Det kjende bollemotivet (sjå m. a. pl. 54, 1) som Dietrichson[17] og Visted[18] hev skrive um, og som Dietrichson meinte skulde vera Kristus på krossen, er like eins gjenge ut frå den romanske motivkrinsen. Utgreidingi til Visted er visseleg i det

306. Kiste, Bø, Valle — Truleg måla av O. A. Reiordal

308. Kiste, Byggland — N. F. 941—18
Truleg måla av Torgeir E. Uppstad

store og heile rett. Upphavleg er motivet eit romansk bladornament som hev vorte meir og meir uppløyst. Litt etter kvart hev det, under påverknad av den flata det skulde høva til, gjenge yver til eit fast avgrensa ornament. Seinare hev dei ikkje skyna det upphavlege, og so hev dei laga det um etter eige godtykke (pl. 54, 1 og 3, fig. 225, 227, 229 og 238). Jamvel på ein bolle som den me ser på pl. 54, 4 og fig. 245 der den gotiske karveskurden mest rår grunnen åleine, er det den romanske stilen, som gjev ornamentet karakter.

På dei fleste av dei utskorne kistone er det same motivet nytta. Det hev like eins teke form etter den flata det skulde høva til, og ute i kvart hyrna hev me fenge eit ornament som liknar ei dobbeltøks (fig. 159 og 274). På kistillar er det ofte berre ei einskild øks; men so er det midt på kome noko bladverk til som vel er ætta frå gotikken (fig. 295). På ei og onnor kista er øksane heilt burte, og det er kome bladverk i staden (fig. 303).

Etter Visted si meining hev mannsliket (menneskebiletet) kome til ved at ornamentet ned igjenom tidene hev vorte brigda og mistydt, og dette er vel helst det rette; men eg vil peika på, at det kann ha kome inn etter påverknad frå eit anna bollemotiv, det me ser på fig. 228 og 231. Her er det utskore fire mannslik, kvende. Føtene av dei rekk nedum bollebotnen, og bollen stend på dei. Me kann tenkja oss, at desse mannsliki er flutt høgare upp, og at dei so hev gjenge inn i det fyrr nemnde romanske ornamentet.

Me hev no havt fyre oss det mest sérmerkte av setesdalsskurden. Som me hev set, hev han si rot i den romanske ornamentikken. Denne hev, ser det ut til, liksom for alle tider sett sitt stempel på skurden i dalen. Dei skiftande stilformene ned igjenom dei seinare tidene hev aldri slege so djupe røter, endå um me finn ikkje so lite av dei heller.

Serleg gjeld dette den gotiske karveskurden. Som me hev høyrt, hev han i dei fleste høve mengt seg med den romanske stilen; men ender og då er han nytta åleine (fig. 198, 258, 260 og 299). Solsvivmotivet tykkjest vera svært vanleg og er variert på ymse måtar (fig. 258 og 260). Elles hev me lite av gotikk i dalen, og den som er, ser stiv og livlaus ut, som på kista fig. 280 og skåpet 281. Det same lyt me segja um ornamentikken på sengi, fig. 290, der kasettemotiv frå renessansetidi er mengde med degeneret gotisk bladverk, men slik, at dei ymislege motivi er skilde frå kvarandre og nytta kvar i sitt felt. Kasetteornamentikken kom truleg tidleg inn i dalen. I den gamle Valle kyrkja som vart nedrivi i 1840 åri, var det mykje av denne skurden, serleg på pulpituret. Etter nokre restar å døma var det skore i 1620 åri. I eit skåp som er laga i 1715, gjeng denne skurden att (fig. 302). Elles hev me lite renessanseornamentikk i dalen og endå mindre frå dei seinare stilperiodane. På tina, fig. 271, hev me ein liten snev av rokokko, og den same stilformi tykkjest å ha påverka bladverket på stolane fig. 138, 139 og 264; men ingen av dei er eldre enn 1840 åri.

307. Kistelok, inni, Neset, Byggland — Måla av Jørund Tjørehom

Den einaste stilen som i nokon større mun tykkjest vera nytta og ført vidare, er dei einfelde flettemotivi som me best kjenner frå messinggrytor

309. Kistill, Valle N. F. 849—11
Svidd av «Halte-Targjei Aakre».

og mundlaug frå midt i 1600 åri.[19] Av deim var det mange i Setesdal. Ornamentikken på bomma, fig. 278, der det romanske bladverket ligg til grunn, tykkjest vera sterkt påverka av flettemotivi. Det endelause samanfløkte bandet som i denne tidi er so vanleg i smiekunsti, serleg i Tyskland,[20] hev truleg gjort sitt; men det meste hev vel kome frå den rike symbolske ornamentikken me finn so mykje av i dalen (fig. 279 og 310). Etter kvart fløkjer dei romanske bladi og bladfletningane seg meir og meir i hop til ein uløyseleg knute der det heile er so degeneret, at det er mest umogleg å skyna, kva ornamentet eigenleg gjeng ut på (fig. 223).

Ikkje so sjeldan er biletmotiv nytta, serleg bibelske. Benkeryggen me ser på pl. 7, 4, er skoren etter nokre av tresnitti i Kristian III sin bibel.[21] Like eins er det truleg, at motivi til skurden på benken, fig. 132, er tekne frå biletbiblane. Elles tykkjest skurden her å vera sterkt påverka av skurden på kruthorni som det var mange av i dalen. Dei motivi me ser på skrinet, fig. 267—269, og bollen, fig. 222 og 224, der me m. a. hev bilete av David og Goliat, Olger Danske og Soldan, Aksel og Valborg o. s. b. er henta frå kruthorni like eins. I det store og heile er det eit intimt samband millom biletskurden i Setesdal og skurden på kruthorni. Bollen, pl. 55, 2 og fig. 226, er truleg beint fram skoren av ein kruthornskjerar, Ola Olasøn, i 1692. Det er vel ein setesdøl; men elles trur eg ikkje, at mange av kruthorni er skorne i dalen. Dei fleste av dei er signerte; men av dei namni eg hev set, er det berre få som er setesdalske. Namni tykkjest heller å peika burtetter til Åmlid ovanfor Arendal, og det er ikkje so umogleg, at me her hev havt eit sentrum for „kruthornfabrikasjonen" på Sørlandet.

Me veit lite og inkje um, kven som ned igjenom tidene hev vore timbermenner, snikkarar og treskjerarar i dalen. Like eins er det med dei andre handverkarane. Det er berre få slike namn som lever på folketunga, og i dei litterære kjeldone finn me sjølvsagt endå færre. Dei hev havt for mange kjempor og andre gilde folk å minnast til det. Ender og då stend det innskorne namn og årstal på hus og gogner; men det er mest alltid berre fyrebokstavane i namnet, so me vert like kloke, og ofte er det vel namnet til eigaren som stend der og ikkje til meisteren. Utum den ovannemnde Ola Olasøn som er den eldste treskjeraren me kjenner til, veit me namnet på ein timbermann og truleg treskjerar attåt. Det er Knut Torjusson Helle. Etter segni er det han som hev bygt Oselofti,[22] og truleg hev han sett upp nokre fine loft på Helle i Hylestad òg; men noko meir veit me ikkje um han. Mikkjel Aanonsson Krossstog hev bygt fleire av stolpehusi i Byggland. Eit som stend på Attistog i Jòrdalsbø (fig. 294) ber årstalet 1731, og eit på Neset er merkt: „M A S E H : A C T V M : NES : DEN : 31 APRIL : ANO 1732". Mikkjel Aanonsson var samstundes ein flink snikkar. M. a. hev han laga det gilde skåpet, fig. 298.[23] Anstein Eriksson hev laga skåpet, fig. 302, i 1715. Etter arbeidet å døma hev han vore dugande både snikkar og treskjerar.

Frå seinare tid hev me Torgeir Knutsson og Torgeir Eivindsson, båe frå Uppstad i Hylestad. Dei arbeidde i fyrste hòlva av 1800 åri.[24] Torgeir Eivindsson hev snikkra skåpet og sengene me ser på fig. 124. Han hev truleg laga sengi, fig. 293, like eins. Ikring 1814 var Olav Jonsson Vaa frå Raulandsstrondi i Telemarki og snikkra i Bykle kyrkje. Pulpituret og ymist anna som hev kome til då, er truleg hans arbeid. Olav Skòlås frå Bykle var god til å skjera ut ljosestakar. Han brukte for det meste den gamle akvamanileformi (fig. 287). Ljosestakane selde han aust i Telemarki og heile dalen utetter. Dei eldste stakane hans gjeng attende til 1830 åri. Jon Torgeirsson Flateland var snikkar og treskjerar. Han var litt „rar" av seg og laga mest berre stolar, tolv nye til kvart år. Stolen, fig. 139, er hans arbeid. Eirik Øysterhus frå Evje hev ikring 1822 snikkra og skore ut skåpet og sengene me ser på fig. 291, og Anders Syrtveit, like eins frå Evje, bygde kyrkja i Valle i 1844. So seint som frå 1860 åri og utetter veit me namni på fleire snikkarar og treskjerarar, og eg nemner i fleng: Aasmund Nikolausson Flateland, Sigurd Eivindsson Berge, Augund Taraldsson Bø, alle tri frå Valle, Olav Knutsson Vatnedalen, Bykle, Aanon Andresson Øynæ, Byggland, og Torgeir Olavsson Solberg frå Sirdal, men ætta frå Setesdal. Han arbeidde so seint som i 1880 åri i Byggland (fig. 292).[25]

Ved sida av skurden var den svidde ornamentikken svært vanleg; men det var berre på mindre gogner som skrin, øskjor, bommor, ambarar, tinor o. dl. dei brukte å svida eller brennemerkja som det heiter i dalen. Dei eldste svidde ornamenti (sjå fig. 199, 200, 207 og 208) ser geometriske ut og er truleg påverka av karveskurden. Seinare, etter at rosemålingi hadde teke til, byrja dei med rankor, blomar og

bladverk (fig. 211 og 309). Flettemotiv og symbolsk ornamentikk som „endelaus kross" (fig. 310) og valknutar (fig. 248) er ofte nytta. Elles fell det liksom av seg sjølv, når me tek umsyn til den flata ornamentet skal høva til, at einfelde bordar og band vert det mest vanlege (fig. 201, 203, 212, 215 og 216).

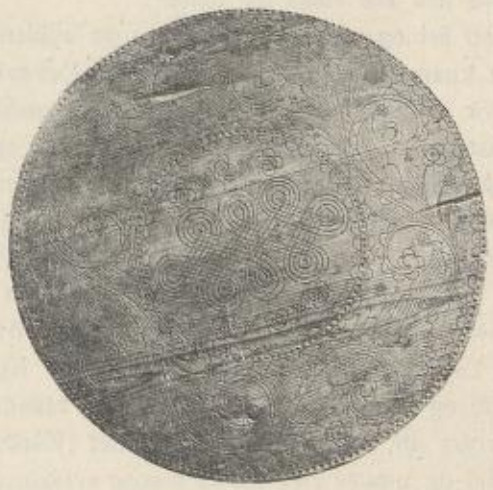
Det er berre få „brennemerkjarar" me veit namnet på. „Halte Targjei Aakre" frå Valle som levde i 1820 åri, skulde vera sérs god. Han hev svidt det vene skrinet, fig. 309. Like eins var Tarald Sveinsson Haamaaren som arbeidde umlag på same tidi, av dei beste. Nystøskja, fig. 310, skal vera hans arbeid. Hallvor Bjørnsson Uppstad hev svidt mange nystøskjor i si tid. Han døydde so seint som i 1904; men då var han rett nok 84 år gamal.[25]

Rosemålingi i dalen hev på langt nær havt so mykje å segja som treskurden og ho er heller ikkje gamal. Både Valle[26] og Austad[27] kyrkjor veit me var rosemåla; men dei er nedrivne, Valle i 1843 og Austad i 1868, og nye er bygde upp att, so kor gamal målingi var, veit me ikkje noko um. I Bykle kyrkje hev me enno rosemåling (fig. 253 og 288); men ho er ikkje eldre enn frå 1826. Fyrst ikring 1850 byrjar dei å rosemåla stogeinnreidningane („skåp og kvilu"). Stogeveggene hev vore umåla heilt til det siste; men då er det sjølvsagt ikkje rosemåling lenger. Berre ender og då hev dei måla bilete på veggene. På Uppigard Kveste, Valle, stod dei fem kloke og fem dårlege jomfruone og dessutan eit par hermenn til hest (Roland og Soldan?). På Sygard Tveiten, Valle, hev me det same, og dei stend vel enno, um ikkje stoga er nedrivi. Denne målingi skriv seg frå tidi ikring 1800. Dei einaste gogner eg veit um at dei rosemåla fyrr den tidi, var ølbollane og ei og onnor kista.

Dei fleste rosemåla ølbollane i Setesdal skriv seg frå 1700 åri. Rett nok hev me der som andre stader i landet ikkje so få bollar med den fine, tunne målingi frå ikring 1600; men dei hev visseleg kome fullt ferdige heim frå byen eller marknaden, so me skal ikkje hefta oss med dei. Fyrst i 1700 åri finn me bollar som er måla av bygdemålarar. Den målingi me då hev (sjå pl. 7, 3 og 53, 3 og fig. 239 og 241), stend svært nær den ovannemnde tunne renessansemålingi. Ender og då tykkjest kasettemotivet som me kjenner best frå skurd på kyrkjeinventar frå 1620 åri, å vera lagt til grunn (fig. 234). Alt dette gjeld målingi litt fyre og ikring midten av 1700 åri. På bollane frå tidi 1760—90 er akantusrankor og tulipanar det mest vanlege motivet (pl. 7, 1 og 53, 1 og 2 og fig. 246). Til dessar er setesdalsmålingi plent lik målingi i Vest-Telemarki, og truleg er det telemarkingar som hev vore i dalen og måla. I minsto veit me, at den eldste målaren me kjenner, var telemarking. Det er Tore Nappe, som visseleg var frå garden Naper i Fyresdal. Arbeidi hans er lett kjennelege (fig. 239) og ofte er dei signerte. Han brukar mest alltid latinske innskrifter, og rett som det er hev han bilete av kongane som var med i Den store nordiske krigen og av slotti deira.[28]

Ikring 1800 vert målingi i Setesdal sterkt påverka frå Vest-Agder. På denne tidi hadde dei der, serleg i Fjotland, fleire duglege målarar som for vide rundt ikring bygdene. Det var Ole Toresson Kvinlaug, Gutorm Eftestøl, Torgrim Olsson Knaben, Aslak Kolbeinsson Haaland o. m. fl. Um nokon av desse var i Setesdal, hev eg ikkje fenge spurt; men i minsto var fleire av dei i Aaseral som den gongen høyrde til Setesdal, og der ifrå hev truleg Vest-Agder-målingi kome. Motivi er mest dei same som på telemarksmålingi, rankor, tulipanar o. a. blomar; men dei er måla med breidare pensel og er etter mi meining mykje meir dekorative (sjå pl. 5, 2, 7, 5 og 8, 1). Bilete, serleg med motiv frå brurelidi, er mykje nytta (fig. 243 og 249 og pl. 55, 1).

I 1840—50 åri kjem eit par telemarkingar yver til dei øvre bygdene og set skot i målingi. Det er Halvor Asbjørnsson frå Vinje og Kjetil Saaheim frå Tinn eller „Fille-Kjetil" som han helst vert nemnd. Kjetil heldt seg i Bykle og i Oveinang i Valle, medan Hallvor var nede i hovudbygdi i Valle. På fig. 160 ser me litt av målingi hans. I Byggland arbeidde umlag samstundes Jørund Tallaksson Tjørehom. Han var frå Sirdal, men setesdøl av ætt. På Lauvdal hev han m. a. måla ein stogeinnreidnad (fig. 291) og på Neset ei gild kiste. Inne i loket hev han sett namnet sitt (fig. 307). Truleg er bollane me ser på pl. 6, 7 og fig. 244 hans arbeid like eins. Etter han kom i Byggland Andres Sørensson Brattland. Han er liksom den siste rettelege rosemålaren i Setesdal (pl. 5, 4). Han tykkjest å vera sterkt påverka av Kjetil Saaheim. Bjørgulf Jonsson Mannspann eller Heggebakkje frå Valle er litt eldre. Han hev måla hengjeskåpet, pl. 8, 2,

310. „Nystøskje", Valle N. F. 802—13
Svidd av Tarald Sveinsson Haamaaren

i 1862. Målingi hans er mykje herming etter Hallvor Asbjørnsson; men han er på angt nær so god.

U ...... dei eg her hev nemnt, veit me namni på nokre få til. Den eldste er Ellef Nielsøn Odde, truleg frå Evje. Ølskåli, pl. 7, 2 hev han måla og signert i 1738. Bollen, fig. 241, er truleg hans arbeid like eins. A. A. Washuus frå Raulandsstrondi hev måla i Bykle kyrkje i 1826 (fig. 253 og 288). Ei liti tine, pl. 6, 6, hev visseleg han havt handi si på. I Bykle hev Olav Knutsson Vatnedalen eller Buseten som han oftast vart kalla, ikkje måla so lite (fig. 289). I Valle kjenner me Olav Grosson Kjelleberg frå 1830 åri og utetter; men „han va' 'kji ko ein klattmålari". Hallvor Olsson Haugen i Valle. som måla i 1860 åri, „va' mykje bet' hell Olav Grosson", Elles hev me Olav Bakken frå Bjørgum i Hylestad og Olav Gautsson frå Valle i Audnedal, Vest-Agder. Den siste arbeidde i Byggland so seint som i 1880 åri.[25]

I det store og heile er ikkje rosemålingi i dalen so sérmerkt som treskurden. So vidt me kann skyna, var det fyrst seint, at setesdølane sjølve byrja å måla, og i målingi si hev dei mest levt på lån, som me hev høyrt både frå aust og vest. Fargane derimot er gode, sterke og friske, og her syner seg det setesdalske huglyndet.

Sylvsmedar, smedar og andre handverkarar hev det ikkje vore so få av i dalen, og etter arbeidet å døma hev dei vore hage; men me kjenner lite til dei. Eit av dei få namni eg hev høyrt, er Salmon Haugebirkje frå Valle. Han var sylvsmed og laga mest sylgjor, „Salmonsygjor" dei kalla dei, og hornringar (fig. 192). I 1838 fekk han seg ei bot. Han hadde ikkje lovleg løyve til å driva som sylvsmed.[29] Sjølvsagt hev dei havt sylvsmedar i dalen fyrr Salmon Haugebirkje, so mykje sylv som der hev vore; men elles er det gamle sylvet, „stutesylvet", dei kallar det, plent likt det gamle sylvet i andre bygdelag, so me lyt helst tru, at det er byarbeid. I mange høve hev me vissa for dette.[30]

Frå 1850 åri og utetter hev me mange sylvsmedar. Dei lagar mest knappar, sylgjor og hornringar. Det tykkjest ikkje vera so stor skilnaden på dei. Dei arbeider umlag etter dei same mønstri alle i hop. Ein av dei mest kjende sylvsmedane i Valle frå seinare tid var Aanond Torgrimsson Flateland. Han arbeidde i siste hòlva av 1800 åri. I Hylestad var Eivind Heggland, bror av Bjørgulf Uppstad, sérs dugande. Elles veit me namni på nokre austmenner som arbeidde i dalen i 1840—50 åri. Det er „Kjaran Vaddi" frå Mo eller Vinje og Lars og Olav Blekum frå Skafse. Kjaran heldt seg i Bykle og Lars og Olav i Valle. Lars blanda so mykje kopar i sylvet sitt, at han fekk vednamnet „Kåpårhaugen".[25] Frå 1870 åri og utetter hev me so mange sylvsmedar i dalen, at det for romet si skuld er uråd å nemna dei, og dei er so nye, at det er lite lønt òg.

Um dei gamle setesdalsmedane veit me svært lite. Her hev me berre det gamle smedarbeidet å halda oss til, og det vitnar um, at dei hev vore sérs dugande. Som me ser av fig. 105, 251, 254, 259 og pl. 22, 2 og 37, 1-3 er det millomalderformene som rår, og dei hev halde seg heilt upp til våre dagar. I so måte gjeng smedarbeidet og treskurden ved sida av kvarandre.

Ein av dei eldste smedane me kjenner namnet på, er Tor Bjørgum frå Hylestad. Han levde ikring 1800.[31] Torgeir Jonsson Rysstad og Gjermund Torgeirsson Rysstadmoen, båe frå Hylestad, arbeidde fyrst i 1800 åri. Torgeir gjorde dirkefrie låsar, rakeknivar o. a. finare arbeid.[24] Olav Drengsson Hovtuft frå Valle var ein flink smed. Han hev m. a. laga låsen på hovuddøri i Valle kyrkje i 1844. Eivind Halvorsson Berge gjorde like eins låsar og endå til byrsepipor. Han arbeidde fra 1850 til 1880 åri.

På Rysstadmoen i Hylestad hev det alltid vore mange smedar. Dei smidde ljå og svarva rokkar. Som det heiter i eit stev:

„På Rysstadmonen e' husmenna nie,
sume svorve og sume smie,
ha dei 'kje vore so nyttugt fokk,
so ha dei 'kje kunna livt på den kjurre mo."

Rysstadljårne er kjende vide vegnene ikring. I Valle hev det vore mange ljåsmedar like eins. Eg hev høyrt namnet på eit par av dei mest kjende. Det er Olav Aanonsson Flateland og Svenkje Knutsson Dale. Dei arbeidde i 1840—50 åri.[25]

Fleire handverk enn dei me no hev havt fyre oss, hev ikkje vore drivne i dalen, i minsto ikkje i nokon større mun. Sjølvsagt var der både hatte-, kambe-, vevskei- og klokkemakarar, knappestøyparar og folk som støypte messingsylgjor og tobaksdåsar; men det var mest farande, utanbygdes folk, ofte fantar, som gjorde sine visse turar gjenom dalen. Soleis hev me „Dilgeran" som selde og vølte klokkor,[32] Svein Gylaugsson frå Aaseral og Torbjørn frå Nissedal, båe hattemakarar,[33] „Johannis Frærikson" laga vevskeier og kambar,[34] Ole Olsen Stuverud som fór frå sokn til sokn og støypte knappar og sylgjor,[35] og endeleg Tor Olsson Berge som var god til å laga messingdåsar til skråtobak.[24] Dei fleste av dei her nemnde levde fyrst i 1800 åri.

Desse namni lærer oss ikkje stort; men dei gjev oss likevel eit lite bilete av, kor heilt onnorleis livet var fyrr. Den eine vandrande „handverkaren" etter den andre drog gjenom bygdene. Rosemålarar og snikkarar hev like eins fare rundt, endå dei var av eit støare slag. Av dette skynar me, kvifor me i Setesdal, som i alle våre andre bygdelag, møter so sterk påverknad frå mange kantar. Dei ymislege stilartar og former kann dei mange vandrande handverkarar ha kome med. I Setesdal er denne påverknaden etter måten

minst. Det hev me det tunge, sterke og konservative huglyndet hjå folket i dalen å takka for, og det hev gjort, at setesdalskulturen er ein av dei mest sérmerkte i landet.

MERKNADER

[1] Torleiv Hannaas: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet, Kr.a 1911, s. 21.

[2] Professor dr. Nils Lithberg hev fortalt meg dette.

[3] Einar Lexow: Gammel vestlandsk kunstvæv, Bergens Museums Aarbok 1914, avh. nr. 2, s. 17.

[4] Arkivet åt Norsk Folkemuseum.

[5] Maria Collin: Sydda vantar, Fataburen 1917, s. 76 f.

[6] Dette skynar me m. a. av, at det i folketeljingslistone ikkje stend nemnt ein einaste mann som er handverkar, og når presten Aamodt i 1811 nemner nokre menn som er „duelige i alslags Haandværk", er dei alle bønder. (Valle prestearkiv, protokollen for Sogneselskabet for Norges Vel i Valle).

[7] Dette laftet hev me i Rygnestadloftet som er sett upp i slutten av 1500 åri (sjå s. 173), og timbermennene i dalen høgg det enno.

[8] Arne: Fornvännen 1911, fig. 24, 26, 30, 31, 111 og 112.

[9] Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, b. 3 Taf. 75, 80, 101, 111, 114, 134 o. s. b.

[10] Schäfer: Holzarchitektur Deutschlands.

[11] Roosval: Sveriges kyrkor, fig. 252.

[12] Rupricht-Robert: L'Architekture Normande, pl. CLXVIII.

[13] Dietrichson: Den norske Træskjærerkunst, s. 34. Norske bygninger fra fortiden, h. 1, 1880, pl. XXII.

[14] Einar Lexow: Ringkjeden, Bergens Museums aarbok, 1917—18, Hist.—antikv. række, nr. 1.

[15] Riegel: Stilfragen, fig. 20, 27, 67, 168.

[16] Gregor Paulson: Skånes dek. konst, fig. 22. Billedbog fra Frilandsmuseet i Lyngby, fig. 22 og 24.

[17] Dietrichsons l. c., s. 82 ff.

[18] Kristofer Visted: Tidskr. for norsk bondekultur, Bergen 1906, s. 130—144.

[19] Sjå Fett: Norges kirker i det 16. og 17. aarh., fig. 331 og 334.

[20] Ortwein: Deutsche Renaissance, b. 1 I, pl. 95 og b. 1 II, pl. 18.

[21] Thor B. Kielland: Christian III's og Frederik II's billedbibler som mønsterforlag 1550—1750, Norsk bokkunst, årg. 1, s. 51 f.

[22] Skar IV, s. 98.

[23] Etter segni var han ei tid aust i Telemarki, og der såg han slike. Då han kom heim att laga han maken. Truleg er segni sann; for skåpet hev telemarkssvip.

[24] Valle prestearkiv, protokollen for Sogneselskabet for Norges Vel i Valle.

[25] Der det ikkje er nokon sérs merknad, er upplysningane um setesdalshandverkarane etter eigne uppskrifter i arkivet åt Folkemuseet.

[26] P. M. Søegaard: I Fjeldbygderne, Kr.a 1868, s. 35.

[27] Skar II, s. 31 f.

[28] Kristofer Visted: Vor gamle bondekultur, s. 200 f.

[29] St. a. Ekstra retsprotokol 2, s. 26.

[30] Me hev soleis brurekrunor, sylvbelte o. a. „bondesylv" som er stempla av bygullsmedar.

[31] Skar II, s. 92.

[32] Skar IV, s. 108.

[33] Skar IV, s. 60.

[34] Skar I, s. 83.

[35] St. a. Forhørsprotokol 2 ($^{25}/_{11}$ 1808.)

311. Ljåhus, Valel N. F. 896—97